

BIBLIOTECA CENTRALĂ
UNIVERSITARĂ
București

Cota 8272

Inventar 781627

Bd 90468

Em. Cerkez

G. Danieopolu

DIVERSE

1151/2626

FRAGMENTE JURIDICE

DE

GEORGE DANIELOPOLU

DOCTOR IN DREPT DIN FACULTATEA DIN PARIS, LAUREAT AL ACELEAȘI FACULTĂȚI,
PROFESOR LA FACULTATEA DE DREPT DIN BUCUREȘTI.

Curtea de Apel din Galați S 1-a
BIBLIOTECA
Reg. Inventar No. 1794

VOLUMUL III

BUCURESCI

TIPOGRAFIA CURȚII REGALE, F. GÖBL FII

19, Strada Regală, 19.

1896.

Biblioteca Centrală Universitară
BUCUREȘTI
Cota 8 272
Inventar 781 627

772/94

8272
se leagă de RC 108

RC 206/04

B.C.U. Bucuresti

C781627

DESPRE CETATENI ROMANI SI PEREGRINI

Amă vădută că persónele se dividă în două mari ramurî, ramura servilor și ramura ómenilor liberi.

Ramura ómenilor liberi se subdivide la rindul sėu în două categorii: în cetățeni romani și peregrini.

Cetățeni romani sunt toți aceia care la început au locuită teritoriul Romei propriu șise.

Romani în urmă au concedat acest drept Sabinilor lui Tatius și în urmă Lucerilor lui Celius Vibenna. Din aceste trei elemente știmă că s'a format poporul roman încă de la început, adică din timpul lui Romulus. Romani în urmă accordară calitatea de cetățeni romani tutulor ómenilor fără asilă și tutulor invinșilor de la care puteau spera serviciu. În anul 416 de la fundațiunea Romei, în care Romani isbutiră a învinge și a disolva cu desăvîrșire vechia ligă latină, ei accordară dreptul de cetățenie romană locuitorilor mai multor cetăți din această ligă; locuitorii celor-l'alte remaseră Latini, și tocmăi în anul 664, o lege Julia, propusă de tatăl lui Juliă Căsar, acordă dreptul de cetățenie romană și locuitorilor celor-l'alte cetăți ale vechii lige latine, și de atunci încolo numai existară Latini veteri. În anii următori Juliă Căsar accordă dreptul de cetățenie romană și celor-l'alți locuitori ai Italiei.

In timpul Imperiului, se acordară la mai mulți indiviđi dreptul de cetățenie romană. Așa Claudiu acordă cetatea romană la mai mulți Galli. Câte o dată acest drept fu acordat la toți locuitorii unei cetăți. In fine Antoninū Caracala acordă acest drept tutulor locuitorilor din Imperiul Roman, domiciliati în lăuntru Imperiului în momentul edictării constituțiunei. Acéstă constituțiune nu se aplică prin urmare locuitorilor provinciilor cucerite în urmă, nici libertilor fiitorı, care continuară a deveni după regulile stabilite de vechiul drept civil romanu combinat cu legea Junia-Norbana și Ælia-Sentia unii cetățeni romani, alții Latini Juniani, alții asimilați cu peregrinii deditiți. Asemenea nici acelora ce erau peregrini *sine ulla civitate*, în urmă de condamnăni penale, nici împedecă ca pe fiitoru prin condamnăni penale să se piardă calitatea de cetățenu romanu. Acésta este opiniunea ce mi se pare mai probabilă.

Ca să se fi sleitū pe fiitoru clasa peregrinilor, este imposibilū de susținut. In adevėrū liberti Latini Juniani și peregrini deditiți vedemū încă in timpul lui Ulpian, și Justinian nu ne vorbește de cât ca cădută in desuetudine de condițiunea libertilor juniani și a peregrinilor deditiți, iar nu ca desființată prin vre-o constituțiune, și cine știe cât timpū inaintea lui se va fi petrecut acésta. Asemenea ca pe fiitoru să nu mai fie persoane care să piardă calitatea de cetățeni romani prin condamnăni penale, de exemplu la deportătiune, și să devie peregrini fără cetate, acésta iar este imposibilū de susținutū. In adevėrū Justinian ne vorbește la presentū de pierdereā calității de cetățianu romanu prin deportătiune in paragraful I al titlului VII din Cartea I. In cât rămăne numai cestiunea dacā constituțiunea lui Caracalla se aplică și locuitorilor ai noilor provinciı cucerite. Sunt interpreți care susținū acésta, cum este Ortolan, *Ex-*

plication historique des Institutes de Justinien, a opta edițiune, tomü I No. 404 și următoarele. Darü acéstă opiniune asemenea este imposibilü de susținutü. Este in adevër imposibilü de cređutü ca Caracalla să fi legatü mâinele Impëraților fiitorü și să'ı fi obligat a nu avea de cät cetățeni romanü, chiar in nooi lor suppuși. Apoi nimic in constituțiunea lui Caracalla nu ne face a crede una ca acéstă.

Ulpian care in Regulele sale, relată coprinsul constituțiunei, nu ne spune că ea avea un caracterü universal pentru presentü și viitorü.

Cetățeniü romanü saü se nascü saü devinü ast-felü după naștere. Se nascü acei care provinü din *juste nuptii*, contractate între unü cetățianü romanü și o cetățiană romană, între unü cetățianü romanü și o Latină veteră, între unü Latinü veterü și o cetățiană Romană, între unü Latinü veterü și o Latină veteră. In casul acesta copilul urmëzä condițiunea tatălui in momentul concepțiunei, căci in căsătorie legitimă, cum am arëtat deja altă dată, copilul urmëzä condițiunea tatălui, căci dintre cei doi soți elü trebuie preferitü, și tatäl nu este in raportü cu copilul de cät prin concepțiune, prin urmare dacă elü trebuie să'ı imprime condițiunea, nu pöte să'ı imprime de cätü condițiunea ce elü avea in momentul concepțiunei. Cetățenü romanü se mai naște și afarä din căsătorie legitimă, celü ce se naște dintr'ö muma care este cetățiană romană in momentul nașterii, căci afarä din căsătorie, tatäl fiind necunoscutü, și numai muma cunoscută, muma urmëzä să imprime condițiunea copilului, și ea trebuie să imprime condițiunea ce are in momentul nașterii, căci numai de atunci copilul are o existență și o ființă fiziologică și prin urmare juridică, independentă de muma, până atunci töte suferințele patologice ale mumei influaü asupra lui, asupra vieții lui chiar, prin urmare nu putea avea o ființă fiziologică deosebită, și prin urmare nici juridică. De aceea

muma care 'i peregrină în momentul concepțiunei, și concipe de la un peregrin, dar care devine la naștere cetățiană romană, dă naștere unui cetățian roman, măcar că tatăl a rămas peregrin. Acesta a fost astfel până la o lege Mensia, de care ne vorbește Ulpian în Regulile sale, titlu V § 8. Această lege decidea în adevăr, că, dacă din cei două generatori unul era peregrin, copilul se naștea peregrin. Dar anomalia acestei legi Mensia, de care nu ne vorbește de cât Ulpian, a fost suprimată de Adrian, care a decis că copilul născut dintr'o mămă peregrină în momentul concepțiunei, dar devenită cetățiană la naștere, se naște cetățian roman, afară numai dacă peregrina cu peregrinul aparțineau unui populu independent și s'au căsătorit valabil după legile și moravurile acelu popor, căci atunci Senatusconsultul din timpul lui Hadrian nu se aplică, căci el se aplică numai la uniuni ce nu constituiesc căsătorie. Dacă în urmă tatăl a devenit și el cetățian roman, cum a devenit și muma, copilul se va naște cetățian roman. În cazul acesta este derogățione în favorea cetățeniei. În adevăr căsătoria fiind valabilă după legea soților, ambi peregrini în momentul concepțiunei, copilul trebuia, urmând condițiunea tatălui, să se nască peregrin. El însă se naște cetățian roman ca cum ambi autori ar fi fost cetățeni Romani în momentul concepțiunei și ar fi contractat juste nupții, sau ca cum copilul ar fi fost conceput *vulgo* de o mămă cetățiană romană în momentul nașterii. (Gaius, Instituțiuni, Comentariul I § 92). Vedem dar câtă importanță avea la Romani, ca și la orice altu popor, constatarea nașterii. De aceea, după cum ne spune biograful lui Marcu-Aureliu, Julius Capitolinus, acestu Impăratu a impus fie-cărui cetățian obligațiunea de a declara în termen de treizeci de zile, nașterea copilului său și de a-i da unu nume. De obicei însă acestu nume i se da a opta zi de la naștere dacă era fată, a noua zi dacă era

băiatu. Acéstă și se numea ziua numelor, *dies nomenclinum* sau *dies lustricus*, pentru că în acea și se făcea între alte ceremonii, o purificațiune prin focu.

Devinu cetățeni Romani individualu aceia care sunt gratificați cu acéstă calitate, în timpul Republicei de către comiții sau de către Senat, în timpul Imperiului de către Senat sau prin constituțiune imperială. Devinu asemenea cetățeni Romani Latini veteri și Latini coloniari și Latini juniani în anume casuri și pentru anume cauze determinate, de care vom vorbi mai la vale. Devinu asemenea cetățeni Romani peregrini unei cetăți ai căreia locuitori în blocu (casu mai rar) au fost gratificați printr'un Senatus-consultu sau printr'o constituțiune imperială cu cetățenia romană.

Eacă pentru persoanele libere. Devinu cetățeni romani servii care sunt manumiși în mod solemn, de un *dominus ex jure Quiritium*, înainte de legile Junia Norbana și Ælia Sentia. Devinu cetățeni Romani, de la legile Junia Norbana și Ælia-Sentia încolo, servii de trei-deci de ani cel puțin, manumiși solemn de cetățeni romani *domini ex jure Quiritium*, având cel puțin două-deci de ani, și cari servi nu au suferit nici o tractare afflictivă s'au infamantă în timpul servituții lor. De la Justinian încolo este destul ca servul să fie manumissu de un stăpănu major de șapte-spre-dece ani, pentru ca el să devie liber și cetățianu roman. Iar prin novela 119, capu 2, Justinianu a redussu vârsta stăpănului la patru-spre-dece ani.

Drepturile afferente calității de cetățenu Romanu sunt unele publice, alte private. Cele publice sunt: 1) *jus suffragii*, dreptul de a vota în comiții legile, și de a alege pe magistrați; 2) *jus honorum*, dreptul de a fi alesu magistratu, care să aibă honoarea de a avea în foru unu scaunul curului. Aceste două drepturi la început nu aparțineau de cât patriciloru. În

urmă însă fură comunicate și plebeilor, și prin urmare aparținură tuturilor cetățenilor Romani; 3) dreptul de a face apelul la popor (*provocatio ad populum*) în contra condamnării capitale pronunțate de rege sau de consul, și dreptul de a provoca intercesiunea tribunului plebei; 4) dreptul de a avea *sacra privata*, adică cultul de *dei* penați și de morminte strămoșești; 5) dreptul de a face parte din armata teritorială (*jus militiæ*). Drepturile private erau: 1) *jus connubii*, dreptul de a contracta *juste nupții*, productive de putere paternă cu toate consecvențele ei; 2) *jus commercii*, dreptul de a figura în operațiunile solemne ale transmisiunii drepturilor reale, creării solemne a creanțelor, stingerii solemne a obligațiunilor, de a face un testament sau de a figura într'un testament, care toate aceste operațiuni la început se făceau în forma solemnă a *nexului*; *jus commercii*, era daru sinonimă cu dreptul de a figura într'un *nexum*, acea operațiune în care figura un cântar, o bucată de aramă, cinci martori cetățeni romani și puberi și un cântăritor cu aceleași calități. Mancipatiunea nu era de cât o specie de *nexum*, și *nexum* era, cum dice Festus după jurisconsultul Gallus Ælius, *quodcumque per aes et libram gerebatur*. *Nexum* lua numele special de *mancipatio* în transmisiunea drepturilor reale și în facerea testamentului, și conserva numele propriu de *nexum* în crearea și stingerea obligațiunilor.

Să trecem acum la peregrini.

Tot ce nu era cetățian roman era străin. Străinul la început se numea *hostis*. Cum dice Festus, în Vocabularul său, la vorba *status dies*: „*Status dies vocatur, qui judicii causa est constitutus cum peregrino, ejus enim generis ab antiquis hostes appellabantur: quod erant pari jure cum populo romano, atque hostire ponebatur pro aequare.* — Di hotarită se numește aceia care este fixată pentru judecata cu un peregrin: căci omenii de acestu

genū se numeauă de cei vechi *hostes*: căci ei erau egali în dreptū cu poporul romanū, și *hostire* se întrebuintă dreptū *aequare*, adică egalare“.

În adevăr la început Romanii nu cunoșteau alți streini, de cât pe membrii națiunelor independente, care erau egali în drepturi cu densesi după dreptul internațional. Mai târziu însă Romanii învinsera popore și încorporară teritoriile locuite de densele la statul Romanū. Aceste popore nu mai erau independente, și Romanii nu au concedatū încă de la începutū tuturilor membrilor acestorū popore dreptul de cetățenie. Atunci apăru numele *de peregrinus*, care se aplică în mod genericū tuturilor streinilor, atât celor supuși dominațiunei romane, câtū și celor independenți. Când Romanii cuceriră și provinci, precum Galliele transpadană, cisalpină, transalpină, Corsica, Sardinia, Sicilia, Africa, Grecia, etc., atunci locuitorii acestor provinci luară indiferentū numele de *peregrini* sau *provinciales*, iar în modū special numele de *provinciales*.

Locuitorii țerilor independente, peregrinii independenți se guvernaū după *legile și moravurile lorū proprii* (Gaius, *Institutiuni*, Commentariū III §§ 96 și 120, Ulpianū *Regule*, titlu XX § 14, Dositheū, *Despre manumisiuni* § 12).

Dintr'aceștia însă unii erau în lipsă de orice legături cu Romanii. Alții aveau legături cu ei de exemplu tractate de alianță egală sau inegală, atunci se numeau *socii*, sau altă legătură mai puțin bine definită, de exemplu *amicitia* sau *hospitium*, atunci se numeau *amici* sau *hospites*. Între cei d'întăiu și Romani nu era nici un felū de respectū de dreptū. Nu numai în timpū de resbelū, dar și chiar în timpū de pace, Romanii se consideraū în dreptū de a le lua tot ce le puteau lua, ómeni, animale, etc., și le recunoseau și lorū unū dreptū analogū în mod reciproc (vedī legea 5, § 2, *De captivis*..... XLIX, 15.)

Din contră între Romani și peregrinii socii, amici sau óspeți, Romanii numai în timp de răsboi declarată se recunoscă în drept de a i prăda și le recunoscă și lor un drept reciproc. Iar în timp de pace persóna lor și bunurile lor erau respectate de Romani, și vice-versa Romanii așteptău de la ei un respect analog. Cei d'întăi erau considerați ca *hostes* și în timp de pace ca și în *timp* de resboi. Cei d'ai duoilea nu deveneau *hostes* de cât în timp de resboi.

Peregrini independenți au fost la început și Latini *veteres*, adică locuitorii vechiului Latium. După cum știm acești locuitori ocupați trei-zeci de cetăți cu teritoriile lor împrejur, și capitala lor era Alba. După cum știm asemenea Romanii lui Romulus, adică cel d'întăiu element constitutiv al poporului Roman, erau și ei Latini. În cât Romanii originari erau de aceeași origine, stirpe cu restul locuitorilor Latiumului. Cu toate acestea ei nu au concedat dreptul de cetate tuturilor. Pe cât locuitorii celor-lalte orașe au rămas independenți, ei s'au guvernat după legile și moravurile lor, comune în multe puncturi legilor și moravurilor poporului roman. Dar în Roma, acești locuitori ai Latiumului independenți nu aveau aceleași drepturi cu cetățenii romani. Incetul cu incetul unele cetăți învinse au participat la dreptul de cetate romană. Dar restul au rămas tot peregrine. Și chiar când în anul 416 și restul cetăților independente a fost supus dominațiunei romane, încă locuitorii lor nu au obținut dreptul de cetate romană, care nu li s'a acordat de cât de tatăl lui Juliū Cesar, prin legea Julia din anul 664. În tot intervalul acesta, dela Romulus și până la anul 664, locuitorii Latiumului, care nu obținuseră dreptul de cetate, care forma încă ceea-ce se numea *nomen latinum*, atât în timpul independenței lor, adică până la anul 416, cât și în urmă, până au devenit toți

cetățeni Romani, aveau o pozițiune juridică deosebită față cu Romani. Ei erau cei mai favorizați dintre peregrini.

Aveau *jus connubii* și *jus commercii*. Aveau și órecum parte din drepturile politice. Așa de exemplu or-ce Latin veteru, care din întâmplare se afla în Roma în momentul convocării comițiilor, putea lua parte la ele și vota într'ensele. Deosebitu de acesta ei aveau međii fórte ușóre particulare lor de a ajunge la cetățenia romană. Așa or-ce Latin veteru, care 'și lăsa descendentii, *stirpem ex se*, în cetatea sa și vinea singuru în Roma, devinea prin acesta chiar cetățianu romanu. Or-ce Latinu veteru, care în municipiul său exercita o magistratură, putea ședându la el acasă deveni cetățianu romanu. Or-ce Latinu veteru care acusa cu succesu pe un magistratu romanu de concussiune, devenea, după legea *Servilia repetundarum* din anul 650 de la fundatiunea Romei, cetățianu romanu. Deosebitu de aceste moduri proprie loru de a parveni la cetățenie, ei se mai bucurau și de modurile de care se bucurau *Latinii coloniari* de a obține calitatea de cetățeanu romanu, moduri de care vom vorbi mai la vale. Romani, de timpuriu, luara obiceiul de a crea colonii în deosebitele teritorii ce conquisseră, cu scopu de a define aceste teritorii, și de a propaga cultura romană la locuitorii lor și ast-fel de a 'și 'i asimila.

Cele d'intăiu colonii ce fundara Romani fură colonii de cetățeni romani, colonii în care trimișii cetățeni romani rămăneau cetățeni romani. Acești coloni nu se amestecau cu locuitorii originari ai teritoriilor conquisse, ei conservaú dreptul de a vota în Roma în comițiile centuriate sau tributare. Constituirea unei colonii se făcea în virtutea unui *Senatus-consultu*, care din secolul alu V-lea incolo, trebuia să fie confirmatú de unu plebescit. Aceste colonii fură fondate mai întâiu în Italia, și de la secolul alu VII-lea incolo

chiar afară din Italia. Obiceiul de a fonda colonii aparținea tuturilor popoarelor italice.

După disoluțiunea legii latine în anul 416, Romanii începură să fundeze colonii latine. În anul 515, ei fundaseră deja trei-zeci de colonii latine, după cum ne spune Titu-Liviū. Aceste colonii fură fondate mai întâi în Italia. Într'ensele erau trămiși vechii locuitori ai Lațiuului, câte o dată și cetățenii romani, care perdeau atunci calitatea de cetățenii Romani, și de aceea Gaius ne spune că unul din modurile de a pierde calitatea de cetățianu romanu, este de a transmigra într'o colonie latină (Gaius, *Instituțiuni*, Comentariul I § 131). Mai târziu Romanii creară asemenea colonii și în provincii. Câte o dată ei acordă calitatea de Latini coloniari locuitorilor unei părți dintr'o provincie, fără ca să trămită acolo nici unu colonu din Italia, nici cetățianu romanu, nici fost Latinu veteru. Cea d'întăiu colonie latină, afară din Italia, fu creată în Hispania în Carteia. Mai bine de patru mii de copii se născuseră în Hispania din soldați romani și din femei spaniole devenite serve prin captivitate. Senatul romanu decise că stăpânii lor voru putea manumite pe acești copii, și că în urmă voru putea să fie trămiși în Carteia unde să formeze o colonie de Latini coloniari.

În urmă fură create colonii latine în Gallia transpadană în mai multe orașe de Pompeius Strabo în anul 665. Aceste colonii fură formate pe locu din locuitorii galli ai acestor orașe, fără nici o trămitere de locuitori italice. Împărații urmară acestu sistem, acordându dreptul de Lațiu la locuitorii mai multor cetăți din provincii. Vespasianu acordă mai târziu dreptul de Lațiu tuturilor locuitorilor din Hispania.

Latini coloniari se apropiau în drepturi de Latini veteri, ei aveau *jus commercii*, n'aveau însă *jus connubii*, și nici dreptul de *sufragiū accidentalū* pe care îl aveau Latini veteres, nici cele trei mo-

duri avantajoase de a parveni la cetătenie de care se bucurau Latinii *veteres* și de care am vorbitu mai susu, după cum crede D. Accarias, fără să se întemeieze pe nimicū seriosū. Ei aveau însă alte moduri mai puțin ușore de a parveni la cetătenia romană, de care ne vorbește Gaius, în Instituțiunile sale, căci instituțiunea Latiniloru coloniari subsista încă în timpul lui Gaius (vedī Gaius, Instituțiuni, Comentariū I §§ 33. și 34, care de și în mare parte ilisibilū, totuși lasă să se întrevadă că ele vorbeau de modurile de parvenirea Latiniloru coloniari la cetătenie); între alte moduri în aceste paragrafe se pôte discerne construcțiunea unei case (*ardificio*), de care vorbește și Ulpianū în Regulele sale titlu III § I, și construcțiunea unei nave pentru a transporta grău (... *frumenti*) de care vorbește și Ulpianū în Regulele sale titlu III §§ 1 și 6. Despre modurile de parvenire a Latiniloru coloniari la cetătenie ne vorbește pe largū Ulpianū, în Regulele sale, titlu III. În adevărū aceste moduri erau comune și ingenuilorū Latinū coloniari și libertilorū Latinū juniani. Despre aceste moduri amū vorbitū pe largū în volumul I alū Fragmentelorū mele juridice. Coloniile latine erau considerate ca mici state independente. Ele erau organizate după imaginea vechilor orașe ale Latuluī. Ele aveau magistrații și Senatul lorū. Ele aveau censul lorū propriū și censori. Ne putemū convinge despre acēsta prin tabulele municipielorū Malaga și Salpenza din Hispania, care erau compuse și de cetățeni Romani și de Latinū coloniari. Aceste tabule fōrte interesante au fost descoperite în secolul acesta. Ele conținū organizarea acestorū douē municipii.

Credū împreună cu Demangeat că Latinii coloniari au încetat de a subsista de la Constituțiunea lui Antoninū Caracalla încolo, care a făcut din toți locuitorii existenți ai Imperiuluī cetățeni romani.

O altă clasă de peregrini, inferiōră Latiniloru coloniari, a

fost creată de legea Junia Norbana, ea este a libertilor Latinii juniani: Latinii coloniari sunt ingenui, Latinii juniani sunt liberti. Ei sunt mai favorisati de catu peregrinilor ordinari, dar mai puţin favorisati de cat Latinii coloniari.

Ca si Latinii coloniari ei potu parveni prin aceleasi moduri la cetatenie. Ca si Latinii coloniari, ei potu sa se bucure de *jus commercii*, dar numai *pro parte*, asa ei nu potu *testa relativu la patrimoniul loru*, (Gaius *Institutiuni*, Comentariul I § 23), bunurile lor apartinu la mórtea lor patronilor lor, nu *jure hereditatis*, ci *jure peculii* (Gaius, *Institutiuni*, Comentariul III §§ 56 si 58). Latinii juniani au subsistat si dupa Constitutiunea lui Antoninu Caracalla, ei au devenitu insa forte rari in timpul Bassului Imperiu, si in timpul lui Justinianu erau putini de totu. Ei nu au fost suprimati definitivu de catu de catre Justinianu, prin Constitutiunea sa celebra, legea unica in Condicta lui Justinianu, *De latina libertate tollenda*, Cartea VII, titlu 6.

In ordinea peregrinilor trebuie sa vorbim si despre o categorie de peregrini, care si ei sunt ore-cum privilegiasi. Acestia sunt membrii natiunilor sau poporeloru asa numite *populi fundi*. Acestea sunt poporele, care adoptau in totul sau in parte dreptul romanu.

Dicerea *populus fundus* insemneza, dupa Festus, unu popolu care isi alieneasa dreptul seu spre a adopta altul. După Aulus Gellius, insemneza celu ce si alege liberu dreptul ce are sa i carmuiasca relatielo. Or-cum ar fi, *populus* devine *fundus* cand admite dreptul romanu in totalu sau in parte. Prin acesta elu se incaminesa spre incetatenire. Daru membrii acestui poporu, fata cu Romanii, sunt inca tot streini. Se pote insa intampla ca calitatea de cetateni Romani sa se concede membrilor unei cetati o data cu adoptiunea dreptului romanu. Ciceron spune anume ca legea Julia nu a acordat dreptul de cetatenie Latiniloru

veteri și populilor socii de câtă cu condițiunea ca să devie în acelașu timpă *populi fundi*, și că acéstă condițiune a părut dură locuitorilor cetăților Neapoli și Heraclea, în cât mulți dintr'ensii numai după discuțiunii violente s'au supusă ei (Veđi Ciceron, *orațiunea în favórea lui Balbus* No. 8).

La Romani există și locuitori de orașe care au condițiuni speciale, óre-cum deosebite de a acelora de care ne-amă ocupatū până acum. Aceștia sunt *municipes* sau locuitorii *municipielorū*.

Numimă *municipie* (*municipia*), de la *manus capere*, orașele a căror locuitori, *municipes*, independinți de Roma, participă la sarcinele publice ale Romanilor, *muneribus*, au *jus conubii* și *jus commercii*, potă pleda înaintea judecătorilor romani, dară nu au *jus suffragii* nici *jus honorum* în Roma. La ei, în *municipiū*, potă vota și participa la magistratură. În adevăr aceste municipii erau organizate după imaginea Romei. Ele erau guvernate de doi magistrați, numiți *duumviri*, care simulaū pe cei doi consuli ai Romei, și care între alte atribuțiuni, aveaū pe aceia de a presida la administrarea justiției, ca odată consuli, ca mai târziu pretorii în Roma. Ele aveaū unū corpū deliberativū, care simula Senatul Romanū, numitū *ordo decurionum*, compusū obicnuit de o sută de membrii, dintre *municipes*, care aveaū óre-care avere, și care membrii se numeau *curiones*, *decuriones*, *curiales*. Aceste municipii se compuneaū obicnuitū de cetățeni romani, lipsiți în Roma de *jus suffragii* și *honorum*. Câte odată ele se compuneaū pe lánge cetățeni romani și de Latini coloniar: ast-felū erau municipiele hispaniole, Salpenza și Malaga.

Afară de *municipie*, avemă *prefecturele*. Acestea erau orașe a căror locuitori se deosibeau în regulă generală de *municipes* prin aceia că *municipes* se administraū singuri, pe când *prefecturele* se adminis-

trau de unu magistratü trämisü din Roma, numitü *prefectü*, de unde și numele lor de prefecturü. Câte o dată prefecturile erau de o condiție mai favorisată, membrii lor erau cetățeni romani *sine suffragio*, ca și *municipes*. Ast-fel era condițiunea orașului Arpinum, a cărui membrii erau cetățeni romani *sine suffragio* de la 451 pênă la 566, cândü aü obținut și suffragiul. Totuși Arpinum de și sub punctul de vedere alü *suffragiului*, era superiorü chiar *municipiului ordinarü*, darü sub altü punctü de vedere era inferior, căci municipiul ordinarü era guvernatü de magistrați independenți, aleși de *municipes*, numiți *duumviri*, pe când Arpinum era guvernatü de trei edili, trämisi din Roma. De la răsboiul socialü însä încolo, parte din prefecturü, începurä a avea magistrați municipalü localü, și atunci acestea începurä a semäna cu municipiele ordinare. De altmintrelea. în regulä generalä, prefecturile chiar acele care aveaü magistratul säu magistrații trämisi de Roma, aveaü unü corpü deliberativü localü, ca și municipiele. După cum vedemü darü, în regulä generalä, prefecturile semänaü cu municipiele, și nu se distingeau de ele de cât prin aceia că magistratul lorü era trämis de Roma, pe când magistrații municipielorü erau localü și independenți. Cätü pentru locuitorii provinciilor, ei erau cu totul dependenți de Roma, ei erau guvernati de unü president de provincia, trämisü din Roma. de Senat pentru provinciile cucerite în timpul Republicei dintre foștii consuli säu pretori, și de aceia se numea proconsul säu propratorü, de Imperat pentru provinciile cucerite în timpul Imperiului, care se numea *legatus Caesaris*. Numele comunü alü guvernatorului pentru ambele feluri de provincii era de *praeses provinciae*. Acesta cumula în mäinele sale töte atribuțiunile ce avuseserä o dată consuli în Roma. La încorporarea provincii, la începutü, Senatul romanü făcea o lege de organizațiune a pro-

vinciei, numită *lex provincialis*, în care se determina regulile de administrațiune a provinciei, între altele regula administrațiunei justiției în acea provincie, câte o dată chiar dreptul civilu al provinciei. Daru, în regulă generală, se lăsa provinciei ca dreptu privatu, dreptul său naționalu de care se bucura ea înaintea încorporării. Și presidentul provinciei, făcea, ca pretorul în Roma, la fie-care început al magistraturei sale, câte unu edictu, numitu *edictul provinciei*, în care prescria atât regule de drept publicu, cât și regule de drept privatu, pe care, pentru acesta din urmă elu le împrumută în mare parte din dreptul privat național al provinciei, și în mică parte numai din dreptul privat romanu.

Locuitorii provinciei erau considerați ca peregrini, peregrini dependenți, pe când cei ai Statului independent erau peregrini independenți. Acum se putea întâmpla ca în aceste provincii, unele orașe să capete calitatea de *municipii*, altele să fie organizate ca *colonii de cetățeni romani*, altele să obție *jus Latii*. Presidentul provinciei distribuia justiția în assise, numite *conventus*, ținute în deosebite localități mai importante ale provinciei, în perioade ale anului determinate mai dinainte. Locuitorii acestor provincii, care posedau imobile plăteau unu impozitu fonciaru, numitu *stipendium* pentru provinciile cucerite în timpul Republicei, care se vërsă în *aerarium* sau thesaurul Statului, numitu *tributum* pentru provinciile cucerite în timpul Imperiului, care se vërsă în *fiscus*, thesaurul Impăratului. De la Antonin Caracala încolo erariul s'a confundat cu fiscul, și a începutu atât stipendiele cât și tributele să se verse în tesaurul Impăratului. Locuitorii provinciilor plăteau și impozitul personal, capitațiunea. Locuitorii acestor provincii mai erau supuși și la alte *imposite extraordinare* precum era *aurum coronarium*, unu impozitu perceputu la fie-care urcare de nou Impăratu pe tron. Atătu de impozitul fon-

ciar ordinaru, *stipendium* sau *tributum*, catu si de capataiune, cat si de impositete extraordinare erau scutiți proprietarii de pamenturi si locuitorii din Italia.

Unele provincii cautaseră a se rescula si fuseseră din nou supuse dominațiunei romane, predându-se la discrețiunea invingătorilor Romani. Locuitorii unor asemenea provincii se numeau *peregrini deditiți*. Condițiunea loră era mai grea de catu a peregrinilor ordinari, dependenti sau independenti. Ei intre altele nu puteau parveni nici o data la cetățenia romană. Condițiunea acestor peregrini amă descriș'o pe largu in volumul I alu Fragmenteloră mele juridice, cu ocașiunea *liberșilor peregrini deditiți*, care sunt servii manumiși de o condițiune cu desăvârșire inferiără, asimilați tocmai cu *peregrini deditiți*.

Dacă relativu la persone, avem *qualitatea de cetățianu romanu*, care realță persona, relativu la *immobile*, avem ceea ce se numește *jus italicum*, care realță *qualitatea immobilulu*.

Romani nu recunoșteaă dreptul de adevărată proprietate, de *dominium ex jure quiritium* de catu asupra solulu Italiei. In provincii, proprietaru era considerat Senatul si popolul romanu pentru solul provinciilor cucerite in timpul Republicei in numele Senatulu si popolulu romanu, Impăratul pentru solul provinciilor cucerite in timpul Imperiulu; particularii n'aveau asupra solulu provincialu de catu o proprietate imperfectă, incomplectă, o posesiune *sui generis*. Senatul sau Impăratul percepea cu titlu de proprietar unu impositu fonciar, numit *stipendium* pentru provinciile Senatulu, *tributum* pentru provinciile Impăratulu. *Stipendium* se vërșă in casa Statulu in *aerarium*, *tributum* in casa Impăratulu sau *fiscus*. De la Antonin Caracalla incolo *erariul* se confundă cu fiscul in favorea acestuia din urmă. Particularii însă afară de acestu impositu, si de *aurum coronarium* si alte impositete extraordinare ce plăteau in

781 627-1

calitate de posesori, erau de altminterlea adevărați proprietari, aveau mai mult de cât cum spune Gaius, mai mult de *quandam possessionem et quemdam usumfructum* (Gaius, *Instituțiuni*, Comentariul II § 7), căci n'aveau numai interdictele posesorii, ca simplul posesor, ci și o acțiune reală utilă în revendicare, și dreptul lor nu se stingea cu mórtea titularilor lor, ca dreptul de usufruct, ci trecea la moștenitori și la orice alți succesori cu titlu particular. În cât expresiunile lui Gaius sunt încórecte. Rarú i se întâmplă lui Gaius să cađă în delictú de încórectitudine, darú aci păcătuește și elú. Proprietatea solului provincialú mai era inferióră și sub punctul de vedere alú modurilor de adquisițiune. Relativú la dênsele nu se aplică modurile civile de adquisițiune, mancipatiunea și cessiunea în *jure*, ci între vii numai tradițiunea. Relativú la ele nu se putea constitui unú adevăratú dreptú de servitute predială. sau de servitute personală, ci prin pacte și stipulațiuni unú felú de dreptú de creanță, care să'i ție locul, căci dacă ele nu erau susceptibile de o adevărată proprietate quiritarie, nu erau susceptibile nici de desmembrementele dominiului *ex jure Quiritium*. În fine locuitorií Italiei aveau trebuință numai de trei copii legitimi spre a se scusa de tutelă sau curatelă, pe când celor din provincií le trebuia patru. Asemenea legea *Furia de sponsu* care declară extingubilă obligațiunea sponsorilor prin trecerea de doui ani de la contractarea ei, și divisibilă *ipso jure* obligațiunea între mai mulți sponsori pentru părți virile, se aplica în Italia, iar nu și în provincií. În sensú inversú cum ne spune Gaius, *Instituțiuni*, Comentariú II § 63, era cestiune dacă *inalienabilitatea fondului dotal*, după legea *Julia de adulteriis*, era exclusivă Italiei sau se aplica și în provincií.

Câte o dată Impărații concedau *jus italicum* la o parte din teritoriul unei provincií. Se pare că elú nu

se conceda de câtă teritoriului unui *municipiū* sau *unei colonii*. Atunci acestă teritoriū era consideratū ca o extensiune a Italiei și se aplica la elă aceleași reguli ca la solul italicū.

Ca anexă la studiul acesta comparativă găsești de cuvântă a da traducțiunea și analiza paragrafelorū 77 până la 96 inclusivă a Comentariului I a Instituțiilor lui Gaius.

§ 77 : „De aceia, dacă o cetățiană romană..... (se căsătorește) cu unū peregrinū....., fiul născutū din căsătoria lorū, este consideratū ca cum ar fi creatū de unū peregrinū cu o peregrină. (Prin urmare se naște peregrinū). In aceste timpuri, în virtutea unū Senatusconsultū, care s'a făcutū sub inspirațiunea răposatului Hadrianū, de și nu a fost *connubiū* între cetățiană romană și peregrinū, fiul născutū se naște fiū legitimū alū tatălui.“ Acestă paragrafū conține două anomalii : prima constă întru aceia că înainte de Senatusconsultul din timpul lui Hadrianū, copilul născutū dintr'o cetățiană și unū peregrinū, adică afară din *juste nuptii*, în locū să urmeze condițiunea mumei, și să se nască cetățianū romanū, urmază condițiunea celui mai puțin favorisatū dintre părinți, care este în specie tatăl, și se naște peregrinū. Acesta este unū efectū al legii Mensia, de care ne vorbește Ulpianū in Regulele sale. A doua anomalie este că, de la Hadrianū încolo, acestū copilū nu numai se naște cetățianū romanū, conformū întru acēsta regulei comune, dar se naște *justus filius patris*, adică copilū legitimū alū tatălui, prin urmare se naște cum s'ar naște unū copilū *ex justis nuptiis*, adică din două soți între care este *connubiū*. Apoi ca acēsta să fie, trebuie ca tatăl să devie și elū cetățianū, și să cadă copilul, ca orī-ce *filius justus*, sub puterea lui paternă. Acēsta nu o spune textul care se mărginește a dice că copilul se naște *fiū legitimū alū tatălui*. Darū cum o să se nască fiū legitimū, *justus*, adică conform dreptului civilū, *secundum jus*

civile, dacă nu este connubiū, dacă tatăl nu este și el cetățian roman. A dice că se naște *justus filius patris*, este a dice că tatăl devine *eo ipso* prin nașterea copilului cetățian roman. Ca să se nască copilul fiu *justus*, legitim civilmente al lui, acesta va să dică, că cade în același timp sub puterea lui paternă. Ecă dară că aci ar fi un casu, nu de cădere *ex post facto sub puterea paternă*, o *causae probatio*, ci mai mult de cătu atătu, un casu de încetățenire a tatălui instantaneă, prin simpla naștere a copilului, și un casu de cădere a copilului sub puterea paternă a tatălui în momentul nașterii și prin efectul nașterii. Notez că cea d'a doua anomalie nu a fost observată de nici un interpretu, după cătu cunosc, și eu sunt cel d'antăiu, pe cătu știu, care am zăritu a doua anomalie, cea de la finele textului, și care îi dau această explicațiune. Așteptu observațiunile celorlaltă romaniști și voi fi fericit a vedea criticele lor.

Paragraful 78 coprinde prea multe lacune, pentru ca să pôtă fi interpretat.

§ 79. „Acăsta este până intru atăt așa, în cătu..... dară se aplică la acei Latini care formau popore și cetăți proprii și erau considerați ca peregrini.“ Acestu paragrafu este lisibilu numai la sfârșit. Nu știm ce vrea să dică. Demangeat conjecturază că acestu paragrafu vorbea de legea Mensia, și în prima parte ilisibile spunea că această lege nu se aplică la Latini coloniară, ci numai la Latini veteri. la care, după D-sa, se referă partea finală a paragrafului. (Demangeat, *Cours élémentaire de droit romain*, ediția a 3^a, pagina 174).

§ 80. Pentru același cuvântu, din contră, cel ce se naște dintr'unu Latinu și dintr'o cetățiană Romană, se naște cetățianu Romanu. Au fost însă jurisconsulti care au fost de părere, că, dacă căsătoria este contractată în virtutea legii *Ælia-Sentia*, copilul se va naște Latinu, fiind că se pare că în același casu

se dă loră connubiū prin legile *Ælia-Sentia* și *Junia-Norbana*, și în tot-d'a-una connubiul face ca celū ce se naște, să urmeze condițiunea tatălui; dacă însă căsătoria se contractă altmintrelea, acelū care se naște urmază, după dreptul gințiloră, condițiunea mumei. Darū astă-đi nu mai este nici unū interesū a face acéstă distincțiune: căci în virtutea *Senatusconsultului* din timpul lui *Hadrianū*, în ori-ce casū celū ce se naște dintr'unū Latinū și dintr'o cetățiană Romană, se decide în practică că se naște cetățianū Romanū.

Legea *Mensia* nu se aplică libertiloră Latină juniană, ci numai Latiniloră ingenui, și după *D. Demangeat* numai Latiniloră veteri. *Gaius* menționeză opiniunea unoră *jurisconsulti* anteriori *Senatusconsultului* lui *Hadrianū*, după care ar trebui să distingemū: voit-a Latinul junianū să contracte căsătoria cu cetățiana Romană, căsătoria permisă de legile *Ælia-Sentia* și *Junia-Norbana*, atunci copilul se va naște Latinū, căci va urma ca în căsătoria, condițiunea tatălui. Dacă însă Latinul junian a trăitū numai în concubinată cu cetățiana Romană, atunci copilul va urma condițiunea mumei și se va naște cetățianū Romanū. *Gaius* observă însă că de la *Senatusconsultul* lui *Hadrianū* încolo nu mai este interesū a face acéstă distincțiune: și că în ambele casuri copilul se va naște cetățianū Romanū.

§ 81. „Consequentū cu acésta este logicū a decide că, în virtutea aceluiași *Senatusconsultū* a lui *Hadrianū*, copilul născut dintr'o peregrină și unū Latinū, sau vice-versa, dintr'unū peregrinū și o Latină, să urmeze condițiunea mumei.“ Adică în primul casū se naște peregrinū, în alū douilea se naște Latinū. Căci în acestū casū evidentū nu este connubiū posibilū și prin urmare copilul urmază condițiunea mumei. Și apoi acésta rezultă prin consequență din ceea ce decidea *Senatusconsultul* lui *Hadrianū* relativū

la copilul născutū dintr'unū Latinū și o cetățiană Romană.

§ 82. „Asemenea urmăză ca consecvență că celū ce se naște dintr'o servă și unū omū liberū, după dreptul gințilorū, se naște servū, iar celū ce se naște dintr'unū servū și o femeia liberă, se naște liberū.“ Aci se aplică principiul dreptului gințilorū, după care celū ce se naște afară din justa nupții, urmăză condițiunea mumei.

§ 83. „Trebue însă să băgămū de sémă ca nu cum-va regula de dreptū a gințilorū să fi fostū schimbată în anume casū determinatū de vre-o lege, saū de vre-o altă dispozițiune care să ție locū de lege.“

§ 84. „Căci iacă că, în virtutea Senatus-consultului Claudianū, putea o cetățiană Romană, care trăia cu servul altuia cu voia stăpânului servului, în virtutea unui pactū ce făcea cu elū, ca ea să rămână liberă, iar copilul ce va naște să fie servū: căci ceea ce se convine între ea și stăpânul acestui servū, Senatus-consultul ordonă să aibă tărie. Darū în urmă Impēratul Hadrianū, mișcatū de iniquitatea lucrului și de inconsequența juridică ce există în acéstă imprejurare, a restabilitū regula de dreptū a gințilorū, și fiind că muma rămâne liberă, a decisū că va da naștere la copilū liberū.“

Senatus-consultul Claudianū decidea că femeia liberă, care trăește cu unū servū alū altuia, iar nu alū său propriū, fără voia stăpânului servului, devine după a treia somațiune de a discontinua relațiunile cu servul, servă a stăpânului servului.

Unū decretū alū pretorului intervenea pentru a pronunța acéstă cădere în servitute. Acéstă dispozițiune inhumană, contrariă principiilorū, semnū alū degradării morale a poporului romanū, edictată ca o reacțiune violentă în contra acestei degradări, pe care însă nu a reușit a o suprima, a duratū, lucru curiosū, multū timpū, chiar după introducerea religiunei creș-

tine, căci n'a fost desființată de câtă de către Justiniană printr'o Constituțiune a sa, care formeză legea unică în Condiță, *De Senatusconsulto Claudiano tollendo*, Cartea VII, titlu 24. Senatusconsultul Claudiană mai avea o altă dispozițiune mai curioasă. Elă decidea că dacă femeia liberă trăește cu servul altuia cu voia stăpânului seă ea rămâne liberă, dară că ea pôte conveni valabilă cu stăpânul servului ca copilul ce va naște din relațiunile sale cu servul, să se nască servă și să devie proprietatea stăpânului amantului ei. Senatusconsultul Claudiană consacră o asemenea convențiune monstruoasă. Dacă o asemenea convențiune avea locă, se deroga de la regula dreptului gințiloră că copilul născută afară din căsătorie legitimă, cum e în speciă, dintr'ună servă și o muma liberă, urmază condițiunea mumei, prin urmare se naște liberă, și conformă convențiunei, care avea totă tăria legală, se naște servă. Dară, pe cândă prima dispozițiune a Senatusconsultului Claudiană a ținută până la Justinian, aceta d'a doua n'a ținută nici ună secolă, căci a fost desființată prin Senatusconsultul lui Hadriană, de care am vorbită deja de atâtea ori, care a restabilită regula de dreptă a gințiloră, și a decisă că, contrariă convențiunei dintre muma și stăpânul servului, copilul se va naște liberă.

§ 85. „In virtutea legii..... dintr'o servă și ună liberă se puteau naște copii liberi : căci prin acea lege este prevădută că dacă cine-va are relațiuni cu o servă a altuia, pe care o credea liberă, copii născuți din acestă comerciă, dacă sunt de sexă bărbătescă, se nască liberi, iar dacă sunt de sexă femeescă se nască servi și aparțină stăpânului mumei. Dară și asupra acestei specie, răposatul Impărată Vespasiană, mișcat de inconsequența juridică, a restabilită regula de dreptă a gințiloră, și a decisă ca în tôte casurile, copii, chiar de sexă masculină, să se nască servi și să aparție proprietarului mumei loră.“

Unu omu liberu are relatiuni cu o serva a lui Primus, pe care o crede libera. După dreptul gințiloru copii ce s'ar naște, de ori ce sexu ar fi, aru urma condițiunea mumei, s'ar naște servi și ar aparține proprietarului mumei, adică lui Primus. O lege însă, de care ne vorbește Gaius în acestu paragraf, a căreia nume este illisibilu, a modificat regula de dreptu comunu în favorea libertății, din cauza erorii de faptu a tatălu, și a decisu că copii de sexu bărbătescu se vor naște liberi, ca tatăl lor, iar cei de sexu femeiescu, conformu dreptulu comunu, se vor naște servi. Era aci o incongruitate juridică, pe care împăratul Vespasianu a desființat'o, restabilindū dreptul comunu, de și în detrimentul libertății, și a decisu că copii de ori-ce sexu. se vor naște pe viitoru servi, adică că voru urma, conformu dreptulu comunu, condițiunea mumei lor.

§ 86. „Darū a rămasū salvă acea parte a aceleiași legi, după care copii născuți dintr'o femeia liberă și dintr'unu servu, pe care femeia știa că este servu, trebuiaū să se nască servi. Decī la acele națiuni, altele de câtu Romaniū, la care o asemenea lege nu există, copii născuți, conformu dreptulu gințiloru, urmēză condițiunea mumei, și prin urmare se nascū liberi.“

Lucru curiosu. Acea lege, a căru nume este illisibilu în manuscrisul originalu alū Instituțiuniloru lui Gaius, mai decidea că dacă o femeia liberă naște, din relațiunile sale cu unu servu alū altuia, pe care ilu știa că este servu, unu copilū, acelu copilū, contrariu dreptulu gințiloru, se naște servu. Aci legea decidea contra libertății. Mai susu decidea contra dreptulu gințiloru, în favorea libertății. Și ce este ciudatū, este că Vespasianu care a restabilitū în hypothesisa de susu dreptulū comunu în defavorea libertății. a mantinutū, în hypothesisa noastră, dispozițiua legiū în contra dreptulu comunu și în detrimentul libertății.

§ 87. „In acele casuri însă, în care copilul care se naște urmăze condițiunea mamei, iar nu pe a tatălui, este mai multu de câtu evidentu, că copilul nu cade sub puterea paternă a tatălui, de și tatăl este cetățianu Romanu : și, de aceea, amu referitu mai susu, că în unele casuri în care se contractă, din causă de eróre, căsătoria nelegitimă, Senatul intervine, și corree vițiul căsătoriei, și că ast-felü se întâmplă în cele mai multe casuri ca copilul să cadă, *ex post facto*, sub puterea paternă a tatălui.“

De câte ori copilul urmăze condițiunea mamei, este evidentu că nu este căsătoria legitimă, prin urmare copilul nu póte cădea prin naștere sub puterea paternă a tatălui, chiar dacă acesta este cetățianu Romanu. Darü, *ex post facto*, dacă din eróre s'a contractatu o asemenea căsătoria, cređându-se legitimă; pe cândü nu era, se întâmplă ca copilul în urma probării causei erorei (*erroris causae probatione*) să devie cetățianu romanu și elü și muma lui, și să cađu sub puterea paternă a tatălui. Acésta s'a decisu ast-felü printr'unü Senatusconsultü. În privința probațiunei causei erorei amü datü amănunte suficiente în volumul alü II-lea alü Fragmentelorü mele juridice, la care trămitü pe cititorü.

§ 88. „Darü dacă o servă concipe din operele unü cetățianu Romanu, și, în urmă, manumisă fiind, devine și ea cetățiană Romană, și în urmă naște, de și copilul se naște cetățianu Romanu, nu se va naște sub puterea paternă a tatălui, căci nici nu e conceputü în *juste nuptiis*, nici în virtutea nici unü Senatusconsultü, o asemenea uniune nu e considerată ca legitimă.“

Dreptul Romanu nu permite probarea causei saü a causei erorii de câtü cândü amândouï soțiü erau liberi în momentul concepțiunei copilului, iar nu cândü unul din ei era atunci servü, măcarü că în urmă a devenitu liberü și cetățianu și în momentul nașterii

copilului sunt ambii părinți în condițiune de a putea contracta *juste nuptii*. Copilul se va naște liber și cetățian Roman conform regulii dreptului ginților, după care, când copilul urmăze condițiunea mamei, urmăze pe aceia pe care o avea mama în momentul nașterii, dar nu va cădea sub puterea paternă a tatălui.

§ 89. „Ceia ce a plăcut să se decide, că dacă o servă concipe din operele unui cetățian Roman, și în urmă este manumisă, și naște liberă, copilul ce naște, este liber, e conform rațiunii naturale: căci copii, care sunt concepuți în mod nelegitim, urmăze condițiunea mamei din momentul nașterii: de aceia dacă mama este atunci liberă, ei se nasc liberi, și nu importă cu cine îi a conceput mama lor, când era servă. Din contra copii concepuți în mod legitim, urmăze condițiunea tatălui din momentul concepțiunii.“

Acest paragraf edictă o regulă de o mare importanță, care are numeroase aplicațiuni în dreptul Roman, și nu numai în dreptul Roman, dar și în legislațiunile moderne. Ecă regula: Copilul născut în căsătoria legitimă urmăze condițiunea tatălui, căci unul din soți trebuie să i imprime condițiunea, și când tatăl este cunoscut, e naturală dintre soți să se dea preferență tatălui, e natural ca el să dea tonul. Nu că dora atunci tatăl este cert, ci este numai presumat cert, este presumat că tatăl este bărbatul, din cauza presumpțiunii de fidelitate a soției în căsătorie, fidelitate a căria violațiune este gravă pedepsită de lege. Și, când copilul urmăze condițiunea tatălui, este naturală, să urmeze pe aceia pe care o avea tatăl în momentul concepțiunii, căci numai prin concepțiune, și în momentul concepțiunii, tatăl are raport cu copilul. Când însă copilul este concepută afară din căsătoria legitimă, fiind că atunci tatăl nu este certamente cunoscut, nici presumat legalmente ca cunoscut, fiind că

atunci numai muma este cunoscută, căci maternitatea e tot-d'auna certă, e natural, e rațional ca copilul să urmeze condițiunea mumei. Și când urmază condițiunea mumei, este natural ca copilul să urmeze condițiunea pe care o avea muma sa în momentul nașterii. Căci numai atunci copilul capătă o existență fizică independentă de a mumei, până atunci el n'are existență fizică independentă de a mumei, bóla mumei póte influența asupra sănătății pruncului din pânțece, mórtea ei póte atrage și atrage chiar mórtea pruncului. În privința acésta dreptul civilú Romanú, și împreună cu elú tóte saú maí tóte legislațiile civile ale celorlalte popóre antice și moderne, a urmatú regulelorú fiziologice. Dreptul însă penalú atât alú Romanilorú câtú și a multor altorú popóre antice și moderne, ține comptú de copilú față cu muma din momentul chiar alú concepțiunei, nu'lú consideră ca *pars viscerum matris* ca dreptul civilú, căci pedepsește avortul, pe când muma nu e pedepsită când atinge saú distruge unul din organele sale proprii.

§ 90. „De aceia, dacă o femeia cetățiană Romană concipe, și în urmă i se interdice usulú apei și alú foculú înlăuntrulú teritoriulú Statulú Romanú, și devine peregrină, și naște în stare de peregrinitate, cei maí mulți jurisconsulți distingú și sunt de părere, că, dacă femeia a conceputú în căsătoría legitimă, va da naștere unú cetățianú Romanú, iar dacă a conceputú din florí, va da naștere unú peregrinú“.

În acéstá speciá este aplicarea perfectá a regulei de maí susú. O femeia era cetățiană Romană cândú a conceputú, în urmă a fost condamnatá la pedépsa interdicțiunei apei și a foculú, pedépsá care o sílește să se exileze, căci fără apă și focú nu póte trăi, pedépsá care are în același timpú ca consequență perderea calității de cetățiană Romană, femeia devenindú *peregrină sine ulla civitate*, căci pierdéndú cetățenia Romană, nu câștigá alta în schimbú. În astá

stare ea naște. Dacă ea a fost căsătorită legitimă când a concepută, copilul se va naște cetățiană romană, căci va urma condițiunea tatălui din momentul concepțiunei. Dacă însă a concepută din floră, or din operele cui va fi concepută puțină importă, chiar de va fi concepută din operele unui cetățiană Romană cu care trăia și trăiește încă în concubinată, copilul se va naște peregrină, căci va urma condițiunea mamei din momentul nașterii, momentă în care mama era peregrină.

§ 91. „Asemenea dacă o femeie cetățiană Romană a concepută în astă calitate, și în urmă, în virtutea Senatusconsultului Claudiană, neîncetându relațiunile ce avea cu ună servă ală altuia, nici în urma celii d'a treilea somațiunii a stăpânului servului, a fostă prin decretă ală magistratului redusă în stare de servitute, cei mai mulți jurisconsulți distingă și sunt de părere, că dacă copilul l'a concepută în căsătoria legitimă din operele unui cetățiană Romană, copilul se va naște cetățiană Romană, căci urmăză condițiunea tatălui din momentul concepțiunei, iar dacă a concepută din floră, pôte chiar din operele servului cu care era în relațiune, copilul se va naște servă ală stăpânului amantului mamei, și acesta nu numai când a concepută din operele acelu servă, dar chiar dacă a concepută din operele unui cetățiană Romană cu care ar fi existată posibilitate de căsătoria.“

§ 92. „Asemenea dacă o peregrină concipe din floră și după aceea devine cetățiană Romană și naște, ea dă naștere la ună cetățiană Romană: dacă însă a concepută din operele unui peregrină cu care este unită în căsătoria legitimă, conformă legilor și moravurilor națiunei peregrine din care făceau parte amândouă în momentul concepțiunei, pare că rezultă din Senatusconsultul lui Hadriană că copilul urmăză a se naște peregrină, afară numai dacă tatăl în urma

concepțiunei nu va fi obținut^ă calitatea de cetățian^ă Roman^ă.“

Acest^ă paragraf^ă l'am^ă explicat^ă deja mai sus^ă.

§ 93. „Dacă un^ă peregrin^ă a fost gratificat^ă cu cetățenia Romană dinpreună cu fii săi, copii nu vor^ă cădea sub puterea sa paternă, de cât^ă dacă Impăratul în mod^ă expres^ă, prin rescriptul său, îi va fi băgat^ă sub puterea paternă a tatălui lor^ă: ceia ce nu va face de cât^ă după ce va aprecia în cunoștință de cauză că acesta este folositor^ă pentru copii: dar^ă cu mai mare băgare de sémă și cu exactitate el^ă cercetăză interesul copiilor când^ă sunt impuberi sau absenți. Și acesta este anume prevăduț^ă prin edictul repositului Impărat^ă Hadrian^ă.“

Peregrinii puteau prin favoare imperială să capete cetățenia Romană. Când^ă Impăratul printr'un^ă rescript^ă acorda cetățenia un^ă peregrin^ă, dacă rescriptul nu pomenea de copii, copii rămăneau^ă peregrini. Trebuia anume să'i facă și pe ei cetățeni, pentru ca să devie și ei cetățeni. Altmintrelea tatăl devenea cetățian^ă Roman^ă și copii rămăneau^ă peregrini. Cetățenia fiilor^ă nu se subțințelegea. Trebuia rescriptul să fie expres^ă și în privința lor^ă. Dar^ă nu numai atât. Dacă rescriptul imperial acorda cetățenia tatălui și fiilor^ă săi, printr'acesta nu se subțințelegea că copii cădeau *eo ipso* sub puterea paternă a tatălui lor^ă. Nu, trebuia și în privința căderii sub putere paternă. rescriptul să se pronunțe în mod^ă expres^ă. În adevăr^ă putea să nu fie de interesul copiilor să cadă sub puterea paternă a tatălui lor^ă. Și de aceia Impăratul, numai apreciând în fapt^ă, în cunoștință de cauză, că interesul copiilor este ca să cadă sub puterea tatălui lor^ă, va decide acesta, și va trebui s'o decidă expres^ă prin rescript^ă. Examenul Impăratului va trebui mai cu sémă să fie scrupulos^ă, când^ă copii sunt impuberi sau absenți. Și Gaius adaogă că tóte aceste soluțiuni sunt a nume prevăduț^ă în edictul Impăratului Hadrian^ă

§ 94. „Asemenea dacă cineva dinpreună cu soția sa însărcinată este gratificată cu cetățenia, de și celălalt ce se naște, după cum am văzut mai sus (în § 92), este cetățean Roman, cu toate acestea nu va cădea neapărat sub puterea tatălui său: și acesta este a nume prevădută printr'un rescript al reposesatului Impărat Hadrian. Din care cauză celălalt ce știe că soția sa este însărcinată, cerându pentru sine și pentru soția sa cetățenia de la Impărat, trebuie să ceară în același timp ca celălalt ce se va naște să cadă sub puterea lui paternă.“

Același motiv este și aci de a se decide astfel ca și în cazul paragrafului precedent, măcar că aci copilul nu este încă născut, căci și aci trebuie să se dea ocazie Impăratului de a putea aprecia dacă este de interesul copilului conceput ca la naștere să cadă sub puterea paternă a celui ce l'a zămislit.

§ 95. „Alta este pozițiunea acelor care sunt Latini și care parvin împreună cu copiii lor la cetățenie: căci copiii acestora cad sub puterea lor paternă :...“

Acest paragraf este ilisibil în partea finală, în cât nu putem ști de sigur ce dicea în mod complet. Putem însă conjectura în mod probabil că Gaius făcea o antiteză între cazul în care calitatea de cetățean este acordată tatălui și fiului ca favoare prin rescript imperial, atunci evident că trebuia să aprecieze Impăratul care acorda această favoare și copiilor, dacă ea nu s'ar întorci în contra copiilor, dacă ar cădea sub puterea paternă a tatălui lui, și cazul în care mai mulți Latini de o dată devin cetățeni împreună cu copiii lor, de exemplu pentru că o colonie latină a fost într'ăgă gratificată cu cetățenia, atunci evident că toți copii Latinilor devenind și ei cu toți cetățeni Romani, cad toți cu toți sub puterea paternă a ascendenților lor. Ceia ce mă face să cred că la acesta se gândea Gaius, sunt vorbele următoare care sunt lisibile : *care drept*

la unii peregrini, sau mai bine la unele cetăți peregrine, adică la unele colonii latine (subînțelesu, a fostu acordatu). Cu alte cuvinte e vorba de mai mulți Latini de o dată, prin urmare probabilu de o colonie întregă de peregrini Latini.

§ 96. „..... geréză magistratură, obținū qualitatea de cetățeni Romani, mai puținū li se acordă, căci numai aceia care gereasă magistratura simplă sau magistratura onorată cu scaunū curulū, pervinū la cetățenie : și acésta este anume exprimatū prin mai multe rescripte imperiale.“

Acestū textū este illisibilū la începutū, și de aceia este camū dificilū de înțelesū, mai cu sémă că în palimpsestū vorba *lattum* este scrisă cu două *t*. De unde Mommsen și alții citescū *Latium*. Dar, cum observa foarte judiciosū nemuritorul Pellat la cursul său, este aci o simplă eróre de copistū care a scrisū *lattum* cu două *t* în locū de *latum* cu un *t*. Este în adevărū mai mică corecțiune a șterge unū *t* de câtū a preface pe *t* în *i*. Și apoi nu se știe ce ar însemna *minus Latium* față cu unū *majus Latium*. Este prea arbitrarū a inventa unū *majus Latium* și a lū oppune unū *minus Latium* și a dice, cum dice între alții Mommsen că *majus Latium* este dreptul Latinilor veteri, iar *minus Latium* dreptul Latinilor coloniarū, că unū Latinū veterū, cândū exercită în cetatea sa o magistratură devine elū și copii lū cetățeni Romani, pe cândū unū Latinū coloniarū cândū exercită o magistratură în colonia sa, devine numai elū cetățianū Romanū. Intăiū nici unū textū nu autorisă acésta conjectură. Alū douilea gerarea unei magistratură în orașul său nu este cunoscută ca atribuidū cetățenia de câtū Latinulū veterū, nici unū textū nu enumeră între modurile de a parveni unū Latinū coloniarū la cetățenie și gerarea unei magistratură locale. Totū ce darū vrea să dică textul lū Gaius, este foarte probabilū că gerarea unei magistratură pentru unū

Latină veteră este o cauză personală pentru elă de a ajunge la cetătenie, iar nu și pentru copii lui. Dară, chiar dacă amă admite, împreună cu D. Accarias, că modurile de pervenire la cetătenie a Latiniloră veteră se aplică și Latiniloră coloniari, și că Gaius vorbea în paragraful 96 de ună Latină coloniară, încă și atunci totă ce a voită să dică Gaius este că gerarea unei magistratură de ună Latină coloniară este o cauză personală pentru elă de a paveni la cetătenie, iar nu și pentru copii. In tôte casurile anti-tesa între *minus Latium* și *majus Latium* este măi multă de cătă hasardată.

DESPRE PATRIA POTESTAS

(PUTEREA PARINTEASCA)

O altă divisiune a persónelor, care îmbrățișează tóte persónele, este divisiunea persónelor în persóne *sui juris* și în persóne *alieni juris*.

Prin persóne *sui juris* înțelegemú persónele independente, care nù atárnă de niminea, care atárnă numai de eï, de dreptul lorù, care nu sunt supuse la nici unù felù de stăpânire saù autoritate, care sunt stăpâne pe sine, care se bucură de plenitudinea drepturilorù.

Prin persóne *alieni juris* înțelegemú, din contră, persónele dependinte de altă persónă, care sunt supuse dreptului de stăpânire saù de autoritate a altei persóne, care nu aù plenitudinea drepturilorù.

Acestea din urmă în vechiul dreptù Romanù și în totù decursul dreptului classicù romanù se subțimpartù în persóne subt *dominica potestas*, în persóne subt *patria potestas*, în persóne subt *manus* și în persóne subt *mancipium*. În legislațiunea Bassului Imperiù și a lui Justinianù cele două din urmă categorii de persóne aù dispărut și nu mai subsistù de câtù persónele de subt puterea dominicale și persónele de subt puterea paternă.

Persónele de subt puterea dominicală sunt servi. Despre ele m'amă ocupatū pe largū in Volumul I alū Fragmentelorū mele juridice, la care trāmitū pe cititorū.

Persónele *in manu* și persónele *in mancipio* le-amă studiatū de asemenea pe largū in Volumul II alū Fragmentelorū mele juridice. Cititorulū se póte referi la ceia ce amă đisū acolo despre dēsele.

Ne-a mai rēmasū darū a vorbi despre persónele de subt *patria potestas*, saū putere paternă.

Persónele *sui juris* se numescū *patres familias*. Persónele *alieni juris* de subt *patria potestas* se numescū *fili* și *filia* *familias*, expresiune care se aplică nu numai fiilorū și filiilorū, ci și descendențilorū de gradū ulteriorū, nepoțilorū și strănepoțilorū.

Expresiunile *pater familias*, *filius familias*, și *filia*, *familias* sunt formate din substantivele *pater*, *filius*, *filia*, pe lângă care se adaugă in vechia sa formă genetivală (*familias*) substantivul *familia*, care in vechime la genitivū făcea *familias*, iar in limba latină clasică face *familiae*. In adevērū vechia formă a genitivulū substantivelorū de declinarea întēia la Romāni ca și la Greci era *as*, și in urmă la Romāni s'a schimbatū in *ae*. Așa Greciī điceaū *οσφια*, *οσφιας* Romāniī primitivi *familia*, *familias*.

Vorba *familia* la Romāni are mai multe semnificațiuni. Ulpianū, in legea 195 D., *De verborum significatione* (L. 16), arată cinci semnificațiuni, din care trei relative la persóne și două la lucruri: 1° *Familia* însemnēză totalitatea persónelorū agnate între dēsele. Acēsta este semnificațiunea obicinuită, usitată *jure communi*, după cum đice Ulpianū. 2° *Familia* însemnēză pe exercitatorul puterīi paterne, dinpreună cu toți cei ce se află subt puterea sa paternă. Și prin analogie și pe exercitatorul autorității numită *manus* dinpreună cu toți cei ce se află subt a sa *manus*, *matrimonii causa*. In acestū sensū se ex-

plică expresiunile *pater familias*, *filius familias* și *filia familias*, căci *pater familias* este ascendentul exercitatoru alu puterii paterne, sau bărbatul exercitatoru a lui *manus*, iar *filius familias*, *filia familias* înseamnă persónele de subț puterea paternă sau *manus*, căci femeia de subț *manus* a bărbatului ei contractată *matrimonii causa*, îi ține locu de fiică, este prin urmare faciă cu elu *filia familias*, faciă cu copii ei ține locu de surore, care sunt, faciă cu tatălu loru, iar *filius familias* și care împreună cu muma loru sunt toți la unu locu *filius și filia familias* subț puterea paternă a tatălu loru, sau subț *manus* a bărbatului ei. Intr'unu sensu însă mai largu *pater familias* înseamnă persóna *sui juris*, aibe sau nu pe cine-va subț puterea sa paternă sau subț *manus*, fiind chiaru în etate fragedă, în câtu să nu se pótă căsători. 3° *Familia* înseamnă totalitatea persónelor ce descindu dintr'unu autoru comunu, fie ei sau nu subț putere paternă, toți cognații. Acesta este în dreptu sensul celu mai raru. 4° Relativu la lucruri, *familia* înseamnă totalitatea patrimoniulu unei persóne. În acestu sensu dice Gaius, în Instituțiunile sale, comentariul II § 102, că celu ce testa în prima formă a testamentulu per *aes et libram*, mancipa, adică transmitea *familia*, adică *patrimoniul* seú, amicului pe care yrea să'lú institue herede. Totu în acestu sensu se dice de acțiunea în împărțire a heredității, că este o acțiune *familiae erciscundae*, adică de împărțire a patrimoniulu defunctulu între heređii seí. 5° Totu relativu la lucruri, *familia* înseamnă într'unu modu mai restrănsu totalitatea serviloru aparținendú unei persóne. În acestu sensu, dice Gaius în Instituțiunile sale, comentariul I § 44, că între vii pótă cine-va manumite *totam suam familiam*, adică pe toți servii seí. În acestu sensu se distinge totalitatea serviloru în *familia urbana*, servi care sunt întrebuințați la serviciile domestice, mai cu sémă în

orașe, și *familia rustica*, servi afectați la cultura pământului (veđi legea 166 D., *De verborum significatione*).

Cătü pentru vorba *materfamilias*, ea designă o femeia *sui juris*. Câte o dată acéstă expresiune este sinonimă de *matrona* și designă femeia cu *mora-vurü pure și honeste*, fie *sui juris* or *alieni juris* (legea 46 § 1 D., *De verborum significatione*). Câte o dată *materfamilias* înseamnă *uxor* (Ulpianü l. 1, principium, *De concub.*, XXV, 7).

În fine Ciceron (Topice, 3) și Aulus Gellius Cartea XVIII, capitolul 6, o iaü în sensü de *femeia măritată în manu*. Acestü sensü este rarü de totü, nu se găsește în gura juriconsultilorü care obicinuitü, cândü dicü *materfamilias*, înțelegü o *femeia sui juris* ¹⁾.

Relativü la puterea paternă ne vomü ocupa mai înteiü despre natura, caracterele și efectele sale, după aceia despre cauzele din care derivă, și în fine de modurile sale de extincțiune.

Și mai înteiü vomü trata despre natură, caracterul și efectele puterii paterne.

Puterea paternă este autoritatea ce o are ascendentul asupra descendenților săi. Vomü vedea mai

¹⁾ Ulpianü, legea 4 D., *De his qui sui vel alieni juris sunt* (l. 6), extrasă din Cartea I a *Instituțiunelorü* sale: „*Nam civium Romanorum quidam sunt patres familiarum, alii filii familiarum, quaedam matres familiarum, quaedam filiae familiarum. Patres familiarum sunt, qui sunt supra potestatis, sive puberes, sive impuberes; simili modo matres familiarum. Filii et filiae familiarum, qui sunt in aliena potestate. Nam qui ex me et uxore mea nascitur, in mea potestate est; item qui ex filio meo et uxore ejus nascitur, id est, nepos meus et neptis, aequae in mea sunt potestate, et pronepos, et proneptis, et deinceps ceteri.*—Căci dintre cetățenii Romanii unii sunt *patres familiarum*, alții *filii familiarum*, unele *matres familiarum*, altele *filiae familiarum*. *Paterfamilias* este acela care este stăpânü pe sine, fie puberü, fie imuberü; asemenea este și *materfamilias* (adică femeia *sui juris*, fie puberă, fie imuberă). *Filii familias* și *filiae familias* sunt cei ce se află sub puterea altora. Căci celü ce se naște din mine și din soția mea, este sub puterea mea paternă; asemenea acela ce se naște din fiul meu și din soția sa, adică nepotul meu și nepoța mea, sunt egalemente sub puterea mea paternă; asemenea și strănepotul, și strănepoța, și așa mai încolo și cel-lalți descendenți.»

târziu că nu toți descendenții cadă subț puterea paternă a ascendentului lor, ci numai anume óre-care descendenți care însușescú óre-care condițiuni anume determinate de dreptul Romanu.

Acéstă autoritate, care se numește *patria potestas* la Romanu, este o instituțiune eminentă de dreptu civilu Romanu, ea nu este aplicabilă de cātu cetățenilor Romanu, pe cându din contră servitutea este o instituțiune de dreptu a ginților, prin urmare aplicabilă și cetățenilor Romanu și peregrinilor.

Dreptul Romanu nu recunoște *patria potestas* de cātu unu cetățianu Romanu asupra unu cetățianu Romanu. Prin excepțiune dintre peregrini între Latinu veteri, sau între unu cetățianu Romanu și unu Latinu veteru, póte să existe o asemenea autoritate, precumu există între dênșii *connubium*, adică posibilitate de a contracta *juste nuptii*, care tocmai au de efectu principalu de a produce *patria potestas*. Dreptul Romanu din contră recunoște și peregrinulu dreptul de putere dominicală asupra servulu său, și justiția Romană îi dă prin pretorul peregrinu în Italia, prin presidentul provinciei în provinciă, totu concursul pentru ca că exercite acéstă putere.

Acéstă putere paternă extraordinară, nu există de cātu la Romanu, după cum ne spune Gaius, în Instituțiunile sale, comentariul I § 55: „*Item in potestate nostra sunt liberi nostri, quos justis nuptiis procreavimus. Quod jus proprium civium Romanorum est; fere emin nulli alii sunt homines qui talem in filios suos habent potestatem quam nos habemus: idque divus Hadrianus edicto, quod proposuit de his qui sibi liberisque suis ab eo civitatem Romanam petebant, significavit. Nec me praeterit Galatarum gentem credere, in potestate parentum liberos esse.*—Asemenea sunt subț puterea noastră copii noștri, pe care îi am procreatú din juste nuptii. Care dreptu de putere paternă este propriu cetățenilor

Romani; căci mai că nu sunt alți ómenii care să aibă asupra fiilor lor o putere egală cu aceia ce avem noi Romani asupra fiilor noștri: și acestu dreptu l'a și consacratu răposatu Impăratu Hadrianu prin edictul ce l-a întocmitu relativu la aceia care cereau de la elu dreptul de cetățenie Romană pentru ei și pentru copii lor. Nu trecu cu vederea de a menționa că la ginta Galaților se crede că părinții aveau o putere analogă asupra copiilor lor."

Acéstă putere paternă este o instituțiune așa de extraordinară în câtu este probabilu, dacă nu siguru, că Romani aș cunoscut-o încă din cele d'ânteiu timpuri, că ea a existat la popórele Lațului, înainte chiar de Romulus, că Romulus care, după cum ne afirmă Dionysiū din Halicarnasse, ar fi întocmit-o, n'a făcutu de câtu să consacre o instituțiune deja existentă în usu; ceia ce este siguru este că în legile celor XII Tabule găsimu puterea paternă cu întinderea ei ilimitată.

Gaius ne spune că nici unu altu popor nu avea o asemenea instituțiune. În adevėru la Greci, după cum ne spune Dionysiū din Halicarnasse, puterea paternă era timpórală și cea mai mare rigóre a ei consta de a permite tatălu să gonėscă pe fiul sėu din casa sa și să'lă exheredeze. Gaius ne spune însă că la Galați, poporū formatu de Greci și Galli, și care locuia pe marginea Pontulu-Euxinū (Marea Nėgră), arū fi existatū o putere analogă. Iar Cesar, vorbindu despre poporul Gallicū, spune în tractatul sėu *De bello Gallico* (VI, 19), că la acestu poporū puterea paternă avea aceiași întindere și energie ca la Romani. Ori cum ar fi, nu e mai puțin adevėratu, că puterea paternă ast-felū cum e organizatā la Romani, este o instituțiune eminentemente quiritariā, neaplicabilā de câtu cetățenilor Romani. Gaius ne adaogă că acéstă putere paternă a fostu confirmatā de unu edictu alu lui Hadrianu. În adevėru ne aducemū aminte că Ha-

drianu, după cum ne spune Gaius in paragraful 93, pe care l'amu explicatu deja, indică și explică celoru ce'i ceru încetățenirea loru și a copiiloru loru, ca să nu credă că prin acésta ei ceru implicitu și căderea copiiloru subt puterea loru paternă, că acésta putere fiindu extraordinară, Impăratulu nu o acordă implicitu accordându cetățenia, că numai cându Impăratul o acordă expresu, copii cadu subt puterea paternă a tatăloru loru, că de aceia tatăl trebuie s'o ceră expresu acésta putere paternă, cerându încetățenirea sa și a copiiloru sēi, dacă vrea ca Impăratul să 'i o acorde, și că chiar atunci, Impăratul își rezervă dreptul de a o acorda saū de a o refusa, după cum o va crede că e mai utilu pentru copii, că elu va face despre acésta unu examenu minuțiosu, mai cu sēmă cându copii voru fi impuberi saū absentī. Ca să cađă *ex post facto*, în urma nașterii unu copilū subt puterea paternă, trebuie ca elu să nu se impotrivescă la acésta. Cându copilul este impuberu saū absentu, fiind că elu atunci nu pôte consimți nici chiar tacitamente, examenul scrupulosu și minuțiosu alu Impăratului ține locu de consimțimentu tacitu alu copilulu.

Patria potestas dă drepturi ascendentulu asupra descendentulu sēu, mai întēiu relativu la persōna sa și apoi relativu la bunurile sale.

Relativu la persōna descendentulu, dreptul ascendentulu constă: 1° întru a'lū omori; 2° întru a'lū vinde; 3° întru a'lū abandona persōnei pe care a vătămat'o prin delictul sēu.

I. Tătăl are mai întēiu dreptul de a omori pe fiul supusū puterii sale paterne. După cum ne spune unu textu din *Collatio mosaicarum et romanarum legum* (comparațiune între legile mosaice și cele romane), scrisu de unu autoru necunoscutu, fragmentu atribuitu lui Papinianu, care figurază în capitolul 8 alu titlū IV alu acesteī scrieri, acéstu dreptu ar fi in-

trodusă de o *lex regia*, care ar fi fostă votată în timpul regnului lui Romulus, după Dionysiū din Halicarnasse (I, 26 și 27). Dară cum amă arătată mai susă, elă trebuie să fi existată în moravurile popóreloră Latíului înainte de Romulus, și Romulus n'a făcută de câtă să'lă consacre. Ecă ce dice Papiniană în acestă textă, extrasă din cartea unică a tractatului său, *Despre adultere* : „*Cum patri lex regia dederit in filiam vitae necisque potestatem, quo bonum fuit lege comprehendí, ut potestas ei esset etiam filiam occidendi? Velis mihi rescribere: nam scire cupio. Respondit: numquid ex contrario praestat nobis argumentum haec adjectio, ut non videatur lex non habenti dedisse (occidendi potestatem sed necessitatem imposuisse), ut videatur majore aequitate ductus adulterum occidisse, cum nec filiae pepercerit?*—De óre-ce o lege regiă a dată tatălă asupra fíei sale dreptul de viață și de mórte, ce trebuință mai era ca să se coprinđă în lege că tatăl are putere chiară de a o omorí? Te rogă să'mi răspunđi: căci dorescă s'o știă. A răspunsă: nu cum-va acestă adăogămăntă ne prestéză argumentă că legea n'a accordată puterea de a omorí aceluia ce nu avea asemenea putere, ci îi a impusă necesitatea de a omorí, ca să pară că condusă de ună spirită de mai mare equitate a omorítă și pe amantul adulteră, de óre-ce níci viața fíei sale nu a cruțat-o.“ Acestă dreptă ală tatălă de a omorí în virtutea puteríi paterne pe fiul său, îl vedemă menționată și în vechia formulă a adrogățíunei pe care ne-o transmite Aulus-Gellius, în Noptíle attice, Cartea V, capítolul 19, în termení următorí: „*Velitis, jubéatis, Quirites, uti Lucius Titius Lucio Seio justus filius sibi siet, perinde ae si ex eo patre matrequefamilias ejus natus esset, et ei in eum vitae necisque jus siet, uti patri endo filio est.*—Bine-voiți de ordonată, Quirítíloră, ca Lucius Titus să fiă lui Lucius Seius fiă legitimă, ca cum ar

fi născutū din elū ca tatā și din soția sa legiuită, și să aibe elū asupra lui dreptul de viață și de mórte, întocmai ca tatăl asupra fiului său.“ Este aci de observatū: 1° forma arhaică a subjonctivului verbului *esse*, *siet* în locū de *sit*; 2° forma arhaică a prepozițiunei *in*, *endo* în locū de *in*, *endo* care vine de la doricul ἐνδω; 3° prepozițiunea urmată de ablativū în locū de accusativū cum e în limba clasică, căci *in* e urmatū totū d'a-una de accusativū în limba latină clasică, cândū verbul din propozițiune exprimă o mișcare saū physică dintr'unū locū într'altul saū o mișcare intelectuală, morală, fără schimbare de locū; 4° cum idea de adopțiune conține asimilațiunea cu căsătoria și cum în ambele casurī dreptul tatălui asupra fiului său legitimū, născutū din operele lui saū adoptatū, este de a'lū omori.

În timpul Regilor și alū Republicei nu se vede a se fi adusū nici o atenuare acestui dreptū. Tocmai în timpul Imperiului vedemū pentru prima óră pe Împăratul Trajan ordonândū tatălui care maltrata peste măsură pe fiul său, s'elū emancipe, și excluđendū'lū de la succesiunea sa (l. 5 D., *Si a parente quis manumissus*, tit. XXVII, 12). După aceia vedemū pe Adrianū condamnândū la deportațiune într'o insulă pe unū tatā ce omorise pe fiul său la vînătoare, măcar că tatăl avea scusă că'lū surprinsese în adulteriū cu nevasta-sa, muma vitrică a copilului, căci, după cum ȳice Marcianū în legea 5 D., *De lege Pompeia de parricidiis* (XLVIII, 9) relatândū acéstă măsură luată de Hadrianū, *omórându'lū a procedatū mai multū ca unū latronū, ca unū tâlharū de câtū a usatū de dreptul său de tatā, căci puterea paternă trebuie să constea în pietate, iar nu în atrocitate*. Tocmai Constantin decise că tatăl care omórá pe fiul său, este pusū pe aceiași linie cu fiul care omórá pe tatăl său, adică, conformū legii Pompeia, votată după propozițiunea marelui Pompeiū, va fi băgatū într'unū

sacū, împreună cu unū căine, cu unū cocoşū, cu o viperă şi cu o maimuţă, care apoi se va eóse la gură şi va fi aruncatū în marea saū rīul celū mai apropiatū (Constantin, legea unică în Condicta lui Justinian, *De his qui parentes et liberos occiderunt*, IX, 17, şi Justinian, Instituţiuni, Cartea IV, titlu 18, *De publicis judiciis* § 6). De la Constantin încolo prin urmare dreptul tatălui de a omori pe fiul sēu a fost suprimat cu devăvirşire, şi acéstă stare de lucruri a durat până la Justinian inclusivū şi chiar de la Justinian încolo.

II. Tatăl are apoi dreptul de a vinde pe fiul de sub puterea sa paternă. În privinţa fiei saū descendentului de gradū alū douilea saū inferiorū, printr'o singură vênđare, care se făcea în forma solemnă a mancipaţiunei, dreptul de putere paternă a ascendentului era sleitū cu desăvirşire. Cândū însă era vorba de fiū, tatăl nu sleia dreptul de putere paternă asupra lui, de câtū prin trei mancipaţiuni, adică în urma celei d'a treilea mancipaţiuni. Aşa prescria a nume legea celorū XII Tabule. Ecă în adevērū în acéstă privinţă ce dice o dispoziţiune a Tabulei a IV-a: „*Si pater filium ter venum duit, filius a patre liber esto.* — Dacă tatăl a vîndutū de trei ori pe fiul sēu, fiul să fie liberū către tatăl sēu.“ Observămū aci forma arhaică *venum duit* în locū de *vendidit*. Ecă transformările succesive: 1° *venum duit*, 2° *venum dedit*; 3° *vendidit* (prin suprimarea literilor *um* de la *venum* şi transformarea lui *e* în *i* pentru îndulcire). După cum vomū vedea, cândū ne vomū ocupa despre adopţiune şi emancipaţiune, fiul mancipatū pentru prima óră şi chiar pentru a doua óră de tată unei persóne óre-care, dacă acéstă persónă îl libera din *mancipium* prin manumisiune, adică îl manumitea, nu devenea *sui juris*, ci recădea sub puterea paternă a tatălui sēu. Şi numai după a treia mancipaţiune, se sleia dreptul de putere paternă a

tatălui asupra fiului său. Acestu dreptu în totu timpul Regiloru, și probabilu și în totu timpul Republicei, n'a fostu restrânsu cătuși de puțin; nu vedemū nici unū textu de jurisconsultu, de historicu, de oratoru sau de poetu, care să relateze vre-o restricțiune. E probabilu darū că restricțiunile au începutu tocmăi în timpul Imperiulu. Subt Impărați vedemū mai întâiū pe Antoninū Caracalla, care declară illicită și neonestă fapta tatălui de a vinde pe fii săi ingenui. Cu alte cuvinte de atunci încolo vinđarea este prohibită în principiū. Și nu este iertată de cătu în casuri excepționale, în casu de extremă necesitate, cum o declară Paulū în Sentențele sale, Cartea V. titlu 1 § 1, și încă și atunci această vîndare nu vatămă ingenuității fiului, care dacă în urmă va fi manumisū de celū ce l'a cumpăratu, nu va deveni libertinū, ci ingenuū: „*Qui contemplatione extremae necessitatis aut alimentorum gratia filios suos vendiderint, statui ingenuitatis eorum non praejudicant: homo enim liber nullo pretio aestimatur. Idem nec pignori ab his aut fiduciae dari possunt; ex quo facto sciens creditor deportatur. Operae tamen eorum locari possunt.*—Ceī ce au vîndutu pe fii lorū din causă de extremă necesitate (căci n'avea cu ce să'i hrănescă) sau ea să'si procure lorū alimente, nu prejudiciază stării de ingenuitate a fiilorū (adică qualitatea lorū de ingenui rămăne neatinsă): căci omul liberū nu are prețu. Fii nu potū fi nici dați în gagiū, nici alienați cu titlu de fiducia; creditorul care îi primește în gagiū sau cu titlu de fiducia, știindū că sunt fii ai debitorulu, este condamnatu la deportațiune. Darū tatăl pōte inchiria altuia munca fiilorū săi.“ Impărații Diocletianū și Maximianū mergū și mai departe. Ei declară nulă alienațiunea chiarū față cu cumpărătorul sau donatarul de bună credință (l. 1 C., *De patribus qui filios suos distraxerint*, IV, 48). Constantin într'o Constituțiune din anul 313 de

la Christosŭ, a căria originală dispozițiune o posedămŭ de cândŭ cu descoperirea Fragmentelorŭ Vaticane, căci ea e reprodusă de paragraful 34, și care mai este reprodusă nealterată și de *Condica Theodosiană* (l. unică C. Th. *De his qui sanguinolentos, emptos vel nutriendos acceperint*, V, 1) restrânse dreptul de vândare la copii sanguinolentŭ, permițendŭ tatălui de a'î rescumpăra cu bani, restituindŭ prețul lorŭ, sau dândŭ în locul lorŭ alți servi de valoare egală cu prețul ce obținuse pentru dênșii. Justinian merse și mai departe, elŭ nu permise vândarea pentru copii sanguinolentŭ de câtŭ în casŭ de extremă sărăcie a tatălui, și permise nu numai tatălui, ci or-cării persoane de a'î rescumpăra, inapoidŭ prețul lorŭ cumpărătorului. Și manținu vechia dispozițiune după care acești copii nu aŭ pierdut prin vândare dreptul de ingenuitate. Justinian decise acésta printr'o Constituțiune, pe care făcu să se însere în *Condica* sa sub numele lui Constantin, sub legea 2 *De patribus qui filios suos distraxerint* (IV, 43). Darŭ se vede de câtŭ colo alterările aduse textului Constituțiunei lui Constantin, dacă comparămŭ textul din *Condica Theodosiană* și din paragraful 34 alŭ Fragmentelorŭ Vaticane cu textul Constituțiunei din *Condica* lui Justinian. Se vede de câtŭ colo că Justinian a adăogatu condițiunea extremei sărăcii, și a posibilității or-cărui străinŭ de a restitui cumpărătorului prețul, dispozițiunii ce nu existau în Constituțiunea lui Constantinŭ.

Dreptul de a mancipa pe descendentŭ sŭi exista, pentru ascendentul exercitatorŭ alŭ puterii paterne, în dreptul clasicŭ, nu numai în modŭ realŭ și seriosŭ, ci și ca formă, ca mijlocŭ, spre a ajunge la adopțiune sau la emancipațiune. În legislațiunea însă a lui Justinianŭ, forma adopțiunei, și a emancipațiunei simplificându-se, și reducându-se la o simplă declarare, făcută inaintea magistratului localŭ, aceste

mancipațiunii pentru cauză de adopțiune sau de emancipațiune dispărură cu desăvirșire.

III. In fine tatăl are dreptul de a abandona pe fiul său aceluia căruia fiul îi a cauzat un prejudiciu prin delictul ce a comis în detrimentul lui.

In legislațiunea clasică fiul de sub puterea paternă care comisesse un delict, de exemplu un furt, putea să fie urmărit prin acțiunea pură privată în reparațiune a prejudiciului, prin *condictiunea furtivă*, și era condamnat să plătească valoarea lucrului furat, dacă lucrul furat nu se găsea în mână sa ca să-l pōtă restitui victimei furtului. Dar *filius familias* neavēndu patrimoniū, în dreptul clasic, această condamnățiune rămânea platonice pentru victima delictului. De aceea victima delictului care putea intenta direct acțiunea privată, rezultândă din delict, în specia furtului, *condictiunea furtivă*, în contra fiului delinquent, putea intenta această acțiune, *ajdectitia qualitate*, adică ca *noxale* în contra tatălui. Tatăl avea atunci obligațiunea de a plăti paguba. Dar putea să se libereze de această obligațiune *abandonându noxae causa* pe fiul său victimei delictului pentru ca să stea la el și să muncescă până îl va desdauna de paguba suferită. Acest abandon se făcea printr'o adevărată mancipațiune. Acest abandon noxal a fost desființat prin desuetudine în legislațiunea Bassului Imperiū, în câtă după cum ne spune Justinian în paragraful 7 al titlului 8 din Cartea IV a Instituțiunilor sale, intitulat *De noxalibus actionibus*, el nu mai există multă timp înainte de Justinian. Și în adevăr în legislațiunea Bassului Imperiū. *filius familias* chiar ne militar, are patrimoniū, are peculiu *quasi-castrensū* asupra căruia pōte fi urmărit de victima delictului care pōte ast-fel obține desdaunare de la însuși fiul, pe când în dreptul clasic, după cum știm, numai militarul putea avea avere, și acesta foarte modică, căci se mărginea la ceia

ce compunea *peculiul castrensū*, în câtă nemilitarul n'avea de unde să despăgubescă pe acela ce vătămase prin delictul său. Gaius ne vorbește, pentru epoca clasică de acestă abandonă noxală, în paragrafele 75 și 79 a Comentariului ală IV-lea a Instituțiuneloră sale. Écă textul și traducerea acestoră paragrafe: „*Ex malificiis filiorum familias servorumve veluti si furtum fecerint, aut injuriam commiserint, noxales actiones proditae sunt, uti liceret patri dominove aut litis aestimationem sufferre, aut noxae dedere; erat enim iniquum, nequitiam eorum ultra ipsorum corpora parentibus dominisve damnosam esse. Cum emin filius familias ex noxali causa mancipio datur, diversae scholae auctores putant eum mancipio dari debere, quia lege XII Tabularum cautum sit, ne aliter filius de potestate patris exeat, quam si ter fuerit mancipatus. Sabinus et Cassius ceterique nostrae scholae auctores sufficere unam mancipationem putant; crediderunt enim tres lege XII Tabularum ad voluntarias mancipationes pertinere.* — Din delictetele filiiloră *familias* saū ale serviloră, de exemplu dacă aū comisă furtă saū vre-o injuriă, aū isvorită acțiunii noxale, ca să fie permisă tatălui saū stăpânului saū să sufere estimațiunea pagubei, saū să abandone pentru causă de vătămăre pe fiū saū pe servū. Era în adevărū iniquū ca negiobia fiului saū a servului să trecă pentru tată saū pentru stăpână peste corpul fiului saū a servului. Cândū filiul *familias* este mancipatū de tată pentru causă noxală, scriitorii scholăi proculiane sunt de părere că elū trebuie să fie mancipatū de trei ori, căci prin legea celoră XII Tabule este prevădută ca să nu iasă altmintrelea fiul de sub puterea tatălui, de câtă numai dacă va fi mancipatū de trei ori. Sabinus însă și Cassius și ceilăți juriseconșulți din scholă noastră sunt de părere că este destul o singură mancipațiune: ei aū credută într'adevărū că cele trei mancipațiuni de care vorbește

legea celor XII Tabule se referă (numai) la vânzările voluntare.“

În ceia ce privește bunurile, tatăl în totu timpul Regilor și alu Republicei câștiga totu ce parvenea fiului său din orice sorginte, din administrarea averii sale proprii, ceia ce constituia peculiu *profectitiu* alu fiului, din ceia ce câștiga fiul prin munca sa, din liberalitățile făcute fiului său, din succesiunile la care elu era chematū prin testamentū, sau de lege, civilă sau pretoriană. Fiul n'avea nici nu putea avea nici o avere, nici unū patrimoniū, elu era unū instrumentū de acquisitiune pentru tatăl său; în privința acēsta el semăna cu servul care era un instrument de acquisitiune pentru stăpānul său. Darū în timpul Imperiului acēstu dreptū alu tatālu fu încetul cu încetul restrānsū; până în ultima stare a legislațiunei, în timpul lu Justinianū, restricțiunile aū devenitū atâtū de importante, în cātū dreptul tatālu asupra bunuriloru fiului a devenitū fōrte micū, a devenitū excepțiunea, și regula a ajunsū să fie că fiul este proprietarū. În adevērū din cele d'antēiū timpuri ale Imperiului, totu ce câștiga *filius familias* din momentul concentrării sale, plecării sale *in castris* și în totu timpul rēsboiulu, constituia averea sa proprie, constituia ceia ce se numea peculiu său propriū castrensū. Apoi de la Constantin și până la Justinian inclusivū, se introduseră și se lătiră *peculiu quasi castrensū* și *peculiu adventitiū*; peculiu quasi castrensū care se compusse succesivū din bunurile câștigate de *filiul familias* cu ocasiunea serviciulu în palatul imperial, apoi de cele câștigate ca avocatū, apoi de cele câștigate ca preotū sau diaconū, și care fu rezervatū iarăși ca proprietate a *filiulu familias*; peculiu adventitiū compusū de liberalitățile sau succesiunile câștigate de *filiul familias*, și în fine de totu ce nu intra în peculiu castrensū și quasi castrensū, nici nu provenea din averea tatālu, asupra căruia i se atribui

filiului familias dreptul de nudă-proprietate, rezervându-se tatălui numai dreptul de usufructă pe timpul vieții sale. Cu chipul acesta, în ultima stare a legislațiunei justinianece, dreptul tatălui fu redusă la cea mai simplă expresiune, elă se mărgini la plina proprietate a peculiuului profectitiă, care aparține or-cărui părinte chiar în legislațiunile moderne, și la usufructul viageră ală peculiuului adventitiă.

Relativă la aceste peculie am dată desvoltări întinse, cu ocasiunea explicațiunei titlului IX a Cărții II a Instituțiuneloră lui Justinian, ce am tipărită în volumulă I ală Fragmenteloră mele juridice, la care se pôte referi cititorul.

Acestă dreptă de putere paternă este întemeiată pe îndoita idee de proprietate și de magistratură domestică. Dreptul de a vinde decurge din ideia de proprietate. Asemenea și dreptul de a beneficia de acquisitiunile fiului său. Dreptul de a omori din ideia de magistratură domestică. Dreptul de abandonă noxal din ideia de equitate: e justă ca tatăl care se lipsește de avantajiele pecuniare ce pôte trage după urma fiului său, abandonându pe fiul său, să scape de răspundere pentru delictule comise de fiul său.

De altmintrelea pozițiunea fiului *in patria potestate* este departe de a semăna cu a selavului *in dominica potestate*, chiar în timpurile primitive ale dreptului romană, chiar în timpurile celei mai mari extensiuni și rigori a puterii paterne. În adevărul servul este ună lucră, pe cândă fiul este o persónă. Și cu atâtă este acésta mai adevărată. cu câtă subt punctul de vedere politică fiul este pusă pe aceiași linie cu tatăl, pôte exercita oră-ce magistratură, pôte vota în comiții. Chiar subt punctul de vedere privată, elă pôte contracta căsătoriă legitimă, pôte fi tutoră sau curatoră, pôte fi mandatară, pôte pleda, pôte contracta datorii și a fi obligată civilemente, și urmărită. în timpul Republicei, pentru aceste datorii pe averea

ce va avea după ce va deveni *sui juris*, iar în timpul Imperiului pe peculiele sale castrensă și quasi castrensă.

Apoi puterea dominicale este eternă, ea nu se stinge de câtă cu mórtea servului său cu abdicarea la dēnsa din partea stăpânului, manumitēndū pe servul sēu.

Din contră puterea paternă la Romani, dacă pōte dura chiar peste pubertate, și majoritate de douăzeci și cinci de ani, și prin acēsta choqueasă tōte ideile nōstre ale modernilor și chiar a multor popōre contimpurane cu Romani, de exemplu ale Grecilor, însă ea nu pōte dura mai multă de câtă viața aceluia care o exercită, și dacă celū ce o exercită este unū ascendentū de gradū superiorū, nu pōte dura celū multū de câtă viața lui, plus a ascendentului de gradū celū mai interiorū, adică a tatălui. Deosebitū de acēsta, dnpă cum vomū vedea, ea se mai stinge prin capitis deminūțiunea ascendentului exercitatorū alū puterii paterne, pe cândă căderea în servitute a stăpânului nu liberéză pe servul sēu, nici pierderea cetățeniei său agnațiunei din partea sa nu'lu împedecă de a rămānea proprietarū pe servul sēu.

Ca să terminămū cu atributele și efectele puterii paterne, vomū observa că capul *sacrelorū private* este exercitatorul puterii paterne, capul familiei, *filius familias* nu pōte avea alte *sacre private* de câtă acelea ale capului familiei, chiar de s'ar însura și ar face copii; la mórtea exercitatorului puterii paterne, dacă va fi acesta tatăl, atunci *filiul familias* va deveni elū capul familiei și prin consequență capul sacrelorū private ale familiei.

După ce am cercetatū natura, întinderea și atributele puterii paterne, să ne ocupămū de cauzele din care ea derivă.

Aceste cauze în dreptul clasic sunt:

1° Căsătoria legitimă, sau *justae nuptiae* sau *justum matrimonium*, cum șiceaŭ Romanii.

2° Adopțiunea care este de două feluri, adogațiunea și adopțiunea propriu ȕisă.

3° *Causae probatio* și *erroris causae probatio*.

Iar în legislațiunea justinianeă:

1° Căsătoria legitimă.

2° Adopțiunea, care este iar de două feluri, adogațiunea și adopțiunea propriu ȕisă.

3° Legitimațiunea prin oblațiune la curiă.

4° Legitimațiunea prin căsătoria subsequentă.

Despre *causae probatio* și *erroris causae probatio* am vorbitŭ deja în volumul I alŭ Fragmentelorŭ mele juridice.

Ne rĕmăne darŭ a vorbi numai de cele-l'alte cauze sau sorginți.

Și mai întĕiu vomŭ vorbi despre căsătoria legitimă.

DESPRE CASATORIA LEGITIMA

(*Justae nuptiae* sau *justum matrimonium*)

Despre această materie se ocupă între alte texte paragrafele 56 până la 64 inclusiv din Comentariul I al *Instituțiilor* lui Gaius, titlul X din Cartea I a *Instituțiilor* lui Justinian, titlul 2 *De ritu nuptiarum* al Cărții XXII din Digeste și titlul 19 al Cărții II a *Sentențelor* lui Paul.

Să traducem mai întâi textele. Și mai întâi paragrafele din Instituțiile lui Gaius, Comentariul I.

§ 56. „Aș pe copii sub puterea lor paternă cetățenii Romani, dacă au luat de neveste cetățiene Romane, sau și Latine coloniare or peregrine, cu care să li se fi concedat dreptul de connubiū: căci în adevăr connubiul face ca copii să urmeze condițiunea tatălui.“

§ 57. „Spre acest sfârșit este obiceiul a se acorda la unii veterani dreptul de connubiū prin Constituțiunii imperiale cu acele Latine coloniare sau peregrine pe care le-au luat mai întâi în căsătorie, după obținerea concediului; și copii care se nasc din această căsătorie, devin și cetățenii Romani și cad în același timp sub puterea paternă a ascendenților lor.“

§ 58. Trebuie însă să știm că nu ne este permis

să luăm pe ori-ce femeie în căsătorie: căci de la ore-care nupții trebuie să ne abținem.”

§ 59. „In adevăr între acele persoane care au între ele calitatea de ascendenți și de descendenți, nu se poate contracta căsătoria, de exemplu între tată și fiica sa, între mamă și fiul său, între moșu și nepoata sa; și dacă asemenea persoane se vor uni între dânsese, se consideră că au contractat căsătoria ne permisă și incestuoasă. Și acesta este până într-atât așa, în cât chiar dacă prin adopțiune au căpătat calitatea de ascendenți și de descendenți, totuși nu se poate lega între dânsii prin căsătorie: și de aceea pe femeia care ne-a devenit fiică sau nepoată prin adopțiune, nu putem s'o luăm în căsătorie, chiar dacă am emancipa-o.”

§ 60. „Asemenea și între persoanele care sunt unite între dânsese prin cogațiune în linie transversală sau colaterală, este de făcut o observațiune analoagă, dar nu atât de întinsă.”

§ 61. „In adevăr, între frate și sororă sunt prohibite nuptiale, fie că sunt născuți din același tată și din aceeași mamă, fie că sunt născuți amândoi numai dintr'unul dintr'ênșii. Dar dacă o femeie devine susora mea prin adopțiune, între mine și dânsa nu va fi evidentă posibilă căsătoria: dar dacă adopțiunea se va dissolve prin emancipațiune, voi putea s'o iau de nevastă, precum asemenea nu se va împedea căsătoria între mine și ea, dacă eu voi fi emancipat.”

§ 62. „Este permis însă să iau în căsătorie pe fiica fratelui meu; și acesta s'a introdus pentru prima oară în usă, când răposatul Impărat Claudiu a luat în căsătorie pe Agrippina, fiica fratelui său; iar pe fiica surorii mele nu o pot lua de nevastă. Și aceste reguli s'au confirmat în urmă și prin constituțiuni imperiale. Asemenea nu pot lua în căsătorie pe mătușa mea paternă precum nici pe mătușa mea maternă.”

§ 63. „Asemenea nu potă lua în căsătoria pe femeia care mi-a fostă o dată sócră, saă nuroră, saă fiică vitrică, saă mumă vitrică. De aceia amă đisă încă o dată, căci dacă încă subsistă căsătoria din care resultă o asemenea afinitate, e altă rațiune pentru care nu se pôte contracta căsătoria, acésta este pentru că o femeia nu pôte fi unită în căsătoria în acelașă timpă cu două bărbați, nici se pôte ca ună bărbatū să aibă în acelașă timpă două neveste.“

§ 64. „Deci dacă cineva va contracta căsătoria nepermisă și incestuósă, nu e consideratū că are nici soție nici copii legitimi (copii căroră să le pótă đice *liberi sui*): căci copii care se nască din relațiuni neligitime, sunt considerați că aă mumă, darū nu și tată, și de aceea nici nu potă să fie subt puterea paternă a aceluia din care sunt concepuți, ei ei sémănă cu acei copii pe care muma îi a concepută din floră, *vulgo* (fără să știe în mod precis de la cine), căci nici aceștia din urmă nu sunt considerați că aă tată, de vreme ce tatăl lorū este incert (adică nu se știe cine este). De unde și ei se numescū obicinuit *spurii*, saă de la vorba grecésă *σποράδων*, adică născuți din sămânță (*σπόρος*) necunoscută, saă pentru că sunt fii fără tată certū“.

Să traducem acum paragrafele titlului X din Instituțiunile lui Justinian.

Principium. „Contractă între dênșii juste nupții cetățenii Romanii care se unescū conformū preceptelorū legii, masculii adică, dacă sunt puberi, femeile dacă sunt nubile, fie că sunt *sui juris*, fie că sunt *alieni juris*, adică subt putere paternă; numai dacă sunt subt putere paternă, să aibă consimțimântul ascendenților subț a cărorū putere se află; căci acésta se cere să fie și după rațiunea naturală și după rațiunea dreptului civilū Romanū, și acésta până întrū atâtū în câtū consimțimântul ascendentului trebuie să precədə contractarea căsătoriei. De unde s'a născutū întrebarea,

dacă fiica furiosului se poate căsători, sau dacă fiul furiosului poate lua soție legitimă?

Și fiind că relativ la fiul furiosului opiniunile jurisconsultilor erau varii, am luat deciziunea, ca, după exemplul fiicei furiosului, asemenea și fiul furiosului să poată contracta căsătoria legitimă, și fără intervențiunea tatălui, după modul stabilit prin Constituțiunea noastră (care figurază în *Condicta* lui Justinian sub legea 25, *De nuptiis*, titlul 4 alu Cărții a V-a).“

§ 1. „Deci nu ne putem căsători cu orî-ce femeia: căci de la ore-care căsătorii trebuie să ne abținem. În adevăr între acele persoane care sunt între ele ascendenți și descendenți, nu se poate contracta căsătoria. de exemplu între tată și fiia sa, între moșu și nepota sa, între mumă și fiul său, între mōșă și nepotul său, și acesta până la infinit: și dacă asemenea persoane se unesc între dēsele, se consideră că au contractat nupții nepermise și incestuose. Și acesta merge până acolo, în cât chiar dacă persoanele capetă calitatea de ascendenți și de descendenți între dēsele prin adopțiune, totuși nu se vor putea căsători, și până intru atât există prohibițiunea, în cât ea subsistă și după disoluțiunea adopțiunii. Și de aceea pe femeia ce ți-a devenit fiia sau nepotă prin adopțiune, nu o vei putea lua de soție, de și vei începe prin a o emancipa.“

§ 2. „Asemenea și între persoanele care sunt unite între dēsele prin cognațiune în linie transversală sau colaterală, trebuie să facem o similitudine observatiune, de și nu tocmai atât de întinsă. În adevăr între frate și sororă nupțiile sunt interzise, fie că sunt născuți din același tată și din aceeași mumă, fie că sunt ambii născuți numai dintr'unul dint'ensii. Dar dacă o femeia îți va fi devenit sororă prin adopțiune, cât subsistă adopțiunea evident că nu te vei putea căsători cu dēnsa: dar dacă ea va fi emancipată, sau tu vei fi emancipat, și ast-fel se va

disolva adopțiunea, atunci vei putea s'o ieși de nevastă. Și de aceea este constant că dacă cineva vrea să adopte pe ginerele său, trebuie mai întâiu să mancipe pe fia sa: și dacă cineva vrea să adopte pe nurora sa, trebuie mai întâiu să emancipe pe fiul său."

§ 3. „Pe fia fratelui său a surorii mele nu o pot lua în căsătorie. Dar nici pe nepoata fratelui său a surorii mele nu o pot lua în căsătorie, de și este la alu patruea grad de cognațiune față cu mine: căci pe a căruia fată nu o pot lua în căsătorie, nu pot lua nici nepoata dreptă soție. Iar pe fia femeii pe care a adoptat-o tatăl tău, nu ești oprit de a o lua de nevastă, căci nu are nici o legătură cu tine, nici după dreptul natural, nici după dreptul civil.“

§ 4. „Copii însă a două frați sau a două surori, sau a unui frate și a unei surori, se pot lua în căsătorie.“

§ 5. „Asemenea nu poți lua în căsătorie pe mătușa ta paternă, nici naturală, nici adoptivă, pentru că îți ține loc de ascendentă. Asemenea nici pe mătușa ta maternă. Pentru aceiași rațiune este drept să nu poți lua în căsătorie nici pe strămătușa ta paternă sau maternă.“

§ 6. „Asemenea pentru cauză de respectu a afinității, trebuie să ne abținem de la orice nupții. Așa, de exemplu, nu poți lua în căsătorie pe fia ta vitrică (adică pe fia nevestii tale dintr'o precedentă căsătorie) nici pe nurora ta, căci ambele îți țin loc de fice. Aceasta astfel trebuie înțeles, dacă adică îți a fostă nuroră sau fică vitrică: căci dacă îți este încă nuroră, adică dacă este încă căsătorită cu fiul tău, atunci pentru altu cuvântu nu o poți lua în căsătorie, pentru cuvântu că ea nu poate să aibă două bărbați de o dată; asemenea dacă îți este încă fică vitrică, adică dacă muma ei este încă căsătorită cu

tine, atunci de aceia nu o poți lua de nevastă, căci nu poți avea două neveste de o dată.“

§ 7. „Pe sócra ta și pe muma ta vitrică nu poți să o ieși de nevastă, căci îți ține locul de mamă. Ceia ce asemenea are locul după disoluțiunea afinității: căci dacă îți este încă mamă vitrică, adică dacă este încă căsătorită cu tatăl tău, ești oprită de a o lua de nevastă după dreptul comun, căci o femeie nu poate avea în același timp două bărbați. Asemenea dacă îți este încă sócră, adică dacă fiia sa este încă căsătorită cu tine, atunci de aceia ești oprită de a te căsători cu dânsa, fiind că nu poți avea două neveste de o dată.“

Intre paragraful 7 și paragraful 8 vom intercala două fragmente din două Constituțiuni din Condica Theodosiană, cel d'ânteu din legea 2, Cartea III, titlul 10, a Impăraților Constantin și Constanțiu Chlor, cel d'alui douilea din legea 4, Cartea III, titlul 10 a Impăraților Honoriu și Theodosiu:

„De și strămoșii noștri au crezut că este permisă, după ce s'a disolvat căsătoria fratelui tău, să ești în căsătorie pe fosta sa nevastă; asemenea după mórtea soției tale sau după ce te vei fi divorțat de dânsa, să ieși în căsătorie pe surora ei, cu toate acestea noi decidem să se abțină totă lumea de la asemenea căsătorii, și să nu creadă că se pot naște copii legitimi din asemenea uniuni: căci copii nelegitimi se cuvine să fie cei ce se nasc dintr'ensele.“

„Să se considere ca cum ar fi comis incestul acela care după ce a pierdut pe nevasta d'ânteu, a crezut că poate lua în căsătorie adevărată pe surora ei; asemenea pentru aceiași rațiune și femeia care, după mórtea bărbatului ei, va crede că poate aspira valabilă a se căsători cu fratele german al fostului său bărbat.“

§ 8. „Din contră fiul bărbatului cu o precedentă soție și fiia nevestii cu un precedent bărbat, sau

vice-versa, potu valabilu contracta căsătoria, de și au frați sau surori născuți din căsătoria contractată în urmă.“

§ 9. „Dacă soția ta, divorțându de tine, se va recăsători și va avea cu secundul său bărbatu o fiă, acésta nu este în adevărü privigna ta, adică fia nevesti tale dintr'o precedentă căsătoria, cu tóte acestea Julianu dice că trebuie să te abții de a o lua de nevastă; căci nici logodnica fiului tău nu'ți este nuroră, nici logodnica tatălui tău muma vitrică, și cu tóte acestea mai bine și mai conformu cu dreptul se comportă aceia care se abținü de a le lua în căsătoria.“

§ 10. „Este certü că și cogațiunile servile sunt piedică la căsătoria, de exemplu, dacă din întâmplare tatăl și fia sa, fratele și surora sa vorü fi manumiși.“

§ 11. „Mai sunt și alte persóne care, pentru diverse rațiuni juridice, sunt oprite de a se căsători între dênsele, care amü pusü să se menționeze în Digestele sau Pandectele culese din vechile scrieri ale jurisconsultilorü clasici.“

§ 12. „Dacă în contra celorü ce amü disü, unü bărbatu și o femeia se vorü fi unitü, ei nu sunt considerați ca bărbatu legitimü, ca soție legitimă, uniunea lorü nu este căsătorită, nici averea ce se va fi adusü bărbatului destre. De aceia copii care se nascü dintr'o asemenea uniune, nu sunt subt puterea tatălui lorü, ci sémănă, în ceia ce privește puterea paternă, cu aceia pe care muma îi a conceputü *vulgo* (din florü): căci nici aceștia din urmă nu sunt considerați că au tată, de óre-ce tatăl lorü este incertü: de unde și obiceiul de a se numi *spurii*, sau de la vorba grecésă *σποράδιον* (care vine de la *σπόρος* sămînța) adică concepuți de ici de acolo, de unde a cădutu adică sămînța, sau ca unii ce sunt fără tată. De unde urméză, că disolvându-se o asemenea uniune, nu e locü la acțiunea *rei uxoriae*, pentru restituțiune de dote.

Ba încă cei ce contractă *nuptiü prohibite*, mai sunt

supuși și la pedepse, prevădute anume în diverse Constituțiuni imperiale ¹⁾.”

§ 13. „Câte o dată însă se întâmplă ca copii, care nu au căzut sub puterea ascendentului lor, îndată cu nașterea lor, să fie reduși în urmă sub puterea lui paternă.

Ast-felū este copilul simplu naturalū, care este în urma nașterii sale datū curiei, căci printr'acesta cade sub puterea paternă a tatălui său ²⁾: totū asemenea și copilul procreatū de o mumă liberă, care nu era oprită în momentul concepțiunei copilului de a lua în căsătoriă pe bărbatul din care l'a conceputū, și cu care bărbatū femeia trăia obicinuitū, este redusū, dacă în urmă părinții lui se căsătorescū și constată momentul transformării concubinatuului în căsătoriă prin redactare de instrumentū dotalū, sub puterea paternă a tatălui său. Chiar dacă în urmă se va naște din aceeași căsătoriă copii legitimi, totuși Constituțiunea noastră legitimează pe celū născutū în concubinatu ³⁾.

Vomū traduce la finele acestui titlu și douē fragmente, unul din novela 78, capū 4 a lui Justinianū, și altul din novela 74, capitolele 1 și 2 ale aceluiași Impēratū:

„Dacă copii sunt chiar născuți dintr'unū tată care trăește în relațiuni obicinuite cu serva sa; dacă tatăl în urmă va manumite pe mumă, și se va căsători cu dēnsa, redactāndū și instrumentū dotalū, acei copii îndată cu această redacțiune, vorū deveni liberi și vorū cădea sub puterea paternă a tatălui lorū.”

„Dacă cineva n'are copii legitimi, ei numai copii

¹⁾ Veđi între altele Constituțiunea Impēraților Theodosiū II, Valentinianū și Arcadiū, care formeză legea 4, C., *De incertis nuptiis* (V, 5) și legea 6 în *Condica* același titlu.

²⁾ Veđi Constituțiunea Impēraților Theodosiū și Valentinianū, care formeză legea 3 C., *De naturalibus liberis* (V, 27).

³⁾ Veđi Constituțiunile care formeză legile 10 și 11 în *Condica* lui Justinianū, titlul 27, *De naturalibus liberis*, alū Cărți a V-a.

naturali, și vrea să'i legitimeze, dacă muma loră nu mai trăește, sau este cădută în vr'ună delictă, sau nu o putea lua de soție legitimă, din cauza vre-unei piedici legale, să pótă tatăl, lăsându pe mama loră în starea sa primitivă, să provadă la sórta copiiloră și să adreseze Impăratului rugăciune, arătându tóte aceste împrejurări, și să'i spue că vrea să dea filoră seı calitate de legitimi și să'i capete sub puterea sa paternă, în urma căria petițiunii, și Impăratul atunci le va acorda printr'ună rescriptă consolațiunea de a deveni legitimi și de a cădea sub puterea paternă a tatălui loră."

Sentețele lui Juliū Paulū, Cartea II, titlu 19, Despre nupții.

§ 1. „Se póte contracta sponsaliı (logodnă) atâtă între puberi câtă și între impuberi.“

§ 2. „Căsătoriele aceloră ce se află sub putere paternă, nu se potă contracta fără consimțimentul aceluia sub a căruı putere paternă se află ; dară cele valabilă contractate, nu se potă disolva din cauza exercitatorului puterii paterne: căci considerațiunea utilității publice trece înaintea intereseloră private.“

§ 3. „După dreptul civilă între ascendenți și descendenți nu se póte contracta căsătorii : nu pociă lua de nevastă pe fiica sau pe nepóta mea; pentru strănepótă, rațiunea etății împedecă căsătoria.“

§ 4. „Cognațiunea resultândă din adopțiune este într'ună modă absolută impedimentă la căsătoria între ascendenți și descendenți; între frate și suroră însă numai pe câtă timpă nu intervine capitis deminuțiune.“

§ 5. „Nu pociă lua în căsătoria nicı pe sócra mea, nicı pe nurora mea, nicı pe fiica mea vitrică, născută dintr'o precedentă căsătoria, nicı pe muma mea vitrică. Dară acela care va fi luată de nevastă o cognată în contra prohibițiunei legiı, remisă fiindă erórea

femeii (care ignora prohibițiunea) va fi pedepsită cu pedeapsa prevăzută de legea *Julia despre adultere* iar femeia nu.“

§ 6. „Intre servi și liberi nu se poate contracta căsătorie, ci numai contuberniū.“

§ 7. „Nici nebunul, nici nebuna nu poate contracta căsătoria; dară căsătoria valabilă contractată nu se disolvă, dacă în urmă unul din soți înnebunește.“

§ 8. „Bărbatul absent de la domiciliul său se poate căsători; femeia absentă de la domiciliul bărbatului nu se poate căsători.“

§ 9. „S'a decis că libertul care *va fi contractat căsătoria* cu patróna sa, sau cu soția sau cu fica patrónului, se va pedepsi din cauza dignității persoanei cu pedeapsa muncii extracțiunii metalelor sau cu munca publică.“

Traducem ca anexă și titlul următor XX, *Despre concubine*.

„Pe tot timpul câtă cineva are nevastă legitimă, nu poate avea și concubină. Deci concubina nu se deosibește de soția legitimă de câtă numai prin intențiune.“

DIGESTE, CARTEA XXIII, TITUL II

DESPRE RITUL NUPTIALŪ

(Despre regulele relative la căsătorie)

1. Modestinū, *Cartea 1 a Regulelorū.*

„Nuptii sunt uniunea bărbatului și a femeii, consortiul lorū pentru totă viața: comunicațiunea din partea bărbatului femeii sale a condițiunei sale sociale (dreptū profanū) și a sacrelorū sale private (dreptū divinū).“

2. Paulū, *Cartea 35, Comentariū asupra Edictului lui Salviū Julianū.*

„Nu pōte să existe căsătorie fără consimțimēntul tuturilor, adică și alū acelora ce se însoțescū și alū acelora subț a cărorū putere paternă se află fitoriū soți.“

3. Acelașū, *Cartea I, Comentariū asupra scrierilor lui Sabinus.*

„Dacă amū subț puterea mea paternă pe unū nepotū dintr'unū fiū, și pe o nepotă dintr'altū fiū, Pomponiū scrie, și este adevēratū ce scrie, că căsătorie între dēnșii nu se pōte contracta de cātū cu consimțimēntul meu.“

4. Pomponiū, *Cartea 3, Comentariū asupra scrierilor lui Sabinus.*

„Minóra de doui-spre-dece ani nu devine soþia legitimă de câtú din momentul în care va fi implinită la bărbatul ei doui-spre-dece ani.“

5. *Acelaşu, Cartea 4, Comentariu asupra scrierilor lui Sabinus.*

„S'a decisú că femeia se póte căsători prin scrişori sau prin nunþiu cu unú bărbatú absentú de la domiciliul său, dacă este adusă în casa lui. Darú femeia absentă de la domiciliul bărbatului nu se póte căsători cu elú prin scrisóre sau prin nunþiu; căci este trebuinþa de deducþiune în casa bărbatului, domiciliul matrimonialú, iar nu în casa femeii.“

6. *Ulpianú, Cartea 35, Comentariu asupra scrierilor lui Sabinus.*

„În cele după urmă scrie Cinna: Acela care primeşte în casa sa o femeia în lipsa sa, o femeia absentă în privinþa persoanei lui, darú presentă în privinþa domiciliului său, şi în urmă întorcându-se de la cină, móre lângă Tibru, trebuie să fie plânsú de soþia lui, adică soþia sa trebuie să'i pórté doliul.“

7. *Paulú, Cartea unică, Comentariu asupra legii Falcidia.*

„Şi de aceia în acestú casú se póte întâmpla ca o femeia de şi este încă vergină, să aibe dote şi acþiune pentru restituirea dotei.“

8. *Pomponiú, Cartea 5, Comentariu asupra scrierilor lui Sabinus.*

„Unú libertú nu póte lua de nevastă pe muma sa libertină, sau pe surora sa: această interdicþiune s'a introdusú prin moravuri, nu prin legi.“

9. *Ulpianú, Cartea 26, Comentariu asupra scrierilor lui Sabinus.*

„Dacă nepotul vrea să se însóre, pe cândú moşul său este nebunú, în orí-ce casú consimþimentul tatălui său îi este necesariú; iar dacă tatál său este nebunú, şi moşul său cu minþile întregi, va fi destul consimþimentul moşului său.“

§ 1. „Acela, alu cărui tată a fostu făcutu captivū de inimici, dacă nu se va întorce tatăl în termenū de trei ani de zile de cândū a devenitū captivū, se pôte căsători fără să mai aștepte întorcerea tatălui și consimțirea sa.“

Paulū, *Cartea 35, Comentariū asupra Edictului lui Săviū Julianū.*

„Dacă tatăl lipsește, ast-felū în câtū să nu se știe unde este și de mai trăește, ce trebuie să facemū, cu dreptū cuvētū se întrebaū jurisconsultū, și nu se uneaū asupra solbițiunei. Și dacă a trecutū trei ani de cândū lipsește tatăl și nu se știe unde este și de mai trăește, nu mai vorū fi oprīți copii lui de orī-ce sexū ar fi de a contracta căsătoriā legitimă.

11. Julianū, *Cartea 62 a Digestelorū.*

„Daca fiul celui ce este captivū la inimici său lipsește de la domiciliul său, s'a însuratū înaintea expirării termenului de trei ani de la captivitatea său absența sa, său dacă fiica lui se va fi măritatū, eū sunt de părere că și unul și altul a contractatū căsătoriā valabilă: numai fiul să fi luat de nevastă, numai fiia să fi luatū de bărbatū, pe o personă de o condițiune pe care să fie certū că tatăl nu ar fi respins'o.

12. Ulpianū, *Cartea 26, Comentariū asupra scrierilor lui Sabinus.*

„Dacă femeia ce a fost mai înteiū nevasta mea, și pe care eū amū repudiat'o, se va fi căsătoritū cu Seius, pe care eū în urmă l'amū adrogatū, nu va fi căsătoriā incestuosă.“

§ 1 „Între mine și logodnica tatălui meu nu se pôte contracta căsătoriā, de și nu se pôte dice propriū că este muna mea vitrică.“

§ 2 „Și vice-versa logodnica mea nu se pôte căsători cu tatăl meu, de și propriū disū nu este nura sa.“

§ 3. „Dacă soția mea, după ce se va fi despărțitū

de mine, se va fi căsătorit cu altul, și ar fi făcut cu el o fată, Julianu este de părere că această fată nu este *privigna* mea, daru totuși trebuie să mă abțin de a o lua de nevastă.“

§ 4. „Pociu să ia în căsătorie pe ficia surorii mele adoptive. În adevăr nu'mi e cognată ficia ei, căci niminea nu devine unchiu matern prin adopțiune. Și numai acele cognațiuni rezultă din adopțiune care sunt legitime, adică care derivă din agnațiune. Pentru acelașu cuvântu pociu să ia în căsătorie și pe surora tatălui meu adoptiv, dacă nu este născută din acelașu tată cu densus (adică dacă este surora lui uterină).“

13. *Acelașu, Cartea 35, Comentariu asupra scrierilor lui Sabinus.*

Dacă patróna este atât de ignobile în câtu căsătoria ei cu libertul său să pară de totu său aprópe honorabilă, (subt punctul de vedere alu cerințelor sociale) acea căsătorie, dacă judecătorul însărcinat să o aprecieze o va găsi ast-felū, nu se va prohibi.

14. *Paulu, Cartea 35, Comentariu asupra Edictului lui Salviu Julianu.*

„Fiul adoptiv de va fi emancipatū, nu póte lua în căsătorie pe fosta nevastă a tatălui său adoptiv: căci îi ține locu de mumă vitrică.“

§ 1. „În materie de căsătorie și cognațiunile servile sunt de luatū în considerațiune. De aceia manumisul nu póte lua în căsătorie pe muma sa. Totu așa trebuie să șicemū și pentru surora sa, și pentru ficia surorii sale: (pe nici una din ele nu le póte lua de nevastă). Totu așa trebuie să decidemū vice-versa că tatăl nu póte lua în căsătorie pe ficia sa, dacă a fostū ambi manumiș, de și este indoială că e tatăl ei (căci paternitatea este tot-d'a-una incertă). De unde rezultă că unū tată natural nu póte lua în căsătorie nici pe ficia sa născută din flori (concepută *vulgo*): căci în contractarea căsătoriilor trebuie să se ia în considerațiune dreptul natural și sentimentul

de pudóre: și este în contra pudórii ca să ia cineva de nevastă pe fia sa.“

§ 3. „Ceia ce s'a întocmită în privința cognațiunelor servile, trebuie observatū și în privința afinităților servile: de exemplu pe aceia care a trăitū în contuberniū cu tatăl meu, să nu o pociū lua în căsătoria ca pe o mumă vitrică: și vice-versa pe aceia care a trăitū în contuberniū cu fiul meu să nu o pociū lua de nevastă ca pe o nuroră. Totū așa nici pe muma femeii cu care amū trăitū în contuberniū nu o pociū lua în căsătoria, ca pe o sócră. Căci de óre-ce există o óre-care cognațiune servile, de ce să nu existe și o óre-care afinitate servile? Și în casū de dubiū este mai certū și mai cuviinciosū a se abține de la asemenea căsătorii.“

§ 4. „Acum să vedemū ce trebuie să înțelegemū prin mumă vitrică, prin privignă, prin sócră, prin nuroră: ca să știmū pe cine nu putemū lua de nevastă? Unii înțelegū prin mumă vitrică soția tatălui, prin nuroră soția fiului, prin privignă fia nevestii dintr'o precedentă căsătorie. Darū în ce privește cestiunea căsătoriei, este mai adevăratū a decide că nu pociū lua în căsătoria nici pe soția moșului meu, nici pe soția strămoșului meu. Așa în câtū póte cineva avea mai multe noverce, adică mume vitrice pe care să nu le póta lua pe nici una de nevastă (căci novercă se înțelege și soția tatălui și soția moșului). Și nu e mirare. Căci nici fiul adoptivū nu póte lua de nevastă pe soția nici a tatălui său natural, nici a tatălui său adoptivū. Darū și dacă tatăl meu va fi avutū mai multe soții una după alta, nu potū lua în căsătorie pe nici una dintr'ensele. De aceia subt numire de sócră se înțelege nu numai muma soției mele, darū și móșa și strămóșa ei, și pe nici una din ele nu pociū lua de nevastă. Asemenea subt numirea de nuroră se înțelege nu numai nevasta fiului meu, darū și aceia a nepotului său strănepotului meu: de și

acestea se numescū propriū pronurorī. Prin privignă asemenea se înțelege nu numai fia soției mele dintr'o precedentă căsătoria, darū și nepóta ei și strănepóta ei, și pe nici una dintr'ênsele nu o pociū lua în căsătoria. Asemenea Impăratul Augustū a interpretatū că nici pe muma acelei femeī cu care amū fostū lo-goditū nu o pociū lua în căsătoria, căci mi-a ținutū locū de sócră."

15. Papinianū, *Cartea 4 a Răspunsurilorū.*

„Nu trebuie să iaū de nevastă pe soția aceluia ce 'mī-a fostū o dată privignū; asemenea nici muma vitrigă nu trebuie să se căsătorască cu acela care a fost bărbatul fiicei sale vitrice."

16. Paulū, *Cartea 35 a Comentariului asupra Edictului lui Salviū Julianū.*

„Prin orațiunea răposatului Impăratū Marcu Aureliū este prevădută, că dacă fia unui senatorū se va căsători cu unū libertū, căsătoria să fie nulă: și acéstă orațiune a fost urmată de unū Senatusconsultū."

§. 1. „Când se căsătorește unū nepotū trebuie să consimță și moșul și tatăl lui: iar când se căsătorește uă nepótă consimțământul moșului este suficientū"

§. 2. „Nebunia este unū obstacolū la căsătoria, căci trebuie consimțimentū: darū nebunia soțului intervenindū după contractarea valabilă a căsătoriei, nu se împotrivește la durarea căsătoriei."

17. Gaius, *Cartea 11 a Comentariului asupra Edictului provincialū.*

„Calitatea de frate saū de suroră caștigată prin adopțiune, numai pe atâtū timpū împedică căsătoria, pe câtū timpū dură adopțiunea. De aceia pe femeia pe care tatăl meū a adoptat'o și în urmă a emancipat'o, o pociū lua de nevastă. Asemenea dacă mă va fi emancipat pe mine și pe ea va fi reținut'o sub puterea sa paternă, ne vomū putea căsători împreună."

§. 1. „De aceia celū ce voește a adopta pe gine-rele seū, este consiliat să emancipe mai întâiū pe

fia sa, asemenea și acela care vrea să adopte pe nurora sa, trebuie să emancipe mai întâiu pe fiul său“.

§. 2. „Asemenea suntemu opriți a lua în căsătorie pe mătușa noastră paternă sau maternă, precum și pe strămătușa paternă sau maternă: cu tóte că strămătușa mea paternă și strămătușa mea maternă sunt cognate cu mine în al patrulea grad. Asemenea pe mătușa mea sau pe strămătușa mea paternă nu o pociu lua în căsătorie, char dacă ar fi obținut astă calitate prin adopțiune“.

18. Julianu, *Cartea 16 a Digestelorü.*

„Căsătoria recontractată între aceleași persóne în urma divorțului, nu e valabilă, dacă recontractarea nu a fostü făcută cu consimțimântul ascendenților“.

19. Marcianu, *Cartea 16 a Instituțiunelor.*

„In virtutea capitolului alü trei-deci și cincelea alü legii Julia, ascendenții care au pe descendenții lorü subt puterea lor paternă, și'i impedică, pe nedreptü, de a se însura, sau de a se mărita, sau care nu vorü să îndestreze pe fetele lorü, sunt constrinși prin mijlocirea proconsulilorü și a presidentilorü de provinciü să căsătorască pe copii lorü, și dacă sunt fete să le și doteze. Sunt considerați că se înpotrivescü la căsătorie, și acei ascendenți care nu caută, care nu stăruescü să le găsescă partidă copiilorü lorü.“

20. Paul, *Cartea unică a Comentariului asupra Orațiunei răposățilorü Imperați Severü și Commodü.*

„Trebuie să știmü că în oficiul curatorului nu intră de a îngriji ca pupilla sa să se căsătorască: căci oficiul său nu constă de câtü întru a administra aface-rile pupillei. Și așa au și decisü Imperații Septimü Severü și Antoninü Caracalla printr'unü rescriptü în termenii următorü: *Intră în oficiul curatorului ad-ministrațiunea afacerilorü pupillei, iar pupilla póte să se căsătorască după plăcerea sa*“.

21. Terențiu Clemens, *Cartea 3 a Comentariului asupra legilor Julia și Papia Poppaea.*

„*Filiul familias* nu p \acute{o} te fi constr \acute{a} ns \acute{u} de ascendentul exercitator al puterii paterne a se c \acute{a} s \acute{a} tori“.

22. Celsus, *Cartea 15 a Digestelor \acute{u} .*

„Dac \acute{a} silit \acute{u} de tat \acute{a} l s \acute{e} u un \acute{u} fi \acute{u} ia de nevast \acute{a} pe u \acute{a} femeie cu care altmintrelea nu s'ar fi \acute{i} nsurat, cu t \acute{o} te acestea a contractat c \acute{a} s \acute{a} tori \acute{a} care, f \acute{a} r \acute{a} voia lui, nu se putea contracta, el \acute{u} este considerat \acute{u} c \acute{a} a preferat \acute{u} s \acute{a} se c \acute{a} s \acute{a} tor \acute{e} s \acute{c} \acute{a} de c \acute{a} t s \acute{a} nu asculte pe tat \acute{a} l s \acute{e} u“.

23. Acela \acute{s} i \acute{u} , *Cartea 30 a Digestelor \acute{u} .*

„Prin legea P \acute{a} pia se prevede c \acute{a} to \acute{t} i ingenui, afar \acute{a} de senatori \acute{s} i de copii lor \acute{u} , se pot \acute{u} c \acute{a} s \acute{a} tori cu libertine“.

24. Modestin \acute{u} , *Cartea 1 a Regulelor \acute{u} .*

„In traiul \acute{i} n comun \acute{u} a unei feme \acute{i} libere cu un \acute{u} b \acute{a} rbat, trebue s \acute{a} vedem \acute{u} c \acute{a} s \acute{a} tori \acute{a} , iar nu concubinat \acute{u} , afar \acute{a} numai dac \acute{a} femeia nu e dintr'acelea care se d \acute{a} pe bani, care face specul \acute{a} cu corpul s \acute{e} u.“

25. Acela \acute{s} i \acute{u} , *Cartea 2 a Regulelor.*

„Fiul emancipat \acute{u} se p \acute{o} te c \acute{a} s \acute{a} tori \acute{s} i f \acute{a} r \acute{a} consim \acute{t} im \acute{a} ntul tat \acute{a} lui s \acute{e} u, \acute{s} i copilul ce se va na \acute{s} te din c \acute{a} s \acute{a} tori \acute{a} \acute{i} l va fi *herede suus*.“

26. Acela \acute{s} i \acute{u} , *Cartea 5 a Respunsurilor \acute{u} , a r \acute{e} s-puns \acute{u} :*

„C \acute{a} cu femeia acusat \acute{a} de adulteri \acute{u} , nu p \acute{o} te cineva s \acute{a} se \acute{i} ns \acute{o} re, \acute{i} n via \acute{t} a fostului s \acute{e} u b \acute{a} rbat care s' a divor \acute{t} at \acute{u} de d \acute{e} nsa, m \acute{a} car c \acute{a} ea nu a fost \acute{i} nc \acute{a} judecat \acute{a} \acute{s} i condamnat \acute{a} pentru acest delict \acute{u} .“

27. Ulpian \acute{u} , *Cartea 3 a Comentariului asupra legilor Julia \acute{s} i P \acute{a} pia Poppaea.*

„Dac \acute{a} cineva exercit \acute{a} nd \acute{u} dignitatea de senator \acute{u} , a luat de nevast \acute{a} pe u \acute{a} libertin \acute{a} , de \acute{s} i ea provisor \acute{i} u nu' este nevast \acute{a} legitim \acute{a} , cu t \acute{o} te acestea este susceptibile de a deveni, dac \acute{a} so \acute{t} ul ei va perde dignitatea de senator \acute{u} .“

28. Marcian \acute{u} , *Cartea 10 a Institu \acute{t} ionelor \acute{u} .*

„Patronul nu p^ote lua cu sila de nevastă pe liberta sa.“

29. Ulpian^u, *Cartea 3 a Comentariului asupra legilor^u Julia și Papia Poppaea.*

„Ac^esta se ^o dice c^u s'a decretat^u și de Ateius Capito in timpul consulatului s^eu. Ac^esta ins^u nu are loc^u dac^u patronul a manumiss^u in^utr'adins^u pe serva sa ca s'o ia de nevastă.“

30. Gaius, *Cartea 2 a Comentariului asupra legilor^u Julia și Papia Poppaea.*

„C^us^utoria simulat^u nu are nici o val^ore.“

31. Ulpian^u, *Cartea 6 a Comentariului asupra legilor^u Julia și Papia Poppaea.*

„Dac^u prin permissiune imperial^u un^u Senator^u se va fi c^us^utorit^u cu o libertin^u, c^us^utoria este valabil^u.“

32. Marcellus, *Cartea 1 a Comentariului asupra legilor^u Julia și Papia Poppaea.*

„Este de ^o stiut^u c^u libertinul care s'a dat^u in adrogatiune un^u ingenu^u, de și a c^ustigmat^u in familia adrogatorului drepturile de ingenuitate, totuși va fi considerat^u ca libertin^u in privința c^us^utoriei, și de aceia nu p^ote lua de nevastă pe fata un^u Senator^u.“

33. Același^u, *Cartea 3 a Comentariului asupra legilor^u Julia și Papia Poppaea.*

„Ce^u mai mult^u juriconsulți sunt de p^urer^u c^u in cazul in care aceiași femeia se in^otorce la același^u b^urbat^u este aceiași c^us^utorie. Cu p^urer^u lor^u m^u unesc^u și e^u, dac^u nu a trecut mult^u timp^u de c^und^u s'a^u l^usat^u p^un^u s'a^u reconciliat^u, și dac^u in același^u timp^u in interval^u nici femeia nu a luat^u alt^u b^urbat^u legitim^u, nici b^urbatul alt^u s^oț^u legitim^u: mai cu s^em^u dac^u b^urbatul nu a apucat s^u restitue dotea.“

34. Papinian^u, *Cartea 4 a R^esponsurilor.*

„Mandatul general dat^u de tat^u cui^u spre a c^uta un^u b^urbat^u fiice^u de subt puterea sa patern^u, nu equival^ez^u cu un^u consimțim^unt^u la c^us^utori^u, de indata ce mandatarul a g^usit^u b^urbat. Ci mandatarul

trebuie să facă cunoscută tatălui persoana bărbatului, și atunci în cunoștință de cauză să consimță tatăl, pentru ca să se pótă dice că este căsătorii.

§. 1. „Pe femeia pe care bărbatul a acusat'o de adulteriú, cu dreptul de bărbatú, dacă a cerutú în urmă abolițiunea acușatiunei, și acușatiunea a fost prin sentență abolită, va putea s'o ia din nou de nevastă, dacă s'a despărțitú de dênsa. Darú și dacă va fi acusatú cineva ca străinú, ca *quivis ex populo*, iar nu ca bărbatú, pe femeia altuia de adulterú, în urma abolițiunei acușatiunei se va putea căsători cu dênsa.

§ 2. „Intre unú fiú născutú dintr'o precedentă căsătorii a unuia din soți, și între o fiă născută dintr'o precedentă căsătorii a celui-l'altú din soți, se póte contracta căsătorii, de și aú unú frate comunú născutú din căsătorii actuală între părinții lorú.

§ 3. „Dacă o fiă de senatorú s'a căsătoritú cu unú libertú, perderea din partea tatălui ei a dignității de senatorú nu face căsătorii valabilă: căci dignitatea căștigată de copii de senatorú nu se pierde prin pierderea dignității de către tatăl lorú.

35. Acelașú, *Cartea 6 a Răspunsurilor.*

„*Filiul familias* militarú nu se póte căsători fără voia tatălui sêu.

36. Paulú, *Cartea 5 a Questiuanelorú.*

„Tutorele nu póte lua pe pupilla sa, nici curatorele pe adolescenta de subț curatela sa în căsătorii, afară numai dacă a fost fidențată de tatăl sêu cu dênsul, sau destinată lui de tatăl sêu, sau dacă ginerele a fost numai recomandatú prin testamentul tătălui fetei, și fata să nu fi făcutú de câtú să urmeze voia tătălui sêu.

37. Acelașú, *Cartea 7 a Răspunsurilor.*

„Libertul unui curatore nu póte lua în căsătorii pe adulta confiată curatorului.

38. Acelașú, *Cartea 2 a Sentențelorú.*

Dacă o persoană exercită unŭ oficiu ore-care intr'o provincie, ea nu pŭte lua în cásatorie pe o femeie originară din acea provincie sau domiciliatá acolo, de ŝi se pŭte logodi valabilŭ cu dŕnsa: ast-felŭ insă cã dupá expirarea oficiului, dacá femeia nu vrea sã'lŭ mai ia de bãrbatŭ, sã fie liberă a o face, ne fiind obligatá la altŭ ceva de cãtŭ ea sã restituie arvuna ce va fi primitŭ.“

§ 1. „Darŭ poŭi de buná voie sã ieŝi de nevastá pe femeia cu care te-ai logoditŭ cândŭ erai guvernator în provincie, dupá ce ai încetatŭ de a mai fi guvernatorŭ, ŝi dota ce ai primitŭ înainte de cásatorie pe cândŭ erai încá guvernatorŭ nu va fi confiscatá.“

§. 2. „Celŭ ce intr'o provincie exercitá vre-o funcŭiune ore-care, nu este opritŭ a'ŝi mãrita fetele în acea provincie cu persoane originare d'acolo sau domiciliate acolo, ŝi a le constitui dŕstre.“

39. *Acelaŝiŭ Cartea 6 a Comentariului sŕu asupra scrierilor lui Plautiŭ.*

„Pe strãnepŕta surorii mele nu pociŭ s'o iaŭ de nevastá, cãci îi ŝiŭ locŭ de ascendentŭ.“

§. 1. Dacă-cine va se cásătoreŝte cu o femeie dintre acelea pe care moravurile o împedicá de a o lua de nevastá, elŭ committe incestŭ.“

40. *Pomponiŭ, Cartea 4 a Comentariului asupra scrierilor lui Plautiŭ.*

Aristo a rŕspuns cã nu poŭi lua în cásatorie pe ficia privignei, întocmai precum nu poŭi lua de nevastá pe însãŝi privigna, adicá pe însãŝi fia soŝiei tale dintr'o precedentá cásatorie.

41. *Marcellus, Cartea 26, a Digestelorŭ.*

Opprobru commitŭ ŝi acele femei care trãescŭ intr'unŭ modŭ ruŝinosŭ, ŝi facŭ speculá cu corpul lorŭ pe bani cu celŭ d'ântŕiŭ venitŭ, de ŝi nu în modŭ publicŭ.

§ 1. ŝi dacá o femeie trãeŝte în concubinatu cu

altul de câtă cu patronul său, eă dăcă cã ea nu are honestitatea unei adevărate matrone ¹⁾.

42. Modestină, *Cartea unică a Comentariului asupra ritului nupțială*.

În materiă de căsătorie trebuie tot-d'a-una să observămă nu numai ceia ce e licit, ci totă de o dată și ceea ce este honestă.

§ 1. Dacă fia, nepota sau strănepota unui Senatoră se va căsători cu ună libertină, sau cu o persoană care exercită o artă scenică, (de jocă), sau ală cărui tată sau mamă exercită o asemenea artă, căsătoria nu este valabilă.

43. Ulpiană, *Cartea 1, a Comentariului asupra legiloră Julia și Papia Poppaea*.

Se dăce cã face comerț publică cu corpulă său nu numai aceia care se prostitue în lupanariă, ci și în cârciumă sau în alte locuri analoge.

§ 1. În publică se înțelege cândă o femeie se dă celui d'ânteiă venită, fără alegere, iar nu de femeia măritată care comite adulteriă, sau de fetele care se lasă să fie seduse: se înțelege adică de femeia prostituată.

§ 2. Asemenea nu se înțelege cã comite comerț publică cu corpul ei, aceia care se dă în viața ei la unul sau două de la care primește bani.

§ 3. Octavenus însă este de părere cã chiar acea femeie, care în modă publică, fără a alege se culcă cândă cu unul cândă cu altul, trebuie să fie pusă pe aceiași linie cu acele care facă comerț publică cu corpul loră.

§ 4. Este notată de legea Julia de infamă nu numai aceia care face, dar și aceia care a făcută, de și a încetată de a face, comerț publică cu corpul său:

¹⁾ Aci, cum vedemă, vorba *materfamilias* e luată în sensă de femeie honorabilă, care se respectă, în sensă de ceia ce Romanii numeauă cu altă expresiune *matronă*.

căci nu se șterge rușinea pentru că cineva numai face fapte rușinoase.

§ 5. Nu este scusabilă femeia care pentru cauză de sărăcie a dus o viață rușinosă.

§ 6. Pezevenghitul nu este o faptă inferioară în gravitate prostituției, adică comerțului public cu corpul său.

§ 7. Pezevenghe se numesc femeile care procură femei ce se prostitue pentru bani.

§ 8. Pezevenghiă se numește și femeia care lucrează pe comptul altei femei, care exercită meseria rușinosă de pezevenghiă.

§ 9. Dacă o femeie, ținându-cărciumă, întreține într'ensa femei care se prostituesc pentru bani, după cum sunt multe femei, care sub pretextul comerțului de cărciumăresă întrețin în realitate femei prostituate, trebuie să dicem că și ele se prenumără între pezevenghie.

§ 10. Senatul a decis că nici un senator nu se cuvine să ia de nevastă pe o femeie care a fost condamnată în urma unei acușățiuni publice, din acele pe care ori-ce cetățian le poate intenta, pentru care nu e restricțiune adusă la unii cetățeni de a le intenta. Asemenea nici nu se cuvine dacă s'a căsătorit înainte de urmărire să mai continue de a sta în căsătorie cu d'nsa în urma condamnațiunei.

§ 11. Dacă o femeie a fost condamnată pentru calomniă pentru că a urmărit prin acțiune publică în mod calomnios pe cineva, sau dacă o femeie a fost condamnată pentru prevaricațiune, ea nu trebuie prenumărată între femeile condamnate în urma unei acțiuni publice.

§ 12. Femeia prinsă în flagrant delict de adulteriu, este considerată ca condamnată asupra unei acțiuni publice. Decă dacă în urmă va fi condamnată ca adulteră, ea va fi notată de infamiă, nu numai fiind că a fost prinsă în flagrant delict de adulteriu,

dară și fiind că a fost condamnată asupra unei acțiuni publice. Dacă însă n'a fost surprinsă în flagrant delictu de adulteriū, dară totuși a fost condamnată pentru causă de adulteriū, va fi notată pentru că a fostu condamnată asupra unei acțiuni publice: dacă însă a fost prinsă în flagrantu delictu de adulteriū, dară nu a fost condamnată, va fi iarăși notată de infamiă. Eū sunt însă de părere că, chiar de va fi absolvită în urma prinderi în flagrantu delictu de adulteriū, totu trebuie să fie notată de infamiă: căci totu este adevăratu că a fost prinsă în flagrantu delictu de adulteriū: și legea pedepsește faptul prinderi în flagrantu delictu de adulteriū, iar nu sentența.

§ 13. Nu se adaugă aci, ca în legea *Julia despre adulteriū*, *impreurarea, de cine a fost prinsă*, nici *impreurarea, unde a fost prinsă*. Deci, fie că o va fi prinsu bărbatul, ori altu-cineva, ea va fi notată de infamiă. Asemenea, fie că ea va fi fost prinsă în casa bărbatului său în casa tatălui (sēu), fie că va fi fost prinsă aiurea, după termenii legii, ea totu trebuie să fie notată de infamiă.

44. Paulū, *Cartea 1, a Comentariului asupra legilorū Julia și Papia Poppaea*.

Legea Julia prevede dispozițiunea următoare:

Nici unū senatorū, fiū de senatorū, nepotū de senatorū, născutū din fiū, strănepotū de senatorū, născutū din nepotū, născutū din fiū, să nu ia știindū, cu dolū, în căsătoria vre-o libertină sau vre-o femeică care sau ea, sau tatăl ei, sau muma ei să exercite sau să fi exercitatū vre-o artă scenică (de jocū). Nici să se logodescă cu dēnsa. Asemenea nici o fată de senatorū, sau nepotă de senatorū, născută din fiū, sau strănepotă de senatorū, născută din nepotū, născutū din fiū, să nu se căsătorescă sau să se logodescă știindū, cu dolū, cu vre-unū libertinū, sau cu vre-unū bărbatū care sau elū sau tatăl lui, sau muma lui să exercite

saŭ să fi exercitat vre-o artă scenică (de jocŭ).
Nici vre-unul din aceștia să se căsătorească saŭ să
se logodască, știindŭ, cu dolŭ, cu o femeică din cele
mai susŭ menționate.

§ 1. Prin acestŭ capŭ alŭ legii este prohibitŭ se-
natorul de a lua în căsătoria o libertină saŭ o femeică
care saŭ ea saŭ tatăl ei să fi exercitatŭ o artă scenică.
Asemenea unŭ libertinŭ nu pŭte lua de nevastă pe
fata unŭ senatorŭ.

§ 2. Nu se împotrivese legea ca moșul saŭ mŭșa
femeii să fi exercitatŭ o artă scenică.

§ 3. Nici nu se distinge dacă tatăl are pe fiică saŭ
nu subț puterea sa paternă. Inșă, după cum țice
Octavenus, prin tată trebuie să înțelegemŭ tată le-
gitimŭ: muma însă pŭte fi și naturală, pŭte să fi
concepțŭ și *vulgo*.

§ 4. Asemenea puțin importă dacă tatăl legitimŭ
este naturalŭ saŭ adoptivŭ.

§ 5. Ore este un obstacolŭ la căsătoria și tatăl, care
a exercitat o artă scenică înainte de a adopta, saŭ
dacă fiind tată legitimŭ naturalŭ, a exercitatŭ o ase-
menea artă înainte de nașterea fiicii? Și dacă un tată
care exercită o asemenea artă adoptă unŭ copilŭ și
apoi îl emancipă, nu va putea acestŭ copilŭ să se
înșore valabilŭ cu o fată, nepŭtă saŭ strănepŭtă de
senatorŭ. ca în cazul în care tatăl legitimŭ naturalŭ alŭ
unŭ copilŭ care a exercitat în viață o asemenea artă,
a muritŭ înainte de a se însura copilul? Pomponius
crede cu dreptŭ cuvântŭ că în aceste casuri trebuie
să dămŭ o altă soluțione, că, adică, intră în spiritul
legii ca relativŭ la dênsele să nu fie prohibițione.

§ 6. Dacă tatăl saŭ muma unei ingenue a început
să exercite o artă scenică după ce fiica lorŭ a con-
tractatŭ căsătoria cu unŭ senatorŭ, fiŭ, nepotŭ saŭ stră-
nepotŭ de senatorŭ, arŭ fi prea iniquŭ ca să decidemŭ
că elŭ trebuie s'o lase, de ôre-ce nupțiele aŭ fostŭ
contractate în modŭ honestŭ și conformŭ convenen-

țelorū sociale și legale, și de óre-ce póte se vorū fi născutū și copii din această căsătorii.

§ 7. Evidentū, însă că, dacă însăși soția începe, după căsătorii, a exercita o artă scenică, bărbatul ei trebuie s'o lase.

§ 8. Cu atâtū mai multū cuvēntū senatorii nu potū lua de neveste pe femeile cu care cei-l'altī ingenui nu se potū însura.

45. Ulpianū, *Cartea 3, a Comentariului asupra legilorū Julia și Papia Poppaea.*

In acea dispozițiune a legii, prin care se oprește liberta căsătorită cu patronul său, după ce s'a despărțitū de elū. de a se căsători cu altul fără voia patronului, prin patronū trebuie să înțelegemū, cum s'a decisū și de Impēratul nostru și de tatăl său printr'unū rescriptū, și pe acela care a cumpăratū o servă cu condițiunea de a o manumite: căci manumitēndu-o elū, cumpărătorul devine patronul ei.

§ 1. Nu e însă totū așa pentru acela care a juratū numai că este patronul femeii.

§ 2. Asemenea nu are dreptul de a prohibi acela care a cumpăratū pe femeia cu baniū altuia, de și a cumpărat-o cu condiție de a o manumite, și apoi a manumis-o.

§ 3. Evidentū că acestū dreptū îi aparține *filiului familias*, care a manumisū o servă din pecuniul său castrensū: elū este în adevērū patronū după constituțiunii, iar nu tatăl subț a căruia putere se află.

§ 4. Acestū capitolū alū legii se aplică numai la liberta căsătorită, iar nu și la cea simplu logodită: și de aceea dacă liberta logodită a trāmisū patronului nunțiū pentru stricarea logodnii, ea se póte căsători cu altul fără voia patronului său.

§ 5. Dice apoi legea, *fără voia patronului*; că nu vóește, înțelegemū pe patronul care nu consimte să se despartă de liberta sa. De aceea liberta care se

desparte de patronul său nebun, nu e deslegată de această necesitate: sau care se desparte de densusl fără știrea lui: căci este mai corectă a dice că cel ce se află în una din aceste situațiuni nu voește de câtă cel ce se opune în mod formal.

§ 6. Dacă patronul este prinsă de inimi, mă temă că pôte a se căsători liberta sa cu altul, cum ară putea-o face dacă patronul ar fi mort. Cei ce susțin părerea lui Juliană, dică că ea nu se pôte căsători: căci Juliană este de părere că căsătoria patronului cu liberta dură chiar în timpul captivității, din cauză de respectă pentru patronă. Este evidentă însă că dacă patronul cade în altă-felă de servitute, fără îndoială că căsătoria sa cu liberta sa este disolută.

46. *Gaius, Cartea 8, a Comentariului asupra legiloră Julia și Papia Poppaea.*

Este îndoială dacă patronul care ia în căsătoriă pe o libertă comună, are dreptul de a se opune la căsătoria libertei cu altă persónă? Javolenus este de părere că nu, căci nu se pôte dice că acea femeia este propriuă disă liberta lui, de ôre-ce este și liberta altuia. Alți jurisconsulți sunt de părere contrariă, fiind că dacă este liberta altuia, nu se pôte nega că este și liberta lui. Acăstă din urmă opiniune este cu dreptă cuvântă aprobată de cea mai mare parte de jurisconsulți.

47. *Paul, Cartea 2, a Comentariului asupra legiloră Julia și Papia Poppaea.*

Fiica unui senator, care va fi făcut comerț cu corpul său, sau va fi exercitat vre-o artă scenică, sau va fi fostă condamnată în urma unei urmăriri publice, se căsătorește nepedepsit cu un libertin: căci ce să mai conservă onóra unei persóne, care a avută o purtare atâtă de neonestă.

48. *Terentiă Clemens, Cartea 8, Comentariu asupra legiloră Julia și Papia Poppaea.*

Resultă din spiritul legii că fiul patronului urmează să aibă asupra libertei tatălui său același drept ce are patronul. Și totu așa trebuie să decidem și cându o libertă are două patroni, și fiul unuia din ei se însoră cu dēnsa, trăindū cel-l'altū patronū.

§ 1. Dacă unū patronū s'a însuratū cu liberta sa, care a avutū o purtare rușinosă, s'a decisū, că de ore-ce s'a însuratū în contra legii, să nu aibă nici beneficiul legii.

§ 2. Dacă liberta a fostū assignată de patronū unuia din fii săi, și va fi luată în căsătorii de cel-l'altū fiū alū său, acesta n'are dreptul pe care ilū are patronul. În adevērū elū nu are nici unū dreptū asupra libertei tatălui său, de ore-ce Senatul a transferatū totū dreptul asupra libertilorū assignați, aceluia dintre fii, căruia tatăl a assignatū pe libertū.

49. Marcellū, *Cartea 3, Comentariū asupra legilorū Julia și Papia Poppaea.*

Este de observatū că omenii de gradū inferiorū se potū însura cu femeile pe care omenii de o dignitate superiōră sunt prohibiți a lua în căsătorii. Din contra omenii de condițiune superiōră nu potū lua în căsătorii pe femeile cu care nu se potū însura omenii de dignitate inferiōră.

50. Acelașū, *Cartea 3, Comentariū asupra legilorū Julia și Papia Poppaea.*

Se dice că s'a decisū de curēndū că acela ce manumite o servă din cauza obligațiunei impusă lui prin fideicomisū, dacă o ia de nevastă, nu are dreptul de a se opune la căsătorii ce liberta, în urma divorțului, ar voi să contracte cu altă persōnă, căci nu e raționalū a se accorda acestū dreptū aceluia care a manumisū, nu din buna sa voință, ci de nevoiă : căci elū a accordatū o libertate impusă, iar nu a făcutū o binefacere de la sine femeii.

51. Licinius Rufinus, *Cartea 1 a Regulelorū.*

O servă, manumissă pentru cauză de matrimoniū nu pōte fi luată de nimenea altul de nevastă de câtū de celū care a manumiss'o, afară numai dacă manumissorul va fi renunțatū la dreptul sēu.

§ 1. Darū dacă unū *filius familias* manumite o servă după ordinul tatălui, subt a căruī putere paternă se află, Julianū este de părere că serva trebuie considerată ca manumissă de tată: deci tatăl o va putea lua în căsătoria.

52. Paul, *Cartea 6, Comentariū asupra scrierilor lui Sabinus.*

Căsătoria incestuōsă nu are dote: deci fructele percepute nu aparținū bărbatului, ci i se vorū lua îndērētū.

53. Gaius, *Cartea 11, Comentariū asupra Edictului provincialiū.*

Nupții nu potū să existe între persōnele care sunt una față cu cea-l'altă în raportū de ascendentū către descendentū, or-care arū fi gradul cognațiunei, fie apropiatū, fie depărtatū, și acēsta în infinitū.

54. Scevola, *Cartea 1 a Rēspunsurilorū.*

Și puținū importă că cognațiunea rezultă saū nu din juste nupții, căci nici pe sora sa naturală nu o pōte cineva lua de nevastă.

55. Gaius, *Cartea 11, Comentariū asupra Edictului provincialiū.*

Se consideră asemenea ca nepermisū de a lua de nevastă pe aceia care ți-a devenitū fiică saū nepōtă prin adopțiune: și acēsta până intru atâtū, în câtū prohibițiunea persistă, chiar după ce adopțiunea s'a disolvatū prin emancipațiune.

§ 1. Pe muma tatălui meū adoptivū, saū pe mătușa sa maternă, saū pe nepōta sa, născută din fiul sēu natural, nu pociū s'o iaū în căsătoria, bine înțelesū pe câtū timpū sunt în familia lui. Căci dacă voiū fi emancipatū de dēnsul, fără indoială nu mai e

nică o pedică la căsătoria, căci după emancipațiune sunt consideratū streinū de dēnsii.

56. Ulpianū, *Cartea 3 a Disputațiunelorū.*

Comite cineva incestū, dacă trăiește chiar în concubinatū cu fiica surorii sale, măcar că este libertină.

57. Marcianū, *Cartea 2 a Instituțiunelorū.*

Celū ce exercită unū oficiū ôre-care într'o provincia, e opritū chiar de a consimți la căsătoria ce fiul său ar voi să contracte cu o femeia originară saū domiciliată în acea provincia.

§ 1. In Cartea a doua a Comentariului lui Papi-
nianū despre adulterii, Marcianū face observațiunea
următoare: Impērații Marcu-Aureliū și Lucius Verus
aū adresatū Flaviei Tertulla, prin intermediul liber-
tinului Mensor, rescriptulū următorū: *Suntemū miș-
cați și de lungimea timpului de când ești căsă-
torită cu unchiul tău maternū, și de împrejurarea
că moșa ta te-a datū după dēnsul în căsătoria și
că ai făcutū cu dēnsul mulți copii: și, de aceia,
ținēndū socotēlă de concursul tutulorū acestorū
împrejurări, întărimū starea copiilorū voștrii ob-
ținuti din acea căsătoria contractată de voi de
acum patru-deci de ani, și îi declarămū legitimi,
ca cum ar fi concepuți din juste nupții.*

58. Marcianū, *Cartea 4 a Regulelorū.*

De către Impēratul Antoninū celū Piū s'a decisū
printr'unū rescriptū, că dacă o libertină va fi înșe-
latū pe unū senatorū, făcēndu-lū să crēdă că este
ingenuă, și elū o va fi luatū de nevastă, în imita-
țiune a edictului pretorului, se va da în contra ei o
acțiune, căci ea nu pōte trage nică unū profitū din
dotă, care este nulă.

59. Paulū, *Cartea unică, Comentariū asupra
Adsignațiunei libertilorū.*

Senatusconsultul care decide că tutorul nu pōte a
se însura nică elū, nică fiul său, cu ex-pupila, se în-
tinde și la nepotulū tutorului.

60. *Acelaşu, Cartea unică, Comentariu asupra Oraţiunei Impăraţilor Antoninū şi Comodū.*

Dacă cineva nu e tutorū, darū are asupra'i tóte riscurile tutelei, este elū supusū Oraţiunei care de-finde tutorulū de a se căsători cu ex-pupila sa, cum se întâmplă în cazul în care pupila este prinsă de inimiçi, sau în cazul în care tutorul va fi reuşit să se scuze şi să se dispense de tutelă prin false ale-gaţiuni, casuri în care pericolul tutelei este pusū pe capul tutorulū prin constituţiuni imperiale? Trebuie să decidemū că Senatusconsultul se aplică şi în aceste casuri. Şi în adevărū pericolul tutelei în acestū casū ţine locū de o tutelă, ca cu alte două să se facă trei şi să se pótă scusa de o a patrulea tutelă.

§ 1. Dacă însă cineva suportă riscurile tutelei, nu din cauza sa, ci din cauza unei altei persóne, de exem-plu pentru că ca magistratū sau ca fidejursorū va fi responsabilū de reaua administraţiune a tutorulū, sau a curatorulū, în acestū casū nu i se aplică lui Se-natusconsultul, căci răspunderea în acestū casū nici nu ţine locū de o tutelă pentru a legitima scusa de la tutelă sau de la curatelă din cauza numărului tu-telilor sau curatelelor.

§ 2. Darū dacă cineva este simplu tutorū hono-rariū, i se aplică óre Senatusconsultul lui, care nu se póte servi ca scusă cu acéstă tutelă honorariă? Ra-ţiunea ne pověţueşte a decide că şi aci se aplică Senatusconsultul, de óre-ce şi tutorul honorariū este răspundătorū, are asupra'i pericolul tutelei, dacă a îngăduitū ca tutorul onerariū să gereze rău tutela. (În adevărū de şi nu administreză, darū elū totū tu-torū este, şi răspunde de reaua administrare a tuto-rulū onerariū, şi aci elū nu e o altă persónă, ca în cazul paragrafului precedent, ci este elū însuşi tu-tore, şi răspundătorū în qualitatca sa de tutore. Deci şi textul şi spiritul Senatusconsultului i se aplică).

§ 3 Că Senatusconsultul se aplică la acela care de şi

numitū tutore, însă nu administră, nu e cea mai mică indoială : căci în virtutea sacrelorū constituțiunii imperiale elū e ținutū de pericolul tutelii, ca și cum ar fi administratū.

§ 4. Ce se va întempla darū, dacă unū tutorū voindū să se scuse pentru o cauză ôre-care, fiind că nu are la dispozițiune probele, a cerut și obținutū o amânare, în timpul căria pupila a devenitū puberă ? Este el în termenii Senatusconsultului ? Indoiala provine de acolo căci este questiune dacă după încetarea oficiului tutelii din cauza pubertății, se mai pôte primi a se propune scusa. Căci dacă se pôte primi, și este admisă scusa, atunci tutorul scusatū pôte nepedepsitū să ia pe expupila de nevastă : dacă însă nu mai încape propunere de scusă după stingerea tutelei, nu se pôte însura valabilū cu dēnsa. Și Papi-nianū în Cartea a cincea a Rēspunsurilorū țice că o dată tutela finită, nu mai pôte încăpea procesū de scusă de la tutelă : și că de aceia pericolul pentru timpul trecutū este în sarcina tutorului numitū. Darū mie nu'mi place acēstă soluțiune : căci este iniquū, ca din cauza amânării, care pôte nu provine nici din dolū, nici din culpa tutorului, ci din necesitate, să nu se pôtă scusa tutorul, sau să se prohibe căsătoria, cu tótă admiterea scusei.

§ 5. Cu tôte că termenii Senatusconsultului vorbescū de căsătoria, cu tôte acestea nici sponsalii nu pôte contracta tutorul cu fosta sa pupilă : căci cu cine nu te poți căsători, în majoritatea casurilorū nu te poți nici logodi : iar cu aceia cu care te poți căsători, te poți și logodi.

§ 6. Ce se va întampla dacă fiul adoptivū alū tutorului se va fi căsătoritū în modū illicitū cu expupila, și după aceia va fi emancipatū ? E de cređutū că Senatul nu s'a gânditū la copii adoptivi emancipați, căci după emancipațiune se uită de totū raporturile adoptatului cu fosta familiă adoptivă.

§ 7. Copii naturali ai tutorului, de și dați de densusul în adopțiune, intră în previsionsenatusconsultului.

§ 8. Ce se va întâmpla dacă tutorul chemat la tutelă va fi făcut apel în contra sentinței care îi a respins cererea de scusă, și în urmă va fi murit, și heredele său continuând instanța apelului, va fi pierdut procesul? Suporta-va el riscurile tutelei pentru timpul trecut? Și dacă heredele este chiar fiul tutorului, i se va aplica oare lui Senatusconsultul? Trebuie să decidem că i se aplică Senatusconsultul, pentru că în același timp i se impun și riscurile tutelei pentru timpul preterit.

61. Papinian, Cartea 32, a *Questiunelor*.

Dacă dota devine caducă din cauză că căsătoria este ilicită, bărbatul trebuie să plătească tot ce ar fi trebuit să restituie dacă s'ar intenta în contra lui acțiunea *rei uxoriae* pentru restituirea unei adevărate dote, afară de impensele necesarii, care diminuează *ipso jure* dota.

62. Același, Cartea 4, a *Răspunsurilor*.

De și tatăl prin testamentul său a lăsat la alegerea mamei pe ginere, cu toate acestea ea nu va putea alege pe tutore, căci nu se poate presuma că tatăl să se fi gândit că mama o să aleagă tocmai pe tutore: ba poate tocmai de aceea a lăsat alegerea mamei, ca nu cumva să nu dispuie tutorul de căsătoria fiicei sale (ca să i ridice adică din mână posibilitatea de a influența căsătoria fiicei sale).

§ 1. Fără nici o rațiune și în mod indecent s'ar căsători o femeie cu libertul fostului său bărbat.

§ 2. Tutorul, care a dat socoteli curatorului nu poate înainte ajungerii ex-pupilei la etatea hotărâtă de lege, să o ia în căsătorie, măcar că după eșirea sa din tutelă ex-pupila sa s'a căsătorit cu altă persoană cu care a făcut copii.

63. Același, Cartea 1, a *Definițiunelor*.

Prefectul unei cohorte, sau de călăreți, sau tribunalul, dacă s'a însurat, în contra prohibițiunei, cu o femeie originară sau domiciliată în provincia, în care elu exercita unul din aceste oficii, căsătoria va fi nulă. Acastă specie se pôte compara cu casul pupilei, căci și în casu de tutelă totu din cauza autorității sunt prohibite nupțiile. În casul însă în care o fată din provinciă s'a căsătorit cu unu asemenea funcționar, se pôte ôre discuta dacă liberalitatea lăsată ei prin testamentu de către bărbatul ei, i se pôte lua? Cu tôte acestea trebuie să decidem, cum se decide în casul căsătoriei unei ex-pupile cu fostul ei tutoru înainte de etatea legală, că femeia se va folosi de liberalitatea lăsată de bărbatul ei prin testamentu: însă suma primită în dotă va trebui să fie restituită heredelu femeii.

64. Calistrat, *Cartea 2, a Questiuinelor.*

Senatul a decis că trebuie pedepsit cu relegațiunea într'o insulă libertulu fostu tutore alu fiicei patronulu său, care se căsătorește cu dēnsa, sau care o căsătorește cu fiul său înaintea ajungerii fetii la etatea fixată de lege.

§ 1. Dispozițiunea Senatusconsultulu care prohibe căsătoria tutorilor și fiilor tutorilor cu fostele lor pupile, cređu că trebuie să se întindă și la heređii extranei ai tutorilor: căci rațiunea pentru care s'au interđis asemenea nupții, este ca nu cumva ex-pupilele să fie înșelate în interesele lor pecuniare de aceia care sunt siliți să le dea compturi de gestiunile tutelelor lor.

§ 2. Tutorulu însă unu băiatu nu este opritu de a'i da în căsătoriă pe fica sa.

65. Paul, *Cartea 7, a Rēspunsurilor.*

Cei ce exercită ôre-care officii militare în provincia care este chiar patria lor, nu contravinu mandatelor imperiale căsătorindu-se cu femeii din acea provinciă:

și acésta este a nume prevădută în óre-care mandate imperiale.

§ 1. Paulū în aceiași carte a răspunsū : imī place a crede că de și căsătoria s'a contractatū într'o provincia în contra constituțiunelorū imperiale, dacă însă, după încetarea funcțiunei, soții persistă în voința de a rămănea uniți, uniunea lorū din acelū momentū se transformă în justē nupții : și în consequență copii născuți de atunci încolo din uniunea lorū vorū fi legitimi.

66. Acelașiū, *Cartea 2, a Sentențelorū.*

Nu este căsătoria, dacă tutorul său curatorul ia în căsătorie pe fosta sa pupilă sau pe fosta sa administrată înainte de a fi implinitū dēnsa douē-đeci și șese de ani, dacă nu a fostū logoditā cu dēnsul de tatăl ei, sau dacă tatăl ei nu'i a destinat'o prin testamentul său ; asemenea dacă o va fi luatū în căsătoria fiul ex-tutorului său ex-curatorului, căsătoria este nulă. Și de se va face una ca acésta, și ex-tutorul și fiul său și ex-curatorul și fiul său, vor fi ambii notați de infamia, și după gradul dignității ex-pupilei sau adolescentei, vorū fi și pedepsiți de magistrații care îi va judeca în dreptū și în faptū *extra-ordinarū*. Și puțin importă că fiul fostului tutore sau curatore va fi *sui juris* sau subt puterea tatălui său.

§ 1. Este contrariū dreptului civilū ca unū libertū să se însóre cu femeia pe care patronul libertului o are subt curatelă și 'i administrează bunurile în astā calitate.

67. Tryphoninū, *Cartea 9, a Disputațiunelorū.*

Filiul unui fost tutore nu pôte lua în căsătoria pe fosta pupilă a aceluia care a fost obligatū către dēnsa la dare de socotelī pentru administrațiune de tutelă, nici în viața tatălui său (adică a tutorului) nici după mórtea acestuia. Și cređū că puțin importă dacă îi este *heres suus*, sau dacă s'a abținutū de la hereditatea paternă, sau dacă nu'i este de locū herede, fiind-că pôte a fost exheredatū, sau emancipatū

fiindă, a fostă omisă în testamentul său. Căci se pôte chiar întâmpla ca bunurile tatălui atribuite lui în mod fraudulos, să fie, din cauza tutelei tatului său, luate din mâna lui.

§ 1. Ecă unŭ punct înduoiosă: Dacă unŭ moşă a geratŭ tutela nepôtei sale născută din fiul său emancipatŭ, pôte el s'o dea de nevestă nepotului său născutŭ dintr'unŭ altŭ fiŭ al său, fie emancipatŭ, fie rămasŭ subt puterea sa paternă: căci afecţiunea aci pôte să depărteze bănuiala de fraudă? Cu tôte că *Senatusconsultul stricto jure* isbeşte în contra tuturilor tutorilorŭ, Ńiindŭ însă socotélă de marea afecţiune ce are naturalemente unŭ moşă pentru nepoŃii sęi, trebuie să considerămŭ asemenea nupŃii ca posibile.

§ 2. Darŭ dacă un *filius familias* a fost tutorŭ saŭ curatorŭ alŭ unei fete, cređŭ că cu atâtŭ mai multŭ nu se cade ca elŭ s'o mărite după tatăl lui. Nu cum va óre nici după fratele său, care este subt aceeaşi putere paternă cu dęnsul? (Modul cum se exprimă *jurisconsultul* lasă a se înŃelege că nici lui nu o pôte da de nevestă).

§ 3. Să vedem însă, dacă fiul lui Titius a luat în căsătoriă pe fosta sa pupilă, Ńi tu după aceea veŭ fi adoptat pe Titius saŭ pe fiul lui, să vedem dacă căsătoriă se disolvă, după cum se întâmplă când cineva adoptă pe ginerele său, saŭ dacă adopŃiunea este nulă? Ńi acęsta e de preferatŭ a decide chiar în cazul în care unŭ curatorŭ, pe cândŭ gerésă curatela sa, adoptéză pe bărbatul adolescentei alŭ căria curatorŭ este. În adevăr, când tutela este deja finită, Ńi fosta pupilă se căsătoreşte cu unŭ străinŭ, mi-e témă să nu fie a merge prea departe, decidęndŭ că trebuie să prohibimŭ adopŃiunea ca cum dacă adopŃiunea s'ar fi interpusŭ la mijlocŭ pentru a stınjini darea compturilor administraŃiunei tutelei: care este Ńi cauza pentru care OraŃiunea Impęratului Marcu Aureliŭ a prohibitŭ asemenea casătorii.

§ 4. „Prohibițiunea Senatusconsultului se aplică și curatorului numit pântecelui și bunurilor copilului din pânțece: căci și acesta trebuie să dea socotelii. Și nu trebuie să ne impresioneze timpul administrațiunei: căci nici pentru tutorul său curatorul ordinaru nu se ia în considerațiune lungimea sau scurtimea timpului câtu dură sarcina tutelei sau a curatelei“.

Écă explicațiunea acestui paragrafă 4. La Romanii era obiceiul de a se pune femeia însărcinată (*uxorem praegnantem*), alu căria copilă conceputu numai, daru încă ne născutu, este *heres suus* alu bărbatului femeii, în posesiunea bunurilor acestuia, și de a se numi și unu curatoru care să administreze aceste bunuri în numele și pe séma copilului conceputu, până la nașterea copilului; acésta se numește trămiterea pântecelui în posesiunea bunurilor și darea de curatoru bunurilor: *missio ventris in possessionem bonorum defuncti et datio curatoris ventri et bonis*. Acestu curatoru trebuie și elu ca ori-ce curatoru să dea socotelii și de aceia și lui se aplică prohibițiunea Senatusconsultului, măcar că durata administrațiiei sale va fi fórté scurtă, căci nu va ține de câtu intervalul de la mórtea bărbatului *de cuius* și până la naștere. Titlul 9 alu Cărții XXXVII din Pandecte este consacratu acesteii materii.

§ 5. Dacă Titius a administrat ca tutoru său ca curatoru averea unei fete, și acésta a muritu mai nainte de ași fi primitu socotelele, lăsându o fiică dreptu moștenitoare, mi s'a pusă întrebarea dacă Titius póte să dea pe acéstă fiică în căsătoriă fiului său, și eu amu răspunsu că póte: căci darea de socotelii devine pe fiitoru o datoriă ordinară, o datoriă către moștenirea ex-pupilei său adolescentei: căci altmintrelea ori-ce debitoru din ori-ce causă n'arú putea lua în căsătoriă pe creditórea sa sau să o mărite după fiul său (ceia ce arú fi absurdú).

§ 6. Daru și tutorul care a făcut pe pupila sa să

se abție de la bunurile de moștenire ale tatălui său, trebuie să dea socotelă despre această faptă : și se poate întâmpla ca să fie condamnat pentru acesta, căci a făcut-o fără să se gândească bine ; dar și chiar dacă a făcut-o, gândindu-se matur, și cu bună chibzuință a alergat la ajutorul jurisdicțiunii pretoriane, pentru că tatăl pupilei murise în stare de insolvabilitate, totuși pentru că el trebuie să probeze acesta la darea socotelor, căsătoria este prohibită : căci și acela care a administrat bine și cu bună credință tutela, totuși este supus la prohibiție.

68. Paul, *Cartea unică, Comentariu asupra Senatusconsultului Turpilianu.*

Comite incestu de drept al ginților acela care ia în căsătorie o cognată descendentă sau ascendentă. Celu ce ia însă în căsătorie o cognată colaterală sau o afină, pe care este prohibit de a o lua de nevastă, de o va face pe față, se va pedepsi mai ușor, de o va face pe subț ascuns, se va pedepsi mai greu. Rațiunea acestei diversități relativ la căsătoria contractată în mod ilicit între colaterali, este că cei ce comit delictul pe față sunt considerați că din erorile ilicite și de aceea sunt apăsări de pedepși mai gravă, pe când cei ce comit delictul pe subț ascuns sunt pedepsiți ca refractari în cunoștință de cauză și nu au nici o scuză în comiterea delictului.

Sponsaliile au relație cu căsătoria. De aceea e util să traduce și textele relative la această materie.

CARTEA XXIII, TITLUL I.

Despre sponsalii (logodnă) din Digeste.

1. Florentinū, *Cartea 3, a Instituțiunelor.*

Sponsalii (sau logodnă) se numescū mențiunea și promisiunea unei căsătorii fiitoare.

2. Ulpianū, *Cartea unică, Comentariū despre sponsalii.*

Sponsaliile se numescū ast-felū de la *spondendo, spondere, a făgădui*, căci a fostū obiceiū la cei bătrāni de a stipula și de a face să li se promiță soții fiitoare.

3. Florentinū, *Cartea 3, a Instituțiunelor.*

De unde derivă și vorba *sponsū, sponsă* (adică logodnicū, logodnică).

4. Ulpianū, *Cartea 35, Comentariū asupra scrierilor lui Sabinus.*

Este suficientū simplul consimțimētū pentru contractarea sponsaliilor.

§ 1. Apoi este constantū că se pōte logodi și unū absentū cu o absentă: și acēsta se face pe tōtă ziua.

Pomponiū, *Cartea 16, Comentariū asupra scrierilor lui Sabinus.*

Acēsta însă, cu condițiune ca cei absentī să aibă cunoștință că se logodescū, sau dacă nu o știū în momentul logodnei, să ratifice în urmă.

6. Ulpianū, *Cartea 36, Comentariū asupra scrierilor lui Sabinus.*

Dacă tutorii unei fete au trimis nuntiu pentru desfacerea logodnei, nu cred că acesta este suficient spre a distruge oricare speranță de căsătorie, după cum trimiterea unui nuntiu de către tutori nu este suficientă pentru contractarea sponsaliilor: afară numai dacă toate acestea nu s'au făcut din voința fetei.

7. Paulū, *Cartea 35, Comentariū asupra Edictului.*

În materie de sponsalii, puțin importă că intervine înscrisul, sau martorii, sau că nu intervine nici una nici alta.

§ 1. La sponsalii se cere și consimțimentul celor care trebuie să consimțască la căsătorie. Julianus scrie că tatăl fetei este considerat însă că consimte, dacă nu se împotrivesc într'un mod evident.

8. Gaius, *Cartea 11, Comentariū asupra Edictului provincial.*

Că nebunia este un obstacol la sponsalii, este mai mult de cât evident; dar o dată sponsaliile contractate, nebunia intervenită în urmă nu le mai disolvă.

9. Ulpianū, *Cartea 35, Comentariū asupra Edictului.*

Am găsit întrebarea următoare în Julianus: dacă căsătoria este contractată înainte de douăsprezece ani, există cel puțin sponsalii? În privința aceasta am aprobat în totu-d'a-una opiniunea lui Labeon, care crede, că dacă în realitate au fost contractate sponsalii, ele dură, cu toate că în urmă sponsa a început să locuiască în casa sponsului ca nevastă, iar nu ca sponsă: dacă însă n'au precedat adevărate sponsalii, în simpla aducere a femeii în casa bărbatului nu trebuie să vedem sponsalii. Această opinie este aprobată și de Papinianus.

10. *Acelaşu, Cartea 3, a Disputaţiunelor.*

Dacă filia este sub putere paternă, tatăl ei poate să trimită nunţiul spre stricarea sponsaliilor şi să strice ast-fel sponsaliile: iar dacă fata este emancipată, nu poate nici trimite nunţiul pentru stricarea sponsaliilor, nici repeta ceia ce a dată cu titlu de destre: căci atunci atâră numai de fată să facă, căsătorindu-se, ca ceia ce a dată tatăl, să fie dotă, şi cu chipul acesta să stingă condiţiunea ce se putea naşte, dacă căsătoria, adică cauza pentru care s'a dată dota, nu avea loc: afară numai dacă în speciă tatăl nu a dată dotă pentru fiica sa emancipată, de câtă cu condiţiunea că dacă nu va consimţi la căsătoria, contractă-se ea or nu, elă să potă cere înderătă ceia ce a dată: căci atunci va avea dreptul de repetiţiune.

11. *Julianu, Cartea 16, a Digestelor.*

Sponsaliile ca şi nupţiile, se contractă cu consimţimântul părţilor; de aceia, ca şi la căsătoria, aşa şi la sponsalii *filia familias* trebuie să consimţă.

12. *Ulpianu, Cartea unică, a Comentariului despre Sponsalii.*

Dară fia care nu se împotrivese pe faţă voinţei tatălui este considerată că consimte.

§ 1. Număi atunci însă este dată permisiune ficei de a resista voinţei tatălui, cândă tatăl îi alege ună logodnică cu moravuri nedemne, saă de o condiţiune ruşinosă.

13. *Paulu, Cartea 5, a Comentariului asupra Edictului.*

Dacă *filiul familias* se împotrivese, nu se potă contracta sponsalii în numele lui.

14. *Modestinu, Cartea 4, a Diferenţelor.*

Pentru contractarea sponsaliilor nu este fixată o etate ca pentru contractarea nupţiilor. De aceia sponsaliile potă avea loc în etatea fragedă, dacă

însă cei ce le contractă înțelegă ce facă, adică dacă nu sunt mai mici de șapte ani.

15. *Acelașu, Cartea unică, a casurilor (desbătute).*

Tutorul nu pôte lua de nevastă pe fosta sa pupilă, nici s'o mărite cu fiul său. Se știe însă că, ceia ce dăcem despre nupții, se aplică și la sponsalii.

16. *Ulpianu, Cartea 3, a Comentariului asupra legilor Julia și Papia Poppaea.*

Orațiunea Impăraților Antonin și Commod, care a defins Senatorilor de a se căsători cu óre-care persoane, n'a dăis nimic despre sponsalii: cu tóte acestea cu dreptu cuvântu se decide că și sponsaliile sunt nule în asemenea casuri, supleându-se astfel la lacuna Orațiunei.

17. *Gaius, Cartea 1, a Comentariului asupra legilor Julia și Papia Poppaea.*

Adesea oră juste și necesare cauze facă să dure sponsaliile nu numai unu an, dar și două, și trei, și patru ani și chiar mai multu timp: de exemplu bóla sponsului său a sponsei, sau mórtea ascendenților, sau crimele capitale, sau lungile călătorii făcute de nevoiă sau pentru trebuință.

18. *Ulpianu, Cartea 6, a Comentariului asupra Edictului.*

Pentru contractarea căsătoriilor, puțin importă de se facă în fața părților, sau în absența lor, în persoană sau prin nunțiu, sau prin scrisori: și mai adesea chiar condițiunile căsătoriei se discută și tractează prin persoane interpuse.

Divorțul disolvându căsătoria, să traducem și titlul din Digeste relativu la această materie.

DIGESTE, CARTEA XXIV, TITLUL II

Despre divorțuri și repudiațiuni

1. Paulū, *Cartea 35, Comentariū asupra Edictului lui Salviū Julianū.*

Căsătoria se disolvă prin divorț, prin mórte, prin captivitate, sau prin altă cădere în servitute a oricărui din soți.

2. Gaius, *Cartea 11, Comentariū asupra Edictului provincialū.*

Vorba *divorț* derivă sau de la diversitatea de voință a soților, sau pentru că cei ce strică căsătoria mergū în diverse părți.

§ 1. În materie de repudiațiune se întrebuintează vorbele următoare, care s'aū aprobatū în practică: *Iați lucrurile tale, sau: Administrésă-ți lucrurile tale.*

§ 2. Spre disolvarea sponsalielor, asemenea s'a decisū a se face o renunțiațiune. Ale căria expresiuni usitate sunt: *Nu usesū de condițiunile ce 'mă-ai propusū.*

§ 3. Puținū importă că cineva renunță la căsătoria în prezența soțului, sau în lipsa lui, făcendu'i cunoscutū renunțarea prin persóna de sub puterea lui paternă, sau prin persóna subț a căruia putere paternă se află.

3. Paulū, *Cartea 35, Commentariū asupra Edictului lui Salviū Julian.*

Nu e divorțu de câtu cându este seriosū și realū, adică cându soții sunt însuflețiți de idea unei separațiunii eterne. De aceia totū ce se face saū se dice în focul supărării nu are tărie de câtu după ce perseveranța dovedește că a fost hotărîrea sufletului. De aceia dacă s'a trâmisiū din supărare carte de repudiū, darū în urmă peste puținū timpū femeia s'a întorsū la bărbatul ei, nu se pôte zice că este divorțu.

4. Ulpianū, *Cartea 26 a Commentariului asupra scrierilor lui Sabinus.*

Julianū se 'ntrebă în cartea a opt-spre-țecea a Digestelorū sale, dacă o femeia nebună pôte să trimită saū să i se trimită carte de repudiū? Și răspunde că ea pôte fi repudiată, pentru că nebunia ei o pune în pozițiunea unei persóne care ignoră că este repudiată: darū nu pôte repudia nici ea din cauza dementei sale, nici curatorul ei: tatăl ei însă pôte trâmite nunțiū de repudiū. Julianū nu ar fi tratatū acéstă cestiune de repudiū, dacă n'ar fi constantū că nebunia nu disolvă căsătoria. Părerea lui Julianū mi se pare dréptă.

5. Acelașū, *Cartea 34 a Commentariului asupra Edictului lui Salviū Julianū.*

Dacă o fiică emancipată s'a divorțatū pentru ca să facă pe bărbatul ei să câștige dota, și să fraudeze printr'acésta pe tatăl ei, care ar fi putut să céră restituțiunea dotei profectiție, dacă ea ar fi murit în căsătorie, se va veni în ajutorul tatălui, ca să nu pérđă dota: căci pretorul nu trebuie să ajute mai puținū pe tată de cât pe bărbatū. De aceia i se va da tatălui, o acțiune pentru scóterea dotei, întocmai ca cum fiica ar fi murit în căsătorie.

6. Julianū, *Cartea 62 a Digestelor.*

Soțiile acelora ce aū căđutū în mâinele inamicului, potū fi considerate că sunt reținute în căsătoriă printr'acésta chiar că nu se pot căsători cu alții. Și în

modu generalu trebuie sa decidem, ca pe catu timpu este certu ca barbatul cadut in captivitate traeste inca, nu trebuie sa aibe voie nevestele lor sa pascesca in alta casatorie, afara numai daca nu prefera sa divorteze si sa fie considerate ca au datu ast-felu cauza la divortu (adicu ca divortulu a avutu locu prin culpa lor), casu in care ele sunt supuse la pedepsele ce in legislatia lui Justinianu sunt inflese acelora care dau locu la divortu prin culpa lor). Dacu insa este indoiala daca mai traeste la inimiz, sau dacu a muritu, atunci, dupa trecere de cinc ani de zile de la caderea in captivitate, sa aibe voie muierea sa trecu in alta casatorie: ast-felu ca prima casatorie sa fie considerata ca disoluta *bona gratia* (adicu prin consimtamintulu mutual al sotilor), si fie-care sa-si pastreze drepturile sale intacte: acelaasu dreptu observamu si in casulu in care barbatulu a ramas liberu in patria sa, si femeia a cadutu in captivitate.

Comentariu. Acestu textu de si este pusu sub numele lui Julianu, insa este opera comisariilor lui Justinianu. In adeveru in timpul lui Julian si chiar alu lui Paulu, cum ne spune elu in legea 1 al acestui titlu, pe care am tradus'o mai susu, divortu se disolvu prin captivitatea unuia din sotii; candu adicu unul din sotii a ramas liberu in patria sa si celualtu a devenitu captivu, casatoria se disolvu imediatu, si sotulu liberu se pote imediatu recasatori. Candu ambii sotii au cadut in captivitate, casatoria lor asemenea se disolvu, si traiulu lor in comunu devine un *contubernium*. Atatu numai ca in acestu casu, dacu se intorcu amanduoii de o-data in patria lor (adicu in statulu romanu), prin efectulu postliminiului, sunt considerati ca nu au fostu despartiti nici o-data, adicu casatoria primitiva este considerata ca a duratu in totu timpul captivitatii, din cauza efectulu retroactivu alu postliminiului, pe candu dacu unul dintr'insii a ramas liberu in patria sa, si captivul se reintorce,

și revine la soțul său, se consideră că contractă o nouă căsătoria, în totu intervalul captivității ei fiind considerată ca necăsătorită. În timpul lui Justinianu din contră, căsătoria nu se mai disolvă de câtu cinci ani după căderea în captivitate, și atunci chiar numai dacă este incertitudine asupra viețuirii captivului, căci dacă e siguru că elu trăește, soțul liberu rămâne căsătoritu și după cinci ani. Și dacă se recăsătorește, este consideratū ca cum ar fi datū prin culpa sa locū la divorțū, prin urmare va fi supusu la pedepsele soților care prin culpa lorū dau locū la divorțū. Dacă însă e incertă existența soțulu captivū, și a trecutū cinci ani de la captivitate, soțul liberu se pōte recăsători fără să i se infligă nici o pedepsă, este consideratū ca cum înainte de captivitate s'ar fi divorțatū de conșorțele saū *bona gratia*.

7. Papinianu, *legea 1 a Commentariulu asupra adulterelorū.*

Dacă celū ce a datū ca să se remiță libelul de repudiū, s'a căitū, și acestū libelū a fost remisū din causă că celū ce a fost însărcinat cu remiterea ignoră schimbarea voinței mandantulu său, trebuie să decidem că căsătoria dură: afară numai dacă luindū cunoștința de căință, soțul ce a primitū libelul a voitū însuși elū să se divorțeze, căci atunci căsătoria este disolvată din cauza acestuia din urmă.

8. Acelașu, *Cartea 2 a Comentarielor despre Adulteriū.*

Impēratul Hadrian a condamnat la trei ani de relegațiune într'o insulă pe o persōnă care a luatū după drumū nevasta altuia și a dus'o la elū a casă, de unde ea a trāmisū bărbatulu său carte de repudiū.

9. Paulū, *Cartea 2 a Commentariulu despre Adulteriū.*

Nici un divorțū nu este valabilū dacă nu se întrebuinteză șapte martori cetățeni Romanī puberī, afară de libertul acelu care trimite cartea de repudiū. Li-

bertul însă poate fi și alū tatălui, moșului, strămoșului și alū altui escendentū superiorū al aceluī care trimite cartea pe repudiū.

10. Modestinū, *Cartea 1, a Regulelorū.*

Fără voia patronului, liberta pe care elū a avut'o în căsătoriă, nu se poate despărți de dēnsul: afară numai dacă a fost obligatū prin fideicomisū să o manumiță, căci atunci poate, de și este liberta lui.

11. Ulpianū, *Cartea 3, a Comentariului asupra legilor Julia și Papia Poppaea.*

Dispozițiunea legii că liberta căsătorită cu patronul ei, să n'aibe voie să se despartă de el, nu face să nu fie eficace divorțul care conformū vechiului dreptū civilū disolvă căsătoria.

De aceia nu putemū să dicemū că căsătoria continuă de a subsista, de óre-ce s'a disolvatū. In fine Julianū scrie că femeia n'are acțiune pentru a'și cere dota. Darū totū efectulū acestei dispozițiunii a legilorū Julia și Papia Poppaea este că pe câtū timpū patronul vrea să aibă pe liberta sa de soție, ea nu se poate căsători cu altul. Căci, fiind că legiutorul a înțelesū că prin faptul libertei este quasi disolvată căsătoria, elu îi a răpitū connubiul cu altul. De aceia cu orī-cine se va mărita, ea este considerată ca nemăritată. Julianū merge și mai departe, elū crede că ea nu poate trăi nici în concubinată (cu altū patronū).

§ 1. Dice legea: *Pe câtū ținū patronul vrea să'i fie soție.* Deci legea cere douē condițiuni, *ca patronul să o mai vrea de soție, și ca elū să vrea să'i mai fie patronū.* Dacă deci una din aceste douē condițiuni va lipsi, legea nu se mai aplică.

§ 2. Cu dreptū cuvēntū s'a decisū că în orī-ce chipū se va proba că patronul a manifestat voința de a nu mai vrea pe liberta sa să'i fie soție, legea nu se mai aplică. De aceia cândū patronul intentă contra libertei sale acțiunea *rerum amotarum* (adică relativă la lucrurile sustrase), pe care femeia le a luatū

de la densus fără voia lui, Impăratul nostru dinpreună cu tatăl său au decisu printr'unu rescriptu, că trebuie să înțelegem că patronul printr'acésta chiar nu mai vrea să aibă pe liberta de soție, elu, care intentă acésta acțiune saŭ alta care nu ia naștere de câtu după divorțu. De aceia și dacă patronul incede a o acusa de adulteriu saŭ de altă crimă pentru care nimeni altul de câtu bărbatul pôte acusa pe femeia, trebuie să decidem că căsătoria este disolvată: căci nu trebuie să perdemu din vedere că de aceia legea interdice libertei connubiul cu altă persónă, fiindu că patronul dorește s'o aibă de soție. Prin urmare în tóte casurile în care va fi cea mai mică probă că elu nu o mai vrea de nevastă, trebuie să dicem că liberta începe deja a avea connubiū cu altă persónă. De aceia dacă patronul se va fi logoditu cu altă femeia, saŭ se va fi hotărātu numai să ia altă femeia de nevastă, saŭ va fi umblat după altă femeia ca s'o ia de soție legitimă, trebuie să fie consideratu că nu mai vrea să aibă pe liberta în căsătoria. Totu așa trebuie să decidem dacă își va fi luatū o altă femeia de concubină“.

Cadū subt puterea paternă copii născuți din căsătoria legitimă. Ei cadū subt puterea paternă a bărbatului, care în virtutea unei ficțiuni legale este presupusū tatăl lorū: *Pater is est quem nuptiae demonstrant*. Tatăl este presupusū, adică că este bărbatul. Obligațiunea de fidelitate ce există între soții legitimi, face să se presume paternitatea bărbatului.

Darū numai dacă tatăl este *sui juris*, copii născuți din căsătoria sa cu soția sa legitimă sunt subt puterea lui paternă.

Dacă, din contră, tatăl este *alieni juris*, adică subt putere paternă, copii lui cadū subt puterea paternă a aceluia subt care se află și elu, adică, a tatălui său, saŭ a moșului lorū (Veđi Gaius *Instituțiuni*, Com. I § 56 și Justinianū, *Instituțiuni*, Cartea I § 3).

Muma la Romani nu are nici o putere asupra copiilor săi, fie că sunt legitimi, fie că sunt naturali. De aceea femeia *sui juris* la Romani se dice că este *caput et finis familiae suae* (legea 195 § 5 D., *De verborum significatione*, L. 16). În adevăr este *caput*, dacă este născută afară din căsătoria, căci nu este sub puterea paternă a tatălui său chiar de ar fi cunoscut, nici a mamei sale. Este *finis familiae suae*, căci de se va mărita și va avea copii, copiii nu vor fi în familia ei civilă, ea nu se va continua civilmente prin ei, ei vor fi în familia civilă a bărbatului ei, a tatălui lor, ei vor fi cu dânsa numai cognați, nu vor fi *heredes sui* față cu ea, vor fi *heredes sui* față cu bărbatul ei, și agnați cu membrii familiei civile ai bărbatului ei.

Căsătoria legitimă la Romani se numea *justae nuptiae* sau *justum matrimonium*. *Justae*, adică conformă cu dreptul civil roman, cu *jus civile* care se numea și numai *jus*. Câte o dată epithetul *justae*, *justum* lipsea, și se dicea numai *nuptiae* sau *matrimonium*.

Căsătoria legitimă este unirea bărbatului și a femeii, producându o fusiune a ambelor lor persoane într'o singură persoană juridică și sub punctul de vedere *profan* și sub punctul de vedere *religios*. *Profan*, în adevăr bărbatul comunică femeii sale condițiunea sa juridică, dacă el e senator, ea devine senatoare, dacă el e patriciu, ea devine patricie, din momentul în care se permite căsătoria între patrici și plebei. *Religios*, căci în religiunea păgână a Romanilor, în cele d'ânteu timpuri, bărbatul comunica sacrele sale private femeii sale.

De aceea și Modestinus în legea 1 D., *De ritu nuptiarum*, dice: *nuptiae sunt conjunctio maris et feminae, et consortium omnis vitae, divini et humani juris communicatio*, căsătoria, adică, este unirea bărbatului și a femeii, cu scop de a trăi împreună

totă viața (nu dóră că ei nu se putea despărți, dară cându se căsătoreau nu le trecea acesta prin gându, jurisconsultul vrea să șică că soluțiunea acestei societăți este obicinuită mórtea, nu ca în societățile de afaceri care se facu obicinuită pentru unu timpu determinat), comunicarea de către bărbatū femeii a situațiunei sale juridice de dreptū Romanū sau profanū și de dreptū divinū, adică a sacrelorū private (*juris sacrorum privatorum*).

Este questiune de a se ști dacă acéstă *communicatio juris sacrorum privatorum* avea locū prin simplul efectū alū căsătoriei, sau dacă ea nu avea locū de câtū în confareatele nupții, dacă ea era efectul confareatiunei. D. Demangeat nu se pronunță în modū pozitivū, elū dice că se îndoește dacă simpla căsătorii producea acea comunicare. Accarias susține însă că nu era trebuință de confareatiune. Eū cređū din contră, în modū pozitivū și indubitabilū, că comunicațiunea sacrelorū private nu avea locū de câtū în confareatele nupții, că era unū efectū alū confareatiunei, a acelei ceremonii religiose ce se numea *confarreatio*, prin care femeia era inițiată la cultul sacru privatū alū bărbatului ei, că ea în acelașū timpū prin *confarreatio* intra *in manu*, și era și introdusă în cultul sacru privat alū bărbatului. Dacă Modestinū vorbește în modū general, este că elū copiază o definițiune vechiă în care mai tóte nupțiile erau confareate: cređū chiar că la începutū tóte nupțiile erau confareate, că pe urmă aū fost cele mai multe, în urmă mai puține, până cândū după Senatusconsultul Claudianū, care a decisū că confareatiunea nu va mai produce căderea în *manu*, numai acele nupții din a căror progenitură se recrutaū flaminii țiali, martiali și quirinali și vestalele. În câtū părerea d-lui Fustel de Coulanges care susține că căsătoria era o instituțiune, unū actū religiosū, este óre-cum exagerată. Că așa a fost la origine, că așa a fost la In-

dienî, la vechii Greci, și la vechii Romani multă înaintea legii celor XII tabule, acesta se poate. Dară de sigură, celă puțin de la legea celor XII Tabule încolo, se putea face căsătoria și fără *confarreatio*, și atunci ea nu producea nici *communicatio juris sacrorum privatorum*, nici *manus*, femeia rămânea cu cultul privată ală familiei sale și membră a familiei sale civile, fără să intre în familia nici religioasă nici civilă a bărbatului său. Cătu pentru opiniunea d-lui Guérard, care susține că confareațiunea se aplica patricilor și că ea nu producea *manus*, că femeia patrică căsătorită cu ună patriciă primea comunicarea sacrelor private ale bărbatului ei, primea *communicatio divini juris*, dară nu cădea *in manu*, că pentru a cădea *in manu* trebuie pe lângă *confarreatio* și *conventio*. că numai plebeele cândă se căsătoreau cu plebeii cădeau în manu prin *coemptio*, și că tôte plebeele cândă se căsătoreau cădeau *in manu*, căci tôte făceau *conventio* sau *coemptio*, acéstă părere este imaginară. Ea în timpul lui Gaius este combătută prin textul său pozitivă, care menționeză confareațiunea simplă ca producendă *manus*, precum *coemptio* singură producea asemenea *manus*. Ală douilea, Gaius nu spune că tôte femeile facă sau *confarreatio*, sau *coemptio*, că tôte patriciele facă *confarreatio*, încă mai puțin că tôte plebeele facă *coemptio*, nici, când căsătoria a devenit posibilă între patrici și plebei, că tôte femeile facă or *confarreatio* simplă, or *confarreatio* cu *conventio*, or *coemptio* simplă. Iar cătu pentru timpurile primitive la care Gaius poate nu se referea, nu invocă nici un textă măcar verisimilă pe care să'și sprijine teoria sa. În cătu teoria sa este complectă imaginară. Acésta nu ridică meritul scrierii lui Guérard, care este scrisă cu multă vervă și știință, nici mai cu sémă a scrierii d-lui Fustel de Coulanges, care este chiar mult superiôră scrierii lui Guérard. Eă cređu că acea ceremoniă religioasă, care la începută

era obligatoriă, a devenit pe urmă o solemnitate usuală, dar ne obligatoriă, care solemnitate la început foarte frecventă, a devenit din ce în ce mai rară, până ce a căzut complectamente în desuetudine. Și nu numai solemnitatea confarețiunii constituia ceremonialul căsătoriei primitive romane care își avea originea în legislația indiană, care exista și la Greci și la toate popoarele italice, ci și alte ceremonialuri. Ecă în ce consta la Greci și la Romani ceremonialul. Femeia părăsea casa părintească și era adusă în casa bărbatului ei, la Greci obicinuit pe un car. Avea un vâlc pe obraz, o coronă pe cap, și un purtător de făclii preceda cortegiul, iar două *prombi* îi dau brațul când mergea pe jos. Cortegiul se oprea înaintea casei bărbatului. Acolo era primită cu apă și cu foc, cu apă, apa lustrală care servea oricărui familii la ceremoniele religioase, cu foc, ca emblema alui divinității domestice. În adevăr în intrarea fiecărui case romane, era o vatră, un *atrium*, pe care trebuia să ardă un foc care să nu se stingă nici o dată, la care veneau noaptea mânele strămoșilor de se încălzeau, foc, care era de datorie femeii a-l întreține. Bărbatul o lua de dincolo de prag în brațe și o trecea peste prag, fără să atingă picioarele fetii de prag. Ea era dusă atunci la vatra unde ardea focul familiei, d'asupra căria stău așezați zeii domestici și portretele strămoșilor juru împrejur. Serviciul religios se făcea la vatră, în fața a zece martori, pronunțau vorbe solemne, mâncau împreună dintr'o pâine de făină fină (*panis farreus, cum*, împreună, *edunt* mănâncă, *panem farreum*, dintr'o pâine de făină, de unde vorba *confarreatio*). Acastă pâine mncată de femeia în mijlocul recitării rugei solemne, în fața zeilor familiei, o pune în comunicare cu sacrele private ale familiei bărbatului, ca cum dice Platon, e considerată de zeii casii înseși,

introdusă în casa bărbatului. Pe fiitoru ea nu mai sacrifica ȕeilor familiei părinȕilor, ci ȕeilor familiei bărbatului ei, ea numai aducea mâncare manelorü strămoşilor neamului ei ci manelorü strămoşilor bărbatului ei (Veđi Fustel de Coulanges, Cité antique, cartea II, capitolul 2, ŕi Guérard, Essai sur l'histoire du droit privé des Romains, paginile 64—68 ŕi 165—186).

Parte din ceremoniele grece ŕi romane le găsimü la nunȕile ȕeranilorü români. Aşa femeia e adusă în carü de la părinȕii ei la casa bărbatului, e priimită în casă cu pâine ŕi cu sare în locü de apă ŕi focü, este acoperită cu vëlü ŕi numai a doua ȕi după nunȕă este desvelită, sau cum ȕicü ȕeraniü desgovită, la biserică preotul care îi cunună le dă de mănincă din aceeaşi bucată de pâine, la oraşe, la persoanele din familiile mai bune, din acelaşiü biscoptü. Câte obiceiuri păgâne, dar strămoşeşti în căsătoria românească modernă creştină!

În timpul lui Justinianü, ne mai fiind de mult ȕei domestici, nu mai e *communicatio juris sacrorum privatorum*, nu mai e *communicatio divini juris*, ŕi de accia, comisariiü lui Justinianü, modificându textul definiȕionei lui Modestinü pe care stupidamente ilü au introdusü cu töte acestea în Digeste, au ȕisü în Instituȕiuni, în paragraful 1 alü titlului 9 alü Cărtii I, definindü căsătoria legitimă: „*Nuptiae sive matrimonium est viri et mulieris conjunctio, individuum vitae consuetudinem continens, in locü de divini et humani juris communicatio, adică conȕinënd o singură individualitate de viaȕă juridică, în locü de conȕinëndü comunicaȕiune de dreptü humanü ŕi divinü.*

Charles Giraud este încă ŕi mai fantasticü de cătü Guérard. Elü susȕine că ori-ce căsătorie este însoȕită de *manus*, că căsătoria se făcea în trei moduri, sau după modul etruscü, sacerdotal, applicabilü patricilorü, *confarreatiunea*, sau după modul latinü, he-

roicū, *coemptiunea*, sau prin consimțimentū, unitū cu posesiune anuală, neîntreruptă. Câte expresiuni, atâtea erori. Întâiu, confarrațiunea exista și la Greci și la Indiani, prin urmare trebuia să existe și la popórele italice vechi, Latini, Sabinii, n'avea dar trebuință să derive de la Etruscii, popól de origină cu totul deosebită, care nu are asemănare cu nici unul din popórele care venindū din India au locuitū Grecia și Italia, și care e probabilū de origină *feniciană*, adică *semitică*, dacă ținemū socotelă de scrisulū lorū de la drépta spre stanga, precum este alū tuturilor popórelorū de origină semitică. Alū duoilea, *coemptiunea* nu e de câtū o vênđare solemnă *per aes et libram*, unū felū de mancipațiune, institutiune care de și de sigurū applicabilă tuturilor Romanilorū, și înainte și după legea celorū XII Tabule, nu se știe dacă este de origină latină sau sabină, și in or-ee casū nu e singură de origină latină (dacă o fi de acéstă origină), căci și confarrațiunea a trebuitū să fie in usū și la Latini, și nu numai la Latini, ci la tóte popórele italice indo-europeane. Iar cât pentru căsătorie prin simplu consimțimentū, unită cu posesiunea anuală, acéstă este o împerechiare monstruósă; dacă este prin simplu consimțimentū, ce caută posesiunea anuală, dacă este prin posesiune anuală, atunci nu 'i prin simplu consimțiment. Nu, posesiunea anuală, *usulū*, este unū modū *sui generis* de cădere *in manu* a femeii care nu făcuse nici *confarreatio*, nici *coemptio*, iar nu unū modū de contractare a căsătoriei. Acéstū modū ilū găsimū in legea celor XII Tabule, după cum ne spune Gaius in paragrafulū 110 allū commentariulū I allū Institutiunilorū sale, și ellū nu este de cât aplicațiunea usucapiunei lucrurilor mobile printr'un anū de posesiune la femeii. Originea căderii *in manu* prin usū este dubiósă. Darū in or-ee casū căsătoria prin simplu consimțimentū era indepen-

dentă de usă. (Vezi Charles Giraud, Histoire du droit romain; pagina 80).

Cât pentru Mommsen, și ellă în privința lui *manus* este în eróre, după cum amă demonstrat-o dejă în Volumul II allă Fragmenteloră melle juridice, susținđu că ori-ce căsătoria este însoțită de *manus*, ceea-ce este inexactă.

În resumat dar, noi credem că în vechile timpuri contractarea căsătoriei era însoțită în modă obligatoriă de ceremonialul descrissă din care făcea parte și *confarreatio*, că pe urmă s'a întrodus căderea în *manu* prin usă și prin *coemptio*, că confarreațiunea și usulă aă cădută în desuetudine, și că în timpulă lui Gaius nu mai exista de câtă *coemptio* pentru producțiunea lui *manus*. Că de multă timpă deja, chiar din timpulă Republicei, regula generală era căsătoriile contractate prin simplu consimțimătă; și că probabilă prin usă, femeile nu mai cădeau în *manu*.

Dar dacă ceremonialulă nu era indispensabilă, dacă acellă ceremonială era numai accessoriă, de și la începută forțe în usă, dacă nu era necesitate nici măcară de redacțiune de instrumentă dotală, adică de fôie de țestre pentru contractarea căsătoriei, dacă în acestă sensă trebuie să înțelegemă legea 66, *principium D. De donationibus inter virum et uxorem*, care vorbește de semnare de fôie de țestre, și paragrafulă 1 allă acestei legi care vorbește de priimirea femeiei în casa bărbatului cu apă și cu focă, însă credă că simplulă consimțimătă allă soțiloră nu era sufficientă pentru ca să începă căsătoria, că mai trebuia și *deductio mulieris in domum mariti*. Dară ce trebuie să înțelegemă prin acestă *deductio*, trebuie să înțelegemă că neapărată femeia trebuie să fie adusă în casa bărbatului, ca să începă căsătoria? Nu. Pentru ca să existe căsătoria, pentru ca să începă căsătoria este destulă punerea femeiei la dispozițiunea bărbatului. Acestă punere la dispozițiune se face obicei-

nuită prin aducerea femeii în casa bărbatului. Și de aceea, după ceea ce se întâmplă mai adesea, s'a nădit, în mod general, această punere la dispoziție, *deductio in domum mariti*. Romanii se mulțumeau cu această punere la dispoziție, nu cereau faptul material al împreunării, cum îl cereau vechii Germani pentru începerea căsătoriei, după cum am arătat deja în volumul I al Fragmentelor melle juridice. Și de aceea se putea întâmpla ca o femeie să fie încă vergină și totuși să fie măritată, să fie soție legitimă, *uxor* după cum o spune Paul în legea 7 D., *De ritu nuptiarum*, să aibe dotă și acțiunea *rei uxoriae* pentru restituirea ei. Acesta s'a întâmplat în cazul în care femeia a fost adusă în casa bărbatului, și bărbatul care lipsea de la domiciliul lui, venind a casa de la o cină care se petrecuse dincolo de Tibru, s'a înecat în Tibru, femeia de și ne atinsă de bărbat, era deja soție, era de-și în obligație de a-i purta doliul, cum dice Ulpian în legea 6 *eod. tit.*, și prin urmare, cum dice Paul în legea 7 sus-menționată, avea acțiunea *rei uxoriae* pentru restituirea dotei, pe când dacă căsătoria n'ar fi fost încă perfectă, ea n'ar fi fost obligată a purta doliul (*lugere*), și acțiunea pentru a cere ce s'a adus bărbatului cu titlu de dăstare, fiind că nu e dăstare fără căsătorie, ar fi fost nu acțiunea *rei uxoriae* ci *condictiunea ob rem dati re non secuta*, care se mai numea și *condictio sine causa*, și *condictio causa data causa non secuta*. Dar că trebuie puțină femeie să fie pusă la dispoziția bărbatului, or aducându-se în casa lui, or altminterea, această mi se pare indubitabilă, de și chestiunea este controversată. Ducaurroy, între alții, regretabilul romanist francez, fost profesor și decan al Facultății de drept din Paris, susținea că nu e necesitate de *eductio mulieris in domum mariti*, că simplul consimțământ al soților este suficient, că din mo-

mentulă ce ambii soți au consimțit la căsătoria, și consimțimentulă ambiloră este cunoscut și unuia și altuia, măcară că femeia n'a fost încă adusă în casa bărbatului ei, măcară că nu a fostă măcară pussă aiurea la dispozițiunea bărbatului, căsătoria începe, căsătoria există. Se invocă de D. Ducaurroy mai cu seamă legea 33 D, *De ritu nuptiarum*, după care cândă soția se întorce după scurtă timpă la bărbat, e considerată ca cum nu s'ar fi despărțit, și ca cum vechia căsătoria ar continua, și nu ar începe alta nouă. Vedetă, țice D. Ducaurroy, uă lipsă de cohabitațiune în acestă mică interval intermediar, și totuși căsătoria dură, decă ea pôte dura fără cohabitațiune; de ce să nu pôtă și începe fără cohabitațiune? Răspundă în părerea ce susțiu, că dovada că fără posibilitate de cohabitațiune căsătoria nu dură este cea ce ni se spune în legea 12 § 4 *De captivis* etc. (XLIX), 15), în care Triphonină țice că femeia captivului, câtă să vrea și să stea în casa lui, totuși nu este în căsătoria (adică totuși nu dură căsătoria). Dacă nu dură căsătoria, este că cohabitațiunea este imposibilă. Se pôte răspunde că Marcellus care este autorulă legii 33 D. *De ritu nuptiarum* era în dessacordă cu majoritatea juriconsulților Romană. Dară cređă că nu e nevoie de a pune pe Marcellus în opozițiune cu cei-l-alti juriconsulți. Dacă Marcellus susține că dură căsătoria este înteuă că intervalulă de lipsă de cohabitațiune este prea mică. Allă duoilea. că din acestă textă, dacă ar fi să tragemă la excessă consequențele, ară fi că în intervalulă neînțelegerii, căsătoria a putută subsista și fără consimțimentă, cea ce ar fi a merge prea departe. Acestă textă cređă că totă ce vrea să țică este că uă mică lipsă de posibilitate de cohabitațiune nu trebuie ținută în seamă pentru continuarea căsătoriei, mai cu seamă că atárnă de soțulă plecată de la domiciliulă conjugală de a se împăca dintr'ună momentă în altulă, și prin urmare de a face posibilă co-

habitațiunea. In opiniunea însă a lui Ducaurroy este imposibilu de explicatu textulu lui Tryphoninū susū menționatū, care este categoricū și care constituie și argumentulu cellū măi decisivū in favórea opiniunei ce sustiū. Asemenea nu se póte explica in opiniunea lui Ducaurroy paragrafulū 8 allū titlulu XIX allū Sentințelorū lui Paulū: „*Vir absens uxorem ducere potest, femina absens nubere non potest.*“ De ce bărbatulū absentū de la domiciliulu sēu să se póta căsători? Pentru că femeia póte fi adussă acassă la ellū, și ellū să pice cândū vrea și să aibe pe femeie la dispoziția sa. Pe cândū femeia absentă de la domiciliulu bărbatulū nu se póte căsători. Dacă consimțimēntulū arū fi suficientū, arū putea să se căsătoréscă prin nunțiu saū prin epistolă. Darū, fiindū că trebuie să fie la dispoziția bărbatulū, nu póte, căci numai la domiciliulu sēu bărbatulū póte avea pe femeia la dispoziția, căci dacă ea a venitū acolo, e că vrea să cohabiteze, acasă la ea, dacă este, bărbatulū nu o póte sili să cohabiteze. Ceia ce demonstră că acesta este sensulū textuluī, adică că *mulier absens*, insemnăză muiere absentă de la domiciliulu bărbatulū, iar nu de la domiciliulu ei, este că interpretatū in acestū din urmă sensū, textulū ar conține un non sensū, întâiū pentru că femeia absentă de la domiciliulu ei póte și consimți, și fi la dispoziția bărbatulū, ducēdu-se la domiciliulu lui. Și uă altă probă de sensulū ce dămū textuluī din sentințele lui Paul, este cea ce dice Pomponiū in legea 5 D. *De ritu nuptiarum*, unde ellū dice curatū că femeia absentă de la domiciliulu bărbatulū nu se póte căsători prin scrisóre saū nunțiu, căci e trebuință de aducere la domiciliulu bărbatulū, iar nu in cassa femeii. Cătū pentru legea 66 D. *De donationibus inter virum et uxorem*, a jurisconsultulu Scevola, acestū textū este cam obscurū, ellū recunóște că póte fi căsătorii înainte de aducerea femeii in casa bărbatulū in *principium*. Răspunđū

insă că acestu textu se pôte explica presupuindü că ambii soți erau prezenți, atunci e destul consimțimentul lorü de a trăi ca soți, căci fiind prezenți, cohabitațiunea e posibilă între dânșii. In paragrafulü 1 vice-versa se presupune că femeia a fostü adusă dejă in casa de companiă, in grădina bărbatului, darü că căsătoria a fostü fixată pentru o și posteriöra până când femeii i s'a datü unü apartamentü separatü. Atunci, dacă până la ziua fixată nu e încă căsătoria, e că, măcarü că e *deductio*, dar nu e încă consimțimentü de a se căsători, de a începe căsătoria, probă fixarea unei zile posteriöre in care să se facă căsătoria, probă destinarea unui apartamentü specialü pentru locuirea femeii, până la ziua destinată, când să trecă femeia in apartamentulü bărbatului, acolo să fie priimită cu apă și cu focü, și să se facă și celelalte solemnități usuale de și ne obligatorii pentru căsătoria. Catü pentru textulü lui Paul, care formeză finele titlului 20 alü cărții II a Sentințelorü, și care dice: *Concubina ab uxore solo dilectu separatur* elü pôte asemenea fi invocatü in opiniunea mea, se pôte dice că nu e destulü să trăești, să cohabiți cu o femeia ca să se dică că este soția ta, căci pôte să'ți fie concubină; după intențiunea părților se va distinge dacă e soție sau concubină. Acestü textü vrea să dică că cohabitațiunea nu este suficientă pentru căsătoria (darü ea trebuie să existe), că mai trebuie și consimțimentul de a trăi ca soți. In fine, se mai pôte invoca in opiniunea ce susții unü textü alü lui Ulpian, care formeză legea 15 D., *De conditionibus et demonstrationibus* (XXXV, I), in care se decide că dacă s'a făcutü unü legatü cui-va sub condițiunea că va lua o fată din cutaro familie, e destul (darü trebuie) ca fata să fie adusă la domiciliul bărbatului (căci atunci există și consimțimentul și posibilitate de cohabitațiune) pentru ca să se dică că condițiunea s'a implinit (adică că căsătoria s'a contractat), nu'i neapărat ne-

cesarū să se fi și urcatū in patul bărbatului, (adică cum am ȃisū mai susū, nu este necesariā numai de cātū impreunarea fisicā, Romaniī nu sunt așa de materialisti ca vechiū Germani, cum amū ȃisū mai susū). Căci nu e neapăratū concubitul, adică impreunarea pentru existența căsătoriei, darū textul adaogă, *sed consensus facit*, adică *consimțimentul face căsătoria*. De unde conchidū adversariī că consimțimentul este sufficient. Darū textul nu ȃice *solus consensus*, tot ce vrea să ȃică textul e, că nu e necesară impreunarea materială, dar că consimțimentul nu e sufficient, o demonstrăză inceputul textului, unde se arată specia, specia este nu că bărbatul și femeia aū consimțitū la căsătoria, ci că femeia a și fost adusă in cassa bărbatului, darū nu s'a culcatū încă cu elū. Acestū textū nu numai că nu e in favorea adversarilorū, ci luatū in întregimea lui, cum trebuie să fie luatū ori-ce textū, elū este in contra lorū.

Fiind-că nu era nici o solemnitate obligatoriā in legislația clasică romană, pentru contractarea căsătoriei, cum se distingeau două persoane care cohabitaū de erau soți sau concubini? In practicā, in majoritatea casurilorū, probele nu lipseau, căci dacā ca obligatiā nu se cerea, dar ca obiceiū era redactare de fōie de ȃestre, festivitatea de care am vorbitū, și fie fōia de ȃestre, fie martorii, care aū assistatū la festivitate, erau probe suficiente. Cănd fōia de ȃestre nu se redactase, cānd, ceea-ce era rarū, festivitatea nu avusesse locū, sau martorii care assistaseră la festivitate muriseră; sau erau absentī, atunci se decidea prin presumpțiuni.

Dacă persoanele ce cohabitaū erau amēndouē onorabile și de condițiune socială egală sau aprōpe egală, se presuma că sunt căsătoriți. La din contrā se presuma că trāescū in concubināt, căci nu se pōte presuma ca unū omū de condițiune onorabilă să fi vrutū a se căsători cu o femeie neonorabilă, sau vice-versa.

Nici ca un om de o condițiune superioară, să fi ridicat la rangul său pe uă femeia de uă condițiune inferioară, sau ca o femeia de uă condițiune superioară să fi consimțit a se scobori până la rangul bărbatului ei.

Dacă în legislațiunea classică nu se cerea pentru ca să existe căsătoria redactare la fôie de destre, stare de lucruri care a ținut și până în mare parte din timpul regnului lui Justinian, prin două novele însă, a 74-lea capitolu 4 și a 117-lea, Justinian a cerut în mod imperios redactarea unui instrument conțitor de constituire de dote și de donațiune *ante nuptias* pentru constatarea contractării căsătoriei.

Căsătoria era adese ori la Romani precedată de sponsalii sau logodnă. Aceste sponsalii se făcêu la 'nceput sub forma unei stipulațiuni, operată de fie-care soțu sau de tatăl său, dacă soțul era sub putere paternă. Bărbatul stipula de la femeia, întrebuintându verbul *spondere*, de unde *sponsum*, *sponsus*, *sponsa* și *sponsalia*: *Gaia spondesne mihi uxorem fore?* Gaia răspundea: *spondeo*. Femeia apoi la rândul ei stipula de la bărbat: *Gaie, spondesne me uxorem ducere?* Gaius răspundea *spondeo* (Ulpian legea 2, și Florentin, legea 3 D., *De sponsalibus*, XXIII, 1). Aceste stipulațiuni erau câte uă dată însoțite de clausă penală. Mai târziu se mulțumiră a se logodi fără face de stipulațiune, logodna începu a se face prin simplu consimțiment, și se putu face chiar între absenți (legile 4 și 5 D. *cod tit.*) În timpul Imperiului, sub Impărații creștini, au început să se dea arrhe (arvună) la logodnă. Cellu ce nu se ținea fără motiv de logodnă, pierdea arrhele date, iar dacă nu dasse ei priimise arrhe, le restituia îndoit. (Impărații Leon și Anthemiu, constituțiune din anul 469 de la nașterea lui Christos care formează în *Condica* lui Justinian legea 5 *De sponsalibus*.... V. 1).

Tatăl fetei, pe care o avea sub puterea sa, putea s'o

logodescă fără voia ei. Ea nu putea refusa de a fi logodită de câtă cândă tatăl vrea s'o logodescă după un bărbatū imoralū saū de condițiune turpe (Ulpian, legea 12 D., *tillul nostru*). Pe când din contră tatăl unū *filius familias* nu putea nici o dată să 'lū logodescă fără voia lui (Paul, D., legea 13, *tillul nostru*).

În regulă generală aceleași condițiuni se cerū la sponsaliū, care se cerū la căsătoria (legile 7 § 1, 15 și 16 D., *tillul nostru*). Prin excepțiune tatăl care nu pōte fără voia ei să căsătorescă pe fiia sa, ori câtū de bunū ar fi bărbatul, după cum amū vėdūtū mai susū, în regulă generală pōte logodi pe fiia sa fără voia ei. Asemenea pe când căsătoria nu se pōte contracta de câtū între unū puberū și uă nubilă, adică în timpul clasicū între unū bărbat de patru spre-dece anī și uă fată de duoī spre-dece anī, se potū logodi cei ce aū șepte anī împliniți (Modestinū legea 14 D., *titlu nostru*). Asemenea pe cândū unū presidentū de provincă, saū uă persōnă ore-care, care exercită într'uă provincă unū oficiū publicū, nu pōte să ia de nevastă uă femeică originară saū domiciliată în acea provincă, elū se pōte logodi cu o asemenea femeică (Paulū legea 38, principium, D. *De ritu nuptiarum*, XXIII, 2).

Dacă însă, celū puțin în dreptul clasicū, părinții nu potū sili pe copii de sub puterea lorū paternă, or-care ar fi sexul lorū, să se căsătorescă fără voia lorū, însă pe de altă parte copii de sub puterea paternă nu se potū căsători fără consimțimântul ascendenților exercitatori a puterei paterne.

Așa dar una din condițiile absolutū indispensabile pentru contractarea căsătoriei, este consimțimântul fiitorilor soți. Nu este aci de câtū aplicațiunea regulei că nici o convențiune, nici unū contract, nu se pōte incheia fără consimțimântul, fără voința liberă a părților conveniente saū contractante. Darū dacă unū *filius familias* saū uă *filia familias*, silit saū silită

de tatăl, sub a căria putere paternă se află, se va fi căsătorit cu o persoană cu care din liberul său arbitru nu s'ar fi căsătorit, elu este considerat că a consimțit și că a preferat a se căsători de cât a nu da ascultare tatălui, (Celsus legea 22 D., *De ritu nuptiarum*). Evidentă că va trebui să decidem altminterlea dacă violența a fost brutală și copilul numai de frică saū de terróre a consimțit la căsătorie. Atunci evidentă căsătoria va fi nulă. Vom aplica atunci regula generală relativă la violența consimțimētului în contractele ordinare. Putem trage un argument în sensul acesta și din legea 21 D., *De ritu nuptiarum*, care este un fragment extras din Cartea 3 a comentariului lui Terentius Clemens asupra legilor Julia și Papia Poppaea.

Din principiul că nu se pōte contracta căsătoria fără voința liberă și reflectată a fiitorilor soți, rezultă că demenții nu se pot căsători. Daru evidentă doi soți în depline minți, nu se consideră ca despărțiți, dacă unul din ei saū ambii cadu în stare de nebunie. Ceca ce ȋdice Paul legea 16 § 2 D. *De ritu nuptiarum*: „*Furor contrahi non sinit; sed recte contractum matrimonium non impedit.* — Nebunia nu permite să se contracte căsătoria. Dar nebunia care intervine la unul din soți după contractarea regulată a căsătoriei, nu o împedică de a dura.“

O altă consequență este că patronul nu pōte lua pe liberta sa în căsătorie fără voia ei, afară numai dacă elu a manumis'o întrădinsu și numai ca s'o pōtă lua de nevastă. Acesta o decidu legile 28 și 29 D., *De ritu nuptiarum*, din care Ulpianu ȋdice în cea d'ânteiu: *Invitam libertam uxorem ducere patronus non potest.* Eacă regula: Patronul nu pōte lua cu d'asilă, adică fără voia ei pe liberta sa de nevastă. Și Ulpianu, legea 29, adaugă că acesta a fostu decretatū, se ȋdice, și de Ateius Capito în timpul consulatului său: trebuie însă să observăm, continuă ju-

risconsultul, că acesta nu este adevăratul de cât întru cât patronul nu a manumisă pe servă de cât tocmai ca s'o ia de nevastă. Și acesta este cu atât de adevărat, în cât în acest cas niminea altul de cât numai el p'ote s'o ia de nevastă, după cum ne spune Licinius Rufus în legea 51 D., *eod tit.*, afară numai dacă patronul se desistă.

Afară de consimțimentul fiitorilor soți, se mai cere pentru validitatea căsătoriei la Romanî și consimțimentul pentru fie-care din ei a ascendentului subț a căruî putere se află.

În privința acesta dreptul romană formează o legislațiune cu totul a parte, care nu sémănă cu ceea ce există în dreptul modernă.

La Romanî consimțirea la căsătoria din partea ascendentului este ună atribută ală puterii paterne, este ună dreptă ală sėu, stabilită în favórea lui, nu este o protecțiune stabilită în favórea copilului. De aceia ascendentul care n'are putere paternă, nici nu este pe cale de a o avea la mórtea autorelui sėu, nu are dreptul a consimți la căsătoria descendentului sėu. Ună tată care a emancipatū pe fiul sėu, saū l'a datū altuia în adopțiune, nu are dreptul a consimți la căsătoria sa.

Muma de asemenea, cândū ar fi văduvă chiar, când fiul ei ar fi *sui juris*, afară din orî ce putere paternă prin mórtea tatăului, când nimenea n'ar avea în calitate de exercitator de putere paternă, dreptul de a consimți la căsătoria lui, ea nici chiar atunci nu are dreptul a consimți la căsătoria fiului saū ficeî sale. Ce să mai đicemū de ascendentul maternă, chiar când ar fi singurul ascendent în viață ală descendentului ce vrea să se căsătorească? Și fiind că consimțirea la căsătoria la Romanî este ună dreptă, ună atribut ală puterii paterne, de aceia elū dură câtū dură puterea paternă, ascendentul de gradul celū mai superior în viață are dreptul a consimți la căsă-

toria descendentului său or-cât de înaintat în etate ar fi, unu tată de opt-zeci de ani, are dreptul a consimți, și pôte împedeca prin refuzul său căsătoria fiului său ficei sale, care se află sub puterea sa paternă, chiar de ar avea cinci-zeci de ani. Este aci unu dreptu iar nu o protecțiune. De aceia pôte copilul să fie fragedu la vârstă, dacă nu e sub putere paternă, n'are niminea dreptul nici obligația de a 'lă protege, se pôte căsători după placul lui. Vice-versa, pôte descendentul să fie câtu de înaintat în vârstă, de cinci-zeci, de șai-zeci de ani, dacă este sub putere paternă, acela care o exercită, il pôte împedeca de a se căsători, dacă nu vrea a 'i da consimțimentul. La modernă, din contră, și în special în condica Napoleon și în legislațiile care derivă din ea, dreptul de a consimți la căsătorie este unu dreptu ce ascendentul nu exercită în interesul lui, ci în interesul descendentului, este o protecțiune, și o obligațiune de protecțiune mai multu de câtu unu dreptu, de aceia or-care din ascendenții cei mai apröpe în gradü are acestu dreptu, în lipsă de dênșii ascendenții de grad superioru, fie prin masculi, fie prin femei. Și de aceia în lipsă de ascendenți de or-ce gradü, celu ce vrea să se căsătorască, are să obție consimțimentul membriloru familiei sale, a consiliulu de familie. Și de aceia și acestu consimțimentu ca protecțiune ce este, incetază cândü descendentul numai are trebuință de protecțiune, cândü este destul de copt la minte, în câtu să nu mai aibă trebuință de consiliul ascendenților, și atunci se reduce la unu simplu actü respectuosu (Veđi articolele 148, 149, 150, 151, 152, 153 și 160 din condica Napoleon și articolele 131, 132, 133, 134, 135, 136, și 142 din Condica Alexandru Iónu I).

Revenindü la legislațiunea romană, în acéstă legislațiune dreptul de a consimți la puterea paternă este, cum amü đisü mai susü, unu atributu alü puterei pa-

terne. De aceia fie fiul, fie fiica, care se află sub puterea paternă a tatălui său, nu se poate căsători fără consimțimentul acestuia. Și dacă descendentul e de grad inferior și se află sub puterea paternă a unui ascendent de grad superior, de exemplu un nepot sau o nepoată din fiu, care se află sub puterea paternă a moșului său patern, el sau ea trebuie să aibe consimțimentul acestuia. Și pe lângă consimțimentul lui, dacă este nepot, să aibe și consimțimentul tatălui său, sub a cărui putere paternă deși nu este astăzi, dar poate cădea la mărta moșului, pentru ca să nu i procure fără voia lui descendenți care să potă fi *heredes sui* la mărta lui și să i ia ast-fel moștenirea lui, care n'a consimțit la crearea lor, la uniunea din care au fost creați, lucru ce nu se poate întâmpla pentru copiii nepoței din fiu, căci dânsa căsătorindu-se, va naște copii care nu vor cădea sub puterea paternă a moșului său patern, ci a bărbatului ei, adică a tatălui copiilor, sau a tatălui bărbatului ei, adică a moșului lor patern, ast-fel în cât copiii ei nu pot în nici un cas față cu moșul ei, să fie *heredes sui*, căci față cu moșul ei sunt descendenți prin femeie, muma lor e descendentă prin mascul, dar copiii ei, față cu tatăl ei, sunt descendenți prin femeie, prin urmare, față cu tatăl ei, nu potă fi *heredes sui*, ca să se potă aplica regula: *nemini invito heres suus agnascitur*. Acesta rezultă din principiul titlului nostru *De nuptiis* din Instituțiunile lui Justinian, care dice: „...*dum tamen si filii familias sint, consensum habeant parentium quorum in potestate sint*, adică: atâ numai că dacă sunt *fili familias* să aibă consimțimentul ascendenților, sub a căror putere sunt“; din legea 16, § 1, D. *De ritu nuptiarum*: „*Nepote uxorem ducente, et filius consentire debet, neptis vero si nubat, voluntas et auctoritas avi sufficet*.— Nepotul însurându-se, și fiul trebuie să consimță (adică nu numai moșul, ci și fiul moșului, adică tatăl

nepotului), iar dacă se mărită nepoța, va fi destul consimțământul și autorisațiunea moșului“.

Pentru darea consimțământului nu se cere nici uă formă specială, nu se cere ca pentru autorizarea tutorului, uă formă solemnă și prezența la facerea actului. Consimțământul la căsătoria pôte fi darü verbalü sau înscrisü, fiind ascendentul presentü sau absentü. Darü acestü consimțământ trebuie să precedă căsătoria. Nu că döră dacă intervine în urmă, nu are valöre, darü elü nu are efectü retroactivü, din momentul dării consimțământului numai începe să fie căsătoria. până aci a fost concubinat, copii născuți în intervalü se nascü darü nelegitimü. Consimțământul pôte fi chiar tacitü. Acésta resultă din legea 5 C., *De nuptiis*, (V, 4), în care Împărații Septimü Sever și Antonin Caracalla decidü că dacă tatăl a cunoscut căsătoria fiului sëu și nu s'a împotrivit la ea, nu pôte să nu recunoscă pe nepotü copilul adică ce se va naște din acéstă căsătorie va fi legitimü, îi va fi darü nepotü și *heres suus* ¹⁾.

În dreptul clasicü, după cum amü arëtatü mai susü, descendentul *sui juris*, oricare ar fi etatea lui, nu are trebuință de consimțământul nimului spre a se căsători.

¹⁾ În dreptul anteriorü acestei constituțiuni, se susține că tatăl trebuia să consimță expresü la căsătoria fiului, pentru ca să nu i se nască fără voia clară și pozitivă (care nu e certă de câtü cândü este expresă) *heres suus*. Demangeat susține cu öre-care hesitațiune acéstă idee (*On peut conclure, dice elü, on peut dice elü, nu on dit*). Și o deduce din legea 11 D., *De statu hominum* (1, 5), care este a jurisconsultului Paulü, extrasä din cartea 18 a *Rëspunsurilorü*, și în care se dice: „*Paulus respondit, eum qui vivente patre, et ignorante de conjunctione filiae. conceptus est, licet post mortem avi natus sit, justum filium ei ex quo conceptus est, (esse) non videri*“. Ecă textul cum ilü gäsümü în edițiunea academică Galisset. Tradusü întocmai elü ar dice: „Paulü rëspunde, că acela, care este conceputü trăindü tatăl și ignorändü despre căsătoria fiicei sale, de și se va naște după mörtea moșului sëu, nu trebuie consideratü ca fiü legitimü a aceluï din care este conceputü“. Adică căsătoria fiicei, fără știrea tatălui ei, este nulă. Decü căsătoria fiicei, cu simpla știre a tatălui (fără să trebuie consimțământ expresü) este valabilă. Prin a contrariu căsătoria fiului, cu simpla știre a tatălui (adică fără consimțământul lui expresü), nu este valabilă. Märturisescü că a-

In timpul Imperiului de jos, însă, această stare de lucruri fu modificată pentru femeii, fete sau văduve mai mici de două-deci și cinci de ani. Impărații Valens, Valentinian și Gratian, printr'ua constituțiune care formeză legea 18 C., *De nuptiis*, și Impărații Honoriu și Teodosiu celu Têneru printr'ua altă constituțiune care formeză legea 20, în condica lui Justinian, *același titlu*, obligară pe femeia mai mică de două-deci și cinci de ani, fie ea fată, fie ea chiar veduvă să cêră, chiar dacă e emancipată, consimțimentul tatului ei dacă trăește, în lipsa lui, a mumei sale și a celor mai de aproape rude, iar nu cum țice Accarias, în lipsă de tată, să aibe consimțimentul mumei, și în lipsă și de tată și de mamă să aibe consimțimentul celor mai de aproape rude. Veți Accarias, *Précis de droit romain*, 3-a edițiune, tomu I, pagina 186. Accarias n'a citit cu atențiune constituțiunea lui Honoriu și Theodosiu, și a fost influențat de dreptul modernu alu Condicii Napoleon, unde în lipsă de ascendenți, se cere consimțimentul consiliulu de familiă. Demangeat din contră e corect. Veți

cestu textu nu lasă să se dică ceia ce i se face a țice: 1° două argumente a contrario pentru ca să i se atribue, ceia ce i se atribue e prea mult. 2° ar fi curiosu ca Paulu să decidă că fiul nu se putea căsători fără expresul consimțimentu al tatălu, cându, după cum am vedutu în legea 5 C., *De nuptiis*, Impărații Septimu Severu și Antoninu Caracala, sub al căroră regnū elu era încă têneru, și care a trăitu și sub succesorul lor Alexandru Severu, decisera deja că căsătoria fiulu cu consimțimentul tacitu alu tatălu este valabilă.

Demangeat mai invocă și legea 7. § 1 D., *De sponsalibus* (23, 1), care este a aceluiași juriconsultu Paulu. Paulu în acestu textu țice că în *sponsalii trebuie consimțimentul acelorași persoane ca și la nupții*. Daru că tatăl este considerat că consimte la sponsaliile fiicei sale (și prin urmare și la nupțiile ei) cându nu se împotrivește. Dec consimțimentul tacitu este sufficientu din partea tatălu fiei la sponsalii și prin urmare și la nupții. Prin a contrario acestă nu este sufficient nici la sponsaliile nici la nupțiile fiulu. Și acestu argumentu mi se pare forțat. Daru ceia ce este mai mult, elu cade prin raționamentul ce am făcutu mai sus, căci este vorba totu de acelu juriconsultu. Accarias este de aceiași părere cu mine. Și elu combate părerea lui Demangeat, daru combaterea lui mi se pare insuficientă (compară Demangeat, *Cours élémentaire de droit romain*, 3-a edițiune, Tomu I, pagina 248, cu Accarias, *Précis de droit romain*, 3-a edițiune, Tomu I, pagina 187, nota 1).

Demangeat, *Cours élémentaire de droit romain*, a 3-a edițiune, Tomă I, pagina 247. Aceste dispozițiuni ale Impăraților Byzantini sunt preludiul teoriei moderne a consimțimentului basat pe ideea de protecțiune a soților lipsiți de experiența necesară din cauza etăței.

Ce se va întâmpla dacă tatăl nu vrea să nu pôte să consimță la căsătoria?

Dacă tatăl nu vrea, în vechea legislațiune, din timpurile anteriore Imperiului, căsătoria nu se putea face, chiar dacă obstinațiunea tatălui nu avea nici un temei, chiar dacă el se opunea systematică la orice căsătoria ar vrea să contracteze fiul său fiica sa, și ori-cât de înaintată ar fi etatea lor. Dreptul de a consimți la căsătoria era un atribut al puterii paterne, iar nu uă măsură de protecțiune, pentru ca să se ocupe legiitorul de altă ce-va de câtă de dreptul tatălui, și să rămăe indiferentă la interesul copilului.

Acastă stare de lucruri a putut să subsiste în timpurile cele severe ale puterii paterne, și în care nu era inflesă nici uă pedepsă celibatarilor. Dar, după cum știm, într'un interesă de incuragiare a procreațiunei de copii legitimi, spre a nu se stingă familiile însemnate, pe a căror concursă Augustă compta întru consolidarea și perpetuarea nooei forme de guvernă stabilite de el, el pedepsi prin legea Julia complectată prin legea Papia Poppaea celibatul, și lipsa de copii legitimi, declarându incapabili pe celibatari de a profita de liberalitățile făcute lor prin dispozițiuni de ultimă voință, și răpind jumătate din aceste liberalități însuraților care însă nu aveă copii legitimi, și atribuind liberalitățile declarate ast-fel caduce acelora care în dispozițiunea de ultimă voință aă primită liberalități de la același gratificator, și se aflaă ei nu numai însurați dar și *patres*, adică aveă copii legitimi, născuți din căsătoria, în viață.

Ar fi fostă inconsequentă de atunci încolo ca pă-

rinții să pótă condamna pe copii lorü la celibatü. Augustü nu 'și ar fi ajunsü scopul și pe de altä parte ar fi fostü și cu desävirșire nedreptü, cäci ar fi pe-depsitü pe inocenți. De aceea, pentru ambele aceste motive, elü a decisü prin aceeași lege Julia, și anume prin capitolulü 35 alü acelei legi, dupä cum ne spune Marcellus într'unü fragmentü extrasü din Cartea 16 a Instituțiunilorü sale, care formeasä legea 19 in Pandecte, titlul *De ritu nuptiarum*, cä pe fitorü tatäl nu se va mai putea pe nedreptü împotrivi la cäsätorie fiului säu ficei sale, cä Impärații Septimü Severü si Antoninü Caracala, äü complectatü in privința acästa dispozițiunea legii Julia, și äü declaratü cä este consideratü cä se împotrivesäte tatäl care nu vrea sä dotesse pe fisa sa, säu care nu umblä sä îi caute ginere; cä fiul säu fia la a cäruia säu la a cäria cäsätorie se opune färä cuvënt tatal, cä fata cäria nu'i cautä bärbat tatäl, säu refusä de a'i da destre, se vorü putea adresa in Roma la pretorü, in provincia, la presidentul provinciei, spre a sili pe tatä sä consimtä la cäsätorie fiului säu säu a ficei sale, sä caute ficei un bärbatü, și sä o inčestrece. De aci înainte, dupä cum vedem, fata are o acțiune pentru a sili pe tatäl säu sä o dotesse. Acästä dispozițiune a trecut la noi Romänii, in condica Caragia. Francesi äü o dispozițiune cu totul contrariä in articolul 204 din condica Napoleon. și leguitorul noi Romänü, in condica Alexandru Ioan I a comisü imprudentä de a copia in articolul 186 dispoziția condicei Napoleon in locü de a urma pe calea ințeleptulu leguitorü Caragia.

Ce se întâmpla la Romanii dacä tatäl era in imposibilitate materialä de a da consimțimentul säu la cäsätorie fiului säu ficei sale.

In privința acästa trei hypotese se putea presinta: 1. tatäl era nebunü, 2. tatäl era captivü, 3. tatäl era absentü.

Dacă tatăl era nebun, *furiosus*, cum diceau Românii, adică nebun cu intervale lucide, și copilul nu era sub puterea paternă a lui, ci a moșului său patern, atunci consimțimentul acestuia din urmă era suficient. Dacă însă copilul era sub puterea paternă a moșului și moșul era nebun, atunci era dispensat de consimțimentul moșului, și era destul dar era necesar consimțimentul tatălui. Acesta o spune pozitiv Ulpian în legea 9 D., *De ritu nuptiarum* Dar dacă fiul sau fiia era sub puterea paternă a tatălui? În legislația clasică, înainte de Marcu Aureliu, după cum ne spune Justinian într'o constituțiune a sa, care formă legea 25 C., *De nuptiis*, problema era discutată între jurisconșulți. Unii jurisconșulți decideau că nici fiul, nici fiia măcar a furiosului nu se poate căsători fără consimțimentul său, că fiul sau fiia trebuia să pândescă un moment lucid al tatălui, și atunci să i ceară consimțimentul. Alții însă, și numărul acestor era cel mai mare, distingeau între fată și baiat. Fata nu poate aștepta, nu poate scăpa un partid avantajos, așteptându la intervale lucide, de aceea fata furiosului, după părerea celor mai mulți, care prevaluește în practică, se putea mărita fără consimțimentul tatălui ei. Cât pentru fiul furiosului, nu e așa pagubă mare a aștepta vr'un moment lucid, și de aceea fiul furiosului nu se putea căsători fără consimțimentul tatălui său. Vine Împăratul Marcu Aureliu și decide printr'o constituțiune a sa că fiul *mente captului*, adică a idiotului, a nebunului congenital și fără intervale lucide, se poate însura, prin urmare a fortiori fiia sa, fără consimțimentul tatălui său. În adevăr în deșert se așteaptă de la el intervale lucide. Atunci nouă discuțiune între jurisconșulți. Se aplică constituțiunea lui Marcu Aureliu și la fiul furiosului, sau nu? Unii o aplică prin analogie, alții nu. Atunci Justinian intervine și prin constituțiunea sa sus-menționată, decide

că atât fiica cât și fiul, atât alū furiosului câtū și alū *mente captului*, șe va putea căsători fără consimțimentul tatălui său, că curatorul lorū împreună cu prefectul urbei în Constantinopolū, iar în provincii cu presidentul provinciei său cu Episcopul Cetații, acolo unde sunt episcopi, și cu cei mai însemnați membri ai familiei furiosului său *mente captului*, se vorū pronunța și asupra calității persoanei cu care fiul său fiia furiosului său *mente captului* va voi să contracte căsătoria, și asupra quantului dotei și a donațiunei *ante nuptias*.

Dacă tatălū este captivū la inimici, ce se face cu căsătoria fiului său fiicei sale? Rigurosū, iacă ce a trebuitū să se petrecă la începutū. Ori captivulū murea la inimici și atunci elū era consideratū, în virtutea legei Cornelia, ca mortū în momentul căderei în mâinele inamicilorū, și prin urmare căsătoria copilului contractată în intervalul de la captivitate până la mörte era considerată ca valabile, ca contractată de uă persoană ce a fost *sui juris* în momentul contractărei. Or captivul se întorcea în patria sa, și atunci, prin efectul postliminiului, era consideratū că nu a fost nici unū momentū captivū, captivitatea fiind stersă cu efect retroactivū, și prin urmare fiul său fiica era considerat sau considerată că a contractat căsătoria fără consultarea nici posibilitatea știrea tatălui său, și căsătoria era nulă, copii născuți în intervalū erau *spurii*, și dacă tatăl în urmă întorcându-se, aproba căsătoria, aprobarea nu avea efectū retroactivū, din momentul aprobărei începea numai validitatea căsătoriei, și numai copii concepuți de atunci încolo se nășteaū legitimī.

Acéstă stare de lucruri era însă desaströsă, și mai cu sémă pentru fete. De aceia probabil pentru ele mai întâiū s'a admisū că se potū căsători *medio tempore* fără consimțimentul tatălui lorū. Și pe urmă s'a admisū și pentru fii, după cum ne spune Try-

phoninū în legea 12 § 3 *De captivis* (XLIX, 15), care decide în același mod, adică în favoarea posibilității contractării unei căsătorii valabile și pentru fiul ca și pentru fiza captivului.

Când tatăl era absent, și nu se știa unde este și de mai trăiește, ce se decidea? Probabil că pentru fiza absentului se decidea în dreptul clasic ca pentru fiza captivului, adică că fiza absentului se poate mărita, fără să se aștepte trecere de vr'un interval. Căci așteptarea ar fi putut să fie păgubitoare, căci putea scapa partidă bună. Pentru fiu, probabil că jurisconsultii erau în desacord, că unii erau de părere că și fiul ca și fiza absentului se poate căsători, alții că trebuie să treacă un interval de la absență, adică de când nu se mai știe unde este și dacă mai trăește absentul, un interval care ei îl fixau la trei ani. Căci pentru fiul absentului așteptarea nu era așa prejudiciabilă, și absentul nu e ca captivul, captivul e greu să se întoacă, pe când absentul mai lesne se poate întorce. Iar Justinian, în mod neinteligent a aplicat și la captiv căia ce unii jurisconsulti decideau pentru absent, și a întins termenul de trei ani de la fiul absentului și la fiza absentului, și la fiul captivului, și chiar, căia ce este mai grav, și la fiza captivului, făcându adică pe fiza captivului, care nu se știe de se va întorce, să aștepte trei ani și să pereză partidele cele bune ce s'ar presinta. Inovațiile lui Justinian, în privința acesta sunt stupide. Justinian care a lăsat intact textul lui Tryphoninū din titlul *De captivis...*, care relatează ultima stare juridică clasică, a corressu, în privința fiului captivului, un fragment al lui Ulpian care formeză legea 9 § 1 D., *De ritu nuptiarum*, intercalându în text expresiunile *si non intra triennium revertatur*. Asemenea a corressu un fragment al lui Paul, care formeză legea 10 D., *eod. tit.*, care fragment nu are latinescă clasică, de cât propozițiunea d'ântăiu: „*si ita pater*

absit, ut ignoretur ubi sit, et an sit, quid faciendum merito dubitatur?“ Paul care 'și făcea întrebarea și arăta dubitațiunea, apoi probabilu arăta părerile, dissidente ale juriconsulților și pe a sa. Iar Justinian a suprimat restul textului și a adăugat vorbele următoare: *Et si triennium effluxerit postquam apertissime fuerit pater ignotus ubi degit et an superstes sit, non prohibentur liberi ejus utriusque sexus matrimonium vel nuptias legitimas contrahere*, prin care Justinian decide ca copii de ambe-sexe după trei ani de absență a tatălui lor se pot căsători. Nu numai latinésca culinară a părții finale a textului comparată cu latinésca clasică a începutului, dovedește intercalațiunea părții finale, daru chiar și felul de a decide. In adevărü Paul dice în partea primă a textului că era îndoială și cu drept cuvânt. Și in partea finală Justinian îl face să decidă ca cum nu ar fi fost îndoială că după trei ani de absență căsătoria e posibilă. In fine Justinian a corressü și un fragmentü alü lui Julian, care forméză legea următoare 11. De sigurü Julianü se ocupa numai de fiul și de fiia captivului și decidea ca și Tryphoninü că se pöte căsători, numai fiul saü fiia să se căsătorească cu uă persönă convenabilă pe care tatăl nu ar fi respins'o. Julianü adică era de părerea lui Tryphoninü cu această condițiune. Tryphoninü, după aproape unü secolü, a făcut progresü și a suprimat și această condițiune, decidënd in modü absolut că fiul ca și fiica captivului se pöte căsători îndată după captivitate. Iar Justinian a intercalat in textul lui Julian vorbele *vel absit*, ca să puie pe copilul absentului pe aceeași linie cu al captivului. Asemenea a intercalat vorbele *ante triennium captivitatis vel absentiae*, care se vede de cât colo că este construcțiä nu clasică ci byzantină, și care nu aveaü ce căuta in gura lui Julian, căci pentru captivü nu era nici unü termen de așteptatü și prin urmare, orü că se căsătoria fiul in-

dată după captivitate sau mai târziu, căsătoria era valabilă, atât numai că, după Julian trebuia să fie astfel ca tatăl să nu o fi desaprobat, iar după Tryphoninū or cum ar fi căsătoria. În gura însă a lui Justinian, care nu permite fiului captivului său alu absentului de a se căsători de cât după trei ani de la captivitate sau absență, care făcuse pe Ulpianū și pe Paulū să spue acēsta în legile 9 § 1 și 10, se 'nțelegū aceste vorbe: elū găsește textul lui Julian, îi place opiniunea lui, și ca s'o facă să concorde cu ceia ce puse în gura lui Ulpian și Paul, adaugă vorbele de mai sus, voind a dice: După trei ani de captivitate sau de absență, fiul și fiia captivului și a absentului se pōte căsători cu or-ce persōnă; înainte de trei ani numai dacă persōna cu care s'a căsătorit a fost dintre acelea pe care de sigur nu le ar fi refuzat tatăl dacă ar fi fost presentū la căsătorie.

Dacă ascendentul, care exercită puterea paternă, pōte împiedeca înainte de legea Julia căsătoria, refuzându consimțimēntul sēu, și de la legea Julia încolo, numai când opoziția sa nu este capricioasă, arbitrară și sistematică, elū însă, o dată căsătoria contractată în modū valabilū, adică cu consimțimēntul sēu, nu o pōte disolva. Acēsta este sensul paragrafului 2 din titlul 19 a cărții a II a Sentențelorū lui Paulū care dice: „Eorum qui in potestate patris sunt, sine voluntate ejus matrimonia jure non contrahuntur; sed contracta non solvuntur: contemplatio enim publicae utilitatis privatorum commodis praefertur“. Acēsta nu va să dică că căsătoria uă dată contractată, chiar fără voința ascendentului, sub a căruia putere paternă se afla soțul, nu se mai anuléză; la Romanī nu se pōte înțelege pură piedică prohibitivă, la ei, unde nu este nici uă intervenția de magistrați publici care să participe la celebrarea căsătoriei și care să priimescă opozițiunile la căsătorie. Nu, căsătoria contractată fără consimțimēntul ascendentului exercitator al puterei pa-

terne este nulă. Ceea ce vrea să țină Paulu este că căsătoria, o dată valabil contractată, adică cu consimțimentul ascendentului, nu se mai poate dizolva prin simpla voința sa. Ceia ce ține Paul este cea ce ține Impăratul Antoninul cel Piu într'o constituțiune a sa că: „*Bene concordans matrimoniam separari a patre Divus Pius prohibuit*, — Impăratul Antoninul cel Piu a oprit de a se strica căsătoriile în care soții trăiesc în bună armonie prin simplul capriciu al tatălui.“ În acestu sensu înțelege textele și Pothier, *Traité du contrat du mariage No. 17*, când ține: „Pour qu'une personne en puissance puisse contracter mariage, il faut la volonté de son père; mais la volonté du père ne suffit pas pour dissoudre un mariage valablement contracté“.

Afară de consimțimentul fiitorilor soți, de *deductio mulieris in domum mariti*, de consimțimentul ascendenților, sub a căroră putere paternă se află soții, se mai cere pentru validitatea căsătoriei, ca soții în momentul contractării ei să fie puberi, adică să aibă dezvoltarea corporală spre a putea procrea. Bărbatul ajunsu în acea stare, se numea *puber*, femeia se numea în special *nubilis* (adică *nubere habilis*, aptă a se căsători, *nubilis* este în adevăr o contractiune a vorbelor *nubere habilis*, ecă operarea contractiunii *nub-habilis*, *nub-hilis*, *nub-ilis*). Ea se mai numește și *viri potens*, sau simplu *potens*, adică *putându a suferi pe bărbatū*.

Cum se determină această pubertate? Pentru femeie este probabilu că ea s'a determinat, dacă nu de la n-ceptu, daru cel puțin de timpuriu, prin ajungerea la oare-care etate, care era etatea de două-spre-zece ani. Dar pentru bărbați, cestiunea este mai complicată. La n-ceptu, în virtutea constituțiunii lui Servius Tullius, aptitudinea de a se căsători era concomitentă cu aptitudinea de a intra în armată, adică cu etatea de șapte-spre-zece ani, la care etate ténérul intra în-

tr'una din cele cinci clase, secțiunea *juniorilor*, și cu chipul acesta căpeta dreptul și sarcina de a servi în armata terestră romană și de a lua parte la comițiile centuriale, (Vezi Aullius-Gellius, *Noptile attice*, Cartea X, cap. 28 care dice: „Tubero, în cartea întâia a *Historiilor* a scris că Servius Tullius, rege al popoului roman, când a întocmit cele cinci clase de juniori, spre facerea censului, a considerat că *pueri* (copii) pe aceia care erau minori de șapte-spre-dece ani; și că de la anul al șapte-spre-decelea încolo, la care credea pe bărbați deja apți pentru serviciul Statului, îi a înscris între militari...” Totu la această etate era aptu cine-va de a fi avocat (legea 1 § 3 D., *De postul.* III, 1). După ce băiatul ajungea la această etate, într'una din zilele ale anului, care era ziua de șapte-spre-dece Martie, la o sərbătoare a lui Bacchus, numită *Liberalia*, el schimba toga *praetexta*, adică înțessută, toga copilărescă, puerilă, căci până atunci era considerat ca *puer*, în toga pură, simplă, fără țesături, în toga virilă. Tot o dată, mai în urmă, se putu, după declarațiunea tatălui său a proximilor agnați că băiatul este suficient de desvoltat, spre a putea procrea, face ca băiatul să schimbe toga *praetexta* în toga pură mai înainte de șapte-spre-dece ani. Sub Imperiū obiceiul schimbării togii cădu în desuetudine, și atunci se introduse între juriconsulți o discuțiune în privirea constatării pubertății băiatului. Proculianii se întemeiară pe etate și se mulțumiră cu etatea de patru-spre-dece ani impliniți, Sabiniani rutiniari, cerură constatarea desvoltărei corporale, iar unu juriconsulți, a nume Priscus (nu se știe de este Priscus Neratius sau Priscus Javolenus) ceru și etatea de patru-spre-dece ani și desvoltarea corporală Opiniunea Proculianilor care era cea mai rațională a triumfat. Gaius Sabinianu (Instituțiuni, Comm. II § 113) o aprobă deja, e adevăratu a proposito de facerea de testamentu, pentru care desvol-

tarea corporale după moarte este imposibilă de constatată. Și Justiniană, care adoptă opiniunea Proculianilor, nu face de câtă să consacre o doctrină de mult admisă în practică (Vezi Justiniană, Instituțiuni, principium ală titlului XXII *Quibus modis tutela finitur*, și Condiță, legea 3, *Quando tutores vel curatores esse desinant*, V, 60).

Pubertatea are importanță în adevăr, nu numai în materie de căsătorie, ci și în materie de tutelă, căci tutelă încetăză la pubertatea pupilului, și în materie de testament, căci numai puberul pôte testa în persoană, pentru impuberi săă pupilă la Romană era posibil să se facă pentru comptul loră testamentă, de către tatăl care îi avea sub puterea sa paternă, acēta este cea ce se numește *substituțiune pupilariă*.

O a cincilea condițiune pentru validitatea căsătoriei este cea ce se numește *connubium*.

Connubium, de la *cum nubere* (a se căsători împreună), căci de la supinul lui *nubere*, *nuptum*, s'a formată vorba *nuptiae*, care însemneză căsătoria, este aptitudinea a două persoane, a unui bărbat și a unei femei de a contracta împreună căsătoria legitimă.

Acēstă aptitudine nu există între tôte persoanele la Romană. Așa între cetățeni Romană și peregrini nu există acēstă aptitudine. Cu tôte acestea, dacă ună cetățiană Romană se căsătoria cu ună peregrină, căsătoria d'între ei era valabilă după dreptul ginteloră, nu era ună simplu concubinată. De unde rezultă că între bărbat și femeia era obligațiune de fidelitate, prin urmare soțul adulteră putea fi urmărită de către *quivis ex populo*, precum și de soțul inocentă, cândă vinovatul era femeia. Atătă numai că, bărbatul în cazul acesta nu avea dreptul pe care îl avea bărbatul în *juste nuptiă*, adică în căsătoria de drept civilă, de a exclude în cele șei-deci de zile de la adulteriă pe streină de a urmări adulteriul. Dară cu tôte acestea elă nu era conside-

ratu ca streinū, după legea Julia de Adulteriis. Aşa streinul nu putea urmări pe soţul adulteriu: 1) dacă era notat de infamū; 2) dacă era libertū şi nu avea o avere de celū puţinū trei-deci mi de serterţi. Bărbatul căsătoritū după dreptul ginţilor, putea urmări pe femeia sa şi dacă era notatū de infamiā, şi dacă era libertū şi n'avea avere de 30,000 de serterţi. (Veđi *Collatio legum mosaicarum*, titlu IV, capitolu 5).

Unū peregrinū putea câte-uă-datā insă, fără a obţine dreptul de cetăţenie, să obţie numai conunbiul. Acésta se întemplă pentru bărbatul cetăţianū Romanū care pôte obţine în special connubiul cu o peregrinā, în virtutea unei constituţiuni imperiale. Aşa veteranii obţinū câte-o-datā dreptul de conunbiu cu primele peregrine cu care se vor căsători îndată după obţinerea congediului. Concesiunea este acordată a priori cu femeia ce se va întempla să ia veteranul îndată după congediū, şi pe care Impăratul care acordă concesiune nici nu ştie cine are să fie cândū acordă concesiunea veteranului. (Veđi Gaius, *Instituţiuni*, Com. I, § 57).

Dintre peregrini în general, după cum ştimū, numai Latinii veteri aveau conunbiū cu cetăţenii Romani, aşa în câtū, căsătoria contractată între ei, constituie *justae nuptiae* şi copii concepuţi din acea căsătorie cădeau sub puterea paternă a tatălui lorū.

În timpul Imperiului de josū, prohibiţiunea de *connubium* între cetăţenii Romani şi peregrini subsistă. Pe atunci nu mai erau Latini, mai cu sémă de la Constituţiunea lui Antonin Caracala încolo, care acordă tutulor locuitorilor Imperiului dreptul de cetăţenie. Darū erau Barbarii, adică locuitorii din prejurul provinciilor Romane, care erau mai multū de câtū peregrini, cu care nu numai că nu se putea contracta căsătoria de către cetăţenii Romani, darū cu care uniunea era isbită chiar de pedépsa morţii, printr'o constituţiune din anul 365 a Impăraţilor Valentinian

și Valens, al cărui original îl avem în *Condica Theodosiană*, unde formeză legea unică *De nuptiis gentilium* (așa se numiau Barbarii, căci păgânii se numiau *gentiles*, și Barbarii în imensă regulă generală erau încă păgâni). Această Constituțiune n'a fost inserată în *Condica* lui Justinian, de unde conchidem că pedepsa nu mai exista, dară câtă pentru căsătorie, ea totu e prohibită, căci în Instituțiunile lui Justiniană găsim principiul titlului *De Nuptiis*, care copiind paragraful 56 al lui Gaius, încă dice că căsătoria legitimă se contracta între cetățeni Romani, deci între cetățeni Romani și peregrini, care pe atunci erau în mare parte Barbarii, este definsă.

O primă cauză de lipsă de *comubium* era peregrinitatea.

O a doua cauză de lipsă de *connubium* era *cognațiunea* și o a treia *affinitatea*.

Cognațiunea era la Romani legătura de sânge ce exista între două persoane ce descindeau sau una dintr'alta, sau amândouă dintr'unu autoru comunu.

Când persoanele descindă una dintr'alta, legătura de sânge dintre dâsele se numește *cognațiune* în linie directă. Această este *cognațiunea* d'între-ascendenți și descendenți, de exemplu între tată sau mamă și fiu sau fiică, între moșiu paternu sau maternu și nepotu sau nepoță, și așa mai încolo. *Cognațiunea* se numește în linie directă între ascendentu și descendentu, căci descendentulu descinde directu din ascendentu.

Când persoanele legate între dâsele prin legătură de sânge, descindă amândouă din același autoru, adică dintr'un autoru comunu, *cognațiunea* se dice *cognațiune* în linie transversală sau laterală. Astu-felū este *cognațiunea* d'între frate și frate, frate și suroră și suroră și suroră. Asemenea este *cognațiunea* d'între un frate sau o suroră și fiul sau fiica fratelui sau surorei sale, adică dintre unu unchiu sau o mătușă și nepotul sau nepoța sa. Frații și surorile sunt *cognați*

intre ei, fie că descindă din același tată și din aceeași mamă (*germani*), fie că descindă numai din tată comună (*consanguini*), fie că descindă numai din mamă comună (*uterini*). Asemenea este cognațiunea d'între un străunchiū sau o strămătușă și un strănepotū sau o strănepôtă. Asemenea este cognațiunea d'între copii a două frați, sau a două surori, sau ai unui frate și ai unei surori, adică d'între două veri primari, sau d'între două vere primare, sau d'înt'r'unū vērū și d'înt'r'o vară primară. Asemenea este cognațiunea d'între unū vērū sau o vară primară și fiul sau fiica vērului sau verei sale primare. Asemenea este cognațiunea d'între copii născuți din două veri primari.

Și așa mai încolo.

Cognațiunea se compută după grade.

Numimū gradū generațiunea d'între un cognatū și altul.

Intre cognați în linie dréptă sunt atâtea grade câte generațiuni. Așa între tată sau mamă și fiul sau fiica sa, este un gradū pentru că este numai o generațiune. Intre moșū sau mōșă și nepotū sau nepôtă, sunt două grade, pentru că sunt două generațiuni: moșul de exemplu a generatū pe fiū și acesta pe fiul sēu, adică pe nepotul moșului. Intre strămoșū sau strămōșă și între strănepot sau strănepôtă, sunt trei grade, pentru că sunt trei generațiuni, și așa mai încolo.

În liniă colaterală, ca să aflăm numărul gradelor, ne suim de la unul din cognați la autorul comun, numărăm generațiunile, apoi ne scoborim de la autorul comun la cel-l'alt cognatū, numărăm generațiunile și apoi adunăm generațiunile. și suma totală a generațiunilor indică suma gradelor. Așa fratele și surora sunt cognați la al douălea grad, pentru că între fiecare din ei și autorul comun este o generațiune, și suma totală a generațiunilor este două.

Intre un unchiū și o nepôtă sunt trei grade. Intre o mătușă și un nepot asemenea. Intre un străunchiū

și o strănepotă sunt patru grade. Intre o strămătușă și un strănepotă asemenea. Intre două veri primari sunt iarăși patru grade. Intre un văr primar și copiii vărului său veri sale primare sunt cinci grade. Intre copiii născuți din două veri primari sunt șese grade. Și așa mai încolo.

Tatăl la Romani se numește *pater*, muma *mater*. Moșul patern sau matern *avus*, mōșă paternă sau maternă *avia*, strămoșul patern sau matern *proavus*, strămoșă paternă sau maternă *proavia*. Și așa mai în sus, avem în gradul al patrulea, *abavus*, *abavia*, în gradul al cincilea, *atavus*, *atavia*, în gradul al șeselea *triavus*, *triavia*, și așa mai departe.

Fiul la Romani se numește *filius*, fiea, *filia*, nepotul, *nepos*, nepoata, *neptis*, strănepotul *pronepos*, strănepoata *proneptis*; în gradul al patrulea avem *abnepos*, *abneptis*, în al cincilea, *adnepos*, *adneptis*, în gradul al șeselea *trinepos*, *trineptis*.

Fratele se numește *frater*, surora, *soror*, unchiul patern *patrius* (de la grecesul *πάτριος*, vezi *Instituțiunile* lui Justinian, Cartea III, titlu 6 § 3) mătușa paternă *amita*, unchiul matern *avunculus* (de unde francezescul *oncle*, rumănescul *unchiul*), mătușa maternă, *matertera*. La Greci unchiul matern se numește *μητρικός*, cu o singură expresiune se numesc ambii unchi *θεῖος*, și ambele mătuși *θεῖα* sau *πατρίς*. De la *θεῖος* Italianii au făcut *Zio*, de la *θεῖα*, *Zia*.

Nepotul de frate sau de suroră n'are numire specială la Romani, ci se designă prin periphrasă, *fratris filius*, *filia*, *sororis filius*, *filia*.

La al patrulea grad, unchiul cel mare patern se numește *patrius magnus*, mătușa cea mare paternă, *amita magna*, unchiul cel mare matern, *avunculus magnus*, mătușa cea mare maternă, *matertera magna*, veri primari, *consobrini*, expresiune care se aplica de preferință la copiii din două surori *consororini*-*consobrini*. pe când copiii din două frați se dicău pro-

priū *patruelles*, iar copii dintr'un frate și o suroră, *amitini*.

La al cincilea grad avem în linie colaterală *pro-patruus, proamita, proavunculus, promatertera, patruelis filius, filia, consobrini, consobrinae filius, filia, amitini, amitinae filius, filia*.

La al șeselea grad avem în linie colaterală, *abpatruus, abamita, abavunculus, abmatertera, abnepos, abneptis fratris et sororis, patruelis, consobrini, consobrinae, amitini, amitinae nepos, neptis, propatruui, proamitae, proavunculi, promaterterae filius, filia*, și în fine copii din două veri primari, adică din două *patruelles*, sau din două *consobrini*, sau din două *amitini*, care se numesc propriu *disu sobrini*.

Veți în privința acésta Gaius legea 2 și legea 3 D., *De gradibus et adfinibus, et nominibus eorum*, Cartea XXXVIII, titlu 10, care sunt extrase din Cartea 8 a Comentariului său asupra Edictului provincialu.

Cognațiunea are importanță nu numai în materie de căsătorie, dar și în materie de succesiune. Deosebirea însă este, că pe când cognatiunea simplă, naturală sau legitimă, și chiar servilă, are influență în materie de căsătorie, după cum vom vedea, numai cognatiunea legitimă a *heredilor sui* și a *agnatilor* are importanța în hereditatea civilă antică, și în cea pretoriană numai cea legitimă între cognatii prin masculi, iar cea naturală n'are influență de câtu în privința copiilor care vinu la succesiunea mamei lor. Câtu pentru cognatiunea servilă, după dreptul pretorianu, ea nu are nici o influență; tocmai în legislațiunea lui Justinian, cognatiunea servilă a început să aibă oare-care influență; acésta cognatiune nu servă spre a esclude sau spre a concura cu cognatiunea liberă, legitimă sau naturală, ci spre a exclude dreptul patronului sau al patronei și al copiilor patronului. Asemenea, în sensu, inversu cognatiunea până la alu șeselea grad, sau până la alu șeptelea, între

copii sobrinului său ai sobrinei de o parte, și sobrinul său sobrină de altă parte, are influență în linie colaterală ca și în cea directă în materie de succesiune, pe când cogațiunea în linie colaterală nu are influență în toate casurile până la alu șeselea grad în materie de căsătorie, după cum vom vedea.

În regulă generală nu există cogațiune de cât cându este legătură de sânge, nu există de câtu cogațiune naturală, cându este vorba mai cu sémă de prohibițiune la căsătorie.

Prin excepțiune însă se pôte să derive prin refracțiune și cogațiune artificială, acésta este produsul indirectu alu adopțiunei.

Să vorbim mai înteiū în privința lipsei de *communiun*, de cogațiunea naturală.

În linie directă cogațiunea naturală este o cauză de prohibițiune la căsătorie, în modū absolutū și în infinitū. De aceea nu numai unū tată nu pôte lua în căsătorie pe fica sa, o mumă pe fiul său, darū nici unū moșū pe nepóta sa, o móșă pe nepotul său, nici unū strămoșū pe strănepóta sa, o strămóșă pe strănepotul său, și dacă s'ar întembla să trăiască ascendentul său ascendentă, saū să consimță descendentul său descendentă, nici unū *abavus* pe *abneptis*, o *abavia* pe *abnepos*, nici unū *atavus* pe *adneptis*, o *atavia* pe *adnepos*, nici unū *triavus* pe *trineptis*, o *triavia* pe *trinepos* și așa mai încolo până în infinitū.

Vedī Gaius Instituțiuni, Comm. I § 59, Justinianū, *Instituțiuni*, Cartea I, titlu 10 § 1, Paulū, *Sentințe*, Cartea II, titlu 19 § 3, pe care le-amū tradusū deja.

În linie colaterală nu este permisă căsătoria între frate și suroră, fie ei născuți din acelașiū tată și aceeași mumă, adică fie ei *germani*, fie născuți din acelașiū tată și din mume deosebite, adică *consaguini*, fie ei născuți din aceeași mumă și din tați deosebiți, adică *uterini*, născuți din acelașū *uter*, din acelașū pantece.

Veđi Gaius, *Instit.*, Comm. I §§ 60 și 61; Justinian, *Instit.* § 2, Paulū, *Sentențe*, Cartea II, titlu 19 § 3.

Asemenea nu era permisă căsătoria între unchiū paternū și nepótă, între unchiū maternū și nepótă, între mătușă paternă și nepotū, între mătușă maternă și nepot, căci unchiul și mătușă au mai aceeași influență și afecțiune către nepotu lorū, ca și tatăl și muma către copii lorū, și de aceia paragraful 5 din titlu nostru din Instituțiunile lui Justinianū dice că ținū locu de asendenți. Totū pentru același cuvētū este definsă căsătoria între unchiul mare paternū sau maternū și nepóta sa, și între mătușă mare paternă sau maternă și nepotul său. Ei ținū locū de moși. Claudiū însă ca să pótă lua în căsătorie pe Agrippina, fia fratelui său, cu care trăia încă de mult ca amantū și amantă, propusse în Senatū unū proiectū de Senatusconsultū care fu admisū, prin care decise că pe fitorū unchiul paternū va putea lua în căsătorie pe nepóta sa. Prohibițiunea subsistă însă între mătușă paternă și nepotū, între unchiū maternū și nepótă, între mătușă maternă și nepotū. Lucru curiosū, derogatiunea la regulă, adică permisiunea a căsătoriei între unchiū paternū și nepótă, introdusă de Claudiū, dură și subț Impērații următori, ea subsistă și în timpul lui Gaius (Veđi Comm. I § 62), și nu fu desființată de cătū subț influența religiunei chreștine, de fiu lui Constantinū, Constanții și Constantū, printr'o constituțiune din anul 342 de la nașterea lui Christosū, care forméză în Condicta Theodosiană legea 2 *De incestis nuptiis* (III, 12). Acéstă scandalosă permisiune fu introdusă după chiar propunerea lui Claudiū, care avu nerușinarea de a o face în Senatū, și slugile lui din Senatū de a o aproba, iar censorul Vitellius, prepusū la morala publică, de a o propaga între senatori. Darū spre marea satisfacțiune a moralei publice, până la Tacitū unū singurū nerușinatū a avut nepudența de a imita pe Claudiū. Tacitū ne spune

că trei femei și disputaă mână lui Claudiu, fie-care susținută de către un libertu favorit alu Impăratului, una era susținută de Narcissu, alta de Callistū, iar Agrippina de Pallas. Ea era naturalu să reușească, căci era deja amanta unchiului său. Știmu pe de altă parte habilitatea și desfrânarea acestei putane de stirpe înaltă, care după ce a fost amanta și apoi soția unchiului său Claudiu, apoi a provocat libidinea și a fiului său Neron și s'a prostituit și lui. (Veđi Tacitū, Annale XII, 7). Se dice că Vitellius, ca să isbutescă printre senatori, a invocatū și exemplul altor legislațiuni, între care probabilu a legislațiunei nu mai puținu immoralē, moșaicē (Veđi Tacitū, Annale XII, 6). Moralitatea restabilită de către fii lui Constantinū, fu menținută de toți Impărații creștini posteriori, și în cele după urmă de Justinianū, (Veđi *Instituțiunile* lui Justinianū, Cartea I, titlu X, § 3), afară de pedepsa ce pronunța fii lui Constantin, care, de frică să nu se urmeze crementele păgâne, pronunțară pedepsa de mörte pentru unchiul care va lua în căsătorie pe nepōta sa de frate, și întinse această pedepsă și la unchiul care va lua în căsătorie pe nepōta sa de suroră ¹⁾. Această prohibițiune întro unchiu paternū sau maternū și nepōtă, între mătusă paternă sau maternă și nepotū, se perpetuă și în legislația francesă a condicēi Napoleon, care însă permise, asemenea căsătorie cu dispensă din partea guvernului. Legiutorul românescū, fu destul de înțeleptū de a nu permite în nici unū casū asemenea căsătorii, de a de-

¹⁾ S'ar putea crede, citindu-se Constituțiunea Impăraților Dioclețian și Maximilian, care este din anul 295, în Condica lui Justinian, unde ea figurcă sub legea 17 *De nuptiis*, (N. 4), că restabilirea prohibițiunei unchiului paternū de a se căsători cu nepōta sa, datcă din acestū anū, dar se pōte convinge ori-cine ușorū, că această Constituțiune este alterată, este corēsă de comisarii lui Justinian. În adevărū, în *Collatio legum mōsarūm*, titlu VI, Capitulu 4, § 5, găsimū unū fragmentū în care se vorbește de edictul Impăraților în questiune, și în care se mențiōnează că prohibită căsătorie unchiului cu fata surorēi sale, iar nu și căsătorie unchiului cu fiica fratelui său.

finde în principiu căsătoriile chiar între veri primari, între care sunt de drept comunu libere în dreptul roman și Condica Napoleon, și de a nu le permite între veri primari de câtă în casuri grave cu dispensă din partea guvernului. (Compară în privința acăsta paragrafele 3 și 4 din titlul nostru din *Instituțiunile* lui Justinian, cu articolele 162 și 164 din Condica Napoleon și cu articolele 144 și 150 din Condica Alexandru Ioan I).

Intre unu veru primaru și o vară primară căsătoria este însă permisă de și nu sunt mai depărtați de câtă la alu patrulea gradă. (Veți *Instituțiunile* lui Justinian, titlul nostru, § 4).

Interpreții moderni au formulat unu modu exactu prohibițiunea rezultându la connubiū din cognațiunea în linie colaterală. Ei au disu: În linia colaterală este prohibițiune la căsătorie, cându între unul din viitori soți și autorul comunu este numai unu gradă, ori-care ar fi numărul gradelor d'între celu-l-altu viitoru soțu și autorul comunu. De aceea căsătoria este prohibită între marele unchiu și strănepota, măcar că ei sunt cognați la alu patrulea gradă, și acăsta pentru că între marele unchiu și autorul comunu este numai unu gradă, pe cându din contră căsătoria este permisă între unu veru primaru și o vară primară, căci între fie-care din ei și autorul comunu sunt două grade, adică mai multu de câtă unu gradă, de și ei sunt cognați la alu patrulea gradă ca și unchiul mare cu nepota fratelui său a surorei sale.

Cognațiunea pôte resulta în modu indirectu și din adopțiune. Cea directă cându unu bărbat adoptă o femeia dreptu fiică, sau cându unu bărbatu adoptă o femeia ca nepota. Ca să adopte însă unu bărbatu o femeia de nepota, trebuie ca fiul de subț puterea lui paternă, fie naturalu, fie adoptivū, să consimță la adopțiune, pentru ca nepotul adoptatū de tatăl său să nu i devie lui *heres suus*, fără voia lui. Daru dacă

n'are fiu subț a lui putere paternă, dacă fiul său este emancipatū, sau chiar dacă n'are fiu de locū, căci a muritū, sau dacă n'a făcutū încă de locū fiu, pōte adopta pe cine-va ca nepōtă? Da, de și acēsta pare cam bizarū, căci cum pōte cine-va să aibe nepōtă, fără să aibe fiu. Aci adopțiunea care obicinuitū imitēzā naturā, nu este o imitațiune a naturei, (Veđi paragrafele 5 și 7 din *Instituțiunile* lui Justinian, titlul 1 *De adoptionibus* alū Cărții I, precum și legea 11 D., *cod. tit. I, 7*).

Cine-va nu pōte lua în căsătorie nici pe fiica, nici pe nepōta sa adoptivă, cu unū cuvēntū pe ori-ce descendentă adoptivă, *in infinitum*. Intrarea în familia civilă prin adopțiune, produce aci o cogațiune artificială care durā și după disoluțiunea adopțiunei prin emancipațiune. În adevērū, nu este decentū ca acei între care se nascū prin adopțiune sentimente de respectū și de pietate, să se pōtā amoreza și să transforme apoi prin căsătorie aceste sentimente în sentimentū de amōre conjugală. Tatăl sau moșul are prea multă facilitate din cauza influenței ce exercită asupra fiicei sau nepōtei sale adoptive, spre a o putea seduce. Dacă va face-o, să se știe că comite *stuprum*, că va fi pedepsit după legea *Julia de adulteriis*, și să nu pōtā spera că pōte regula situațiunea sa, emancipandū pe fiica sau nepōta sedusă și apoi luand-o de nevastă. (Veđi *Instituțiunile* lui Gaius, Com. I, § 59 *in fine* și *Instituțiunile* lui Justinian, Cartea I, titlu 10. § 1 iar *in fine*).

Pōte însă cine-va căpăta în modū indirectū, prin adopțiune și o cogață în linie colaterală.

Acēsta se întēplă pentru surorā, de exemplu cândū o persōnă care are unū fiu legitimū din căsătoriā supt puterea sa paternă, adoptă o femeică ca fiică.

Pentru mătușa paternă se pōte întēplă, dacă de exemplu cine-va avēndū unū fiu din căsătoriā legitimă subț puterea sa paternă, și unū nepotū născutū

din fiul său iar din căsătoria, adoptă o femeie drept fiică. Această femeie va fi surora adoptivă a fiului său și mătușă paternă adoptivă, *amita* a nepotului său.

Mătușă însă maternă adoptivă nu se poate, căci dacă ea este adoptată întră în familia civilă a adoptatorului, care este bărbat, prin urmare cu membrii din familia civilă a acestuia devine cognată paternă, iar nu maternă.

Pe surora sa adoptivă, ea și pe mătușă sa paternă adoptivă, cine-va nu o poate lua de soție, dar numai cât dură agnațiunea, care produce prin refrațiune cognatiunea, iar nu și după disoluțiunea adopțiunii prin emancipațiune. Causa deosebirei între cognatiunea artificială în linia dreaptă și cognatiunea artificială în linie colaterală, este că nu atarnă de frate său de nepot ca să se disolve agnațiunea, căci nu atarnă de el emancipațiunea surorii său mătușei sale paterne adoptive, pe când atarnă de tata său de moșul adoptiv disoluțiunea rudeniei civile, care produce prin refrațiune cognatiunea în linia dreaptă, căci sub a sa putere fiind fiica sau nepoata, de la densus atarnă de a o emancipa. (Vezi *Instituțiunile* lui Gaius, Com. I § 61 *in fine*, și *Instituțiunile* lui Justinian, titlu nostru § 2, alinea 1 *in fine*).

De aceea, dacă cine-va are un fiu legitim din căsătoria, însurat și vrea să adopte pe nevasta acestuia, adică pe nurorea sa, trebuie să înceapă prin a emancipa pe fiul său, căci altminterlea în urma adopțiunii fiul său s'ar găsi frate cu nevasta sa, ceea ce nu se poate.

Asemenea dacă cine-va are o fiică legitimă *ex iustis nuptiis*, măritată, și vrea să adopte pe bărbatul acestia, adică pe ginerile său, trebuie mai întâiu să emancipe pe fiia sa, căci altminterlea în urma adopțiunii fiia sa s'ar găsi suroră cu bărbatul ei, ceea ce nu se poate. (Vezi *Instituțiunile* lui Justinian, titlu nostru § 2 sus citată, alinia 2).

Și ceea ce este curios, este că de și după emancipațiune, se poate căsători fratele cu fosta sa suroră adoptivă, nepotul cu fosta sa mătușă paternă adoptivă, totuși pe cât ține adopțiunea nu se pot logodi, ea să nu se potă gândi cât sunt în relație de rudenie, la posibilitatea de a se căsători, spre a nu se stabili de acum relațiuni amorose între ei. Extrema decență cere acésta, atât este de adevărat că *in nuptiis non licet nisi quod honestum est*. Paul în adevăr, în legea 35 § 1 D., *De verborum obligationibus* (XLV, I) dice: „Ceea ce legile prohibu a se face, dacă prohibițiunea este perpetuă, nu poate începea relativ la acel fapt posibilitate legală de contractare de obligațiuni: așa de exemplu cine-va nu poate stipula de la suroră sa că i va fi soție, (adică nu se poate să se logodască cu dânsa prin *sponsiune* cum se făcea la început și chiar mai târziu de obiceiul logodna). Cu toate că, chiar când prohibițiunea nu este perpetuă, cum se întâmplă cu surora adoptivă, tot așa trebuie să decidem: căci chiar pentru moment o asemenea stipulațiune este contra bunelor moravuri“.

Ce se va întâmpla însă dacă voiți adopta pe ginerile meu, fără să fi început a emancipa prealabil pe fii mea, sau dacă voiți adopta pe nura mea, fără să fi început prin a emancipa pe fiul meu? S'ar părea la prima vedere că adopțiunea este nulă; și că căsătoria rămâne și continuă ca valabilă. Cu toate acéstea opiniunea contrariă a prevalat. S'a decis că căsătoria este disolută, că ginerile meu care a consimțit să l'adoptu, a repudiat tacit pe nevasta sa, adică pe fii mea, că nura mea, care a consimțit s'o adopt, a repudiat tacit pe bărbatul ei, care este fiul meu. Iacă aci o repudiare tacită, un divorț subînțeles. Acésta rezultă în modu pozitivu dintr'un fragmentu al jurisconsultului Tryphonin, extras din cartea 9 a *Disputatiunelor* sale, pe care l'am tradusă deja.

A treia cauză de lipsă de *connubium* este afinita-

tea, *affinitas*, cum diceau Românii, *l'alliance* cum diceu Francesii, *cuscrenia* cum diceu Românii în limba populară.

În sensul juridic, în dreptul roman, nu este afinitate de cât între unul din soți și cognații sau rudele celui-l'altă soț, iar nu și între rudele unui soț și între rudele celui-l'altă soț.

Așa între tata și nevasta fiului este afinitate, adică între socru și nuroră, care la Români se numeau *socer* și *nurus*. Între mama și bărbatul fiecei este afinitate, adică între sócră și ginere, care la Români se numeau *socrus* și *gener*.

Între fiu, născut dintr'o precedentă căsătorie și nevasta tatălui său, adică între fiu vitric și muma vitrică, care la Români se numesc *privignus* (adică *prius-gnatus* sau *natus*) și *noverca*, este afinitate. Între fiia născută dintr'o precedentă căsătorie și bărbatul mamei sale, adică între fiu vitric și muma vitrică, care la Români se numesc *privigna* (*prius-gnata* sau *nata*) și *vitricus*, este afinitate. Și așa mai încolo în linie directă. Dar nu este afinitate între tatăl bărbatului și muma nevestii, între muma bărbatului și tatăl nevestii, deși în limba profană la Francesi și la Români această relațiune tot afinitate se numește, adică *alliance* la Francesi și *cuscrenie* la Români. Asemenea între bărbat și sora nevestii, între nevestă și sora bărbatului este afinitate, dar între frațele bărbatului și sora nevestii, sau între sora bărbatului și frațele nevestii, nu este, de și în limba profană la Francesi și la Români este, și la Francesi se numește *alliance* și la noi *cuscrenie*. Asemenea între bărbat și mătușă paternă sau maternă a nevestii, între nevasta și unchiul patern sau matern al nevestii este afinitate, dar între unchiul bărbatului și mătușă nevestii, între mătușă bărbatului și unchiul nevestii nu este, de și la Români și la Francesi în limba profană există în aceste cazuri *cuscrenia*, alianță. Ba încă după drep-

tul canonică (adică Bisericesc) francesă este chiar alianță și între rudele unui soț și rudele celui-l-altă soț. Și în dreptul nostru bisericesc (Pidalion) este asemenea cusereniă între rudele ună soț și rudele celui-l-altă soț. Și înainte de Condica Napoleon în Franția și de Condica Alexandru Ión I, în Romănia, când căsătoria era o taină, adică o uniune religiósă, se ținea socotélă până la óre-care punctă și de asemenea alianță saă cusereniă. Dar de cândă cu Condica Napoleon la Francesi și la tóte popórele care aă imitată legislația francesă, precum sunt Belgianii și noi Romăni, nu măi există alianță, ca și la Romăni de câtă între ună soț și rudele celui-l-altă soț.

La Romăni affinitatea în liniă directă era o prohibițiune la căsătoria în infinită. Și prohibițiunea se înțelegea, după disoluțiunea căsătoriei existente între soți. Căci pe câtă există căsătoria între soți, dacă soerul nu putea lua de nevastă pe nora-sa, dacă sócra nu putea lua de bărbată pe ginerelă seă, dacă tatăl vitrică nu putea lua în căsătorie pe fiia sa vitrică, dacă muma vitrică nu putea lua în căsătorie pe fiul seă vitrică, cauza nu era affinitatea, ci cu totul alta, adică prohibițiunea polygamiei, pentru că adică la Romăni nu putea ună bărbată să aibe două neveste legitime de o dată, pentru că o femeie nu putea să aibe doi bărbați legitimi în acelașiă timpă. Acésta o observă fórté bine Gaius, în Instituțiunile sale, *Comm.* I § 63 și Justinian în *Instituțiunile* sale, § 6 și § 7 ală titlului 10 din Cartea I.

Între bărbată și fiica pe care o va avea nevasta sa după ce se va despărți de ellă, și se va mărita cu altă bărbată, cu care o va concepe, nu este affinitate, căci prin divorțul d'între soți ori-ce relație s'a desființată d'între dênși, și prin urmare nu póte să se producă affinitate din cauza unei foste căsătorii. Cu tóte acestea, pênă acolo merge decența în materiă de căsătoria, în cât pe rónđu Iulian și Ulpian, a căroră

opiniune se urma in practică in legislațiunea classică romană (§ 9 titlul nostru din *Instituțiuni*) declară că trebuie să ne abținem de la asemenea nupții.

Totū pentru unū asemenea cuvētū de exquisită decentă, nici tatăl nu pōte lua in căsătoria pe *sponsa*, pe logodnica fiului său, nici fiul nu pōte lua in căsătoria pe *sponsa*, pe logodnica tatălui său, de și sponsalielē nu sunt urmate de căsătoria, care singure producū affinitatea. Este o cestiune de moralitate și nimicū mai multū. Nu trebuie ca aceia pe care pōte s'o amū de mumă vitrică, adică pentru care se pōte să amū in fiitorū sentimente de amorū quasi-filialū, să 'mī trecă numai prin minte c'o pociū lua de nevestă, și să facū să se strice logodna d'între ea și tatăl meū. Nu trebuie asemenea ca aceia pe care se pōte s'o amū de nuroră, și pentru care se pōte să amū in fiitorū sentimente de amore paternă, să 'mī treacă numai prin gândū c'o pociū lua de nevestă, și să facū să se strice logodna d'între ea și fiul meū (*Instituțiunile* lui Justinianū, același paragraf 9 citatū mai susū).

In liniă colaterală nu exista in legislațiunea clasică, adică câtū timpū a ținutū religiunea păgână, nici unū obstacolū la căsătoria, din cauza affinității.

Pentru prima oră, din cauza influenței religiunei creștine, s'a introdus prohibițiunea, dar numai la gradul celū mai apropiatū, adică la gradul alū douilea de affinitate, adică numai între bărbatū și surora nevestii, și între nevestă și fratele bărbatului, de către Impēratul Constantinū printr'o constituțiune a sa din anulū 355, care figurează in Codica Theodosiană sub legea 2 *De incestis nuptiis* (III, 12), și care sună ast-felū: „*Etsi licitum veteres crediderunt, nuptiis fratris solutis ducere fratris uxorem, licitum etiam post mortem mulieris aut divortium, contrahere cum ejusdem sorore conjugium, abstineant hujus modi nuptiis universi, nec aestiment posse legitimos liberos ex hoc consortio procreari: nam spurios esse conve-*

nit qui nascentur. — De și cei vechi credeau lăcitū, după disoluțiunea căsătoriei d'între frate și nevasta sa, de a'î lua femeia de soție, și iarăși lăcitū, după mórtea nevestei sau despărțirei de dēnsa, să contracti căsătorie cu surora ei, să se absteie însă pe viitorii toți de la asemenea căsătorii, și să nu cređă că potū să procreese copii legitimi dintr'o asemenea uniune, căci *spurii* (adică născuți ca ciupercile, *σποράδιον*) se cuvine să fie cei ce se vor naște dintr'ēnsa.“

Acēstă prohibițiune fu reînăită peste căți-va ani de Impērațiū Valentinian II, Theodosiū I și Arcadiū printr'o constituțiune, prin care Justinian, făcēnd-o să se insere în *Condica* sa, unde formēză legea 5 *De incestis nuptiis* (V, 5), a menținutū nulitatea unei asemenea căsătorii.

Între fiul unū omū dintr'o precedentă căsătorii și fiica unei femeii, iar dintr'o precedentă căsătorii, nu există afinitate, în sensul juridicū, decī se pōte contracta căsătorii. Papimian își dă ostenēla să o spuie în legea 34, § 2 D., *De ritu nuptiarum*, și Justinian s'o și repete în paragraful 8 din titlu nostru din Instituțiunile sale.

Nu numai cognațiunea rezultāndū din căsătorii legitimă civilă, nu numai cognațiunea rezultāndū din căsătorie *juris gentium*, dar și cognațiunea rezultāndū din concubinatu, dar și cognațiunea despre muma, rezultāndū din relațiune pasageră, dar și chiar cognațiunea rezultāndū din contuberniū, adică din relațiunile între unū servū și o servă, unū servū și o femeie liberă sau unū omū liberū și o servă, constitue unū obstacolū la căsătorii legitimă, o causă de lipsă de *connubium* la *justae nuptiae*. Acēsta rezultă din paragraful 10, titlu nostru, din Instituțiunile lui Justinianū, precum și din legea 8 și din legea 14, paragrafū 2 în *Digeste*, titlu nostru, *De ritu nuptiarum*, pe care le-amū tradusū deja, și după care cine-va nu pōte lua nici pe muma sa, nici pe susora sa, nici pe

nepoța sa de suroră în căsătorie, precum nici pe fiica sa, cu toate că e îndoielă dacă 'i e tată, căci dacă maternitatea este sigură, paternitatea este incertă, bine înțeles în urma manumisiunii, căci câtă sunt servii nu se poate contracta căsătoria între dănsii, ba încă din contra, trebuie ca prin manumisiune să devie liberi și cetățeni Romani, pentru ea, chiar dacă n'ar fi cognați, să se potoa uni în căsătorie legitimă.

Și nu numai cognațiunea servilă, dar și afinitatea servilă este un obstacol la căsătorie, în linie directă, bine înțeles, totu în urma manumisiunii, cum dice Paul în legea 14, § 3 D., titlul nostru *De ritu nuptiarum*, în care dice că cine-va nu poate lua în căsătorie pe *quasi-noverca* sa, adică pe femeia cu care a trăit tatăl său în contuberniu după ce l-a conceput pe el din contuberniu cu o altă servă, nici pe *quasi-nurora* sa, adică pe femeia cu care a trăit fiul său în contuberniu, nici pe *quasi-sóera* sa, adică pe muma femeii cu care a trăit cine-va în contuberniu. Căci dice Paul, este mai cuviincios și mai decentu a se abține cineva de la asemenea căsătorii.

Asemenea totu Paul, în legea 14, § 2 D., *Cod. tit.* dice că cine-va nu poate lua în căsătorie pe fiica sa naturală, adică *vulgo quaesita*, cu toate că și aci se poate dice că paternitatea e incertă, căci dubiu să fie numai de paternitate este destul, căci cum dice jurisconsultul în contractarea căsătoriilor bunul simțu naturalu și pudicū joacă mare rol, trebuescu luate în considerațiune. Și până acolo au mersu Romani cu prohibițiunea, în câtu Impăratul Alexandru, printr'o constituțiune a sa, care formeză legea 4 în *Condicta* lui Justinian, titlul *De nuptiis*, decide că unu fiu nu poate lua în căsătorie nici pe concubina tatălui său, și că de o va face, comite crima numită *stuprum* pedepsită de legea *Julia de adulteris*, căci făcându acesta, el

face o faptă imorală și reprobabilă (*minus religiosam et probabilem*).

Cu unŭ cuvânt, totul este guvernatŭ în materie de căsătorie de regula formulată de jurisconsultul Modestin într'unŭ fragmentŭ extrasŭ din Cartea unică a comentariului său asupra dreptului căsătoriei, și care formeză legea 197 în Pandecte, titlul *De regulis juris* (L. 17): „*Semper in conjunctionibus non solum quid liceat considerandum est, sed et quid honestum sit.* — În contractarea căsătoriei nu trebuie să luămŭ în considerațiune numai ceea ce este licitŭ, dar în acelașiŭ timpŭ și ceea ce este onestŭ.“

Amŭ arătatŭ că căsătoria contractată între cetățenŭ romanŭ și peregrină sau vice-versa, nu e nulă în modŭ absolutŭ, ci e nulă numai sub punctulŭ de vedere alŭ dreptului civilŭ, întru atâtŭ că nu produce putere paternă, și bărbatul nu se folosește de toate privilegiile legii *Julia de adulteriis*. Dară ea este valabilă după dreptul ginților, ea e departe de a constitui unŭ simplu concubinată.

Din contra căsătoria contractată în contra prohibițiunei din cauza cognațiunei și affinității este completŭ nulă, ea nu constituie nici măcarŭ unŭ concubinată, ci constituie unŭ adevăratŭ incestŭ pedepsibilŭ după dreptul penalŭ romanŭ. Subt punctul de vedere alŭ dreptului privatŭ căsătoria e complectamente nulă, de unde consequența că soții nu pot purta numele de *vir* și *uxor*, care se dă soților legitimi.

O altă consequență a nulității căsătoriei este că copii născuți dintr'ensă nu numai nu sunt legitimi, darŭ sunt mai pe josŭ de câtŭ chiar copii născuți din concubinată, ei sunt *spurii*, adică sunt asemănați cu copii pe care muma îi concepe din relațiuni pasagere cu bărbați din care nu știe cui să atribue paternitatea, de aceia se se dice că ei sunt născuți *ex patre incerto*, pe cândŭ copii născuți din concubinată au unŭ tată certŭ.

Acésta rezultă expresū din paragraful 64 a Comentarului I din Instituțiunile lui Gaius și din paragraful 12 din titlu nostru a Instituțiunilor lui Justinianū, paragrafe căroră amū datū deja traducerea.

Deosebitū de acésta amū đisū că o asemenea uniune constituie unū *incestū*. Acésta o spune a nume jurisconsultul Paulū in legea 39 § 1, titlul nostru in Pandecte, pe care amū tradus'o deja, in care đice: „*Si quis ex his, quas moribus prohibemur uxores ducere, duxerit, incestum dicitur committere*“.

Consequența acestuī incertū, este că soții sunt afectați de óre-care pedepse, unele pecuniare, altele corporale.

Pedépsa corporală constă, in dreptul clasicū, in perderea pentru femeia a dotei, care devine caducă, adică atribuită fiscului. In adevărū, incestul este pedepsitū ca și adulteriul, și Paul in Sentințele sale. Cartea II, titlu XIX, § 5, ne spune acésta: „...Celū ce va lua vre-o cognată, remițendu-se femeii erórea de dreptū, va fi pedepsitū cu pedépsa prevédută de legea Julia pentru adulteriū...“ Și totū Paul in Sentințele sale, Cartea II, titlu XXVI, § 14 đice: „Femeile cōvinse de adulteriū vor perde jumătate din dotele lorū și a treia parte din cele-l-alte bunuri...“

Iar Papinian in legea 6 D., *De ritu nuptiarum* ne spune, că in casul in care căsătoria este ilicită, dota devine caducă.

Dota caducă este confiscată de fiscū, asemenea și a treia parte din cele-l-alte bunuri ale femeii.

Pentru bărbatū pedépsa este confiscarea a jumătate din bunurile sale. Acésta rezultă totū din combinarea paragrafuluī 5 alū titluluī XIX din Cartea II a Sentințelorū lui Paul, deja citatū, cu ceea ce adaogă același Paul in paragraful 14 alū titluluī XXVI unde đice: „...Pedépsa bărbatuluī constă in perderea a jumătate din bunurile sale.“

In timpul Imperiuului de josū, pedépsa este pentru

femeia perderea dotei, care este confiscată. Acesta rezultă dintr'o constituțiune a Impăraților Arcadiu și Honoriu care formeză legea 6 în *Condica* lui Justinian, *De incestis et inutilibus nuptiis* (V, 5) și în care se dice: „Dota, dacă s'a datu vre-una în modu solemnă sau s'a promis, conformu cu dreptul vechiu, intră între bunurile fiscului.“ Afară de perderea unei treimi din cele-l-alte a sale bunuri. Pentru bărbatu, pedepșa constă, pe lângă perderea a jumătate din bunurile sale cele-l-alte, și confiscarea a ceea ce a adusu elu femeii cu titlu de donațiune *ante nuptias*, care în locu să i se întorcă lui, este confiscată. Acesta rezultă dintr'o constituțiune a Impăraților Valentinian, Theodosiu și Arcadiu, care formeză legea 4 C., *De incestis et inutilibus nuptiis*.

În fine, în legislațiunea novelară a lui Justinian, pedepșa pecuniară a incestului este și mai gravă, ea constă în confiscarea tăturilor bunurilor soțului culpabilu de incestu, dacă n'are copii legitimi din altă căsătorie, iar dacă are copii legitimi din altă căsătorie, ei esu de subt puterea paternă a tatălu loru, care a comisă incestu prin a doua căsătorie, devinū *sui juris* și stăpâni pe averea tatălu loru (Veđi Novela 12, cap. 1).

Pedepșa corporale constă în relegațiunea într'o insulă pentru femeia (Veđi Paul, Sentențe, Cartea II, titlul XIX, § 5, combinat cu paragrafele 14 și 15 a titlulu XXVI). Iar pentru bărbatu, Paul în sus-citatele paragrafe, pare a se contrađice, căci cându dice că pedepșa este relegațiunea, cându deportațiunea într'o insulă, care este o pedepșă mai gravă.

Eacă cum se pótū concilia aceste texte. După cum ne spune acelașu Paulu în legea 68 D., *De ritu nuptiarum*, combinat cu ceea ce ne spune Papinian în legea 5 § 1 D., *De conditione sine causa* (XII, 7), incestul e de două feluri, ori de dreptu alu gințiloru, care este mai gravu și care este imputabilu acelorū

care contractă căsătoria cu o persoană cognată sau afină în linia directă, ori civilă care este mai ușor și care este imputabilă aceluia care contractă căsătoria cu o persoană cognată în linia colaterală, la gradul prohibit, și de la Constantă și Constanțiu încolo și aceluia care contractă căsătoria cu o persoană afină în linie colaterală dintre cele prohibite. Și de aceea în textul lui Paul, Comisarii lui Justinian au făcut să se însereze vorbele vel *adfinem quam impeditur*, care de sigur nu existau în textul original al lui Paul. Incestul de drept civil nu este imputabil nici o dată femeii, care este scusabilă că nu cunoaște subtilitățile dreptului civil. Incestul de drept al ginților este din contră imputabil și femeilor, căci cade sub bunul simț, și există de aceea mai la toate națiunile. Incestul de drept al ginților este pedepsibil mai grav decât cel civil. Dar el este pedepsibil în același mod fie că este commissus pe față, fie că este commissus pe subțascuns. Pe când incestul de drept civil este pedepsit mai grav când este commissus pe subțascuns decât când este commissus pe față. Căci cel care se comite pe față poate să fie considerat că de aceea nu s'a ferit, pentru că, nici că credea că comite incest, contractându asemenea uniune, care la multe popoare este și permisă. Pe când dacă l'a comis pe subțascuns, este că știa că comite crimă, altmintrelea nu se ferea, și de aceea pedepsa atunci este mai gravă.

Acum că cunoaștem aceste distincțiuni, credem că putem explica diversitatea de deciziune a lui Paul în deosebitele paragrafe din Sentințele sale, și că Paul aplica bărbatului pedepsa deportațiunii când comitea incestul *juris gentium*, iar pedepsa relegațiunii când comitea incestul *juris civilis*.

Acăsta stare de lucruri a durat și în Imperiul de jos, până la novellă XII, prin care în capitolul 1 s'a decis că pedepsa incestului va fi exiliul, și dacă de-

linquentul este militară și degradația militară (*cinguli pricatio*), iar dacă delinquentul este o persoană civilă, pe lângă exilul, elu mai era pedesit și cu bătaia (*verberatio*).

Femeia care în cunoștința a legii va fi comisă incestu, va fi supusă la aceeași pedepsă. Bărbatul va fi tot-d'auna presupus că cunoște legea. Iar prin Novella 154, Justinian merge și mai departe, căci pronunță pedepsa de mörte în contra culpabililor de incestu, din öre-care provinciile depărtate, și a nune din Mesopotamia, și Ösdroena, unde incestele se înmulțiseră. Înprivința acestui din urmă punctu Accarias este exactu, iar Demangeat de două öri în eröre: mai änteu căci citeză novela 134 (care în capitolul 10, vorbește de adulteriu, și nu aplică pedepsa de mörte, în locu să citeze novela 154, și alu doilea căci crede că Justinian a înflesu în modu generalu prin ultima novelă pedepsa de mörte tutulorö locuitoriloru din Imperiu. În cätü regula generală römâne și în urma novelei 154, totü pedepsele prevödute de novela 12, capitolul 1.

În Pandecte găsimu unü textu curiosu alu jurisconsultulu Marcianu, elu formeză legea 57 §. 1 *De ritu nuptiarum*, pe care amü tradus'o deja și care sună astfelu: „În cartea a doua a Commentariulu lui Papinianu despre adulteru, Marcianu face observațiunea urmätore: Împerațiü Marcu-Aureliu și Lucius Verus au adresatü Flaviei Tertulla prin intermediulu libertinulu Mensor rescriptul urmätorü: *Suntemü mișcați și de lungimea timpulu de cândü esti cäsătoritä cu unchiul täu maternü, și de împrejurarea că möșa ta t'a datü dupä densul în cäsătoritä, și că ai făcutü cu densul mulți copii; și, de aceia, tinëndü socotelä de concursulu tutulorü acestorü împrejurări, întärimü starea copiilorü voștrü obtinuti din acea cäsătoritä contractatä de*

voi de acum patru-zeci de ani, și îi declarăm că cum ar fi concepuți din juste nuptii."

În condicta lui Justinian, găsim iarăși o Constituțiune curiosă a Impăraților Valentinian, Theodosiu și Arcadiu, de care am vorbit deja, și care formează legea 4. „*De incestis et inutilibus nuptiis* (V, 5):" Accia care voru fi contractată căsătorii în contra preceptelor legilor sau în contra mandatelor și constituțiunelor imperiale, să nu câștige nimic din acea căsătorie, nici cu titlu de donațiune *ante nuptias*, nici cu nici un alt titlu: și orice liberalitate va proveni de la unul din soți în favoarea celui-l-altu, să i se ridice ca de la un nedemn sau ca de la o nedemnă și să se atribue fiscului: *afară numai de acele femei sau bărbați care sau înșelat sau dintr'o erore grozavă, neprefăcută, nici provenită dintr'o vilă cauză, sau au cădutu în păcatu din cauza pasiunelor tinereții, care însă numai atunci vrem să scape din lațurile legii noastre, dacă îndată ce au descoperitu erorea, sau îndată ce voru fi ajunsu la etatea legiuită (adică la 25 de ani) voru fi disolvatu uniunea fără cea mai mică întârziere.*"

Prin celu d'întăiu fragmentu se validază o căsătorie nulă în casă de bună credință a soților, unită cu toate celelalte circumstanțe grave de care pomenește rescriptul Impăraților Marcu-Aureliu și Lucius Verus. Ceia ce dovedește că Impărații în casuri grave declară uniunea incestuoasă valabilă când milita pe lângă buna credință a soților și alte circumstanțe grave. Dar nu se dovedește prin acesta că această validare s'a ridicatu la înălțimea de teoriă juridică generală, aplicabilă de dreptu în asemenea circumstanțe.

Suntem departe de căsătoria putativă, de care tratăză articolele 201 și 202 din Codul civil, în care se erigază ca doctrina că în casu de bună credință a unuia din soți, căsătoria produce efecte ca când ar fi

in condițiile legii faciă cu el și cu copii născuți din acea căsătorie, iar in casă de bună credință a ambilor soți, ea produce efecte faciă cu amândouă soții și copii născuți din acea căsătorie, căsătorie putativă, care a trecut și in condica Alexandru Ioan I, in articolele 183 și 184, și care seamănă mai mult cu *erroris causae probatio*, de cât cu cea ce găsim in constituțiunea Impăraților Marcu Aureliu și Lucius Verus. In cât analogia găsită de Demangeat între această constituțiune și articolele 201 și 202 nu mi se pare să existe nici in cea mai mică proporțiune. Dacă vrea analogia, mai ușor o putea găsi Demangeat între *erroris causae probatio* (despre care am tratat in vol. I al Fragmentelor mele juridice, la care trămițu pe cititori) și căsătoria putativă din Condica Napoleon. Veđi Demangeat, *Cours élémentaire de droit romain*, I-a edițiune, Tomu I, pag. 267.

Prin constituțiunea lor Impărații Valentinian, Theodosiu și Arcadiu nu legitimeasă, din căusă de eróre, căsătoria nulă (cea ce dovedește că nici o dată la Romanii nu s'a erigiatu in teoriă căsătoria putativă din căusă de eróre asupra nulității din causa cogațiunei sau afinității), ci exemptază numai de pedepsa confiscățiunei pe soții de bună credință, cu condițiunea expresă și imperioasă cerută, ca din contră de îndată ce vor fi descoperit erórea, să se despartă, să inceleze de a mai trăi împreună, să faciă să inceteze scandalul.

Afară de peregrinitate, cogațiune și afinitate, Romanii mai cunoșteau și alte cause prohibitive de căsătorie :

I. Prima și cea mai vechiă este prohibițiunea de căsătorie între patricii și plebei. Ciceron, in tractatul său *De republica*, II, 37, atribue această prohibițiune legii celor XII Table, și spune a nume că această prohibițiune aparține celi d'a doua serie de decemviri, care au decisu (*sanxerunt, ut ne plebeis cum*

patribus connubia essent) să nu fie conubiū între plebei și patricii. Titu Liviū (IV, 4, 5 și 6) constată că prohibițiunea e consacrată de legea celor XII Table fără să afirme ca Ciceron că ea emană din propria găsimă cu cale a ultimilor decemvirii. Și e mai probabil că o asemenea prohibițiune n'a putut să fie creată pentru prima oră de decemvirii, că au găsit-o în usū și au consacrat-o, pōte că se așteptau plebeii a căror influență și progres spre egalitate cu patricii făcea pași repezi, să nu fie manținută, și pōte că acesta au și făcut primii decemvirii, ca progresul mai mare spre egalitate, iar cea d'a două seriă de decemvirii au persistat în vechile tradițiuni. Cea ce este însă constantă, este că acesta a exasperat mult pe plebei, care s'au opintit din răpunerii și au făcut să se voteze în anul 310, plebiscitul Canuleiū, care avea putere obligatorie pentru ambele ordini, prin care se suprimă prohibițiunea.

O altă prohibițiune exista probabil chiar din cele d'întăiu timpuri ale Romei între ingenui și libertini. Și în cele d'întăiu timpuri ale Republicei, a trebuit să intervie un senatusconsult care să permită libertinei Hispala Fecenia, care descoperi Senatului misterele Bachanalelor, în schimbul serviciului ce ea aduse Republicei prin această descoperire, să se căsătorească cu un ingenu, după cum ne spune Titu-Liviū (XXXIX, 19).

Acastă prohibițiune fu ridicată de legile caducare, și restrânsă la senatorii, la copiii lor de gradul întâiu și la cei-l'alți descendenți prin masculii. Ecă ce ne dăce în privința acesta legea 44 *principium*, D. *De ritu nuptiarum* (XXIII, 2), care este extrasă din cartea I a Comentariului jurisconsultului Paulu tocmai asupra legilor caducare Julia și Papia Poppaea : „Legea Julia prevede dispozițiunea următoare: *Nici un senatori, fiu de senatori, nepotii de senatori, născutul din fiu, strănepotii de senatori, născutul din nepot, născutul din fiu să nu ia, sciindii, cu dolii, în*

căsătoria vre-o libertină, sau vre-o femeie, care, sau ea, sau tatăl ei, sau muma ei să exercite sau să fi exercitată vre-o artă scenică (de joc). Nici să se logodască cu dânsa. Asemenea nici o fată de senator, sau nepotă de senator, născută din fiu, sau strănepotă de senator, născută din nepot, născută din fiu, să nu se căsătorească nici să se logodască, știind, cu dol, cu vre-un libertin, sau cu vre-un bărbat, care, sau el sau tatăl lui, sau muma lui, să exercite, sau să fi exercitată vre-o artă scenică (de joc). Nici vre-unul din aceștia să se căsătorească sau să se logodască, știind, cu dol, cu o femeie din cele mai sus-menționate."

Ingenii rămaseră în imposibilitate de a se căsători cu femeile culpabile de *lenocinium*, care se numesc *lenae*, chiar dacă ar fi ingenu, și vice-versa ingenuele cu bărbații culpabili de *lenocinium*, adică *lenones*, chiar dacă ar fi ingenui. Prohibițiunea există între ingenu și ingenue, și cu libertele sau libertii *lenonilor* sau *lenelor*. Este culpabil de *lenocinium* și se numește *leno*, în virtutea legii *Julia de adulteriis*, bărbatul care se folosește bănește din adulterul femeii sale, sau care prindând-o în adulteriu, continuă de a trăi în căsătoria cu dânsa (Ulpianulegea 2 § 2 D., *Ad legem Juliam de adulteriis coercedis*, XLVIII, 5). Prin urmare vice-versa este *lena*, femeia care se folosește bănește de adulterul bărbatului ei (bună-ora, care trăește din paralele ce-i da o muere bătrână care lă întreține) sau care prindându-l în adulteriu, continuă de a trăi cu dânsul în căsătoria. Aceste prohibițiuni sunt edictate totu de legile caducare. Aceste legi mai prohibă căsătoriele între ingenu în genere și femeile prinse în adulteriu, precum și cu femeile condamnate în urma unei acușatiuni publice, sau notate de infamie (Ulpian *Regule*, titlul XIII, § 2 și titlul XVI, § 2).

Care este sancțiunea acestor prohibițiuni a legilor Julia și Papia Poppaea?

De la un *senatusconsult*, intervenit după propozițiunea lui Marc-Aureliu incolo, este constantu că sancțiunea este nulitatea căsătoriei, după cum ne spune Paul în legea 16 D., *De ritu nuptiarum*, pe care am tradus-o deja. Cestiunea este însă de a se ști dacă *senatus-consultul* a inovat în această privință sau n'a făcut de cât să menție o prohibițiune existentă deja după legile caducare?

Acastă cestiune este gravu controversată. Demangeat susține că nulitatea căsătoriei este pentru prima oară pronunțată de *senatusconsultul* din timpul lui Marcu-Aureliu, și că sub legile caducare sancțiunea era multu mai restrânsă, că ea se reducea la incapacitatea soților, care s'au căsătorit în contravențiune cu legile caducare, de a putea primi liberalități unul de la altul, chiar în cazul în care ei pot primi liberalități, de exemplu, *mortis causa*, *exilii causa*, *divortii causa*, căci știm că în principiu donațiunile erau prohibite între soți, căsătoriți chiar în conformitate cu prescripțiunile tuturilor legilor. Demangeat argumentează în favoarea opiniunii ce susține (Vezi *Cours élémentaire de droit romain*, a 3-a edițiune, tomu I, pag. 269) din paragraful 2 alu titlului XVI din Regulele lui Ulpian, pe care l'am tradus deja în Volumul I alu *Fragmentelor mele juridice*, în care Ulpian dice că, câte o-dată bărbatul și femeia nu pot primi unul de la altul, ceea ce se întâmplă când au contractat căsătoria în contra legilor Julia și Papia Poppaea, de exemplu dacă cineva a luat de nevastă o femeie notată de infamie, sau dacă un senator s'a căsătorit cu o libertină. Vezi, dice Demangeat, *jurisconsultul* întrebuintează expresiunile de *vir et uxor*, care se aplică la soți valabilu căsătoriți, și nu vorbește de altă pedepsă de cât de incapacitatea de a primi unul de la altul. Apoi ce trebuință era de a sea

reinoi prohibițiunea de Marcu-Aureliu, dacă ea exista deja în virtutea legilor Iulia și Papia?

Aceste obiecțiuni mi se par nesperioase. Cătu pentru expresiunile de *vir et uxor*, ele nu însemneză nimic, înteu pentru că nu sunt pronunțate expresu în paragraful 2, ci numai se potu considera ca subînțelese, căci sunt întrebuințate în paragraful 1.

Apoi aceste expresiuni au putut forte bine fi întrebuințate și la o căsătorie nulă, căci Romanii n'au expresiuni tehnice pentru cazul în care bărbatul și femeia nu vor să contracte concubinatu, ci căsătorie, daru căsătorie e nulă căci este prohibită. Apoi în paragraful 2, Ulpian nici nu putea să vorbească de altu ceva de cătu de incapacitatea de a primi liberalități ce ce au contractatu o asemenea căsătorie, căci acesta era materia de care tracta Ulpian în titlul XVI, iar nu și de nulitatea căsătoriei, căci acestu titlu nu se ocupă în mod generalu de căsătorie. În fine a putut forte bine Marcu-Aureliu să repete o prohibițiune deja vechiă, fără să i se impute că face ceva inutilu. Căte dispozițiuni se consacra din nou în modu expresu chiar la Romanii, fără să fie necesitate de a fi reînnoite. Adăogați că acesta se explică mai lesne la Romanii, unde există posibilitatea desființării legilor prin desuetudine. În speciă s'a putut crede că o prohibițiune întemeiată pe idei de diferență de condițiuni sociale, s'a putut toci, și că a cădut în desuetudine prin consuetudini noi mai liberale. Daru atunci, obiectă partisanii opiniunii lui Demangeat, ce trebuință avea Ulpianu să ne spună că ce uniți în contra legilor caducare, dacă sunt necăsătoriți, nu potu primi unul de la altul liberalitățile ce ce căsătoriți valabilu potu primi unul de la altul? Dacă nu sunt de locu căsătoriți, dacă căsătorie lor e nulă, atunci nu sunt soți, și atunci nu potu primi ca soți unul de la altul ci ca străini. Era inutilu deci a mai spune că nu

potu primii unul de la altul ca soți (*nihil inter se capiunt*..... dice în adevărul textul).

Trebuie să mărturisesc că această din urmă obiecțiune e gravă.

Cu toate acestea eu adheru la opiniunea a doua, profesată între alții de Domnu Accarias (Precis de droit romain, 3-a edițiune, Tomu I, pagina 199, nota 3), conformu căria căsătoria contractată în contra prohibițiunilor legilor caducare e nulă, ca și în virtutea senatusconsultului lui Marcu-Aureliu.

Eacă cum explicu paragraful 2 din titlul XVI a Reguleloru lui Ulpianu.

După legile caducare, în principiu, celibatarul nu pote primii de la streinu prin liberalități *mortis causa* nimic, prin liberalități între vii pote primi totu ce i se da.

Iar *orbis*, adică însuratul fără copii, pote asemenea de la streinu primi tot ce i sa da prin liberalități între vii, iar prin liberalități *mortis causa* de la streinu nu pote beneficia de cât de jumătate din ceia ce lii se da.

Prin excepțiune, dacă liberalitatea *mortis causa* este făcută soțului chiar ne însurat, a fortiori celui însurat care are copii, de către unu ascendent sau unu descendentu până la alu treilea grad beneficiarul pote profita de întreaga liberalitate. Asemenea dacă beneficiarul *mortis causa* are, dacă e bărbatu, mai puțin de douăzeci și cinci de ani sau mai mult de șaizeci de ani, iar dacă e femeie, dacă are mai puțin, de douăzeci de ani sau mai multu de cinci-deci, atunci chiar de ar fi celibataru, pote profita de tota liberalitatea *mortis causa* emanată de la unu streinu. Intre densii însă soții chiar dacă n'au copii, potu primi *mortis causa* liberalități unul de la altul, dacă sunt cognați până la alu șeselea grad, în gradul însă bine înțelesu în care se potu căsători, dacă are bărbatul mai puțin de douăzeci și cinci sau mai

multu de șeaî-deci de anî, femeia mai pucin de două-deci saū mai multu de cinci-deci de anî, dacă aū obținutu de la Impăratu *jus liberarom*.

Să ne inchipuimū acum asemenea pērsone care aū și facia cu strēini și între dēnsele, cāsătorindu-se plenitudinea lui *jus capiendi* din liberalității *mortis causa*, dacă cāsatoria ar fi valabilă, căci pedēpsa orbității nu 'i atinge, precum și dacă ar fi nulă, căci atunci n'ar fi soți, și pedēpsa celibatului ne atingându-'i nu s'ar aplica cele-lalte dispozițiuni ale legilor Julia și Papia Poppaea, care nu vorū ca senatorul care ia o libertină, ca ingeniul care ia o femeie notată de infamie, să pōtă primi unul de la altul liberalității *mortis causa*, ei ca necāsătoriți nu ar cădea nici subț acēsta a doua dispozițiune a legilor Julia și Papia. Ei biue acēsta nu aū voitū legile Julia și Papia! Nu aū voitū ca cei ce aū păcătuitū, ca *ii qui deliquerunt* să profită din delictul lorū: de și necāsătoriți, de și cāsatoria lorū este nulă, totuși nu potū primi unul de la altul; dacă nu se cāsatoriaū de locū, dacă nu și bâteaū jocū de legi ei puteaū primii unul de la altul; aū contravenitū legilorū, nici nu sunt cāsătoriți, nici nu potū beneficia unul din liberalitățile *mortis causa* ale-celui-l-altū. Ceia ce mă face să adoptū acēstă opiniune este considerațiunea următoare, care a scăpatū d-lui Accarias, adică că ar fi curios, ca în timpulū legilorū Julia și Papia, într'o epocă în care totū mai putuse să rămāie din prejudetele de deosebire de clase sociale, căci era la începutul stabilirii monarhiei, la o epocă în care calitatea de senatorū putea să aibă o mai mare valōre, cāsatoria să fie valabilă, adică sancțiunea prohibițiunei să fie mai slabă, și pēste două secole, subț Marcu-Aureliū, când tyrania Impērațiilor se întārise, și nivelase tōte clasele subț despotismul lorū, cândū filosofia stoică se respāndise în modū extraordinarū, tocmai subț Marcu-Aureliū, Impēratū filosofū, să se stabilească o sancțiune mai

severă, nulitatea căsătoriei. Și iarăși mi s'ar părea curios (acest argument l'ă împrumut de la Accarias) ca jurisconsultul Ulpian să descrie în Fragmentele sale o teoriă multă anterioară Senatusconsultului lui Marcu-Aureliu, adică a timpului în care trăia, să descrie teoria legilor Julia și Papia, teoria de două secole și jumătate, abolită în timpul său de o jumătate de secol, fără să ne-o spuie, că face istoria, iar nu legislațiune practică, iar Modestin în legea 42 § 1 D., *De ritu nuptiarum* să ne spuie categoric că între asemenea persoane căsătoria este nulă, în mod general, fără să menționeze că acesta ar deriva de la Marcu-Aureliu, ci în mod general ca cum n'ar fi fost nici o dată altminterlea.

Acastă opiniune se mai întărește și prin considerațiunea că prohibițiunea de căsătorie între ingenu și libertin atrage nulitatea căsătoriei, și dispozițiunea legii Julia care nu este de cât o rămășiță din această prohibițiune, până la proba evidentă contrariă, trebuie să fie sancționată prin aceeași sancțiune: altminterlea prea ar fi transițiunea bruscă. Mai este de observat că termenii legii Julia, care prescriu prohibițiunea sunt imperativi: *Qui senator est... ne... sponsam uxorem... habeto libertinam... neve senatoris filia... libertino... sponsa nuptave esto...*, expresiuni observate de Savigny și care, după cum mărturisește, îl încercă în opiniunea ce susține. În fine adăogăm (de și nu se poate pune temei sigur pe afirmațiunile istorice ale lui Justinian), că Justinian în legea 28 C., *De nuptiis*, V, 4, dice că Ulpian se întreabă dacă căsătoria contractată între o libertină și un ingenu, care în urma căsătoriei era înălțat la dignitatea de senator, era disolvată, din cauză că legea Papia nu suferea să existe căsătorii între senatori și libertine. Cu alte cuvinte, Justinian

afirmă în modu pozitivu că după legea Papia, căsătoria între unu senatoru și o libertină era nulă.

Opiniunea contrariă este susținută și de Machelard, *Textes sur les donations entre époux* § 1, și de marele Savigny, *Traité de droit romain*, traducțiunea lui Ch. Guenoux, Tomu II, apendicele VII, No. 3, a căruia argumentațiune, forțe ingeniósă, mi se pare însă trasă de pėru.

Prohibițiunea de căsătoria între senatoru și libertină putea să fie ridicată prin rescriptu imperialu, după cum ne spune Ulpianu în legea 31 D., *De ritu nuptiarum*, deja tradusă. Și totu Ulpianu ne spune în legea 29 a aceluiașu titlu că dacă un senatoru se va căsători cu o libertină, deși de o dată căsătoria este nulă, însă dacă în urmă bărbatul perde dignitatea de senatoru, din momentul acela căsătoria începe a exista. Și ce e curiosu. Ulpianu decide acésta, comentând legile Julia și Papia Poppaea. În adevėr, legea 27 e extrasă din Cartea 7 a Comentariulu sėu asupra acestorū legi. Incă un argumentu că legea Julia și Papia Poppaea pronunțau nulitatea căsătoriei, și că în acestu sensu prin urmare trebuie să interpretăm tóte textele ale lui Ulpianu, și prin urmare și textele din Regulele sale, care au încurcatu, amețitu și amăgitu pe partisanii opiniunei contrarii.

Impėrații bizantinī merseră și mai departe. Ei prohibiră căsătoria senatorilorū și persónelorū înalte cu servitórele, ficele de servitorī sau servitóre, cu cărciumăresele sau ficele de cărciumari sau cărciumărese și în genere cu orī-ce femeia humilă sau abjectă, adică de condițiune de josu de totu. Acésta rezultă dintr'o constituțiune a lui Constantin din anul 336, care formeză legea I în condica lui Justinian titlul *De naturalibus liberis*, cart. V, 27, și dintr'o constituțiune a Impėrațilorū Valentinianu și Martianu din anul 454,

severă, nulitatea căsătoriei. Și iarăși mi s'ar părea curios (acest argument l'ă împrumut de la Accarias) ca jurisconsultul Ulpian să descrie în Fragmentele sale o teoriă multă anterioară Senatusconsultului lui Marcu-Aureliu, adică a timpului în care trăia, să descrie teoria legilor Julia și Papia, teoria de două secole și jumătate, abolită în timpul său de o jumătate de secol, fără să ne-o spuie, că face istorie, iar nu legislație practică, iar Modestin în legea 42 § 1 D., *De ritu nuptiarum* să ne spuie categoric că între asemenea persoane căsătoria este nulă, în mod general, fără să menționeze că acesta ar deriva de la Marcu-Aureliu, ci în mod general ca cum n'ar fi fost nici o dată altminterlea.

Acastă opinie se mai întărește și prin considerațiunea că prohibițiunea de căsătorie între ingenu și libertin atrage nulitatea căsătoriei, și dispoziția legii Julia care nu este de cât o rămășiță din această prohibiție, până la proba evidentă contrariă, trebuie să fie sancționată prin aceeași sancțiune: altminterlea prea ar fi tranzițiunea bruscă. Mai este de observat că termenii legii Julia, care prescriu prohibițiunea sunt imperativi: *Qui senator est... ne... sponsam uxorem... habeto libertinam... neve senatoris filia... libertino... sponsa nuptave esto...*, expresiuni observate de Savigny și care, după cum mărturisește, îl încurcă în opiniunea ce susține. În fine adăogăm (de și nu se poate pune temei sigur pe afirmațiunile istorice ale lui Justinian), că Justinian în legea 28 C., *De nuptiis*, V, 4, dice că Ulpian se întreabă dacă căsătoria contractată între o libertină și un ingenu, care în urma căsătoriei era înălțat la dignitatea de senator, era disolvată, din cauză că legea Papia nu suferea să existe căsătorii între senatori și libertine. Cu alte cuvinte, Justinian

afirmă în mod pozitiv că după legea Papia, căsătoria între un senator și o libertină era nulă.

Opiniunea contrariă este susținută și de Machelard, *Textes sur les donations entre époux* § 1, și de marele Savigny, *Traité de droit romain*, traducțiunea lui Ch. Guenoux, Tom II, apendicele VII, No. 3, a căruia argumentațiune, foarte ingenioasă, mi se pare însă trasă de pământ.

Prohibițiunea de căsătoria între senator și libertină putea să fie ridicată prin rescriptul imperial, după cum ne spune Ulpian în legea 31 D., *De ritu nuptiarum*, deja tradusă. Și totuși Ulpian ne spune în legea 29 a aceluiași titlu că dacă un senator se va căsători cu o libertină, deși de o dată căsătoria este nulă, însă dacă în urmă bărbatul pierde dignitatea de senator, din momentul acela căsătoria începe a exista. Și ce e curios. Ulpian decide acesta, comentând legile Julia și Papia Poppaea. În adevăr, legea 27 e extrasă din Cartea 7 a Comentariului său asupra acestor legi. Încă un argument că legea Julia și Papia Poppaea pronunțau nulitatea căsătoriei, și că în acest sens prin urmare trebuie să interpretăm toate textele ale lui Ulpian, și prin urmare și textele din Regulele sale, care au încercat, amestec și amăgit pe partizanii opiniunii contrarii.

Impărații bizantini merseră și mai departe. Ei prohibiră căsătoria senatorilor și persoanelor înalte cu servitorii, ficele de servitori sau servitoare, cu cărciumăresele sau ficele de cărciumari sau cărciumărese și în genere cu orice femeie humilă sau abjectă, adică de condițiune de jos de tot. Acesta rezultă dintr-o constituțiune a lui Constantin din anul 336, care formeză legea I în condica lui Justinian titlul *De naturalibus liberis*, cart. V, 27, și dintr-o constituțiune a Impăraților Valentinian și Martian din anul 454,

care formeză legea 7 în condica lui Justinianū, titlul *De incestis et inutilibus nuptiis*, V, 5.

Însă Impăratul Justinianū, voindū a se căsători cu actrița Teodora, suprimă prohibițiunea între ingenui de ori-ce tréptă cât de înaltă și femeile care exercitaseră o artă scenică, dar care încetaseră de a o mai exercita, cu condițiune însă de a redacta o fôia de zestre. Eacă ce dăce în adevărū elū în constituțiunea sa, care formeză legea 23 în Condică, titlul *de Nuptiis*, V, 4. În paragraful 1 el se exprimă ast-felū : „Itaque cum injustum sit... mulieres.... quae scenicis ludis sese immiscuerunt, postea vero spreta mala conditione ad meliorem migravere sententiam et inhonestam professionem effugerunt, nullam spem principalis habere beneficii, praesenti sanctione clementissima principale beneficium sub ea lege condonamus, ut, derelicta mala et inhonesta conversatione commodiorem vitam amplexae fuerint, honestatique sese dederint, liceat eis nostro supplicare numini, ad matrimonium eas venire permittentes legitimum...: his qui eis conjungendi sunt nullo timore tenendis: sed ita validum permanere matrimonium confidentibus quasi nulla praecedente inhonesta vita uxores eas duxerint, sive dignitate praediti sint, sive alio modo scenicas in matrimonium ducere prohibeantur: dum tamen dotalibus omnimodo instrumentis nonsine scriptis tale probetur conjugium.— De aceea, de ôre-ce era nedrept ca femeile care se amestecaseră în jocurile de scenă, iar după aceea desprețuind această condițiune rea, își aū schimbatū părerea și aū fugitū de profesiunea neonestă, să nu aibă nici o speranță de a căpăta beneficiul imperial..... prin această constituțiune clementisimă le acordămū beneficiul imperialū, ca, dacă vor părăsi réua și neonestă profesiune, vorū îmbrățișa un traiū mai comod și se vorū da spre honestitate, să le fie permisū să învôce divina nôstră prevedință, și să contracte căsătorie lăgitimă, iar bărbații care se unescū cu ele să

nu aibe nici o témă, ei să se încredă că căsătoria lor rămâne așa de valabilă ca cum le ar fi luat în căsătoria fără să fi avut în trecut o viață neonestă, fie că ei sunt ornați cu o dignitate óre-care, fie că în ori-ce altú modú sunt prohibiți de a se căsători cu o femeică de scenă : cu condițiune însă ca în ori-ce casú să probeze căsătoria lor prin acte dotale scrise.“

Iar prin novela 117, Justinian merse și mai departe, și permise ca ori-ce femeică, chiar din cele menționate de Impărații anteriori ca abjecte, să pótă lua ori-ce bărbați în căsătoria, fără nici o condițiune dacă nu sunt dignitari înalți, iar dacă sunt dignitari numai subț condițiunea de a redacta fóiă de zestre, prin care să probeze căsătoria, fóiă de zestre care se cere *ad solemnitatem*, iar nu numai *ad probationem*. Eacă în adevăr ce țice Justinian în novela 117, Capú 6 : „.....sed licentiam volentibus praebemus, et si quibuslibet magnis dignitatibus decorentur, hujusmodi (quas Constantini lex abjectas vocavit) mulieres cum dotalibus instrumentis sibimet copulare. Reliqui vero citra eos qui majoribus dignitatibus decorati sunt, licentiam habeant hujusmodi mulieres accipere, sive scripto voluerint, sive solo affectu nuptiali: si tamen liberae sint, et cum quibus liceat nuptias celebrare.... — ci celorú ce vorú le acordăm facultatea de a se căsători redactându instrumente dotale cu femeică de categoria acelora (pe care constituțiunea lui Constantin le numea abjecte). Iar cei-l-alti, afară de cei decorați cu dignități mari, să pótă să se însóre cu asemenea femeică, fie redactând foi de zestre, fie exprimânduși voința de a se căsători cu ele în ori-ce altú modú: numai să fie libere, și să fie permis a le lua în căsătoria (adică să nu fie alte cause legale de prohibițiune).“

Asemenea este prohibițiune la căsătoria între femeica adulteră și complicele său. Acésta rezultă din legea 70, principium D., *Ad. legem Juliam de adulteriis*, XLVIII, 5, în care jurisconsultul Paulú ne spune că

nu e prohibițiune, dacă bărbatul său unu străin a amenințat numai pe complicele suspectu de acusațiune, fără să fi intentatū în contra lui *judicium publicum*. Decī a contrario, dacă elū a fost deja acusatū, a fortiori condamnatū, nu pōte lua de nevastă pe femeia cu care a comisū adulterul.

Mai este prohibițiune de căsătoria și între cei ce exercită o funcțiune publică, unū *officium* civilū sau militarū într'o provincie (afară dacă nu e chiar elū originarū din provincie) cu o femeie originară din acea provincie, sau domiciliată într'ênsa.

Acastă prohibițiune există de la începutul Imperiului, după D. Accarias din secolul al II-lea de la Christos. Ea era necunoscută în timpul Republicei. Ea rezultă din constituțiunii imperiale. Acestū felū de constituțiunii imperiale purta numele specialū de *mandata*, din cauza formeī lorū, căci conținea instrucțiunii a nume date funcționarilorū. Causa prohibițiunii este îndoită: 1° ca nu cumva funcționarul să abuzese de puterea și influența sa spre a decide pe fata sau pe părinții fetei să consimță la o asemenea căsătorie; 2° și mai cu seamă, ca funcționarul, mai cu seamă dacă era president de provincie, să nu caute să se alieze cu o femeie din familia vechiă domnitōre în provincie, și să să neglijese interesele Statului romanū în favōrea intereselorū locale, sau chiar să caute să scuture jugul romanū și să redea provinciei independența în favōrea fostei familii domnitōre. Nu numai funcționarul, dar nici fiul funcționarului nu avea *connubium* cu o femeie originară din provincie sau domiciliată acolo. Căsătoria însă este permisă dacă funcționarul sau fiul funcționarului s'a logoditū înainte de a intra în funcțiune. Asemenea, după încetarea funcțiunii, căsătoria este posibilă, și dacă ea a fost contractată în timpul funcțiunii, ea e considerată în totū timpul funcțiunii ca concubinată, iar dacă soțū perseveră în voința de a trăi împreună și ca soți, de

la încetarea funcțiunei, concubinatul se transformă în căsătoria legitimă. Copii născuți și concepuți în timpul funcțiunei sunt *spurii*, iar cei concepuți și născuți în urmă sunt legitimi. Sancțiunea este nulitatea căsătoriei (Veđi legile 38 principium și § 1, 57 principium, 63, 65 principium și § 1 D., *De ritu nuptiarum*, XXIII, 2, pe care le-amă tradusă deja). Copii născuți sunt spurii. Donațiunea făcută este nulă în legislația clasică, revocabile pe cale de acțiune utilă în favórea donatorului, iar nu caducă și confiscată de fiscă, după cum s'ar crede din câte-va texte interpolate de comisarii lui Justinian, în a căruia legislațiune în adevér donațiunea făcută e nulă *ipso jure* și caducă, adică revendicată de fiscă. Acésta este părerea nóstră contra lui Savigny, Machelard, Accarias, după cum amă demonstrat în comentariul nostru asupra titlului din Pandecte, *De donationibus inter virum et uxorem*. În acestă sensă explică eă legile 3 § 1: 32 § 28 D., *De donationibus inter virum et uxorem* (XXIV, 1), legea 7 C., același titlu (V, 16), legea 4 C., *De incestis nuptiis* (V, 15), și legea 38 § 1 D. *De ritu nuptiarum* (XXIII, 2), în care vorbele *non fit caduca* sunt interpolate: saă că lipsea propoziția întregă *et dos data non fit caduca*, saă dacă existău vorbele *et dos*, atunci trebuiaă să fie urmate de expresiuni în care să se șică că dota a fost valabil dată, saă că aparține bărbatului (*dos recta data est, dos data marito fit etc.*)

Asemenea un fost tutore nu póte lua în căsătorie pe fosta sa pupilă, afară numai dacă ea îi a fost destinată de tatăl eă prin testamentă, saă dacă a fostă logodită cu ea, în viața tatălui eă. Asemenea ună curatore nu póte lua în căsătorie pe adulta de subt curatela sa, de câtă dacă îi a fost destinată de tatăl eă prin testamentul seă saă logodită cu dēnsa în viața tatălui seă. (Paulă, legea 36 D. *De ritu nuptiarum*). Asemenea nici fiul tutorului nici fiul curatorului, nu

póte lua în căsătorie pe fosta pupilă a tatălui său, pe adultă de sub tutela tatălui său. Și această prohibițiune se întinde până la nepotă (Paulă, legea 57 D. *eod. tit.*). Ba încă nici heredele extraneu ală tutorului nu póte lua în căsătorie pe fosta sa pupilă (Callistrat, legea 64, § 1 D. *eod. tit.*). Și prohibițiunea merge atât de departe, în cătă nici libertul unu cūratoru nu póte lua în căsătorie pe adultă de sub tutela patronului său (Paulă, legea 37 D., *eod. tit.*). Prohibițiunea dură până la trecerea unu anu utilu de la împlinirea etății de douăzeci și cincă de ani de către fosta pupilă sau fosta adultă în tutela (Impărații Valeriană și Galliană, legea 6 C., *De interdicto matrimonio inter pupillam et tutorem seu curatorem filiosque eorum*, V, 6.) Rățiunea prohibițiunei este că să nu se aducă vr'ună prejudiciu pupilei sau adultei în acțiunea ce are ea pentru dare de socoteli în contra tutorului, curatorului, sau moștenitorului său, să nu devie darea de socoteli ilusorie, influențată de căsătorie astfel contractată. Pe cătă timpă dură dreptulă la restituțiune în *integrum*, care dură un anu utilu după ajungerea la etatea de 25 de ani ca tóte acțiunile pretoriane, pe atâtă timpă putându-se cere restituirea în *integrum* de către minoră de 25 ani chiară în contra dării de socoteli de către tutore, nu se póte dice sigură despre tutore că e salvată definitivă de obligațiunea de a da socoteli, și de aceea prohibițiunea dură chiară față cu elă sau cu fiul, sau cu nepotul său, sau cu heredele sau chiar extraneu. Sancțiunea este nulitatea căsătoriei. Pe lângă aceasta, incapacitatea bărbatului de a primi liberalități testamentare din partea femeii cu care a contractată o asemenea uniune. Femeia însă putea valabilă primi de la bărbat (Marciană, legea 128 D., *De legatis* I (XXX)). În fine tutorele, cūratorul, sau fiul tutorului ori ală curatorului care a contractată o asemenea căsătorie era notată de in-

famiă, și putea chiar de către magistratū *extra ordinem* să fie pedepsitū cu o pedepsă corporală, în proporțiune cu dignitatea pupilei sau adultei. (Paulū legea 66 D., *cod tit.*).

Acastă prohibițiune este introdusă printr'unū Senatusconsultū votatū după propozițiunea Impăraților Marcu Aureliū și Commodū, după cum rezultă din inscripțiunea legii 60 D., a titlului nostru care este a juriconsultului Paulū și este extrasă din cartea unică a Commentarului său asupra Orațiunei divului Antoninū și Commodū. Antoninū aci însemnează nu Antoninū Caracalla, nici Antoninū celū Piū, ci Marcu Aureliū care era din familia Antoninilorū. În adevărū Marcu Aureliū este consortulū lui Commodū la Imperiū.

O altă prohibițiune este aceea stabilită de Impăratul Constantin, între răpitorul unei vergine și verginea răpită, între care se proscrise ori-ce connubiū. Acastă prohibițiune fu creată de o Constituțiune a Impăratului Constantin care nu figurează în condica lui Justinianū, darū care este inserată în Condica Theodosiană unde formeză legea 1, D., *De raptu virginum*, IX, 24. Prohibițiunea fu întinsă de Impăratul Constantin la veduva sau călugărița (*sanctimonialis* sau *sacrosaneta*) răpită, căria s'a interdisū căsătoria cu răpitorulū ei pentru o constituțiune care formeză în aceeași Condică Theodosiană legea 1 *De raptu vel matr. sanctim.* IX, 25. Justinianū repetă prohibițiunea prin novelele 143 și 150, și pedepsi chiar cu mörtea pe răpitorū (legea 1 principium și § 1—3 C., *De raptu virginium, seu viduarum nec non sanctimonialim*, IX, 13, Instituțiunii, titlu *De publicis judiciis* care este ultimul al Cărtii IV, § 8).

În fine Impăratul Constantin opri în anul 339 căsătoria între creștini și oarei (legea 6 C., Theod. *De judaeis*, XVI, 8). Constituțiunea sa fu confirmată de o constituțiune a Impăraților Valentinianū și Theodosiū

din anul 388 care fu inserată în *Condicta* lui Justinianu și prin urmare aprobată de elu. Ea formesă legea 6 C., *De Judaeis*, I, 9. Printr'ensă se reduse pedepsă cu mörte pronunțată in asemenea contravențiune de Constantiu la pedepsele prevădute de legile din timpul lui Justinianu pentru adulteriü.

Afară de puterea paternă, efectul principalu alü justelorü nupții, justele nupții mai producü și alte efecte d'ntre care unul din cele mai importante este obligația de fidelitate, creată de căsătoria între bărbatü și femeia. Violarea acestei obligațiuni constituie ceia ce se numesce *adulteriü*.

Crima de adulteriü da dreptü mai înteiü soțulu vic-timă a crimei de a trămite carte de repudiü soțulu culpabilü, apoi atrăgea asupra acestuia, dacă era femeia, perderea unei treimi din dotă, pentru bărbatü perderea întregulu termenü de restituțiune a dotei fungibile și restituțiunea a duoi ani de fructe când dota consta într'unü corpü certü (Ulpianu, *Regule titlu VI*, §§ 12 și 13). Crima adulteriulu mai este pedepsită pentru femeia cu relegațiunea într'o insulă și confiscarea jumătății dotei și a unei treimi din cele-l-lalte bunuri ale sale, adică din bunurile parafernale, pentru bărbatü relegațiunea într'o insulă și confiscarea a jumătate din bunurile sale (Paul, *Sentențe, Cartea II*, titlul 26, § 14). In câtü *Accarias* se înșelă cândü, citându legea 1 C., *Ad legem Julianam de adulteriis* IX, 9, care este o constituțiune a Impăraților Septimü Severü și Antonin Caracalla, susține că bărbatul adulterü nu este supusü de câtü la pedepse pecuniare. Textul lui Paul sus-citatü, probéză într'unü modü sufficientü contrariul. Totü ce dice constituțiunea Impăraților Septimü Severü și Antonin Caracalla, este că pe cândü bărbatul are unü *judicium publicum*, o acțiune publică spre a acusa *jure mariti* pe femeia și pe complice de adulteriü, femeia n'are o asemenea acțiune, unü asemenea *judicium publicum* ca să ur-

mărescă pe bărbat și pe complicea sa *jure mulieris*. În adevăr, acțiunile penale de și puteau fi urmărite de *quivis ex populo*, dar nu puteau fi urmărite de câtă de către bărbați, iar nu și de femei, afară numai prin excepțiune de unele cum era *judicium publicum* pentru *crimen suspecti tutoris*. Dar acesta nu va să zică că un alt bărbat, ori-cine altul din cetățeni, nu putea urmări pe bărbat și pe complicea sa prin *judicium publicum* pentru *crimen adulterii*, și a-lu face să fie pedepsit. Căci altmintrelea n'ar zice Paul că bărbatul e pedepsit cu relegațiunea într'o insulă și cu confiscarea a jumătății bunurilor sale. Constantin schimbă pedepsa femeii (Vezi legea 30 § 1 C. *Ad legem Juliam de adulteriis...*) și a complicei în pedepsa morții. Elu vorbește în mod general, dar fiind-că în principium tracteză despre adulterul femeii, e raționalu a aplica această pedepă gravă numai la adulterul femeii, iar nu și la alu bărbatului, și a decide că Constantin a voit să menție pentru bărbat pedepsele indicate în Sentențele lui Paul. Printr'o novelă însă a sa, Justinian reduce pentru femeia pedepsa cu morțe la fustigațiune și închiderea într'o monăstire. Bărbatul avea două ani ca s'o ierte și s'o ia îndărăt. Dacă n'o lua, ea rămănea închisă în monăstire pentru totă viața sa, după ce era mai înteu rasă și invelată (zovonită). Bunurile femeii erau atunci atribuite monăstirei dacă avea descendenți, pentru o treime, dacă avea numai ascendenți pentru două treimi, dacă n'avea nici descendenți nici ascendenți, pentru totalitate (Novela 134, capu 10). Ascendentul femeii avea dreptul a o omori dacă o prindea în flagrantu delictu de adulteriu în casa lui sau a ginerelui său, atât pe ea cât și pe complicele ei (legea 20 și legea 23 §§ 2, 3 și 4 D. *Ad legem Juliam de adulteriis*). Bărbatul n'avea dreptul a omori de câtă pe complicele nevastei sale și numai în casu de prindere în flagrantu de-

lictă în casa conjugală și dacă era o persoană vilă, iar pe nevastă-sa nu, dacă o omora și pe dânsa, avea numai o uă circumstanță atenuantă (Paulu, Sentențe, Cartea II, titlul 26 §§ 4 și 5, și legea 26 D., *Ad legem Juliam de adulteriis...*)

Pedepșa prevădută de legea penală modernă pentru adulteriu este prea slabă, ea constă după art. 296 alu Condiceii penale românești în închisórea de la o uă lună până la șese luni. Victima adulterului nu are dreptul a omori nici pe soțul adulteru nici pe complicele seú, are însă o uă scusă gravă dacă o uă va face prindându'i în flagrantu delictu și în casa conjugală. Veđi art. 253 și 254 din Condica penală românescă. Dacă găsescú pedepșa adulterului slabă, găsescú însă dispozițiile articolelor 253 și 254 suficiente și raționale.

Căsătoria se disolve, după cum ȓice juriconsultul Paulu, în legea 1 D., *De divortiiis* (XXIV, 2), prin divorțu, prin mórtea unuia din soți, prin cãderea lui în captivitate, sau în orĩ-ce altã servitute legalã.

I. Cãsătoria se stinge mai înteu prin cãderea unuia din soți în stare de servitute legalã. Cunoștemú casurile de cãdere în servitute. Am vorbitú de elle în volumul I alu Fragmentelor mele juridice. În tóte acele casuri se dissolvã cãsătoria.

Relativú la dínsele n'avemú nimic de observatú în specialú. Affarã numai de cãderea în captivitate, relativú la care avemú a face observațiunile urmátore :

Dacă numai unul din soți cade în captivitate, iar cellú-l-altú rãmâne la domiciliul conjugalú, cãsătoria se disolvã, și postliminiul nu este în stare a o restabili cu effectú retroactivú, cãci postliminiul nu are influență asupra drepturilor care pentru existența lor au trebuința de exercițiul lorú în faptú. De aceia postliminiul lassã stinse usufructul, usul, possessiunea, și cãsătoria. Și inutil soțul rãmãs la domiciliu va vrea sã rãmãie cãsătoritú, când cellú-l-altú s'ar întóree a cassã; o uă noua cãsătorie póte începe, dacă

ambii soți vor să fie căsătoriți între dinșii pe fitoru, iar vechia s'a stinsu. Chiar dacã ambii soți au fost făcuți captivi, și nu s'au întorsu în statul Romanu împreună, ci unul după altul, fiind că în totu timpul imposibilității cohabitațiunei, n'a putut să se continue căsătoria, din momentul captivității lor căsătoria s'a disolvatu, și întorcându-se în statul Romanu, postliminiul nu o va restabili cu effectu retroactivu, ci numai după ce și cellu după urmă soțu se va fi întorsu; dacã atunci voru mai voi a trăi împreună ca soți, numai atunci voru putea fi considerați ca începându uă nouă căsătorie. Numai în casul în care ambii soți au fost împreună făcuți captivi, împreună au statu în mâinele inamiciloru, împreună au scăpatu în acelașiu timp, și împreună și în acelașiu timp s'au întorsu în statul Romanu, numai atunci căsătoria disolvată prin captivitatea lor s'a restabilitu cu effectu retroactivu între dênșii, căci numai atunci pôte opera postliminiul, căci în faptu cohabitațiunea fiind posibilu într'una între soți, nu e nici unu obstacolul ca postliminiul să 'și producã efectul seũ în modu retroactivu. Acesta rezultã în modu pozitivu din legile 12 § 4, 14 § 1 și 25 D., *De captivis et de postliminio*. . . (XCIX. 15). Tryphoninu, în legea 12 § 4 dice: „Soția captivulu or-cãtu ar voi, și ar sta în casa lui, totuși nu este în căsătoriã.“ Pomponius în legea 14 § 1 adaugã: „Nu precum tatãlu pe fiu, nu totu așia și bărbatul își recapãtã cu dreptul de postliminiu pe nevasta sa, ci numai prin nou consimțimentu se restabilește căsătoria“. Și să nu se credã că e totu aceia, căci atunci ar semãna nevasta cu fiul de familie, asemãnare pe care o eliminẽsã Pomponiu, ci e o nouă căsătoriã care începe. În fine Marcian, în legea 25 dice: „Divii Impãrați Septimũ-Severũ și Antoninu Caracalla, au decisu printr'unu rescriptu: că dacã soția împreună cu bărbatul ei a fost făcutã captivã, și a rãmasu grea din operele bărbatulu în

captivitate : dacă se vor întorce amândoi, sunt legitimi și părinții și copiii, și copiii vor fi sub puterea tatălui lor, întocmai ca cum copiii ar fi fost făcuți captivi și ar fi căzut cu efect retroactiv sub puterea tatălui lor : dacă însă copiii se întorc numai cu muma lor, copiii sunt considerați ca născuți nu din operele bărbatului, și prin urmare sunt *spurii*“.

În legislațiunea lui Justinian numai după cinci ani de captivitate se dissolvă căsătoria : și dacă soțul rămas acasă se va însura înainte de expirațiunea acestui termen, el este considerat ca cum ar fi dat loc la divorț prin culpa sa. În Digeste vedem că se decide astfel de către Julian, în legea 6 *De divortiiis* (XXIV, 2). Dar de sigur acest text a fost interpolat de commissarii lui Justinian, ca să potă fi în acord cu legislația din timpul său. De sigur Julian nu putea să fie în desacord cu Paul care decide în legea 1 că căsătoria se dissolve prin simpla captivitate a unuia din soți. Și acesta reiese încă din latinésca ordinară, întrebuițată în acest text, care miróse de departe a latinésca nu clasică ci byzantină. De sigur... *licentiam habere migrare ad alium matrimonium* n'a eșit din penna lui Julian. Assemenea nici expresiunile, *licentiam habet mulier ad alias migrare nuptias*,... *marito in civitate degente*.

Dacă căderea în servitute atrage soluțiunea căsătoriei, perderea calității de cetățian roman de către unul din soți nu are această calitate. Nu dóră că căsătoria își conservă toate efectele sale vechi, când unul din soți a devenit pelerin, căci adevărată căsătoria civilă, după cum știm, nu pôte să existe de cât între cetățeni Romani. Dar căsătoria degeneresă din căsătoria civilă în căsătoria de drept a ginților. Prin urmare puterea paternă, dacă e tatăl care a devenit pelerin, înceteasă de a mai exista asupra copiilor săi născuți până aci, cei noii născuți

nu vor mai cădea sub puterea lui paternă, căci sunt născuți affară din *justae nuptiae*. Assemenea copii care se voru naște în urmă voru fi între dênșii cognați, iar nu agnați, și ei cu copii născuți înainte voru fi cognați iar nu agnați, numai copii născuți înainte voru rămânea între dênșii agnați, și prin urmare vor fi și agnați și cognați.

Căsătoria se mai disolve prin mórtea unuia din soți. Dacă móre femeia, bărbatul nu e datoru să i pórte doliul, după cum o spune în modu pozitivu Paulu în legea 9 principium D., *De his qui notantur infamia* (III, 2) unde ȕice : „Uxores viri lugere non compellentur. — Bărbații să nu fie siliți să pórte doliul femeiloru loru.“ Ei se pot insura din nou îndată și trebuie chiar să se însóre dacă nu voru să cađă sub pedepsele legiloru caducare, căci legile Julia și Papia Poppaea nu le dau nici unu termen de grația, în care celibatul să nu le fie imputatü.

Din contră femeia trebuie să pórte unü anü doliul bărbatulu său (*elugere*, cum ȕiceau Romanii). Acestü anü de doliu dură la începutü numai ȕece luni, căci nu era anul solarü ci anul lunarü. În adevëru la începutü anul era lunarü, și acéstă instituțiune este fórt vechiă, e de pe timpul când totü anul era lunarü, Ea se ȕice de Plutarhü că a fost introdusă de Numa Pompilius. Tocmai în timpul Imperiulu. de către Impărații Gratiänü, Valentinianü și Theodosiü, termenul de ȕece luni s'a preschimbatü într'unü anul solarü compusü de douë-spre-ȕece luni, după cum se constată prin constituțiunea acestor Impărați din anul 381 care formésă în Condica lui Justinianü legea 2 *De secundis nuptiis* (V, 9). În acestü annü de doliu, fie de ȕece, fie de douë-spre-ȕece luni, vëduva nu se putea remărita. Acéstă prohibițiune era independentă de obligațiunea de a purta doliul în câtü, chiar cândü femeia era prin excepțiune scutită de obligațiunea de a purta doliul, ceia ce se întâmpla, de exemplu,

cându bărbatul fuisse condamnatu pentru crime de înaltă trădare (*crimen perduellionis*), după cum ne spune Ulpianu în legea 11 § 3 D., III, 2, totuși femeia nu se putea remărita până nu expira unu annu de la morțea bărbatului său. Causa ei era pentru a se preveni *perturbatio sanguinis*, adică confuziunea paternității, pentru a se evita îndoiala dacă copilul ce s'ar naște este alu bărbatului răposatu sau alu noului bărbatu. Căci cea mai lungă gestațiune fiind de dece luni, se putea ca copilul conceputu în prețuia morții să se nască dece luni în urmă și să se atribue bărbatului cellu d'antėiu. Și de aceia la începutu s'a admisu ca durată a prohibițiunei numai termenul de dece luni, durata anului lunaru. Femeia care contracta o a doua căsătorie fără să observe anul de doliu, era bine căsătorită. Sanctiunea prohibițiunei nu era nulitatea căsătoriei ci notarea cu infamie a celloru ce au contravenitū la prohibițiune. Notății de infamie erau tatăl femeii și alu bărbatului, dacă femeia și bărbatul erau *alieni juris*, care au ordonat sau știind au suferitū să se facă căsătoria; dacă bărbatul și femeia sunt însă *sui juris*, ei vor fi notați de infamie; bărbatul e notatū de infamie chiar dacă este *alieni juris*, dacă a consimțitū la căsătoria, fără să fi fost constransū de tatăl său, și dacă tatăl a consimțit la căsătorie e și ellu notatū de infamie. Acesta rezultă din legea 1 D., *De his qui notantur infamia*, în care Julianu dice: „Infamia notatur: qui ab exercitu, ignominiae causa, ab imperatore, eore cui de ea re statuendi potestas fuerit, dimissus erit. Qui artis ludicrae pronuciandive causa in scenam prodierit. Qui lenocinium fecerit. Qui in iudicio publico calumniae, praevaricationisve causa quid fecisse iudicatus erit. Qui furti, vi bonorum raptorum, injuriarum, de dolo malo, et fraude suo nomine damnatus, pactusve erit. Qui pro socio, tutelae, mandati, depositi, suo nomine non contrario iudicio damnatus erit. Qui eam, quae

in potestatem ejus esset, genero mortuo, cum eum mortuum esse sciret, intra id tempus, quo elugere virum moris est, antequam virum elugeret, in matrimonium collocaverit: eamve sciens quis uxorem duxerit, non jussu ejus, in cujus potestate est: et qui eum, quem in potestate haberet, eam de qua supra comprehensum est, uxorem ducere passus fuerit. Quive suo nomine, non jussu ejus in cujus potestate esset: ejusve nomine, quem quamve in potestate haberet, bina sponsalia, binasve nuptias in eodem tempore constitutas habuerit.

—Se notează de infamie, acela care a fost datu' affară din oștire de către comandantul supremu' alu' oștirei, sau de acela căruia i-s'a acordat puterea de a face acésta, pentru causă de ignominia. Cel ce se va fi urcatu' pe scenă ca să jöce sau să declame. Celu' ce va fi comissu' crima numitu' *lenocinium* (pezevenglicu', mai cu seamă pezevenghierea pe bani a muieréi, sau consimțirea femeii a trăi din banii bărbatului său întreținutu'). Celu' ce va fi condamnatu' asupra unei acțiuni publice pentru causă de calomniă sau de prevaricațiune. Acela care va fi fost condamnatu', sau va fi transigiatu' pentru causă de furtu', de rapire violentă de bunuri, de injurie, de dolu' sau de fraudă, in numele său. Cellu' ce va fi fost condamnat in numele său asupra acțiunei directe, iar nu contrariă, de mandat, de tutelă, de depositu' sau asupra acțiunei *pro socio*. Acela care va fi collocatu' in căsătorie pe femeia ce avea sub puterea sa paternă, după morțea ginerelui său, știind că ginerile este mortu', cu unu' altu' bărbatu', in intervalul anului de doliu', mai nainte de expirarea lui (in intervalul anului de jellire a bărbatului, mai nainte de a fi terminat cu jellirea); precum și acela care se va fi căsătoritu' cu ună asemenea femeia, știind, și fără să i-se impue căsătoria de acela subț a căruia putere paternă se află, precum și acela care va fi sufferitu', care va fi îngăduitu' ca acela pe care ilu' are subț puterea sa paternă, să ia in căsătorie pe femeia ce se află in condițiunea de-

scrisă mai sus. Precum și acella care în numele său, iar nu după ordinul acelluia subț a cărui putere paternă se află, va fi contractat în același timp două logodne sau două căsătorii: asemenea și ascendentul care, în numele acelluia, sau acellia ce se află subț puterea sa paternă, va fi negociat în același timp două logodne sau două căsătorii.“

Aceasta rezultă asemenea din legea 11 § 4 *D. eod. tit.*, în care Ulpianu se exprimă astu-felū: *Notatur etiam, qui eam duxit, sed si sciens: ignorantia enim excusatur non juris sed facti. Excusatur qui jussu ejus, in cujus potestate erat, duxerit: et ipse, qui passus est ducere, notatur. Utrumque recte: nam et qui obtemperavit, venia dignus est: et qui passus est ducere notari ignominia.* -- Este notatū asemenea de infamie cellū ce a luat de nevastă uă asemenea femeia, știind însă, căci ignorandū este scusatū: ignoranția însă trebuie să fie de faptū, iar nu de dreptū. Este scusatū asemenea acella care se va fi căsătoritū cu uă asemenea femeia după ordinul acelluia subț a cărui putere paternă se află: iar ellū care a dat ordinul său îngăduit căsătoria este notatū de infamie. Și ambele decisiuni sunt drepte: căci cellū ce s'a suppusū este demnū de iertare, și cellū ce a îngăduitū, merită să fie notatū de infamie. „Asemenea acēsta rezultă din legea 1 C., *De secundis nuptiis* (V. 9), care este uă constituțiune din anul 380 a. Impēraților Gratian, Valentinian și Theodosiu, care ȳice: „*Si qua mulier nequaquam luctus religionem priori viro nuptiarum festinatione praestiterit: ex jure quidem notissimo sit infamis*:... Dacă vre-uă femeia nu va fi presat precedentulū bărbatū datoriu jelierii și a doliului, din cauza grabei de a se căsători din nou, conformū dreptulū fōrte cunoscut, să fie infamă:....“

Textul edictulū după cum am vȳdut, nu notēsă de infamie pe femeia. D'abia în acēstă constituțiune vedemū pentru prima oră pronunțată în contra vȳduveii pedepsa infamiei, cu tōte că ea era princi-

pala culpabile, ea care datorindă doliul bărbatului său s'a recăsătorit, contemnând obligația și respectul datorit și moravurilor și buneii cuvinte și legii. Se vede că pedepsa infamiei, în idea pretorului neatrăgându de câtă consecvență ca interdicțiunea dreptului de a postula, de a fi tutore, curatore, și de a exercita drepturile politice, aceste pedepse n'aveau posibilitate de aplicare femeii. Tocmai mai târziu vedem pe Ulpian declarându în paragraful 2, titlul XVI a Regulelor sale, pe femeia *infamă* incapabile de a se căsători cu o persoană liberă în genere și prin urmare și cu un senator sau cu un fiu de senator, și această prohibițiune o atașează Ulpian la legile Julia și Papia Poppaea, declarându că în cazul unei asemenea căsătorii, soții nu vor putea primi unul de la altul liberalități, căci au contractat căsătoria contra legilor Julia și Papia. Cea ce dovedește că jurisconsulții au întins edictul și la femeii, pentru casurile aplicabile lor, adică când au fost condamnate pentru furt, depozit, mandat, și că consecvența pentru ele nu era alta de câtă de a nu putea contracta o căsătorie valabilă, de a nu putea prin urmare scăpa de incapacitățile legilor caducare nici față cu streinii, către care sunt considerați ca ne însurați, nici între densesi, ca cum ar fi însurați, ca să nu tragă nici un folos din delictul lor. Prin urmare la femeii infamia nu produce altă consecvență, și această infamie a fost dedusă de jurisconsulții de la legile caducare incolo. Consfințită însă în mod pozitiv nota de infamie pentru femeii nu o vedem de cât de la constituțiunea Impăraților Gratian, Valentinian și Theodosiu incolo, de la care consecvența fu nu numai cea din timpul clasic, dar și cum ne spune această constituțiune, incapacitatea femeii de a se folosi de ceea ce îi a dat liberalități defunctul său soț, și de a constitui noul său soț mai mult de uă treime din bunurile sale în

dote, sau de a'î lăssa prin testamentu uă cătătime mai mare din averea sa. Dacă însă femeia nu se pôte căssători în anul de doliu, ea însă nu e datore a se căssători îndată după expirarea acestui anu spre a scăpa de pedépsa celibatului pronunțată de legile caducare, căci, cum ne spune Ulpianu, în Regulele sale, titlul XIV, legea Papia Poppaea îi acordă de la mórtea bărbatului seü un spatiu de două anni pentru a se remărta, iar în casu de divorțu aceiași lege nu 'i acordă de cătu unu intervalu de unu anu și jumătate.

În fine căssătoria se mai dissolvă la Romani și prin *divorțiu*. Acéstă vorbă însemnésă propriu punctul de intersecțiune între două drumuri care apucă în direcțiuni oppuse (Virgiliu, *Æneida*, Cântul al IX, versul 279).

În modu figurat însemnésă apucarea a două persóne unite până aci în acelașiü gândü, în două gânduri opposite. Acésta este și etimologia pe care ne o arrată Gaius în legea 2 a titlului nostru în Digeste (Cartea XXIV, titlul 2).

După Plutarhü, Romulus ar fi decisü că bărbatul, pôte repudia pe femeia sa pentru orı-ce fapte rele. După Ciceron (Philippice, II, 28), divorțul ar fi fost consacratü expressü de legea celorü XII Table. Elü ne spune acésta vorbindü de Antoniü care s'a despărțitu de soția sa.

Ceia ce este sigurü însă e că elü a fost o instituțiune vechiă la Romani. Romanii, cum am đisü de atâtea ori, n'au înțelesü nici o dată tovarășia a sufletelorü cu d'a sila. Și de aceia chiar până în cele după urmă timpuri orı-ce convențiune între soți care să prohibe divorțul sau să supuie la vre-o pedépsă pecuniară pe soțul care ar fi provocat divorțul, era considerată ca contrariă ordinei publice și moralei și în consecunță declarată nulă. Acésta ne-o declară în termenı expresi o constituțiune a Impăratului Alexandru Severü din anul 224, care forméză în Con-

dica lui Justinianu legea 2 *De inutilibus stipulationibus* (VIII, 39): „Liberata matrimonia esse antiquitus placuit: ideoque pacta, *ne liceret divertere*, non valere: et stipulationes, quibus poenae irrogentur ei, qui quaeve divortium fecisset, ratas non haberi constat. — Din vechime s'a admissu ca cassatoriele trebuie sa fie libere: si de aceia pactele prin care se convine *ca sa nu se desparta sotii*, nu sunt valabile; si stipulatiunile prin care se impun pedepse (pecuniare) acelluia sau acellia care face divorul, e constantu ca suntu nulle.“

Cu tote acestea in practica multu timpu la Romanii, divorul nu se usita: acesta avu locu pe catu timpu moravurile conservara simplicitatea si puritatea primitiva.

Dupa unu fragmentu din Valeriu Maximu, al scrierii sale *Facta dictaque memorabilia*, cartea II, capitolul 9, n° 2, Lucius Antonius ar fi repudiat deja pe sotia sa, pe care o luasse vergina in cassatorie, fara sa consulte pe amicii sei, si de aceia censorii Valerius Maximus si Junius Bublicus Brutus l'aru fi exclusu din Senatu, si acest repudiu pare a se fi petrecut in anul 447 de la fundarea Romei. Dupa altu fragmentu insa al aceluiași scriitoru, aceiași opera, Cartea II, capitolul I, n° 4, Spurius Carvilius Ruga ar fi fost cellu d'antoiu care in anul 520 de la fundarea Romei ar fi repudiat pentru cauza de sterilitate pe sotia sa, si acesta se potriveste si cu ceia ce ne spune Aulus Gellius in *Noctes atticae*, affara numai ca ellu da doue date diferite pentru divorul lui Spurius Carvilius Ruga, adica anul 519 si 523, in doue fragmente deosebite a Noptilor sale taticae (IV, 3 si XVII, 21). Amu discutat si precisat aiurea data precisa a divorului lui Spurius Carvilius Ruga. Si inca si acest divoru e rezultatul mai mult a unei constrangeri morale, de cat a unei vointe libere. N'a trecut insa mai mult de

două secole, și pe la finitul Republicei, din cauza depravării sociale, divorțurile au devenit atât de dese, în cât, (de și probabil este oarecare exagerațiune în aserțiunile scriitorilor Romani), Seneca (*De beneficiis*, III, 16), dice că femeile nu mai numără anii după numărul consulilor, ci după numărul bărbaților lor, iar Juvenal (Satira 11, versul 229) se exasperă în contra femeilor care în intervalu de cinci ani schimbă optu bărbați.

Divorțul în totu timpul Republicei nu era suppus la nici o formalitate. Ellu putea să se opere prin consimțimentu mutualu sau după voința singură a unuia din soți. În acestu din urmă casu era obiceiu a se trãmite unu *libellum repudii* prin intermediul unui libertu de către soțul repudiatoru soțulu repudiatu, care în usu era conceputu ast-felu. Bãrbatul repudiator dicea femeii: *Tuas res tibi habeto*. — Iați averea înderetü. Femeia repudiatore dicea bãrbatulu: *Tuas res tibi agito*. — Veđi-ți de averea și de daraverile tale. Acesta ne o spune Ciceron vorbindu de Antoniü în fragmentul sus-citatu: *Mimam suam suas res sibi habere jussit*. Și acestã terminologie s'a manținutu până în timpul jurisconsultilor clasici, cându erau deja forme solemne pentru *repudiu*, căci Gaius o menționeză într'unu fragmentu extrasu din Cartea 11 a Commentariulu sêu asupra Edictulu provincialu, care formezã în Pandecte legea 2 § 1, titlul nostru *De divortii et repudiis* (XXIV, 2).

În timpul Imperiulu însã, legea Julia *de adulteriis* suppone trãmiterea libelulu de repudiu la formalitãți solemne. Și acestã era în adevëru necesaru a se introduce, pentru ca să se pötä constata în modu precisu momentul în care a avut locu divorțul.

În totu timpul Republicei asemenea solemnitãți nu se cereau. Și de aceia divorțul putea resulta dintr'o manifestare tacitã de voință de a repudia, de

esemplu din contractarea din partea bărbatului a unei noi căsătorii fără semnificație prealabilă de libel de repudiu femeii. Și de aceea pe acele timpuri crima bigamiei nici că putea exista, căci bărbatul său femeia care contracta o altă căsătorie era considerat că a repudiat tacit pe consorțele său anterior.

De la legea Julia însă *de adulteriis* incolo, lege care fixă regulile speciale în materia de adulteriu, care nu permise în termenul de șeaș-deci de zile de la soluțiuinea căsătoriei prin divorț de cât bărbatului și tatălui femeii de a urmări pentru adulteriu pe femeia și pe complicele ei, și de la expirarea acestui termenul, nu acordă streinului dreptul de a urmări adulterul în contra femeii de cât în termenul de patru luni utile, iar în contra complicei în termenul de cinci ani, trebui să se știe într'unul mod precis data divorțului. Și de aceea chiar legea Julia cere ca voința repudiatorului să fie manifestată în fața a șapte martori cetățeni romani și puberi, afară de libertul soțului repudiator, care trâmite soțului repudiată această voință (Vezi Paul leg. 9 D., titlu nostru). Legea Julia nu cere neapărat ca voința să fie constatată înscrisă. În urmă însă această voință era constatată înscrisă printr'unul libellul. Cândă această avea loc, atunci libellul era semnat pe lângă soțul repudiator și de cei șapte martori. În Bassul Imperiul libellul deveni o condițiuine de solemnitate, după cum rezultă dintr'o constituțiuine a Împăraților Theodosiu și Valentinian, care formeză legea 8 principium C., *De repudiis* (V, 17). Această formalitate a libellului subscrisă de șapte martori a durat și după mórtea lui Justinian în Imperiul de Orient, după cum ne putem convinge dintr'ua scholiă a lui Dorotheu asupra paragrafului 15 din Basilice, cartea XXVIII, titlu 7, care paragrafă nu este de câtă parafraza legii 9 a lui Paul din titlu

din Pandecte *De repudiis*. Cunoscerea şilei precise a divorţului mai era necesară de la legea Julia încolo, pentru a se şti dacă unul din soţi a commissu său nu crima bigamiei. În adevărul dacă cellu ce a contractat unoi nupţii a repudiat solemn pe consortele seü, nu-e bigamü, în casü contrariü a commissu crima bigamiei, care inträ în ceia ce legea Julia *de adulteriis* numeşte *stuprum*, după cum acesta rezultä dintr'ua constituţiune a Impëraţilor Valerianü şi Gallianü, care formeasä legea 18 C.; *Ad legem Juliam de adulteriis* (IX 9), care este pedepsit cu infamia (dupä cum rezultä din aceiaşi constituţiune) şi cu confiscarea a jumätate din avere, dacă este de condiţiune honestä, cu relegaţiunea într'ua insulä şi cu închisörea, dacă este de condiţiune humilë, după cum rezultä din paragraful 4, titlul *De publicis judiciis*, cartea IV, titlul 11 din Instituţiunile lui Justinianü. Apöi în alü treilea rândü acästä solemnitate era necesară pentru a fixa data precisä acellorü optspredece luni libere acordate femeii de legea Papia Poppaea, în care intervalü putea sä nu se remärite, iar după expirarea cärorä de nu se märita, cădea sub pedepsele celibatului.

Mai multü de câtü atâtü, bärbatulü nici că putea sä continue de a mai träi cu femeia convinsä de adulteriü; legea Julia îi ordöna de a o repudia, sub pedeapsa de a committe crima numitä *lenocinium*. Şi cu dreptü cuvëntü, în câtü rëu face D-nu Accarias de criticä pe Impëraţii creştinü, care nu aü suppresatü acästä dispoziţiune a legii Julia, şicënd că iertarea este în spiritul religiunei creştine. A nu urmäri pe nevasta adulterä este generosü. A continua de a mai träi cu ea este ruşinosü, immoralü şi scandalosü şi ca exemplu pentru societate, şi pentru copii seü, dacă bärbatul are copii cu femeia adulterä. Sä nu fie pedeapsa äsa de grea ca în casü *de lenocinium* propriü şisü, adică cândü cineva träeşte din

banii ce primește femeia sa adulteră, iar se înțelege, dar să i se permită a mai trăi cu ea, fără să fie supusă la uă pedeapsă câtă de ușoră, măcar la nota infamiei, acesta nu o pociu înțelege.

În legislațiunea vechiă romană, în timpul de esemplu al Republicei, tatăl *filiului familias* de subt puterea sa paternă avea dreptul de a sili pe fiul său să repudieze pe nevasta sa, și dacă nu vrea, să i notifice chiar ellu repudiul. Acesta rezultă între altele dintr'unu versu allu lui Pacuvius un autoru anonymu al unei scrieri de Rhetorică, pe care Domnu Accarias ilu crede a fi Cicero.

Cur autem invitam invitum linquere cogis?

De ce mă silești, tată, să părăsesc pe bărbatul meu care mă vrea?

La Romani, în legislațiunea classică, dreptul pretorianu acorda o acțiune *in factum* basată pe unu interdictu, numitu *de exhibendo*, ascendentulu exercitator al puterii paterne spre a face să i se exhibe și să nu fie prohibitu a aduce la sine pe descendentul de subt puterea sa paternă. Termeni acestu interdictu sunt anume relatați de Ulpianu în legea 1 D., *De liberis exhibendis, item ducendis* (*despre exhibițiunea și chiar aducerea copiilor*). Eacă acești termeni: Qui quaeve in potestate Lucii Titii est, si is eave apud te est, dolove malo tuo factum est, quominus apud te esset, ita eum eamve exhibeas.— *Dacă cineva se află subt puterea paternă a lui Lucius Titus, și se află la tine, sau prin dolul tău ai făcut să nu mai fie la tine, în acelu casu îți ordonă să lu exhibi sau să o exhibi.*

În virtutea acestu interdictu, tatăl care exercita puterea paternă asupra ficei sale măritate, putea să intente o acțiune *in factum* contra bărbatulu ei ca să i exhibe pe fia sa și s'o lase s'o ducă a casă la ellu, cu alte cuvinte tatăl avea dreptul de a o despărți de bărbatul ei. Însă mai târziu, cându acestu

dreptu începă să fie consideratü exorbitantü și odiosü, prin ajutorul excepțiunei *doli mali*, menită a indulci multe asperități învechite, se permise bărbatului să paralyseze efectele *acțiunei in factum* basate pe acestü interdictü. Acéstă stare a lucrurilor exista deja în timpul lui Ulpianü și nu e de mirare, căci ellü trăia în urma lui Antoninü cellü Piu și Marcü-Aureliü, după cum ne spune acestü jurisconsultü în legea 1 § 5 D., *De liberis exhibendis, item ducendis* (XLIII, 30), în care se exprimă astü-felü: „Si quis filiam suam, quae mihi nupta est, velit abducere, vel exhiberi sibi desideret: an adversus interdictum exceptio danda sit, si forte pater concordans matrimonium, forte et liberis subnixum, velit dissolvere? Et certo jure utimur, ne bene concordantia matrimonii jure patriae potestatis turbentur: quod tamen sic erit adhibendum, ut patri persuadeatur, ne acerbè patriam potestatem exercent. — Dacă cineva dorește să aducă la sine, sau să i se exhibe fiica sa, care este căsătorită după mine: trebuie óre să se dea în contra interdictului (*de exhibendo, item ducendo libero*) excepțiunea (*doli mali*), dacă din întâmplare tatăl vrea să dissolve o căsătorie bine unită și în perfectă înțelegere, care póte este sprijinită și de copii? Regula care se urmèză în practică este ca să nu se póta turbura prin dreptul de putere paternă căsătoriile în bună armonie; acésta însă trebuie a se aplica astfelü ca adică să se persuadese tatăl că nu trebuie să exercite într'unü modü acerbü puterea paternă.“

Ba încă Hermogenianü merge și mai departe, căci permite chiar bărbatului să intente o acțiune *in factum* basată pe unü interdictü de *exhibendo ac ducendo* intentatü de ellü în contra tatălui nevastă sale, care abuză de puterea paternă, spre a reține la ellü pe nevasta sa. Eacă în adevèrü ce dice acestü jurisconsultü în legea 2 D., *eod. tit.*: „Imo magis de

uxore exhibenda ac ducenda, pater etiam, qui filiam in potestate habet, a marito recte convenitur.— Ba încă și mai mult, tatăl care are subț puterea sa paternă pe fia sa, poate fi valabilu acționat de bărbatul ei (printr'o acțiune *in factum*) pentru a face să i se exhibe și să fie lăssat să aducă a casă la ellu pe nevasta sa.“

Și în adevăr ceia ce era admissu cu ore-care dificultate de Ulpianu, este admisu cu certitudine și energiă în timpul lui Hermogenianu, care este ultimul jurisconsultu cunoscutu, cu care se incheiă perioda clasică a dreptului romanu, și care a trăit unu secolu după Ulpianu.

În adevăr în textul lui Ulpianu se dice că efectul excepțiunei va fi de a *persuada pe tată să nu exercite cu acerbitate puterea paternă*. Tocmai subț Hermogenianu dreptul bărbatului finește de a predomina asupra dreptului tatălui până a i permite nu numai de a împedea pe tată să i ia nevasta din cassa sa, daru chiar de a lua pe nevasta sa din mâinele tatălui în a căruia cassă se află și a o aduce a cassă la ellu.

În dreptul classicu, în timpul Imperiului, acestu dreptu dispăru deci în principiu. Paul în Sentențele sale, cartea V, titlu 6 § 15, atribue acastă ridicare a dreptului tatălui lui Antoninu cellu Piu, iar constituțiunea Împeraților Diocletianu și Maximianu din anul 293, care confirmă acastă ridicare, uă atribue lui Marcu Aureliu (legea 5 C., *De repudiis...* V, 17).

În legislațiunea lui Justinianu divorțul *bona gratia*, rămase permissu pênă în anul 542, cându Justinianu prin nuvella 117, capu 10, ilu restrinse la casul în care soții voiau să se decidă a trăi într'ua abstenență absolută, *propter castitatem*, cum dice novella lui Justinianu. Acastă inovațiune este nenorocită, e contrariă și moralei și ordinei sociale. Căci doui soți care și știu imposibilitatea de a mai trăi

împreună, mai bine de câtă lumea cea-l-altă, nu e rațională să fie ținută cu d'a silă într'o tovărășie imposibilă. Acésta face partea din imensa serie a aberrațiilor lui Justiniană, care rare ori face câte uă inovațiune inteligentă.

Cătă pentru divorțul prin repudiare unilaterală ellă este permissă, ca și mai înainte, dară ellă nu rămâne nepedepsită, affară numai dacă emană din cause legitime care sunt determinate. Aceste cause sunt, după constituțiunea Împăraților Theodosiū și Valentiniană, din anul 449 (legea 8 C., *De repudiis...*): Pentru bărbatū: 1° dacă femeia este adulteră, 2° assassină, 3° plagiariă, 4° instigatrice de latroni, 5° violătoare de morminte, 6° hoță de bisserici, 7° atentătoare la viața bărbatului ei sau instigatrice la assassinarea lui, 8° dacă inopteză affară din cassă fără voia și știrea lui, și fără cauză legitimă, 9° dacă cutreeră circurile, theatrele și arenele în contra prohibițiunei lui, 10° (cauză caraghiosă și infamă) dacă cunoste vre-o machinațiune în contra siguranței Imperiului și nu o denunță. Eacă în ultima stare de degradare și de abjecțiune a Imperiului; femeia transformată în spionă și denunțătoare de crime în contra Statului. Eacă la ce aberrațiune conduce tyrannia pe guvernanti! Pentru femeia: 1° dacă bărbatul este adulteră, 2° assassină, 3° plagiariă sau falsificatoră, 4° gazdă de hoți, 5° violatoră de morminte; 6° hoță de bisserici, 7° dacă chefuește cu femeile stricate, 8° dacă attentează la viața ei sau îi întinde curse, 9° dacă o bate fiind ingenuă (ceia ce probază că libertele potă fi bătute de bărbații lor), 10° dacă plănuește ceva contra siguranței Imperiului. Cum vedem că casurile sunt mai aceluși și pentru bărbatū și pentru femeia.

Repudiul însă trāmissă, chiar afară din aceste cause, este valabilă trāmissă, divorțul are loc, însă repudiatorul este pedepsit; dacă e femeia cu pierderea

dotei, a donațiunei *ante nuptias* ce va fi priimită, pe care trebuie s'o restituie bărbatului, cu prohibițiunea de a se recăsători în termenul de cinci ani, și dacă o va face-o, cu notarea de infamiă, și cu anularea căsătoriei. Dacă însă trimite libellul de repudiu pentru una din cauzele binecuvântate, femeia se poate recăsători după unu an de zile. În legislația clasică se putea recăsători imediatul în ori-ce casu de divorțu. Bărbatul dacă fără causă a repudiatul pe soția sa, prin această constituțiune este pedepsitul cu pierderea bunurilor ce a dăruit *ante nuptias* soției sële, bunuri care știmul că bărbatul de dreptul cominunul, în casul de dissoluțiune a căsătoriei prin divorțu are dreptul a le cere înderatul, precum este obligatul a restitui femeii sale bunurile ce a primit ca dote.

Prin novella 117 a lui Justinianul s'a schimbatul această stare de lucruri. Cauzele legiuite de repudiu reman mai acelleasi. În adevărul bărbatul are dreptul a repudia pe femeia sa: 1° dacă este adulteră; 2° dacă a attentat la viața lui sau cunoscând pe aceia care avea de gândul a'lu omori nu i-au denunțatul bărbatului; 3° dacă chefuește cu streinii fără voia bărbatului; 4° dacă petrece afară din casa bărbatului, afară numai daca petrece la părinții ei. 5° Dacă cutreeră fără voia sau fără știrea bărbatului theatrele și amfiteatrele; 6° dacă cunoscândul vreul machinațiul în contra siguranței imperiului nu o denunță autorității publice sau cellu puțin n'o spune bărbatului. Iar femeia are dreptul a repudia pe bărbatul sēu: 1° dacă committe adulteriul în cassa conjugală sau întreține țitóre într'ulă altă cassă (după cum vedemul adulterul bărbatului nu e în ori-ce casu causă legitimă de divorțul); 2° dacă a accusatul pe nedreptul pe soția sa de adulteriul și ea a fost aquitatală; 3° dacă a attentatul la castitatea femeii încercândul să o dea altora; 4° daca a întinsul curse vietii femeii, sau cunoscândul pericolul de morțe de care este

amenințată nu l'ă făcut cunoscut femeii și a neglijat de a'și răsbuna în contra perpetratorilor crimei; 5° dacă bărbatul a plănuit ceva contra siguranței Imperiului, sau cunoscându pe alții făcându asemenea planuri nu i-a denunțat autorității publice. — Dacă unul din soți a trimis cartă de repudiu celui-altu pentru una din aceste cauze legiuite, nu e suppus la nici o pedepsă nici corporală nici pecuniară. La din contră, dacă e bărbatul care fără cauză legitimă a trimis cartă de repudiu soției sale, divorțul va avea negreșit locu, daru bărbatul va fi pedepsit, cu restituțiunea dotei întregi femeii, cu pierderea tutulor bunurilor ce a datu femeii la logodnă ca dar ante-nuptial (pe care în casu de divorțiu legiuitu are dreptul a le lua înderētū) și cu pierderea a unei valori din bunurile selle cele-l-allte egale cu a treia parte din valoarea bunurilor care facu obiectul donațiunei *ante-nuptias*; bunurile făcându obiectul donațiunei ante nuptiale și partea de bunuri luată din cea-l-altă avere a bărbatului voru appartiene numai în usufructu femeii dacă are copii, iar nuda proprietate va fi a copiilor; dacă n'are copii femeia va avea plina lorū proprietate. Dacă e însă femeia care fără cauză legitimă a trimis cartă de repudiu bărbatului ei, divorțul totu va avea locu, daru femeia va fi pedepsită cu trāmiterea pentru totă viața într'ua monastire, și cu pierderea întregi selle averi, care se va da, dacă are copii, douē treimi copiilor și uă treime monastirei pentru întreținerea ei, dacă n'are copii daru are ascendenți, se va da uă treime din averea femeii ascendenților ei, și douē treimi monastirei, affară numai dacă ascendenții au consimțit la acestu divorțiu neraționalu, în care casu întrēga avere a femeii o va lua monastirea; dacă femeia n'are nici copii nici ascendenți, atunci în orice casu, întrēga avere o va lua monastirea.

După cumu vedemū, cu tōte aceste cauze prescrise pentru ca divorțul să fie legitimū, divorțul însă este

absolut liberu, insă soțul care repudiasă fără cuvântu legalu, e suppusu la ôre-care pedepse.

În legislațiile insă moderne, fie în legislația Caragiu, fie în legislația francesă a Codicului Napoleon, fie în legislația românească actuală, divorțul *bona gratia* nu are locu de câtu încatenatü cu multe străgâniri, darü e permissü în tôte căsurile, fără restricția ca în legislația novelară a lui Justinianü, în câtu în privința acêsta este unü bine și unü progressü, o revenire până la unü punctü la vechile tradițiuni romane. Iar divorțul după voința numai unuia din soți nu e permissü de câtu în a nune casuri și pentru a nune legiuite cause, darü afară din aceste cause ellü e cu desăvîrșire prohibitü, căsătoria se mantine. Subt acestü punctü de vedere legislațiile moderne sus-menționate sunt mai rele de câtu chiar legislația novellară justinianeă, sunt mai rele multü de câtu vechia legislație romană. Căci, cum amü đisü și în alte locuri, societate cu d'a sila a sufletelorü nu se pôte concipe. E o tiraniă care ajunge la scandalü, la adulterü mascatü și deguizatü, la copii adulterini, la ceva monstruosü și nenaturalü. Saü e o autorizare legiuită la minciună, o incuragiare, cu complicitatea judecătorilorü, la martori mincinoși și la plănuire de cause de divorțü, mai cu sémă cândü soțul care cere divorțul este femeia, și este frumoasă saü seducătoare. De aceia, cum amü đisü și altă dată, acêsta legislațiune trebue modificată, trebue permisü divorțul după cererea unuia din soți, fără nici o articulare de causă, darü cu infligere de pedepse pecuniare pentru acela care n'are causă binecuvântată saü care a provocatü prin purtarea sa scandalósă pe celü-l-altü soțu a cere divorțul. Pedépsa să fie pentru femeia care fără causă cere divorțul pierderea unei fracțiuni din dota sa, care în casul celü mai gravü să nu trecă de o treime. Pentru bărbatü plata unei sume de bani egală cu valórea părții de dotă ce ar fi să piardă femeia dacă

ea ar cere divorțul fără motiv. Aceleași pedepse pecuniare să se inflige și soțului care prin purtarea sa scandalosă ar sili pe soțul celălalt să ceară divorțul, și acesta în favoarea acestuia din urmă. Tribunalul care să constate divorțul și să judece toate aceste chestiuni să fie un tribunal special, care să pronunțe în primă și ultimă instanță, și care să fie compus de un număr de cinci judecători trași la sorți d'între președinții tribunalelor și judecătorii Curții de appellu în resortul jurisdicțiunei căria se află stabilitu domiciliul matrimonial, care să aibă etatea de minimum trei-deci și cinci de ani și să fi trăit în căsnicie cel puțin cinci ani. Acesta ca să nu se mai vadă scandalul de astăzi a soți judecați de judecători d'abia eșiți din copilărie, care nu știu ce e căsătoria, nici soți care s'au certat și și au aruncat toate injuriile la Tribunalu, siliți să facă agurida miere, și să și inghiță insultele, dacă Curtea le ar respinge divorțul.

Legea Julia caducariă conținea o dispozițiune relativă la căsătoria d'între patron și liberta sa concepută astu-fel: *Divortii faciendi potestas libertae quae nupta est patrono, ne esto*, după cum ne spune Ulpianu în legea 11, principium D., *De divortiiis et repudiis* (XXIV, 2), extrasă din cartea 3 a Comentariului acestui juriconsultu chiar asupra legii Julia și Papia Poppaea.

Care este sensul acestei dispozițiuni? Este ellu cum are aerul a crede Demangeat de a declara căsătoria subsistentă cu totu repudiul trămissu de liberta patronului ei? În adevăr iacă cum se exprimă Demangeat: *La regle d'après laquelle l'un des époux peut toujours répudier l'autre souffrait une exception en ce qui concerne l'affranchie épousée par son patron*, adică: Regula după care unul din soți pôte în tot-d'auna repudia pe cel-laltu soțu sufferea excepțiune în ceia ce privește pe liberta luată de ne-

vastă de patronul său.— Care fără altă explicația însemnează că liberta nu poate repudia pe patronul său, că prin urmare repudiul e nullă, că în consecință liberta rămâne în legătură de căsătorie cu patronul său cu totu repudiul ce i a trimisă. Dacă D-nu Demangeat n'a înțelesă această, expresiunile însă cu care se servă face să credă că această a înțelesă. Apoi nimic mai erronată de câtă această. Nu, căsătoria e desfăcută, repudiul își a produsă effectul, liberta e deslegată de uniunea conjugală, decă nu mai e obligațiune de fidelitate între ea și patron, nu mai poate fi vorba de adulteră. Atătu numai că liberta nu poate contracta o altă căsătorie, și după Juliană aprobată de Ulpiană nici măcar ună concubinată cu altul de câtă patronul său. Acesta este simplul efectă ală dispozițiunei citate a legii Julia, după cum ne explică juriconsultul Ulpiană mai la vale, și după cum era de datorie marelu romanistă a preveni pe cititoră ca să nu cadă în erróre cum este în stare să cață desigură cu ceia ce se mărginește a spune Demangeat. Și în adevără Ulpiană adaugă imediat în restul principiulu legii 11, că dispoziția legii Julia nu are de effectă ca să declare nullă (nefăcută) divorțul care a dissolvată căsătoria după dreptul civilă, ci numai de a o împedeca de a contracta căsătoria cu altul: căci legiuitorul a înțelesă ca prin faptul libertei să fie ca și dissolvată matrimoniul, dară îi a răpită și connubiul cu altă personă: de aceia cu ori-cine altul se va căsători, e considerată ca necăsătorită. Ba încă Juliană este de părere că nici în concubinată nu poate trăi cu altul de câtă cu patronul său.

Liberta însă e complectă desfăcută de patronul său, sub tôte puncturile de vedere, dacă patronul care a liberat'o nu a manumis'o din pura lui voință, ci obligată fiind a o face prin fideicommissă, cum țice Modestină în legea 10 a acelluiașă titlu, căci atunci

cum dice Marcellus în legea 50 D., *Deritu nuptiarum*, extrasă totu dintr'unu Commentariu a acestu jurisconsultu asupra legii Julia și Papia Poppaea, manumissiunea nu emană *ex suo arbitrio*, ci *ex necessitate*, manumissoru, *magis debitam libertatem praestitit, quam ullum beneficium in mulierem contulit*, și de aceia în acestu casu se pôte să se despartă de patronu fără voia lui, să'i trimită carte de repudiu și să se căsătorască cu altul, cum dice același Marcellus la începutul legii 50.

Ceia ce confirmă că legea Julia a înțelesu prin dispoziția sus-citată, *divortii faciendi potestas libertae quae nupta est patrono, ne esto*, că, căsătoria este desfăcută, atât numai că liberta nu se pôte căsători cu altul, este uă altă dispoziție a legii Julia commentată de același Ulpianu într'unu altu fragmentu, care formeză legea 45 D. *De ritu nuptiarum*, și care nu este de cât parafrasea dispoziției precedente, adică: *invito patrono libertam quae ei nupta est, alii nubere non posse* (fără voia patronulu liberta căsătorită cu ellu, nu se pôte căsători cu altul).

Dacă trebuie să credem pe Justinianu, căsătoria s'ar dissolve tacitamente prin faptul că unu igenuu care s'a căsătoritu cu o libertă a fost înălțatu în timpul căsătoriei la dignitatea de senatoru; așa dice Justinian în legea 28 C., *De nuptiis*, că ar fi decisu Ulpianu, ca aplicațiune a legii Papia care nu suffere să stea căsătoria d'între senatoru și libertă. Și totu așa ar fi decisu jurisconsultu, ca aplicare a legii Papia, în casul în care tatăl unei femei ingenue care a luat de nevestă unu libertinu a fost înălțatu la dignitatea de senatoru. Mă îndoesc de acestă dublă soluțiune: 1° pentru că alta este a se împedea o căsătorie, alta a o dissolve, și mi se pare greu ca două căsătorii valabili să fie considerați că se despart prin aceia că unul din ei a ajunsu la o dignitate

care 'lă făcea incapabilă de a se căsători cu femeia cu care s'a căsătorit. Aci nu e o prohibițiune de o ordine publică majore ca aceia între cetățenii Romani și peregrini, 2° pentru că nici un textă din Pandecte nu vorbește de această dissoluțiune a căsătoriei, e adevărată că aă putut fi eliminate de comisarii lui Justinian, dară e cam greu să se fi ștersă tôte, pe cândă în alte materii avemă atâtea vestigii strecurate în Pandecte relativă la dreptul vechiă classică desfintată prin constituțiunii posteriore. 3° pentru că Justiniană ne dă atâtea probe de incorectitudine când e să facă historia, în câtă ne putem sfii și aci de aserțiunile sale; 4° pentru că legea Julia definea căsătoria între fiica unui actoră și unui senatoră (textul legii Julia în această privință, relatată de Paulă în legea 44, principium, D., *De ritu nuptiarum* este formală), și prohibițiunea este de aceeași importanță și de aceeași lege prevădută, și cu tôte acestea același Paulă, interpretândă legea Julia, decide pozitivă că dacă tatăl unei igenue valabil căsătorită cu ună senatoră, îmbrățișază în urmă cariera de actoră, căsătoria valabilă contractată nu se va disolva, măcar că a ajunsă într'o stare în care nu putea începe, căci este iniquă, dice Paulă în paragraful 6 allă același legi, ca senatorul să fie datoră să o repudieze, de ôre-ce căsătoria a fost în modă honestă contractată, și mai cu sémă cândă potă să se fi și născută copii dintr'ênsa.

În oră ce casă Justiniană decide că căsătoria se va manține în celle două casuri de care vorbește ellă în legea 20 sus-citată.

Și, assupra acestui punctă, Demangeat, a alunecată cu ușurință. Căci ellă dă ca indubitibile aserțiunile lui Justiniană, fără să fie impresionată de decisiunea contrariă dată de jurisconsultul Paulă într'ună casă analogă, prevădută de aceeași lege Ju-

lia, (Veđi Demangeat, Cours élémentaire de droit romain, 3-a edițiune, tomü I, pagina 274).

In legislațiunea classică bărbatul in casü de divorțü trebuie să se însöre îndată dacä vrea să scape de pedepsele celibatului prevăđut de legea Julia și Papiä Poppaea. Femeia însă avea după legea Papiä Poppaea unü termenü de optspredece luni in care termenü putea să nu se mărite nepedepsită. Darü dacä voia putea să se mărite îndată. In legislația lui Justinianü trebuia să aștepte unü anü in intervalul căria femeia divorțată nu se putea mărita.

In legislația classică relativü la femeia divorțată se lua câte uă dată ore-care măsurü. Căci ea putea sau să simulese că este însărcinată, ca să gässescä mijlocü de a arunca in spinarea bărbatului vr'unü copilü introdüssü ce s'ar pface că naște, sau să pretindä că nu este însărcinată pe cândü este însărcinată, și să supprime copilul sau să facä nevăđut copilul ce s'ar naște și care ar fi al bărbatului de care s'a divorțatü. După împrejurări femeia pöte să aibä interesü sau la suppozițiune sau la supressiune de partü. Ca să se previe și una și alta, dreptul romanü classicü a luat măsurü. Pentru a evita suppozițiunea de partü, unü senatusconsultü numitü Plancianü, edictatü in timpul lui Augustü, a decissü spre acestü sfârșitü, că femeia este obligată in termenü de treideci de zile continue de la divorțü să denunțe bărbatului sau ascendentului subț a căruı putere paternă se aflä, că este însărcinată din operele lui. Dacä nu denunță, bărbatul are dreptul de a nu recunöște copilul ce s'ar naște, fără prejudiciul însă allü copilului ce s'ar naște de a proba filiațiunea sa in contra soțului printr'ua acțiune prejudicială *de partu agnoscendo*. Dar simpla pedepsä a senatusconsultului Plancianü este in acestü casü că femeia nu pöte sili pe fostul seü bărbatü să hränescä (*alere*) pe acestü copilü. Dacä femeia

denunță și bărbatul tace, ellu este presumat ca tată allu copilului, este deci obligatū să procure alimente mumei sãlle pentru acelu copilū. Totuși însă și în acestū casū îi este permisū de a tăgădui paternitatea sa, dar va trebui să facă proba nepaternității, ceia ce 'i va fi fôrte greū. Darū se pôte întempla s'o pôtã face, de exemplu în casul în care va proba absența sa continuă de la domiciliul conjugalū în totū timpul în care s'ar putea pune concepțiunea spre a i-se putea atribui paternitatea. Bărbatul pôte însă în locū să tacă să tăgăduiască că femeia este însărcinată. În casul acesta nu va fi obligatū a face ellū proba nepaternității, ci femeia care va cere alimente pentru copilū, sau copilul pentru a veni la moștenire ca *heres suus*. Pôte bărbatul căruia i s'a făcutū denunciația nu numai să se mărginască a nega ci să trãmită custodī însărcinați a supraveghia pe femeia în totū timpul pretinsei sale însărcinãrei. În casul acesta dacã femeia îi primește și naște, copilul nãscutū este presuppusū allū lui, și prin urmare pênã la probã contrariã din partea lui va trebui să'lū hrãnescã și îi va fi și *heres suus*. Pôte la denunciațiunea ce i se face să nu rãspundã că nu recunoște sarcina, ci să se mărginască a trãmitte custodī. În casul acesta dacã femeia îi primește și naște efectivamente, va trebui în orī-ce casū să hrãnescã pe copilū; darū totuși mai târziu, dacã nu l'a recunoscutū formalū pe copilū, pôte, descoperindū probe, să conteste paternitatea, dar în casul acesta va reuși mai anevoe de câtū în casul precedentū. Dacã făcându-i-se denunciaire de către femeia în timpū utilū, și trãmițendū custodī, femeia nu'i va priimi, atunci bărbatul va putea tăgădui paternitatea, va putea să nu recunoască pe copilul ce ar pretinde femeia în urmă că a nãscut, nu va fi obligatū nici a'lū hrãni, nici îi va fi copilul *heres suus*.

Acęsta este analiza dispozițiunilor complicatului

senatusconsultă Planciană, astă-felă după cum rezultă din legea 1 D., *De agnoscendis et alienis liberis...* XXV, 3, și din paragrafele 5, 6 și 9 a titlului 24 din Cartea II a Sentențelor lui Paulă. În paragraful 9, Paulă spune a nume că dacă mōșa va aduce vre ună copilă străină spre a se simula nașterea, va fi pedepsită cu mōrtea.

Pentru a se evita supresiunea de partă, ună rescriptă allă Impăraților Marcu Aureliă și Lucius Verus (pe care Ulpiană îi numește, precum și alți jurisconsulți și historici, *divi fratres*), a decisă, spre acestă sfârșită că bărbatul are dreptul a cere magistratului să trămiță trei mōșe experte și de încredere care să examineze pântecele femeii și dacă saă câte trei saă majoritatea va dice că este însărcinată, atunci va putea bărbatul să i trămiță un custode ca să o supravegheze în totă timpul câtă se pōte presupune că pōte dura sarcina. Dacă majoritatea mōșelor saă tōte voră dice că femeia nu este însărcinată, atunci bărbatul dacă de bună credință va fi cređut că este însărcinată și va fi luat aceste mēsuri, nu va fi supusă la nici o pedepsă. Dacă însă de rea credință a fost bărbatul, va putea fi urmărită prin acțiunea *injuriarum* pentru offensa addussă femeii prin aceste străgăniri și procederi genante și nedelicate. Acestă este analiza dispozițiunilor rescriptului diviloră frați, allă căruă coprinsă ne este relatată de Ulpiană în legea 1, principium, D. *De inspiciendo ventre, custodiendoque partu* (XXV, 4) și de Paulă în Sentențele sale, cartea II, titlu 24 § 8. Este de notată că Paulă dice, contrariă lui Ulpiană, că numărul mōșelor este de cincă.

În casă de mōrte a bărbatului, edictul pretorului a luat mēsuri analoge cu celle luate în casă de divorț de senatusconsultul Planciană și de rescriptul lui Marcu Aureliă și Lucius Verus. Femeia care se pretindea însărcinată era datore de două oră în cur-

sul lunii d'antéiu de la mórtea bărbatului său să denunțe sarcina acellora care aveau interesu ca să nu fie însărcinată, adică moștenitorilor ab intestatū sau testamentari ai bărbatului ei, care în casu de nu s'ar naște copilul, ar lua tótă moștenirea sau parte dintr'ensa, până și servului instituitu sub condițiunea că nu se va naște niminea din văduva mortului și din operele acestuia, cum dice fórte bine jurisconsultul Ariston, approbatu de Ulpianu. Aceia cărora se făcea denunțațiunea aveau dreptul să trămîță mōșe care să inspecteze pântecelē văduvei. Aceste mōșe erau în numărū de cinci. Femeia trebuia să nască în casa unei femei oneste designată de pretorū. Inspectiunea pântecelui trebuia să o facă fără attingere. Dacă mōșele uă găsea însărcinată, femeia trebuia să denunțe acesta cellor interesați treideci de zile înainte de ziua în care era probabilū că va face, pentru ca aceștia să trămîță, dacă vorū voi, persóne care să pădēscă pântecelē. Odaia în care va fi să nască femeia nu trebuia să aibă mai multū de uă intrare, și dacă avea trebuia să se astupe cu scândurī de ambele părți cēlle-l-alte intrări. Pada intrărei să se facă de trei ómenī liberi și de trei femei libere, plus douē tovarășe. De câte ori femeia va intra în această odaie sau în alta sau se va duce la baie, păditoriī au dreptul să inspecteze prealabilū locul, și să caute pe cei ce ar intra unde intră femeia. Cândū vorū începe muncile nășterei, femeia e datóre să denunțe acesta tuturilor cēllorū interesați ca să trămîță persóne care să assiste la facere. Ei potū trămite cinci persóne libere nu mai multū, ast-felū în câtū în odaia, unde are să facă femeia, să nu fie, pe lângă douē mōșe, mai multū de dece femei libere și de șease serve. Tóte femeile care se vorū introduce în odaia vorū fi mai antáiū căutate (de mōșe) ca nu cumva să fie vre-una din elle însărcinată. În odaie trebuie să nu fie mai puțin de trei lumânări, pentru că întunericea este mai

proprie pentru a înlesni suppozițiunea de partă. Copilul ce se va naște se va arrăta interesatilor ca să'l examineze dacă voră. Copilul va trebui să fie crescută la persóna designată de tată înainte morții sale; în casă de a nu fi designată persóna, saă cea designată nu va voi să priimăscă, pretorulă va allege pe persóna care va fi însărcinată cu îngrijirea, în cunoștință de causă. Persóna însărcinată cu educarea va trebui să arate, în locul ce va allege ea, celor interesatți pe copilă de două oră pe lună pēnă la trei de la naștere, de la trei până la șase luni uă dată pe lună, de la șase luni până va implini copilul annul, la două luni uă dată; de atunci pēnă va putea copilul să vorbăscă, la șase luni uă dată. Dacă femeia nu va fi îngăduit conformă edictului, să assiste persónele de care amă vorbită la naștere, saă va fi făcută astă-felă în cătă la naștere să nu fi fost față, după ce va examina circumstanțele, în cunoștință de causă, pretorul va putea refusa posesiunea bunurilor partului, precum asemenea va putea refusa de a da acțiunile ce elă promitte acellora ce se conformă acestui edictă, în casul în care nu se va fi permisă să se vadă copilul acellora căroră persóna însărcinată cu educarea e datoră să'l arrate în termenele și modul prescriisse prin edictă. Pretorul nu va refusa bonorum posesiunea și acțiunile de căt atunci cândă formalitățile edictului nu aă fost observate din cauza de rea credință. Iar nu și atunci, cum dice Ulpiană, când din causă de rusticitate și de ignoranță parte din aceste formalități nu aă fost observate. Întru îndeplinirea acestorū formalități, se va ține socoteală și de obiceiul locului, adică de modul cum se obicnueste în localitate a se îndeplini.

Acăsta este analiza dispozițiilor edictului pretorului, allă căruă coprinsă și interpretare ne sunt date de Ulpiană în legea 1, paragrafele 10 până la

15 inclusivă D., *De inspiciendo ventre custodiendoque partu* XXV, 4).

Cu ocaziunea această nu ne putem abține, în interesul științei, de a constata ușurința cu care D-nul Accarias analiză textele. În adevăr, D-sa, relativ la cazul în care femeia după divorț susține că nu este însărcinată, ține că edictul pretorului o supune la o cercetare minuțioasă, alle cărui amănunte nu sunt lipsite de oare-care brutalitate. Trei inexactități în loc de una în aceste câte-va rânduri: 1° Nu edictul pretorului, ci rescriptul Impăraților Marcu Aurelu și Lucius Verus se ocupă de acestu casu; 2° Acestu rescriptu nu prevede nici o cercetare nici minuțioasă nici oare-cum barbară; 3° Casul în care cercetarea e minuțioasă, e nu casul divorțului și în care femeia se pretinde neînsărcinată, ci casul morții bărbatului și femeia din contră se pretinde însărcinată. Și acolo dacă cercetarea e minuțioasă, ea e departe de a fi barbară, ea e așa de delicată, în câtu pôte excesul de delicatetea vatămă chiar interesul diagnosticului științific, căci mōșele în inspecțiunea pântecelui pretinsei însărcinate, n'au voie să pipăe pântecelul, *tangere ventrem* (Veđi Accarias, *op. cit.* 3° edițiune T. II, pagina 233 și Ulpian legea 10 § 10. D., *De inspiciendo ventre*, deja citată).

După ce am vorbitu de căsătoria legitimă, de *justae nuptiae*, să vorbim de două uniuni neregulate, adică de căsătoria de dreptu a gințiloru (*matrimonium juris gentium, injustum matrimonium*) și de concubinatu (*concubinatus*).

La începutu și până la finele Republicei, ori-ce uniune cu scopu și cu usanță de cohabitațiune continuă constituia saū o căsătoria legitimă, *justae nuptiae*, dacă această era intențiunea părțiloru și nu era nici o prohibițiune intru această, saū o căsătorie de dreptu alu gințiloru; dacă din considerațiuni

politice de naționalitate, soții nu puteau de și voiati să contracte *justae nuptiae*.

Astă-felū de exemplu era uniunea cu scopū de a trăi ca soți iar nu ca concubinī între unū peregrinū și o peregrinā, între două Latinī coloniari sau între unū Latinū coloniarū și o peregrinā sau între o Latinā coloniarā și unū peregrinū.

Daca era între două peregrinī, făcendū parte din națiunii independente, uniunea constituia o căsătoria de dreptū a ginților producendū la dēnsii după dreptul lorū propriū tōte efectele attribuite căsătoriei legitime, și la Romani era asemenea munită cu tōte efectele recunoscute unei căsătorii legitime de dreptul ginților și protegiată de autoritățile romane. Dacă era însă contractată între două peregrinī provinciali, suppuși dominațiunei romane, sau între două Latinī coloniari sau între un Latinū coloniarū și o peregrinā, sau între unū peregrinū și o Latinā coloniarā, attunci ea producea la Romani efectele pe care le atribuia dreptul ginților căsătoriei legitime și era protegiată de autoritățile romane.

Intre altele acéstă căsătoria producea între soți obligațiunea de fidelitate, a căria violațiune constituia adulteriul de dreptū alū ginților, pedepsibilū chiar după legile romane, darū pentru care bărbatul nu avea nici unū privilegiū, pentru care elū și ori-cine altul, fără deosebire, și fără preferință și advantage, putea exercita acțiunea publică pentru urmărirea soției și a complicelui (*Collatio legum moisaicarum et romanarum*, titlu IV, capitolu 5).

Acéstă căsătoria putea să se transforme în *justae nuptiae* prin *causae probatio* sau *erroris causae probatio*.

De la Antoninū Caracalla încolo, cu atribuțiunea cetățeniei tutulor locuitorilor Imperiului, acéstă căsătoria în interiorul Statului romanū deveni fōrte rară, și, în timpul lui Justinianū, perdu și ultimele

aplicațiunii ce mai putea avea prin suprimarea libertinilor Latini Juniani și deditiții.

În totu timpul Regalității și alu Republicii ori-ce uniune ce nu era căsătoria de dreptu a ginților, era ori *justae nuptiae*, ori nu era nimicū, chiar dacă bărbatul și femeia cohabitaū în modū continuū. Dacă se puteaū căsători legitimū și nu vreaū, ei nu erau considerați altfel și mai avantajosū de cătū bărbatul și femeia care aveaū relațiuni passagere. În practică femeia putea să se numescă *amica*, darū în dreptu era totū ca femeia cu care bărbatul avea relațiuni passagere. Dacă bărbatul nu putea contracta cu ea *justae nuptiae*, pentru că rațiuni sociale, nu morale, îl ōprea, de exemplu pentru că elū era ingenuū și ea libertină, sau înaintea legiū Canuleia pentru că elū era patriciū și ea era plebeiă, totū așa se întâmpla; cătū să fi voitū să trăiască viață unită împreună în modū continuū, ei nu se deosebeaū în dreptu de bărbatul și femeia care aveaū între dēnși relațiuni passagere. Copii născuți în ambele casuri erau considerați ca *spurii*, întocmai ca copii născuți din relațiuni passagere. Nici o obligațiune de fidelitate nu exista între soți, prin urmare nici unū adulteriu nu era posibilū. Copii născuți din asemenea uniuni nu puteaū nici o dată deveni legitimi prin *causae probatio* sau *erroris causae probatio*.

Acēstă stare a lucrurilor însă se schimbă de la legile Julia și Papia Poppaea încolo. Pe lângă *justae nuptiae*, pe lângă *matrimonium juris gentium*, pe lângă relațiunile passagere, începu să fie recunoscută și organizată o uniune *sui generis* numită *concubinatu*. Nu dōră că numele nu exista și înainte, nu dōră că faptul nu exista asemenea și înainte, darū nici numele, dar nici faptul nu avea după sine nici o consecvență particulară: ori uniunea cu usanță de cohabitațiune (care însă nu este *justae nuptiae* sau

matrimonium juris gentium), orî relaţiuni passagere, în dreptu erau totu una.

Cându însă moravurile se alterară, cându atracţiunea spre căsătoria legitimă se slăbi cu totă pedepsirea de legile caducare a celor neînşuraţi legitimi, începu ca să se organisese instituţiunea concubinatu, ca uniune cu cohabitaţiune continuă între duoî soţi care nu sunt în condiţiune de a contracta *matrimonium juris gentium*, pentru că de exemplu ambi sunt cetăţeni romani, daru bărbatul este ingenu şi senatoru şi femeia libertină, care nu sunt în condiţiune de a contracta căsătoria legitimă, pentru motivul de exemplu că bărbatul este ingenu şi femeia actriţă, sau pentru că de şi sunt în condiţiuni de a contracta *justae nuptiae*, daru nu voru, ei voru din contră numai ca să trăiască viaţă unită şi continuă între dênşii. De atunci concubinatu începu să între ca instituţiune în dreptu, să fie organizatū, să figureze ca o uniune nu immorală, de şi ne înconjurată de respectul căsătoriei legitime, nici măcar de respectul matrimoniulu *juris gentium*.

Acéstă uniune inferióră şi justelor nuptii şi matrimoniulu *juris gentium*, este însă superióră uniunei pasagere între bărbatū şi femeia. Acésta din urmă nu se póte transforma nici o dată în *justae nuptiae*, întru acésta că copii eşiţi dintr'insa ne avëndu tată, nu numai certu, daru nici mărturisitū măcar, nu potū nici o dată deveni legitimi, în nici unū chipū. Este adevăratū că în dreptul classicū nici copii eşiţi din concubinatu nu potū deveni legitimi, căci nu le este aplicabilă *causae probatio* şi *erroris causae probatio*. Daru în timpul Bassulu Imperiū copii născuţi din concubinatu potū fi legitimaţi prin *oblaţiune* la curiă sau prin căsătoria subsequentă, pe cându copii născuţi din uniunea passageră nu potū ajunge la acestū rezultatū. Chiar în timpul classicū amū disū că uni-

unea passageră nu are nici o obligație de fidelitate a căria violare să constituie unŭ adulteriŭ.

Din contră concubinatul, de și nu creasă o obligațiune de fidelitate, așa de serioasă nici măcar ea *matrimonium juris gentium*, totuși în unele casuri fidelitatea este obligată și adulteriul pedepsitŭ. Așa patronul pŭte urmări pe liberta sa concubină pentru adulteriŭ nu *jure mariti* ci *jure extranei* (legea 13 principium, D., *Ad legem Juliam de adulteriis*, XLVIII, 5).

Nu credŭ însă că trebuie să întindemŭ această obligațiune la ori ce concubină cum o face Accarias, în modŭ eronatŭ după mine, invocându fără dreptŭ legea 13 principium, care se restrânge la casul patronului care trăește în concubinatu cu liberta sa, iar nu la ori ce concubinatu. Nu se pŭte invoca nici paragraful 1 allŭ legŭi 13, căci acestŭ paragrafŭ vorbește de *uxor injusta*, și după mine *uxor injusta* este altŭ-ceva de cât *concubina*, este *uxor ex matrimonio juris gentium*. (Veđi Accarias, *op. cit.* 3-a edițiune T. I, pagina 225).

Accarias crede că în legislațiunea clasică copiii născuți din concubinatu procură *jus liberorum* în virtutea căruia tatăl să se pŭtă scusa de la tutelă. Ellŭ învŭcă paragraful 194 din Fragmentele Vaticane în care Papinianŭ ȝice că nu numai *justi* dar și *injusti filii* servă pentru scusa de la tutelă. Dar sunt convinsŭ că expresiunea *injusti filii* se referă ca și expresiunile *injusta uxor* și *injustum matrimonium* la căsătoria de dreptŭ a gințilorŭ, iar nu la concubinatu, concubinatul nefiind nici uă dată în texte numitŭ *injustum matrimonium*, concubina nefiind nici uă dată numită *injusta uxor*, și copiii născuți din concubinatu nefiind nicăeri numiți *injusti filii*, ci *naturales filii*, iar cei născuți din uniune passageră fiind propriŭ numiți *spurii*.

Subt celle-l-alte puncte de vedere copiii născuți din

căsătoria de drept civil, a ginților, concubinată sau *spurii*, sunt puși pe aceeași liniă. Ei în mod egal au drept de succesiune la averea mării lor, și mama vice-versa la averea lor; asemenea toate uniunile sus-menționate, *justum matrimonium*, *injustum* sau *juris gentium matrimonium*, concubinată, uniune pasageră, până și *contubernium*, adică uniunea între un serv și o servă, între un om liber și o servă, sau între un serv și o femeie liberă, produc cogațiunea și affinitatea, care după cum am vădit formează obstacole la căsătorie.

În legislațiunea lui Justinian mai este încă un effect. Copii născuți din concubinată succedă ab intestat tatălui lor natural pentru o uncie, adică pentru a douăsprezecea parte a averii lui, și marea lor naturală, pentru altă uncie, dacă tatăl lor natural nu a lăsat nici descendenți nici soție legitimă. Acesta în virtutea noii 89 a lui Justinian.

În privința concubinată reproduc aici monografia ce am inserat în Revista Contemporană din 1873.

DESPRE CONCUBINAT IN DREPTUL ROMAN

Concubinatul era la Romani uniunea între un bărbat și o femeie, uniune tolerată și regulată de legi, imitând óre-cum maritagiul.

Maritagiul era o uniune legitimă care producea toate efectele civile ce dreptul póte atribui unei uniuni între persoane de sexe diferite.

Din maritagiú eșiau copiii legitimi, cari veniau în primă ordine, și prin esclusiune de veri-ce alte rude la succesiunea tatălui. Tatăl, de era *sui juris*, sau moșul, de era tatăl *alieni juris*, avea asupra-le puterea paternă.

La maritagiú era pe de o parte destre, pe de altă parte erau prohibițiuni cu totul civile, adică motivate numai de spiritul politic și de geniul poporului roman : astfel era prohibițiunea pentru președinții provinciilor de a se însura cu femeii locuind în provinciile ce administraú și prohibițiunea pentru patricii de a se căsători cu plebee. Titu-Liviú (4,6) ne spune în adevér : „*ne connubium patribus cum plebe esset, Decemviri tulerunt.* — Decemvirii au legiuit să nu fie connubiú între patricii și plebei.” Trebuie însă să recunoșcemú că această dispozițiune a legii celor 12 Table a fost abrogată de legea Canuleia. Măi există încă prohibițiunea pentru ingenuú, de a se căsători cu

uă *manumiă*, prohibițiune care, de și a dispărut în timpul lui August, a lăsat să subsiste prohibițiunea pentru senatori de a se însura cu libere. Așa, în legea 23 din Digeste *De ritu Nuptiarum* Celsus dice: „*Lege Papia cavetur omnibus ingenuis, praeter senatores eorumque liberos, libertinam uxorem habere licere.* — Legea Papia decide să fie permis tutor ingenuilor, afară de senatori și de copiii lor, să ia o libertă de nevestă.” Să mai semnalăm încă prohibițiunea de a lua de nevestă o femeie condamnată pentru adulter. În legea 9 din Condică, *Ad legem Juliam de adulteriis* citim în adevăr: „... *qui autem adulterii damnatam, si quocumque modo pœnam capitalem evaserit, sciens duxerit uxorem (vel reduxerit) eadem lege ex causa lenocinii punietur.* — Cel ce se va fi însurat pentru prima sėu pentru a doua óră cu o femeie condamnată ca adulteră și care va fi scăpat într'un mod óre care de pedėpsa capitală, se va pedepsi pentru *lenociniū* în virtutea aceleiași legi. „Mai notăm în trecėt că se declara culpabil de *lenociniū* și acela care s'ar fi profitat cu ceva din adulterul femeii sale, *qui de adulterio uxoris suae quid ceperit*, după cum dice Ulpian în legea 2, § 2, Dig. *Ad legem Jul. de adult.* În acest text se vede adulterul pedepsit cu mórte. Asemenea Justinianū (Cart. IV. t. 18, § 4), dice: „...*lex Julia de adulteriis quae... temeratores alienarum nuptiarum gladio punit.*“ Adevėrul însă este că numai de la Constantin încolo s'a pedepsit adulterul așa de aspru (L. 3 C. *Ad leg. Jul. de adult.*), iar înainte de Constantin, și 'n virtutea legii celor 12 Table, pedėpsa era confiscățiunea unei părți din starea ambilor culpabili și relegățiunea fie căruia într'o insulă diferită — Sent. lui Paul, Cart. II, t. 26 §. 14.

Concubinatul nu era o uniune conformă legilor, legitimă, și întru acėsta espresiunile lui Cujaciū (t. 1 col. 143, t. 9 col. 1387) care califică concubinatul

de *legitima conjunctio*, potu da naşcere la equivocu. Concubinatul era numai o uniune tolerată de legi, pe care legile nu o pedepsiau, şi în acest sens trebuiesc luate espresiunile lui Cujaciú de *legitima conjunctio*.

Nu se comitea *stuprum* prin concubinát, şi prin urmare acei cari tráiau în concubinát nu cădeau sub legea Julia care pedepsea adulterul şi stuprul. Adulteru se numea împreunarea unei persóne legitim cásătorită cu altá persóná cásătorită care, se ntelege, nu era conjugele seú. *Adulterium* vine dela *ad alterum* fiind cá póte da naşcere la copii concepuţi dintr'un alt maritágiú de cât cel legitim. Acésta este etimologia datá de Papinian în legea 6 Dig. *Ad leg. Jul. de adult.*, în care acest jurisconsut defineşce şi stuprul, „*Lex stuprum et adulterium promiscue et καταρχηστικότερον, id est abusive appellat, sed proprie adulterium in nuptam committitur propter partum ex altero conceptum composito nomine, stuprum vero in virginem viduamve committitur, quod Graeci φθοράν, id est corruptionem appellant.*—Legea (Julia) amestecá şi se serveşce într'un mod abusivú de cuvintele *stuprum* şi *adulterium*; însé curat adulter se comite cu o femeie mărítată, cuvént care vine de acolo cá copii suntú concepuţi cu altul, iar stupru se comite cu o verginá seú cu o vėduvá, ceia ce Grecii numescú φθορά adicá corupţiune.“

Tot acéstá definiţiune a stuprului o gásimú şi în Institutele lui Justinian, cart. IV, t. 18, § 4. Acesta este sensul propriú, special cuvéntului *stuprum*; într'un sens general înseamnă tot ce nu era nici adulter nici incest (împreunarea între rude) şi prin urmare coprindea şi împreunarea unui om liber cu o sclavá şi vice-versa (1) şi împreunarea monstruósa

(1) L. 11, § 1, D. *Ad leg. Jul. de adult.*, în care cuvéntul adulter înseamnă stupru.—V. Cujas, T. 4, c. 2817 şi T. 9, c. 2172.

a doi bărbați (2). Acest cuvânt era destinat în adevăr să arete tot ce este mai hidos, justificându-și cu modul acesta etimologia: *stuprum*, în grecește $\sigma\theta\epsilon\rho\alpha$, vine de la *stupeo* a rămâne încrămenit (stupefăcut) și înseamnă etimologicese ceva neuzit, nepomenit.

Ain dis că concubinatul era tolerat de legi, iar nici de cum pedepsit, că nu constituie un *stuprum*. Această se vede și în legea 3, § 1 *Dig. De concubinis*. Marcian, în această lege dăce: „*Nec adulterium per concubinatum ab ipso comittitur nam quia concubinitus per leges nomen assumpsit extra legis poenam est: ut et Marcellus lib. 7 Digestorum scripsit.*—Nu se comite stupru prin concubinată, căci concubinatul luându-și nume de la legi este afară din pedepsa legii, după cum a scris și Marcel în cartea 7 a Digestelor sale.“ În adevăr cuvântul *adulterium* se ia câte odată și ca sinonim cu *stuprum*; acesta îi e chiar sensul în această din urmă lege, și nici pôte fi altul: nu pôte dăce altfel această lege că în concubinată nu este adulter fiind că și concubinii sunt pedepsiți pentru adulter. Legea 13 princ. și § 6 în fine *D. Ad leg. Jul. de adult.*: „*Si uxor non fuerit in adulterium concubina tamen fuit: jure quidem mariti accusare eam non poterit, quae uxor non fuit; jure tamen extranei accusationem instituere non prohibebitur, si modo ea sit quae in concubinato se dando, matronae nomen non amisit, ut puta quae patroni concubina fuit.*—De nu va fi comis nevasta adulter, ci concubina, nu o pôte acusa concubinul său ca bărbat, pe dănsa care nu e nevastă; nu va fi oprit însă a o acusa ca străin, dacă ea dându-se în concubinată nu va fi pierdut titlul de matronă, pentru că, de exemplu s'a dat în concu-

2) L. 34; § 1 *D. Ad leg. Jul. de adult.* — D. Pascal se înșelă dar când dă vorbeii *stuprum* unicul și specialul sens de unire a unui om liber cu o sclavă (Gaz. Trib. N. 27 pag. 229 col. 3 nota.)

binat patronului." Acest drept de a ataca ca adulteră și pe concubină, legea Julia 1 a împrumutat de la legea Atenianilor, după cum atestă Lysias în orațiunea sa *De caede Eratosthenis* (Despre omorul lui Eratostene; v. Cujac. T. 9, p. 829.)

Concubinatul de și nu era o uniune legitimă și nu producea ca maritagiul toate efectele unei uniuni legitime, producea însă câteva efecte. Așa din concubinată eșiau copii *naturali*, cari se puteau *legitima* prin maritagiū subsequent (Inst. Cart. I, § 13, al. 2), care aveau drept, în verice cas, la succesiunea mamei lor, chiar dacă mama era o persoană ilustră (l. 5 *in fine*, C., *Ad senat. Orph.* 6, 57). Ei succedau chiar și tatălui: în lipsă de copii legitimi și de soție legitimă, succedau la *două uncii* ($\frac{2}{12}$) din starea sa, singuri de nu trăia mama lor, seū împărțind cu dēnsa în părți virile dacă trăia și dēnsa. Tatăl lor putea, prin testament, să le lase tot ce trecea peste legitimă, dacă avea ascendenți legitimi (Authent. de sub legea 8 C. *De natur. liberis...* 5,27, prescurtare a Novelei 89 a lui Justinian cap. 12, § 3 și 6). Putemū cita asemenea Novela 18 Cap. 5, care ȳica: „*Si quis moriens legitima sibi penitus sobole non existente, neque uxore legitima, proinde moriatur, non disposita substantia. . . . sit autem ei domi donec vivit, libera mulier in habitu concubinae cum eo degens, et filii ex ea, et nutrimentum damus eis, et intestato parentibus morientibus* DUA HABERE UNCIAS PATERNE SUBSTANTIE, CUM MATRE PARTIENDAS, QUANTICUMQUE FUERINT FILII, ITA UT PROPORTIONE UNIUS FILII, ET MATER ACCIPIAT.“ Mai relevăm cu această ocaziune, încă o eróre a D-lui Pascal. Domnia sa în Nr. 30 al *Gazetei Tribunalelelor* tractând despre dreptul copiilor naturali, eșiți din concubinată, ȳice că Justinian prin Novela 18, cap. 5, acordă un drept de succesiune *ab intestato*, copiilor naturali, egal cu *jumetatea succesiunii* lăsată de tatăl mort, fără a fi

avut nici copii, nici soție legitimă. D. Paseal se 'nșelă, căci Novela 18, pe care o invocă și ai cărei termi ni îi citaram, acordă nu o jumătate din succesiune, ceia ce Romani i numiau *semissem*, ci *două uncii*, adică $\frac{2}{12}$ se u $\frac{1}{6}$ din succesiune, căci hereditatea, se împărția obicinuit în 12 uncii, uneori în multiple ale lui 12 precum 24, 36, 48 de uncii, dar nici o dată în mai puțin de 12 uncii (Inst. Just. Cart. II, t, 14 *De hered. inst.* §§ 5 și 8). Justinian nu acordă mamei naturale și copiilor naturali drept de succesiune la starea tatălui de cât când tatăl va fi avut o singură concubină și copii dintrênsa; de va fi avut însă mai multe concubine și copii naturali din ele, nici copii nici mumele lor n'a u nici un drept de succesiune la averea tatălui: „*Si autem confusa concupiscentia ita fiat, ut alias superinducatur priori concubinas, et multitudinem habeat concubinarum fornicantium, et ex eis filios faciens moriatur, multas simul reliquens concubinas: odibilis quidem nobis est iste, qui talis est: procul autem omnibus modis ab hac lege expellatur (loco supra citato)*“

Din *stuprum* însê ca și din incest și adulter eșiau copii *spurii*, *vulgo concepti* (de la *σποράδιον*), fără tată cunoscut. Aceștia nici se puteau legitima prin mariaj subseque nt (*cod.* § 13 din Inst. supra cit.), nici puteau să succeda mamei lor dacă acêsta era o persoană ilustră și lăsa copii legitimi, nici să primescă vre-o liberalitate de la dinsa (l. 5 a doua frasă, C. *Ad S. C. Orphit.*); nu aveau drept la nici o parte din succesiunea tatălui lor, nici nu puteau fi gratificați de dinsel prin testament sau donațiune.

Copii naturali succeda u și tatălui și mamei fiind că aveau și tată și mamă cunoscută: pe tată îl arată concubinatul, pe mamă facerea.

Copii spurii nu succeda u de cât mamei căci n'aveau decât mamă cunoscută; mama în adevêr e totdeuna cunoscută, tatăl însă în acest cas nu e cunoscut, căci

nu e nici măcar o consuetudine de cohabitațiune care să'l arate, adesea însă-și muma îl ignoră.

Concubinatul nu era supus la nici una din împedările de rațiune civilă la care era supus maritauiul. Așa, de exemplu, un președinte de provincie putea lua de concubină o femeie din provincia ce administra. Astfel în l. 5 Dig. de concubinis Paul dice: „*Concubinam ex ea provincia, in qua quis aliquid administrat, habere potest.*“ — „Póte cineva să iea concubină din provincia în care administră ceva.“ Cuvântul e că concubinatul nu stabilia legături strinse între familii ca maritauiul, și prin urmare nu făcea pe Romani să se témă că președintele va prinde rădăcină în provincie încuscându-se cu vre-o familie putinte de acolo, și va încerca să sguđuie jugul roman ca să facă provincia independentă. Un patriciū a putut totdeuna să iea o plebeie drept concubină; acésta resultă prin argument *a contrario* din dispoșiunea celor 12 Table suscitată. Un ingenuū putea asemenea să iea pe o libertă drept concubină. În adevăr în legea 3 pr. Dig. De concubinis, Marcian dice: „*In concubinatu potest esse et aliena liberta, et ingenua.*—In concubinatu póte să fie și liberta altuia, și o ingenuă.“

Așa dar nu numai că un patron póte să ia drept concubină pe liberta sa, și un patron în cas de indoială este presupus până la probă contrară că este în concubinatu cu liberta sa, pentru că este mai onest pentru patron să aibă pe liberta sa drept concubină, de cât drept nevastă: „... *quippe cum honestius sit patrono libertam concubinam, quam matremfamiliam habere* (1)“; dar încă un patron póte avea drept concubină și o libertă streină, prin urmare un ingenuū póte avea drept concubină o libertă.

Un bărbat putea să ia drept concubină o femeie condamnată pentru adulter.

1) Ulp. l. 1, princ. in fine *De concubinis*.

În adevăr Ulp. l. 1 § 2 D. *De concubinīs* dice: „*Qui autem damnatam adulterii in concubinato habuit, non puto lege Julia de adulteriis teneri: quamvis, si uxorem eam duxisset, teneretur.* — Cel ce a avut în concubinată pe o femeie condamnată pentru adulter, nu creș să cadă sub pedepșa legii Julia despre adultere: de și ar fi căzut, dacă ar fi luat-o de nevastă.“

De și concubinatul nu era supus la nici una din împedcările de rațiune civilă la care era supus maritagiul, era însă ca și acesta supus la toate împedcările de rațiune naturală, dictate de morală.

Așa, de exemplu, niminea nu putea să ia de concubină, precum nici nu putea să se însore cu o femeie care îi era unită printr'un ore-care grad de cognațiune (rudenie) sau de afinitate. Maritagiul era interzis între ascendenți și descendenți în infinit. (Inst. C. I t. 10 § 4), între colaterali d'între cari unul cel puțin era în cel d'ânteu grad de cognațiune către ascendentul comun (Inst. Cartea I, t. 10 § 2, 3, 4 și 5). Maritagiul era asemenea interzis între afini în linie directă în infinit (§ 6 et 7 cod. tit.); în linie colaterală, de la Constantin încolo între cumnat și cumnată (L. 2 C. Theod. *De incestis nuptiis*, 3. 10).

Aceleași prohibițiuni trebuia să fie și pentru concubinată, căci concubinatul era permis de legi și legile nu puteau permite o uniune neonestă. Noi avem textele numai pentru câte-va casuri de cognațiune.

Ulpian în legea 56 *De ritu nuptiarum* (23,2) dice că comite incest acel ce va lua de concubină pe fata surorii sale, fie și libertă: „*Etiam si concubinam quis habuerit sororis filiam licet libertinam, incestum committitur.*“ Același Ulpian dice în legea 1 § 3 *De Concubinīs* că nu pôte cineva trăi în concubinată cu fosta concubină libertă a tatălui-său,

său a moșului său, sau vice-versa, că făcând astfel comite un *quasi-incest* care ca o crimă ce este trebuie prohibit: „*Si qua in patroni fuit concubinato, deinde in filii esse cepit, vel in nepotis, vel contra, non puto eam recte facere; quia prope nefaria est hujusmodi conjunctio, et ideo hujusmodi facinus prohibendum est.*“

Maritagiul ca și concubinatul nu pôte să se facă valabil de cât între un puber și o nubilă, adică între un om de 14 ani împliniți și între o femeie de 12 ani împliniți. Textele relative la maritagiū sunt principiul T. X. din Inst. lui Justinian, *De nuptiis* și princ. t. XXII, din Inst. *Quibus modis tutela finitur*. Iar textul relativ la concubinată este l. 1 § 4 D., *De concubinis* în care Ulpian dice: „*Cujuscumque aetatis concubinam habere posse palam est, nisi minor annis duodecim sit.* — E evident că pôte cineva avea o concubină de ori-ce etate, numai să nu fie mai mică de două-spre-zece ani.“

Intocmai precum unui bărbat nu i e permis a avea două neveste într'același timp, *duas uxores eodem tempore habere non licet* (Inst. Cart. I t. 10 § 6 în fine), asemenea un om însurat nu pôte avea concubină, nici un om neinsurat două concubine de o dată. Paul, în adevăr, *Sententia* Cartea II, t. 20 § 1: dice. „*Concubina nu diferă de soție de cât prin intențiune. — Concubina igitur ab uxore solo delectu separatur.*“ „*Concubinam ex sola animi destinatione aestimari oportet*“ dice același Paul l. 4 *De Concubinis*.

În adevăr numai dignitatea distingea pe nevestă de concubină (Ulp. l. 40 § 4 *De legatis* III), și de aceea celei d'ânteu singure i se dau respectabilele nume de *materfamilias, matrona, domina*. Femeea ingenuă de familie bună și onestă, era presupusă de soție; trebuia act formal care se constata că a înțeles să

fie luată numai ca concubină, ca să fie concubină; neavând acest act formal, bărbatul fiind-o în casă comite *stuprum*. Femeia liberă, din contră, este presupusă concubină, mai cu seamă când cohabită cu patronul său. Asemenea și cea ingenuă de familie prostă se uă rău năvătită. În adevăr Marcian l. 3 *princ. De concubinis* ȕice: „*In concubinato potest esse et aliena liberta et ingenua, et maxime ea que obscuro loco nata est, vel questum corpore fecit: alioquin si honestae vitae et ingenuam mulierem in concubinatum habere maluerit, sine testatione hoc manifestum faciente non conceditur: sed necesse est ei, vel uxorem eam habere, vel hoc recusantem stuprum cum ea committere.*—În concubinatu pôte să fie și liberta altuia și uă ingenuă, și mai cu seamă aceia care e născută din obscură familie, se uă care face comerțu cu corpul său, căci dacă va preferi se aibă ca concubină o femeie ingenuă și onestă, nu i va fi permis, fără act care să declare că ast-fel le a fost consimțimentul: ei va fi obligat se uă s’o considera ca nevastă, se uă de va refusa, comite stupru cu dēnsa.” Adugă l. 1 *princ. D. cod. tit.* În concubinatu nu putea fi ȕestre ca în maritagiū. Pe cānd din maritagiū eșiau, dupē cum am arētat, copii legitimi, cari erau sub *patria potestas* a tatălu se uă a moșulu lor, din concubinatu eșiau copii naturali asupra cāror tatāl n’avea *patria potestas*.

Concubinatu dura pe cāt persistau în aceiași părere ambele părți. De aceia pentru indulgință către concubină, se considera concubinatu ca subsistând, cānd patronul, concubinul ei, începea să inebuniască. În adevăr Paul l. 2 *De Concubinis* ȕice: „*Si patronus, libertam concubinam habens, furere caeperit, in concubinato eam esse humanius dicitur.*” Așa dēră concubinatu se dissolvea îndată ce una din părți nu i mai plăcea, și nu se pedepsea cu nimica acel ce nu mai vrea să remānă în concubinatu. Din

contră acela din soți care fără motiv prevădut de lege, nu mai vrea să fie căsătorit, și trimetea carte de repudiu soțului său, atunci de era acest soț femeia, bărbatul opera retențiunea *propter liberos*, de era bărbatul, perdea dreptul la această retențiune. Paul în adevăr, C. II, titlul *De dotibus* (*Manuale juris* al lui D. Pellat p. 863) dice: „*Si divortium est matrimonii, et hoc sine culpa mulieris factum est, dos integra repetetur. Quod si culpa mulieris factum est divortium, in singulos liberos sexta pars dotis a marito retineatur usque ad mediam partem dumtaxat dotis.*— De s'a desfăcut căsătoria, fără culpa muierii, ștearea tótă se va cere înapoi. De se va fi făcut însă divorțiul cu culpa muierii, bărbatul va reține pentru fie-care copil o a șesea parte din șteare, fără însă să trecă de jumătate.“

Apoi Cicerone, Topice, cap. 4 dice: „*Si mulier quum fuisset nupta cum eo, quocum connubium non esset, nuntium remisit, quoniam qui nati sunt patrem non sequuntur, manere nihil oportet.*— Dacă muierea, după ce s'a maritat cu acel cu care nu avea connubiū, 'i-a trimis carte de despărțenie, fiind că copii născuți nu urmăză pe tatăl, nu trebuie să rămână nimic pentru copii.“ Așa dar dacă ar fi fost connubiū, ar fi avut bărbatul dreptul să rețină parte din șteare pentru copii, și fiind că numai când divorțiul se întâmplă din culpa femeii, bărbatul are drept la retențiune, și aici nu se pomenește de altă culpă de cât de trimiterea repudiului, écă dar că trimiterea repudiului fără cauza legitimă de către unul din soți, 'l constituie în culpă.

Acest text mai probă încă că de câte ori nu e connubiū, prin urmare când e concubinac, nu póte fi vorba de retențiune pentru trimiterea repudiului fără cuvânt din partea femeii, că prin urmare póte să iasă cineva din concubinac când îi va plăcea fără se pérđă nimic, ceia ce am susținut mai sus.

Liberta unui patron maritată cu dănsul, nu pôte să se despartă de dănsul fără voia lui. Niminea n' o silea să'l ia de bărbat. Dar o dată ce l'a luat, legea Julia oprea d'al lăsa fără voia lui. In adevăr Marcian l. 28 *De ritu nuptiarum* dice: „*Invitam libertam uxorem ducere patronus non potest.* — Patronul nu pôte să ia cu dasila pe libertă de nevastă.“ Apoi Ulpian l. 11 princ. *De divortiiis* dice: „*Quod ait lex divortii faciendi potestas libertae quae nupta est patrono, ne esto: non infectum videtur effecisse divortium, quod jure civili solet dissolvere matrimonium; . . . denique scribit Julianus de dote hanc actionem non habere: merito igitur quamdiu patronus ejus eam uxorem esse vult, cum nullo alio connubium ei est: nam quia intellexit legislator facto libertae quasi diremptum matrimonium, detraxit ei cum alio connubium: quare cuicumque nupserit, pro non nupta habebitur: Julianus quidem amplius putat, nec in concubinato eam alterius patroni esse putat.* — Ceia ce dice legea Julia că adică să nu pôtă liberta maritată după patronul ei să divorțeze, pare că a distrus efectul divorțului, care după dreptul civil de obiceiuit disolvă mariajul;... prin urmare scrie Julian că ea nu va avea acțiunea *rei uxoriae*, că nu va putea să și cêră îndărăt d'estrea: decî pe cât timp patronul o va vrea de soție, ea nu are connubiū cu nici un alt om: căci fiind că a înțeles legea, că prin fapta libertei matrimoniul este ca și stricat, i a retras connubiul cu alt cine-va; de aceea cu ori-cine se va mărita, se va socoti de nemăritată. Julian mai crede chiar că nu pôte să fie nici în concubinatul altui patron.“ Din acest text rezultă, că legea Julia s'a ocupat de liberta soție, iar nu de liberta concubină. Prin urmare ar fi logic ca libertă concubină a patronului său să pôtă să'l lase fără voia lui, și să se pôtă mărita sau intra în concubinatul altuia. Ulpian însă crede că nu trebuie să tra-

gemū acéstă consecință din dispozițiunea legii Julia ci că libertei concubine a patronului care a părăsit pe patron fără voia lui, trebuie să i se ridice connubiul, să nu i se dea voie să se mărite cu altul, căci, dicea el, e mai onest pentru un patron a avea o libertă drept concubină, decât drept nevastă. Prin urmare după Ulpian nici liberta concubină nu pôte să lase pe patronul său fără voia lui: „*Quae in concubinato est, ab invito patrono poterit discedere, et alteri se aut in matrimonium aut in concubinatum dare. Ego quidem probo in concubina adimendum ei connubiū, si patronum invitum deserat, quippe cum honestius sit patrono libertam concubinam quam matremfamilias habere.*“¹⁾

Impăratul Leon filosoful printr'o constituțiune a sa din anul 887 după Christos a abrogat concubinatul. Eacă textul acestei constituțiuni care este a 91-lea și este intitulată: *Ut concubinam habere non liceat* (să nu mai fie permis nimului a avea concubină): „*Neque minus ea lex, quae probrose cum concubinis immisceri non erubescitibus id permittendum iudicavit, honestatem susque deque habuit. Ne ergo hoc legislatoris erratum dedecore nostram rempublicam afficere sinamus. Itaque lex illa in aeternum silet. Ab illa enim non modo religionis, verum etiam naturae injuria, secundum divina christianisque convenientia praecepta prohibemur. Et quidem, si cum fontem habeas, sobrie inde haurire divino praecepto moneare: qua ratione cum puras aquas haurire liceat, lutum tu mavis? Tum tamen si fontem non habeas, rebus tamen vetitis uti non potes. Caeterum vitae consortem invenire difficile non est.*—Nū mai puțin acea lege, care a găsit cu cale să permită să se amestece cu concubinele celor care nu se rușinau să o facă, nu mai puțin

¹⁾ Vezi Cujac T. 7 pag. 2381.

acea lege a luat peste picior onestitatea. Să nu lăsamău déră ca această eróre a legiitorului să desonoreze statul nostru. De aceea tacă acea lege în veci! Căci preceptele divine ale Christianismului ne ordonă să ne ferimă de acea injurie adusă nu numai religiunei ci și chiar naturei. Și în adevăr, dacă având sorginte (pură) preceptul divin te povățuesce să te adăpi cu sobrietate: de ce putend să te adăpi cu apă curată, preferi óre lutul? Pe când de n'ái avea sorginte, nu 'ți ar fi permis să te servesci cu lucruri óprite. Apoi nu e dificil să 'ți găsești consórtă a vieței.“

Ast-fel dispăru concubinatul din legislațiunea romană prin influința Bisericei Crestine care vedea într'insul o instituțiune rivală maritagiului ¹⁾. Aceiași influință întinđendu-se și mai mult, avea să facă mai târđiú în Francia să dispară, pentru același cuvânt, din usurile romane ale Galo-Romanilor, adopțiunea.

¹⁾ Cujaciú dice însă că a audít că usul concubinatalui 'l conservaú încă în timpul lui cu religiositate Bascii și Pireneii: *audio tamen eum retinere districte Vascones et Pyreneos* (T. 9 c. 829). Și nu ar fi de mirare să fi fost adevărat cea ce audise Cujaciú; căci în pólele Pireneilor aú dominat mult timp Visigoții după ce aú fost respinși din ceal'altă parte a Galiei de către Franci, și Visigoții (una din ramurile națiunei gotice, cea mai aptă din tóte națiunile barbare intru a se romanisa), când aú trecut din Italia în Galia, aú trecut cu condica Teodosiană care menținea în tótă vigórea sa concubinatul.

Doneau

APPENDICE LA MATERIA CONCUBINATULUI

În anul 1873 am scris o disertațiune asupra concubinatuului în dreptul romanu pe care am publicat-o în *Revista contimporană*, și în care am schițat în trăsuri repeđi natura și efectele concubinatuului, arătându deosebirea care exista între ellu și căsătoria legitimă, și îndrăsnindă a emite asupra acesteia materi o opiniune care contraria pēnă la ore-care punctu opiniunea în general acreditată susținută de nemuritorul Cujas, după care concubinatuul ar fi uă uniune legitimă, analogă cu căsătoria, *legitima conjunctio*, cum o numește ellu. Unul din foștii mei școlari și din amicii mei în același timp, Domnu Constantin C. Arion, mi-a attrasă atențiunea asupra unei monografii apărută în Paris în anul 1880, a mult regretatulu Paul Gide în care acest însemnatu Romanistă expunea o opiniune egalemente contraria opiniunei lui Cujas.

Înainte de mine, nici Doneau, nici Pothier, nici Puchta, care s'au ocupat de questiune, nu i au dat o atențiune sufficientă și nu și au dat osteneala să demonstre în modu serios falșitatea theoriei lui Cujas.

Fiind-că după mine, la șapte ani de intervalu, Paul Gide a combătut theoria marelui Papinianu modernu, și fiind-că cu totă acēstă similitudine între theoria sa și a mea, există însă între dēsele mari deosebiri, fiind-că theoria lui Gide mi se pare mai plină de errori de cât chiar a lui Cujas, de accia am

luat din nou condeiul în mână și am întreprins a face critica acestei recente teorii.

După mine concubinatul nu este nici *justum matrimonium* al Romanilor, nici *matrimonium juris gentium*, nici chiar uă *legitima conjunctio* de uă ordine inferioare. Amă demonstratū această în destul în anul 1873 și nu voiă reveni asupra acestui punctū. Voiă observa însă că violarea obligațiunei de fidelitate ce 'și dătorescū soții unul altuia în ambele spețe de căsătorie, atrage după sine pedepsele inflesse adulterului, mai grave în prima de cât în secunda, pe când nu există nici o obligațiune de fidelitate între concubini. Totuși însă eă credū că concubinatul nu este uă *simplă stare de fapt*, pe care legea să o neglije, să o desprețuiască, în cât să nu 'și dea osteneța de a se ocupa de dēnsa. Concubinatul nu e o uniune legitimă, nu e uă căsătorie nici de drept civil nici de drept al ginților, dară e mai mult de cât uă *simplă stare de fapt*, este uă *instituțiune juridică de care legiuitorul românū s'a ocupat*, și pe care a regulamentat' o mult înainte de Constantin, cu totă asserțiunea contrariă a lui Justinian (¹), căruia mă mirū cum Gide îi

(¹) Justinian dice, în adevărū, în prefața novellei 89, că numele de *copii naturali* (susceptibili de legitimare când provinū din concubinatul) eră necunoscut legislațiunei Romane, și că nici unū sentiment de humanitate nu determinasse pe legiuitorū să se ocupe de dēnsii, că acest nume figură pentru prima oră în Constituțiunile imperiale numai de la Constantin încolo. Această este o errōre grosolană. În adevăr Modestinū pōmeneste de *filiu naturales* în legea 11 D., *De his qui sui vel alieni juris sunt*, în termenii următori: *Inviti filii naturales vel emancipati, non rediguntur in patriam potestatem*, ceia ce însemnează că filii naturali (adică născuți dintr'un tată liberū și uă mamă liberă, căci copii născuți dintr'un tată liber și uă mamă servă sunt sub puterea dominicală a stăpânului numelorū, și prin urmare nici cu voia lor nu pot fi adoptați) nu pot fi reduși fără voia lor sub puterea paternă a tatălui lorū, adică nu pot fi adoptați. Ceia ce mai demonstră că rău spune Gide că expresiunea *filiu naturales* designă copii născuți din *contubernium*. Dacă câte uă dată, și în mod impropriū, însemnează această, însă în regulă generală, chiar în timpul classicū (marțorū e Modestinū) însemnează copii născuți dintr'un tată liber și uă mamă liberă, fie din uniune passageră, fie din concubinată.

face credită în materie de istorie. În adevăr nu putea cine-va să aibă mai multe concubine în timpul lui Pliniu cel tineru (Epistole III, 14), întocmai precum nu putea avea cine-va în același timp mai multe femei legitime, pe când la popoarele moderne poate cine-va să aibă ori câte concubine vrea. Assemenea nu poate cine-va, fără a comite unu *stuprum*, pedepsitu de legea *Julia de adulteriis*, să ia pe ori ce femeie drept concubină; așa nu poate lua cine-va ca concubină uă *ingenua honestae conditionis*, uă *matrona*, uă *materfamilias*. (Marcianu legea 3, D. *De concubinis*, XXV, 7), pe când la popoarele moderne poate să aibă cine-va uă cucónă mare drept concubină, fără să fie expusă la nici o pedeapsă și la nici uă desonore. Assemenea unu presidentu de provincie poate să ia drept concubină o femeie domiciliată în provincia pe care o administrează (Paul legea 5 D. *De concubinis*) pe cându nu poate să contracte cu dēnsa *justae nuptiae*. Ceia ce constituie uă regulamentare civile, iar nu penală, a concubinatu, cu voia și fără supărarea lui Gide, care este în errore când sustine că regulile din Digeste care permittu său prohibu concubinagiul (cum ilu numește ellu) sunt reguli de drept penal, iar nu reguli de drept civilu. Prin urmare *concubinatu* Romanilor este departe de a fi *concubinagiul* modernu. Și vorba *concubinagiul* e rău allēsă de Gide pentru a designa concubinatu Romanilor. Rău daru illustrul Romanistă retrace acesteia instituțiunii a Romanilor expresiunea franțusită de *concubinatu* ce i au aplicat interpretii anteriori lui cu drept cuvânt și întradinsu tocmăi pentru a distinge concubinatu Romanilor de concubinagiul popoarelor moderne. Uă libertină nu poate trăi în concubinatu cu altul de câtu cu patronul său fără voia acestuia. E adevărat că regulamentul și efectele concubinatu au fost întinse sub împărății chreștini, e adevăratu că sub împărății chreștini

și pînă la Justinian inclusiv, concubinatul da naștere la copii naturali, singurii apți a fi legitimați prin căsătoria subsequentă a părinților lor, singurii apți a succede în ore-care mässurä tatälui lor. Darä dacä regulamentarea este mai pronunțată, dacä efectele sunt mai întinse în dreptul byzantin, înainte de Leon Filosoful, care a proscrisă de totü concubinatul, nu este mai puțin adevăratü cä concubinatul formäsä uä instituțiune juridică recunoscută și regulamentată de dreptul Romanü chiar în periödä classică a istoriei acestü dreptü.

Nu mai puțin erronatü este Gide când susține cä dreptul romanü classicü nu s'a ocupat de copii naturali. S'a ocupat de ei, permittënd de a 'i adopta acellü ce are deja copii legitimi născuți *ex justis nuptiis*. Dacä nu-le-a acordat faciä cü tatäl lor drepturi în simpla lorü calitate de copii naturali, acësta nu va sä ñicä cä nu s'a ocupat de ei. Dreptul romanü classicü nu le a acordat drepturi la successiunea tatälui lorü în simpla lorü calitate de copii eșiți din concubinät, pentru cä tatäl lor avea mijlocul adopțiunei pentru a 'i introduce în familia sa legitimă. Acësta este cauza pentru care nu era trebuință de legitimațiune în legislațiunea classică, legitimațiune pe care legiitorul romanü chreștinü a admissü nu atät ca o instituțiune dictată de necesitatea juridică, cäci se putea dispensa de dënsa, ci mai multü subt influența theoriei chreștine a iertärei, a preceptului evangelicü cä cel din urmă intrat în Bissericä e ca și cellü d'ântëiü, a cäruï parafrasä filosofică este cä cellü ce se cäeste este iertat și considerat ca cum n'ar fi păcätuit, cä cel ce se însörä cu concubina sa legitimäsä pe copii sëi întocmai precum cellü ce se cäsätorește dä naștere încä de la început la copii legitimi.

Gide nu e mai puțin în erröre cândü susține cä expresiunea *liberi naturales* însemneädä copii näs-

cuți din *contubernium*. Dacă textul pe care îl citeasă ellū se referă la copii eșiți din *contubernium*, nu mai puțin rezultă din alte texte că această expresiune se aplică în modū mai propriū și mai special copiilor proveniți din relațiuni între persoane libere și cu atât mai mult copiilor născuți din concubinatu. Așia în cât alta e contuberniul și copii eșiți din ellū, alta e concubinatul și copii la care pôte da naștere.

Din tótă această discuțiune conchiđū că nu trebuie să scrutese cine-va cu ochi moderni instituțiunile popórelorū antice, că marea artă constă tocmai intru această, intru a se introduce cu mintea în starea lorū socială, în educațiunea lor politică, în relațiile lorū intime, intru a trăi quasi în mijlocul lorū, spre a le putea înțelege, studia și descri sub tóte raporturile, intru a se romanisa pentru Romani, spre a'í putea descri în tóte privințele. Acesta este defectul a multor scriitori, de care nu a scăpat nici celebrul Gide. Ellū a cređut că gässește concubinagiul modern în concubinatul roman. S'a înșelat ca și Accarias cândū caută moravurile romane, fără să le gässeacă, pretextându că Romaniū nu aveaū viața de salón ca popórele moderne, ca cum în salónele moderne s'ar gási imaginea adevératelor moravuri a poporului.

Nu, în salóne nu pôte cine-va studia moravurile adevérate alle poporului, ci numai vițiile lui, destrăbălarea lui. Cândū ar judeca cine-va pe poporul francesū și pe cel Románescū după ceia ce vede în salónele lorū, s'ar lua cu mânele de pėrū și ar despera despre elle. Din norocire poporul adevérat, serios, fundamentul Statului, nu 'și resfrange imaginea în aceste psychée.

HISTORIA EXTERNĂ A DREPTULUI ROMANU

(Urmare)

Am vorbit în volumul I al lui Fragmentelor mele juridice de clienți și de plebei.

Cred că de cuvântul a reveni asupra lor, din cauza erorilor ce s'au comis de mai mulți scriitori, între alții de Mommsen și Fustel de Coulanges.

Plebei sunt genul și clienții sunt specia. Acei plebei care nu se simțeau în nevoie, din cauză că aveau mijloace, de a se pune sub protecțiunea unui patriciu, unui cap de ginte, unui *pater*, rămăneauă complectamente liberi și independenți, la început fără drepturi politice, în urmă chiar cu drepturi politice. Dar în regulă generală, și mai cu seamă în cele d'antăiu timpuri, majoritatea plebeilor se puneau sub protecțiunea câte unui cap de ginte, a unui *pater*, care atunci se numea *patronu*. Relațiunea între client și patron era o relațiune de dependență, dar clientul rămănea absolut liber și în fapt și în drept, rămănea prin urmare capabil de a câștiga avere pe seama sa, care era a sa, asupra căria patronul nu avea nici un drept, care se transmitea ab intestat *heredilor sui* și agnaților și în urmă și cognatilor săi. Era o simplă dependență între client și patron în sensul că clientul era dator să'l ajute a plăti despăgubire pentru răscumpărarea din captivitate, amendile la care era condamnat, cheltuielile proceselor, a constitui dotă ficei

salle, și a contribui la cheltuielile necesarii pentru exercitarea funcțiunelor salle și susținerea dignității rangului său; clienții făceau propagandă pentru patronul la alegeri, votau pentru ellu. În sensu inversu patronul ajuta pe client in procesele lui, îi da gratuitu territoriū de cultivat cu titlu de precariū. Unul in contra altuia in mod reciprocū nu putea mărturisi, vota, nu putea să se tragă in judecată unul pe altul fără autorisarea prealabilă a magistratului. Posițiunea clienților semăna in parte cu a libertilor. Dar nu e exact a dice cum susține Mommsen, *Histoire romaine* trad. francesă deja citată, vol. I, pag. 76, că poziția clientului era a unui om liber in faptu și servu in dreptu. Cu nimic nu dovedește Mommsen asertiunea sa. Clienții sunt anteriori lui Romulus. clientela e o institutiune comună tuturilor popórelor italice și grece și fórte vechiă. Pe când servitutea de drept insoțită de o libertate de fapt, e o institutiune tardivă datorită pretorilor, care se applica la acei care nu erau manumiși in mod solemn ci numai in mod privat, institutiune ce n'a putut appare de cât cel mai curându pe la mijlocul Republicei și care a fost transformată in libertate de drept inferióră de legea Junia Norbana in anul 671 de la fundarea Romei.

Asemenea nu este exact a dice, cum face Fustel de Coulange, *Cité antique*, 11-a edițiune, pag. 128, că clientul a fost mult timp unu servitoru legatū de patronul său. E evident însă că clientul intra in ginta patronului, nu ca agnat, că lua *nomen gentilitium* al patronului său, că participa la sacrele sale private, dar acesta nu'l assimila subt nici un punct de vedere cu unu servu.

Clienții unei ginti patricie, erau adesea fórte numeroși. Ast-fel ginta Appia avea cinci mii de clienți, ginta Fabia patru mii.

Incetul cu incetul relațiunile d'ntre clienți și patroni se slăbiră. Dar nici chiar in celle d'antéiu tim-

puri, cum am şissu, nu era subjecţiune din partea clientului către patron, cum o crede clericalul şi autoritarul Füstel de Coulanges, care vede totul cu ochii cu care raţionează el în politică, încă mai puţin cum o crede servilul Mommsen, care nu vede binele decât în autoritatea şi dominaţiunea celor mari asupra celor mici.

Reformele lui Servius Tullius. Servius Tullius este după unii, născut dintr'ună servă; în acest sens se pronunţă Plutarhū, care ne spune între altele că affară de Saturnale, se acorda servilor pe fie-care anū câte uă şi de libertate în memoria naştercii servile a lui Servius Tullius. O poveste însă spune că într'unū visū a apărut unū geniū, în mijlocul flacărilor vetrei, Ocridiei, servitōrei reginei Tanaquil, soţia lui Tarquiniū cellū Bătrēnū, din care ea a conceput pe Servius Tullius. În fine după o a treia versiune, alţii, între care Impēratul Claudiū, care a compusū o historic a Etruscilor, şice în acēstă istoriă, că Servius Tullius nu este de cât Mastarna tovaroşul fidelū al lui Coelius Vibenna, ambii duci toscanī, Mastarna care era fiū al unū principe din Corniculum, că ambii adică Coelius Vibenna şi Mastarna au venit în timpul lui Romulus de s'au stabilitū pe muntele Coelius.

Or cum ar fi, nu e mai puţin adevērat că acest rege a fost un rege popular. Reformele sale militare şi politice au fost făcute în favōrea poporului. Tōtă lumea esto de acord în acēstă privinţă atât Victor Duruy, cât şi Füstel de Coulanges, cât şi Demangeat. Numai Mommsen susţine că reforma lui Servius Tullius nu a fost o schimbare cerută de plebeī, căci *noua constituţiă le impunea datorii, fără să le dea drepturi* (Trad. cit. Vol. I pag. 100), că ea *datorēste originea sa sau intellecţiunei unuia din regiū sei, sau dorinţei pressante a cetăţenilor (patricilor) care nu mai vreau să fie în mod exclusiv împovăraţi cu serviciul militar, şi cereau ca să fie su-*

puși la acest serviciu și necetățenii (plebeii). Adevărul este însă că această constituțiune a lui Servius Tullius este făcută în interesul plebeilor și de aceea cum dice Fustel de Coulanges, op. eod. pag. 338 și 342. „tradițiunea și atestațiunile historice a cellor vechi pună sub Servius Tullius celle d'ânteiă progrese alle plebeilor; ura ce patriciă conservară contra acestui rege arrătă în destul care era politica sa, patriciă își resbunară pe ellă, puindă să 'lă omóre.

Reforma sa este indoită, militară și politică. *Militară.* Ellă lăssă poporul roman împărțit după stirpe în celle trei triburi, *Ramnenses, Tatienses și Luceres*, care continuară a se mai adună în adunările curiate. Inșă allături cu această împărțire după stirpi, împărți teritoriul Romei în patru triburi său circonscriptiuni teritoriale, în care locuitorii erau classați după domiciliu, patrici și plebei la un loc, mai mulți plebei de cât patrici, căci plebei nu prea aveau pământuri, prin urmare nu locuiau de loc la țerră, ci cei mai mulți în orașu. Aceste patru triburi erau urbane. Împărți campania în alte 21 triburi rustice. Aceste triburi rustice se înmulțiră până la 31. Acesta era numărul lor în anul 513 de la fundarea Romei. De atunci înainte stete pe loc. Servius Tullius dede fie-cărui capu de familie plebeia 7 jugere (1^h, 77) din *ager publicus*, luând parte din pământurile usurpate de patrici din acest *ager publicus*. Așa dice Duruy. Fustel de Coulanges dice din contră că pământurile acordate plebeilor fură din teritoriile luate de la inimiți. Eū cred că pământurile acordate plebeilor fură luate și din teritoriile ocupate de la inimiți, și din pământurile usurpate de patrici din *ager publicus*. Fie-care tribu își avu magistratul său, *curator tribus*. Armata nu mai fu compusă numai de patrici ci și de plebei. Toți cei ce aveau a-

vere, care puteau contribui la sarcinile Statului, *assidui* (de la *assem dare*) combăteau în legiuni.

Cei ce aveau avere, formau cinci clase. Cei ce nu aveau nimic, după Dionysiū formau a șeselea clasă (*capite censis*). Celle d'ântăiū trei clase (classa I-a care avea armura complectă, classa II și a III-a care aveau numai pāvasa, casca și spada) constituiaū cele trei linii d'ântăiū ale legiunei. A patra și a cincea clasă a unei armate compuneaū corpulū *velitilor* celtor neînarmați și al prăștiarilor (înarmați cu prăștii). Fie-care clasă se împărția în companii, numite centurii. Pe lângă acestea erau cavalerii, compunind 18 companii sau centurii. Classa I se compunea de toți cetățenii care aveau cellū puțin 100000 ași; a II-a de cei ce aveau cellū puțin 75000 ași; a III-a de cei ce aveau cellū puțin 50000 ași; a IV-a de cei ce aveau cellū puțin 25000 ași; a V-a de cei ce aveau cellū puțin 11000 ași. Cea d'ântăiū era împărțită în 80 companii sau centurii, din care patru-deci de *juniores* (cei ce aveau între 17 și 45 anni) și patru-deci de *seniores* (cei ce aveau mai mult de 45 anni).

Classa a doua coprindea 20 de companii sau centurii din care dece de *juniores* și dece de *seniores*. Classa a treia idem. Classa a patra idem. Classa a cincea coprindea trei-deci de companii sau centurii, din care 15 de *juniores* și 15 de *seniores*. Pe lângă acestea mai erau și două companii sau centurii de *fabri*, meșteșugari; una de *juniores* și alta de *seniores*, două companii sau centurii de musicanți *tibicines et cornicines*; una de *juniores* și alta de *seniores*. Mai erau și opt-spre-dece companii sau centurii de *equites*, cālăreți, care se compuneaū din cetățenii cei mai importanți, care aveau cellū puțin 100000 ași. În fine toți cei ce aveau mai puțin de 11000 ași, se numeau *capite censi* și formau o singură centurie. Ei erau dispensați de a merge la rēsboiū. La rēsboiū mergeau numai *equites* și *juniores* din fie-care clas-

să. *Capite censi* nu mergeau la război. *Marius* a fost cel d'ânteu care i-a chemat sub arme la război. *Seniores* în timpul de război stau în Roma pentru paşa şi apărarea oraşului.

Cetăţenii care aveau ôre-care avere, aveau dreptul şi de a vota. Ei voteau în comiţii, aşia disese centuriate, pentru că fie-care centurie avea un vot. Pe când comiţiile curiate se adunau în *forum*, în centrul oraşului, comiţiile centuriate se adunau în câmpul lui Marte, afară din Roma, şi chiar de *pomaerium*. Se cheamă mai înteu cele 16 companii de *equites*. În fie-care companie izolată, se procedea consultându-se cetăţenii dintr'ansa; majoritatea voturilor dintr'ansa constituia un singur vot.

Aceste opt-spre-dece centurii de *equites* votând înteu se numeau *praerogativae*. Ele voteau înteu ca să lumineze pe cele-lalte. Apoi voteau cele opt-deci de centurii din classa I. Dacă erau de acord cu cele opt-spre-dece de *equites*, fiind-că se forma majoritatea de 98 voturi din 193, nu se mai consulta centuriile din classa a doua, şi din cele-lalte. La din contră, se cheamă şi se consulta şi centuriile din classa a doua, şi aşia mai încolo. Rare ori vote centuriile din classa a treia şi foarte rară cele din a patra. Juniorii din fie-care clasă, de şi erau naturalmente mai numeroşi de cât seniorii, cu tôte acestea formând un număr egal de companii sau centurii, dau un număr egal de voturi. Cu chipul acesta se da precădere etăţii, adică experienţii, şi averii. Dar fiind-că averea nu era înăcessibile că patriciatul (din cauza prohibiţiunei căsătoriei între patricii şi plebei), era uşa deschisă plebeilor la drepturile politice. Însă *Servius Tullius*, ca să nu sperie încă de la început pe patricii, decisese că propunerea proiectului de lege şi convocarea comiţiilor centuriate trebuie să fie aprobate prealabilemente printr'un senatusconsult, votat de Senat, care se compunea numai de patricii. Se ma

cerea apoi ca legea votată de comițiile centuriate să fie aprobată în urmă de comitele curiate, iarăși compuse numai de patrici. Acestu votu însă de la anul 416 încolo de la fundarea Romei, deveni o questiune de simplă formă, căci dictatorul Publilius Philo făcu să se voteze o lege prin care se decisse că pe fiitor comițiile curiate vor fi chieimate să aprobe prin anticipația cu ochi închiși proiectul de lege ce era să se presinte în urmă comițiilor centuriate. În timpul regalității legea curiată era propusă de rege, cea centuriată asemenea de rege, în timpul Republicii legea curiată era propusă ca și cea centuriată de unu magistratu din ordinea senatorială, de exemplu consulul. Când consulul putu să fie plebeu, putu să propue proiectul de lege în comitielē centuriate și plebeul. La început însă nu, iar în comițiile curiate numai unu patriciu putea în tot-d'a-una să propue proiectul de lege. De la 416 încolo comitielē curiate fură redusse a vota acte de jurisdicțiune grațiose, adopțiuni, testamente, și la sinele Republicii elle erau represintate prin cei 30 de lictori a cellor 30 de curii.

Tarquiniu Superbul (531—510). Servius Tullius avea două fete din care una Tullia era logodită cu Arunte, unul din fii lui Servius Tullius, bărbatu bun, eea-l-altă logodită cu Lucius, celū-l-altū fiū al lui Servius Tullius. Tullia era ambițioasă, Lucius orgoliosu și crudu. Tullia se înțelesse cu Lucius. Ea otrăvi pe Arunte și pe surorea sa, și se căsători cu Lucius. Servius Tullius, desperat, voi să abdice și să stabilēscă guvernul consularu. Profitând de acestă, înarmatū cu acestu pretextu, Lucius, în complicitate cu o parte din Senatori, intră în Senat investitū cu purpura regală, resturnă pe Servius după treptelē Senatului și fiica sa Lucia trecu cu carul seū peste corpul seū. Strada purtă numele de *via scelerata*. *Tarquiniu Superbul* guvernă cu pompă, orgoliu și cruzime, omori

parte din senatori, pe alții îi despuia de avere. De aceea Senatul se exasperă, Lucretia soția lui Tarquinu Collatinu (unul din fii lui Tarquinu Superbul) este desonorată de Sextus cumnatul ei. Lucretia se injunghia. Collatinu, Brutus, Lucretius frațele ei, Valeriu excită Senatul, proclamă căderea lui Tarquinu Superbu și a dynastiei sale, și Comitiile alegu în locul regelui doi consuli, pe Brutus și pe Tarquinu Collatinu.

Amu vorbitu în volumul I despre religiunea romană.

Religiunea Romaniloru este în unele puncturi asemănată cu a Grecilor, mai cu sémă în urma împrumuturilor ce religia romană a făcut de la cea grécă, după ce Romanii au intrat în contact cu Grecii. Deosebiți ministrii ai acestei religiuni o deserveau. Fie-care *gens* la Romanii, fie-care *γένος* la Grecii, își avea religia sa privată. La început chiar nu era altă religie de cât acesta. Mai târziu însă mai multe *gentes* adunate la unu locu, constituira uă *civitas*, mai multe *γένη*, forma o *πατρία*, și mai multe *πατρία* uă *πολις*, și atunci începu ca pe lângă cultul privat al fie-cărei ginți, să existe și unu cultu publicu allu cetății. La Grecii deii cetății se numeau *θεοὶ πολιῶδες* (*τῆς πόλεως*). Ast-fel se formă la Romanii cultul public allu cetății Romii. Romanii, cu cât își încorporau teritoriile și și allăturau popore italice, cu atât împrumutau divinități de la poporele învinse sau allăturate. Astfel în religia publică romană avem multe divinități sabine, etrusce.

Între ministrii religiunei publice romane avem mai anteu preoții. Fie-care deii avea preotul său, *sacerdos*; preoții unora din deii se numeau *flamini*.

Principalii flaminii erau flaminul lui Iov, *flamen Dialis*, flaminul lui Marte, *flamen Martialis*, flaminul lui Quirinus, *Flamen Quirinalis*. Festus numără 15, din care unul este al Pomonei, deita fruc-

telorū. După Festus, vorba *flamen* este un derivat alū lui *filamen*, și vine de la *filum*, firul cu care era legat vëlul de lână ce acoperea capul flaminului: „*Flamen Dialis dictus, quod filo assidue velatur, indeque appellatur, flamen, quasi filamen*“. Tot acestă etimologie o dă și Varron, *De lingua latina*, V, 15, 25, în cât etymologia dată de Mommsen, *Histoire Romaine*, trad. cit. p. 207, a proposito de flaminul lui Marte, *flamen Martialis*, pe care îl numește *l'allumeur de Mars, comme ou l'appelait en raison des offrandes brûlées qu'on lui consacrait*, este cu totul imaginară. În aceiași erróre cade și Duruy, *Histoire du Romains*, ediția mare ilustrată, volumul I, pagina 98.

Veneau apoi Augurii. Augurii sunt preoții predicători ai viitorului. Erau în număr de șase. Vorba *augur*, (formă vechiă *auger*), nu se știe de unde derivă. Cei mai mulți dicu că vine de la o vorbă etruscă. Alții dicu că vine de la *avis* și *gero*. Ei prediceau fiitorul după fulgere, sborul său cântecul păsărilor, pofta de mâncare a puilor sacrii. Cândă judecau fiitorul după sborul pasărilor se numeau *haruspices*. Augurii formau unū collegiū. Ei se recrutau ca și flaminii d'între patrici. Ei erau consultați înainte de deschiderea comițiilor. Ei puteau chiar face să se disolve comițiile deja convocato și intrate în lucrare fie pentru votarea unū proiectu de lege, fie pentru allegerea unū magistratū. Și fiind că adopțiunile și testamentele erau confirmate printr'ua lege curiată, ei erau consultați și în materie de adopțiunii și de testamentele.

Uă altă specie de preoți erau fecialii. Ei erau în număr de doui-spre-șcece. Și ei constituiau unū collegiū, și se recrutau numai d'între patrici. Missiunea lorū era de a declara răsboiul și de a presida la îndeplinirea ceremoniei religioase sacramentale care sancționa tractatul de pace. Nicu unū tractatū de pace nu era valabil fără aceste ceremonii și fără prezența fecialilor,

cum dice Titu-Liviū, IX, 5, căci un tractat de pace nu constă intr'ua simplă *sponsio*, ci intr'ua *sponsio* însoțită de o *precatio*, de ua rugăciune solemnă, în care se cere de la ȕei ca acela d'între popórele contractante, care va viola tractatul de pace să fie isbit de dênșii, întocmai precum victima este isbită de fecial. Invocația era aceeași și la Greci. Homerū în *Iliada*, Rapsodia III, versurile 245—301, ne indică invocația următoare: „O ȕei nemuritori, faceți ca întocmai precum eū lovescū cu ferul acéstă victimă, așa să fie sdrobitū capulū cellū d'ânteiū care va viola jurământul său!” Declarația de rêsboiū se făcea iar prin feciali. Când poporul Romanū avea să se plângă de conduita unū altū poporū, trămittea unū fecialū cu capul acoperitū de un velū de lână albă, peste care se afla o cunună de verbină selbatică culeasă de fecialū de pe muntele Capitolinū. Acestū fecialū cum ajungea la hotarul despărțitor d'între teritoriul poporului romanū și teritoriul poporului inamicū, striga: „Audi-mă, Joe, audiți-mă și voi ȕei termini! Audi-mă și tu oracolū sacru al dreptului (*fas*), sunt trămisū de poporul romanū. Vinū după tótă dreptatea, și prin urmare vorbele melle merită să fie cređute.” Începea apoi să enumere nemulțumirele poporului Romanū, făcendū felū de felū de imprecățiuni ca să dovedéscă că sunt drepte. „Dacă în contra dreptului și în contra conștiinței melle, cerrū să 'mī predea aceste persóne și lucruri, (pe care le enunțase), să nu mē lasse Joe să mē întorcū în patria mea.”: După aceea trecea pe teritoriul poporului inamicū și cellū ánteiū locuitorū ce întâlnea îi repeta aceleași vorbe, pe care mergea să le repete pe rândū și la porțile principalei cetăți a poporului inamicū, în forum, și magistraților. Dacă treceaū trei-ȕeci și trei de ȕile fără să i-se dea satisfacția, striga din nou: „Ascultați, Joe, Jane, Quirine, și voi toți ȕei Olympului, ai pământului și ai infernului, vē iaū de martori că poporul

acesta este nedrept, și că violază dreptul. Cum vomă răsbuna noi dreptul violat? Bătrânii noștri o voră decide." Apoi se întorcea în Roma. Dacă senatul și poporul romană decideau că trebuie să se facă rășboiă, fecialul se reintorcea la hotarele poporului inamică, purtând în mână o săgétă arsă în focă și înmuiată în sânge și arunca peste hotară această săgétă, ca semnă de focă și omoră, și anunțândă astă-felă începerea hostilităților. Când teritoriul Statului Romană crescă astfel în cât să fie greă a se măi face această lungă căllătorie, fecialul îndeplinea acelleși solemnități fără a eși din Roma, pe câmpul lui Marte, lângă templul Bellonei, la picioarele *Columnei Rășboiului*, care reprezenta hotarul statului Romană.

Veneaă după aceia Vestalele. Vestalele erau preo-tessele Vestei, deitei *Focului*.

Cultul focului era înrădăcinat în religia Indianului, Grecului și Romanului. Acestă cultă avea locă nu număi în cassa fie-căria din familiile indiane, grece și romane, dar și în cetate. La început cândă familiile nu se asociaseră sub formă de cetate, acest cultă era pură domestică, adică se practica număi în fie-care familiă. Măi târăiă, cândă măi multe familii unite constituiră o cetate, cultul focului se practică și în cetate. În fie-care familiă, în adevără la Indieni, vedemă practicându-se cultul focului. Focul era considerat ca deul tutelar allă cassei, allă familiei. În fie-care cassă era ună altară, nu prea aprăpe de ușa din affară, pentru ca să nu fie vădută de streini. Pe acest altară ardea într'una ună focă, care nu trebuia să se stingă, de cât uă dată pe annă, la 1 Martie, pentru ca să se aprindă imediat altă în locă cu ună ritual anumit prin concentrarea rađeloră sórelui săă prin frecare de două bucăți de lemnă dintr'ună arbore specială. Dimineața și séra se punea pe focă lemne a nume determinate de religiune. Indianu arunca pe focă uă licóre fermentată numită *soma*. Grecul și

Romanul arunca vinu. Indianul ca și Grecul ca și Romanul aruncau mai întâiu pe focu din ospetu sêu, și apoi mâncau. Nu era permisu să și usuce picioarele la focu. Când comisese vre-o faptă rea, trebuia mai întâiu să se purifice și apoi să se apropie de focul sacru. Focul sacru nu trebuia să se stingă nici uă dată. Nenorocire pentru casa unde se stinsese. Lui i se adresau rugăciuni la eșirea din cassă, lui la întorcere. Indianu, Grecu, Romanu, cum intra în cassă, întâiu se închina focului sacru și apoi își săruta nevasta și copii. Lui i se adresau rugăciuni în casu de nevoiă. Focul sacru la Indiani se numea *agni*, de unde *ignis* latinu. În cetate focul sacru fu cultivat la Români sub numele de Vesta. El fu personificat sub figura unei femei. Preotese anume fură însărcinate cu întreținerea focului sacru pe altarul Vestei. Aceste preotese fură numite Vestale. Elle trebuiau să fie virgine și să nu lasse să se stingă nici o dată focul sacru. Dacă îl lăssau să se stingă, erau bătute cu nuiele. Dacă violaū votul de castitate, elle erau închise în mormântu de vii.

Unu altu collegiu de preoți era acellu allu pontificilor. Numele lorü venea de la funcțiunea lorü primitivă, *pontem-facere*. În adevëru ei au fost prepuși la conducerea lucrărilor podului după Tibru. Ei cunoșteaū singuri misterele măsurilor și numerilor, știință care la început era unu misteru. Ei erau însărcinați cu facerea calendarului, cu fixarea epoei lunei noui și lunei pline, cu determinarea sărbătorilorü religiose, erau prealabil consultați în materie de adrogațiune, în sine ei finiră prin a avea direcțiunea generală a cultului, a tuturor actelor religiose, și fiind-că religia se amesteca în tôte actele politice și domestice importante ale Romanilor, influența lor era immensă. Capul acestui collegiu purta numele de *pontifex maximus*. În timpul regalității fu regele, în timpul Re-

publicei, fie-care consul, în timpul exercițiului magistraturii sale, juca rolul de *pontifex maximus*.

Octavianu, când deveni *imperator*, între alte atribuțiuni, făcu să i se confere și atribuțiunea de *pontifex maximus*; și pe fiitor, în tot timpul Imperiului, atributul acesta îl avu Împăratul, până bine înțelesu la înlocuirea religiunii păgâne prin religiunea creștină ca religiune de Statu.

În ceia ce privește divisiunea teritoriului rural extra *muros urbis Romae*, nu se știe pozitiv în câte triburi sau circumscripțiuni a fost împărțit. Accarias merge până a pretinde că este incert dacă relativ la elu s'a făcut vre-o împărțire de Servius Tullius. Această asserțiune este însă nefondată. Nu se pôte ca Servius Tullius, care certamente a împărțit orașul, să fi lăsat campania neîmpărțită. Ce este însă nesigur este dacă campaniile au fost împărțite în 21 sau 26 triburi. Duruy se pronunță fără hesitație pentru numărul 26. Însă Dionisiu din Halicarnas și Titu-Liviu ne vorbesc de 21 pentru anul 265. Este probabil dar că n'au putut fi mai mult de 21 în timpul lui Servius Tullius, căci n'a putut teritoriul rural creșcut de la Servius Tullius până la anul 265 să fie împărțit în mai puține triburi de cât era împărțit când era mai mic. E probabil dar că 21 triburi rurale erau sub Servius Tullius și că a remasă tot atâtea și până în 265. În anul 269 ne spune Titu-Liviu că erau 25. Pôte mai târziu s'or fi făcut 26.

Ast-fel putem să conciliăm pe Dionisiu din Halicarnas cu elu însuși, care, cându dă numărul de 21, când cel de 26. Destul că până în 513 s'au făcut 31, număr care nu a mai creșcut. În cât în anul 513 cu cele urbane, toate triburile erau în număr de 35.

Constituțiunea lui Servius Tullius este făcută în interesul plebei.

În adevăr ea schimbă basa comițielor. De unde era

până aci nascerea nobiliară, deveni pe viitor averea. De și pentru moment averea era tot în mâna patricilor, de și cei ce aveau cel puțin 100,000 ași erau patricii, de și ei împreună cu *equites* formați 98 centurii, din care 12 erau numai de plebei, de și cei ce aveau de la 75000 ași până la 100000 ași erau asemenea în imensă mare parte patricii, de și aceeași formați 20 centurii, prin urmare dau 20 voturi, de și prin urmare cetățenii din cele două d'antăii clase se compunea în imensă mare parte de patricii, și prin urmare dau mai mult de cât jumătate plus unul din voturile comițiilor centuriate, de și prin urmare în această formă de comiții preponderanța aparținea totu patriciilor, de și patricii își rezervaseră încă prerogativa de a face să se voteze mai întâiu de Senat proiectul de lege, Senat care era compus numai de patricii, de și legea centuriată trebuia să fie aprobată în urmă de un vot al comițiilor curiate compusă numai de patricii, însă sămânța viitorului era sădită, căci averea este mobilă, nu este ca nașterea, averea avea să cadă în fitoru în mânele plebeilor, Senatul în timpul Republicei avea să se compue și de plebei, legea curiată avea să devie în curându o pură formă, căci votul comițiilor curiate se da de la anul 415 încolo prin anticipație, preceda votarea în centurii, în cât cum dice cu drept cuvântu Accarias, pe fitoru comițiile curiate aveau să aprobe cu ochii închiși un rezultat fitoru și incertu. Din cei șapte regi ai Romei, numai unul, celu d'antăiu, Romulus fu Latinu, cei-l-altii șese fură unii Latini, alții Etruscii; Numa Pompilius fu Sabinu; Tullus Hostilius, asemenea Sabinu ¹⁾, Ancus Martius

¹⁾ În privința acesta sunt de părerea lui Ampère. (*Histoire Romaine à Rome*, 3-e édition, Tome I, pagina 448 și următoarele), și diferu de Duruy care face din Tullus Hostilius unu Latinu; veđi *Histoire des Romains*, ediția cea mare ilustrată, Tomu I, pagina 20). Elu era născutu în Roma și descindea din moșul său Hostilius, născut în Medullia.

asemenea Sabinū după părerea tutulor, Tarquiniū Priscū Etruscū, Servius Tullius, dacă este originar din Corniculum e probabil Sabinū, Tarquiniū Superbul iar Etruscū. Dintr'eușii numai două muriră de mörte bună, Numa Pompilius și Ancus Martius. Patru, Romulus, Tullus Hostilius, Tarquiniū Priscu și Serviū Tullii muriră asasinați. Iar Tarquiniū Superbul detronat muri la Cuma, în Campania, unde domnea tiranul Aristodemū care îi dete asilū. Regalitatea fu abolită în anul 245 de la fundatiunea Romei, prin expulsarea lui Tarquiniū Superbul. În locul lui Tarquiniū Superbul se aleseră două Consuli pentru unū anū de țile. Cei d'antăi fură Junius Brutus ⁽¹⁾ și Tarquiniū Callatinū, bărbatul Lucreției deshonorate de Sextus, unul din fii lui Tarquiniū Superbu. Tarquiniū Callatinū se exilă la Laviniū și în locu lui fu alesū Valerius, supranumit Poplicola (Populi-cola, Poplicola, Ppublicola, Publicola), din cauza serviciilor ce aduse poporului. În adevărū între alte legi ce propuse elū comițielor centuriate, printr'una se decise că nici un magistrat nu va mai putea în fitor să ordone mörtea saū bătaia la spete a unui condamnat la o asemenea pedepsă, înainte ca comițiile centuriate investite de dreptul de apel prin *provocatio* a condamnatului să nu fi confirmat sentența condemnătoare, și că magistratul care va face-o, va putea fi omorit de oricine fără ca omorătorul să fie pedepsit.

Expulsiunea Regilor în Roma coincidă cu desfiin-

Toți se acordă în privința acésta. Dar cu drept cuvânt Ampère dice că Medullia era o cetate Sabină, și numele de Hostilius vine de la Hostus (de la hostis) care însemnează străinū. Apoi în linia maternă elū descindea din Hersilia care era Sabină. Apoi elū se purtă ca Sabinū, mări numărul preoților Saliani, care erau preoți Sabini. Elū întocmi cultul deitei Frica, care concordă cu obiceiurile Sabinilor care ridicău temple Febrei, adică care divinisaū boalele și sentimentele cele rele.

(1) Junius Brutus face parte din familia patriciă Junia, supranumit Brutus (care după cum ne spune Festus, *verbo Brutum*, însemnează în vechiul idiomū latinū forțe și seriosū).

țarea regalității în Sparta, unde puterea politică a regilor fu incredințată ephorilor. La Athēnă, la mórtea lui Codrus, atribuțiunile politice ale regelui fură date Senatului Eupatrișilor care erau în Athēna ceia ce erau patricii în Rōmă, regele conservând numai puterea religiōsă. Acēstă putere fu și ea diminuită, Regelui nu i se lasă de cāt dreptul de a îndeplini sacrificiile solemne și a judeca crimele de impietate. O parte însemnată din atribuțiile regelui în care religia era interesată, precum dreptul de a veghea la perpetuirea familielor, de a autorisa adopțiunile, de a confirma testamentele, de a judeca în materie de proprietate imobiliară, fură incredințate unui arhonte, care împreună cu polemarchul și cu șese thesmoteți complectau numărul celor nouă magistrați numiți impropriu toți *archonți*, căci numai unul dintr'ēnsii purta în modu propriu numele de archontu. Asemenea revoluțiunii se petrecură și la Argos și la Cyrene, și la Corinthu și cam la epoce analoge. În adevēr, la Greci ca și la Romani, aristocrația era gelōsă de puterea regelui, și lupta d'între ei se termină cu victoria aristocrației. În adevēr în Roma revoluția care avu de scopu abolirea regalității și suplinirea ei prin consulat, profită mai mult patricilor de cāt plebeilor care aveau în rege un aliat contra patricilor, care-i diminuau și îi stânjineau exercițiul autorității. Așia se explică cum Senatul s'a unit în conspirațiunea întreprinsă de Junius Brutus, Tarquiniu Collatinu, Lucretiū tatăl Lucretiei și Valeriū contra lui Tarquiniu Superbu și a votat unū Senatusconsult care a servit ca proiectu de lege pentru decăderea lui Tarquiniu Superbu și abolițiunea regalității.

După isgonirea regilor amū șisū că puterea politică a lorū a trecut la două magistrați annali cu numele de *consules*. Acēstă vorbă derivă probabil de la *conso*, de unde vinū și vorbele *consus*, *consilium*, și care însemnăză deliberezū; în adevēr *Consus* era

o veche divinitate italică, care preseda la deliberații și la proiectele secrete. Puterea religioasă însă remase în privirea facerii sacrificiilor în mâna totă a unui rege care fu numit *rex sacrorum*. Se luară însă toate măsurile ca să nu abuzeze de prestigiul celu mare ce avea acestu rege-preot spre a lua puterea. Tradițiunea însă se conservă. Sacrificiile nu puteau fi făcute de cât de către un rege. La Greci lucrurile rămăseseră și mai accentuate. Atributul acesta religios remase în familia vechilor regi. Asia în Cyrene se lasă lui Battos, descendent din regii vechi, dreptul de a îngriji de cultul religios și posesiunea locurilor sacre.

Ca și regii, consulii erau capi supremi ai armatei, administrau în timp de pace Republica cu concursul Senatului, propuneau proiecte de legi în comiții; singurele deosebiri era că pompă că nu aveau coróna și mantia de purpură întesută cu aur, ci o simplă togă cu o bandă de purpură pe margini, dar aveau ca și regii douăsprezece lictori cu fascele în mână, care mergeau înaintea lor¹⁾. Consulii și nici unu magistratū nu putea să umble înarmat înăuntru *pomaerului*. *Pomaerium* se numea unu bulvard, unu locu golū dincóce și dincolo de zidurile urbei Roma, însemnatū prin pietre din distanță în distanță, care se numeau *cippi* sau *termini*.

Magistratura regilorū era pe viață. A consulilor pe un anū. Fie-care din ei avea în acest interval puterea supremă, obicnuit unu mergea în resboiū ca comandant, *dux*, *imperator* alū oștirei, iar cel-l-altū rămânea în Roma pentru administrația interioară. În timpū de pace fie-care din ei avea în același timpū puterea supremă. Atāt numai că fie-care din ei putea

¹⁾ *Fasces*, (faisceaux). *Fasces* însemnăză niste bețe legate împrejurul unei haste astfel în cât ferul hăstei să fie lăsatū afară. Ele erau purtate în mână de lictori, servindu-se cu bețele spre a bate pe criminali, și cu hasta spre a le tăia capul după ordinul magistratilor.

să *intercede* (să exercite *intercessio*) spre a împiedica pe cel-l-alt de a lucra; dacă nu se opunea, actul făcut de cel-l-alt singur era valabil, căci fie-care avea *imperium regium*, puterea regelui, cu excepția dreptului de *veto* al celui-l-alt. Elu avea și puterea judecătorească, avea *jurisdictio*, adică *potestas juris dicendi*, ținea ședință în *forum* pe un scaun curul pentru distribuirea justiției. Ei nu puteau fi recrutați de cât d'ntre patrici. Tocmai mai târziu, în perioadă a doua, consulatul deveni accesibil și plebeilor. Ciceron ne spune în tractatul său *despre legi* (III, 3, 8), că ei se mai numeau și *praetores*, de la *prae-ire*, *prae-itur*, *praeitores*, ca mergători înainte, ca comandanți ai oștirea, și *judices* ca distribuitori ai justiției: „*Regio imperio duo sunt: uique praeiundo, iudicando, consulendo, praetores, iudices, consules appellantur.*— Cu putere regiă două să fie: și ei se numesc *praetores* când comandă, *judices* când judecă, *consules* când deliberază (*consules* de la *consulo* care derivă de la rădăcina vechiă *conso*, cum am spus mai sus).“ Numirea proprieă este însă de *consules*. Numirea de *praetores* s'a dat mai târziu, când s'a luat din mâna consuliilor *jurisdictio*, magistraților cărora s'a încredințat. Numirea de *judices* se aplică în special judecătorilor care judecă în faptu după formulele sau prescripțiunile trâmise lor de magistrații care au *jurisdictio*, în special de pretori.

Încă deja în această perioadă se întâmpla ca toate puterile Statului să fie suspendate și să fie investitu cu suprema, unica și absoluta autoritate, un magistrat sub numele de *populi magister* sau *dictator*. Magistratura sa se reducea la șese luni. Rare ori a fost exercitată pentru întregul termen. Dictatorul era designat de *consulares* (foști consuli) și probabil d'ntre dînșii. Această designațiune trebuia să fie transformată în proiect de lege printr'unu *Senatusconsult*, care în urmă trebuia confirmat de o lege votată

de comiții. Așa era natural să fie. Cum s'ar fi putut ca unu magistrat ordinar să fie alesu astfelu, iar dictatorul cu autoritatea sa extraordinară să fie investit cu mai puține forme și garanții. De aceea Mommsen, *Histoire Romaine*, trad. cit. Tom. I, pagina 315, este în complectă eróre când dice: „La communanté (printr'ensa înțelege elu poporul adunat în comiții) ne prenaît aucune part à la nomination du dictateur; cette nomination dépendait absolument du l'un des deux consuls qui étaient alors en fonction.”

Intâiu nu atárnă de loc de consuli ci de *consulares*. *Consulares legere: ita lex jubebat, de dictatore creando lata*, dice Ciceron, *De republica*, II, 32, și prin *consulares* se înțelege foști consuli, iar nu consuli. Alu duoilea, același Ciceron, în tractatul său *De legibus*, III, 3, raportând téxtul unei vechi legi, care a instituit pentru casuri grave înființarea unui *dictator* dice *si Senatus creverit*, dacă Senatul va găsi cu cale; eacă dar că designarea dictatorului de către *consulares* trebuia celu puținu aprobată de Senat. Alu treilea, Titu Liviu (V, 46), vorbindu despre numirea lui Camillu ca dictator, ne vorbește și de o lege curiată relativu la numirea lui. Eacă textul acestei legi vechi curioase: „*Quando duellium gravium discordiaeve civium escunt, unus ne amplius sex menses, si Senatus creverit, idem juris quod duo consules teneto; isque ave sinistra dictus, populi magister esto. Equitemque qui regāt habeto pari jure cum eo quicumque erit juris disceptator. Ast quando is est magister populi, reliqui magistratus ne sunt.*—

Cându voru fi ¹⁾ resbóie ²⁾ mai grave saũ discordii civile, unul, nu mai mult de șese luni, dacă va găsi cu cale Senatul, să aibă aceiași autoritate ca cei doui

¹⁾ *Escunt*, formă antică a lui *essent*, precum *esum* este forma antică a lui *sum*.

²⁾ *Duellium* saũ *duellum* forma vechiă a lui *bellum*.

consulii; și acela ales sub auspiciu favorabile¹⁾ să fie *magistratul poporului*. Și să aibă și unu călărețu care să cârmuească cu unu dreptu egalū cu elū ori-care ar fi applicatorū și distribuitorū alū dreptulu. Inșă cândū elū va fi magistrat al poporulu, ce-l-alti magistrati să nu mai fie. „Din acestū textū precum și din legea 2 §§ 18 și 19 D., *De origine juris* (I, 2) a jurisconsultulu Pomponiu, rezultă că dictatorul avea pentru șese luni o putere absolută, mai mare chiar de cât a Regelu, mai mare de cât a consululu; în timpul magistraturei sale tôte cele-l-alte magistraturi erau suspendate, precum și tôte adunările, comiții și Senatu. Ca rege elū avea unu comandant alū călărețilorū, numit de elū, și care se chiăma *magister equitum*, asemenea cu alū Regelu care se numea *tribunus celerum*. Asemenea magistratū nu se alege de câtū în casū de pericole grave, fie de răsboiū gravū cu streinū, fie de resbel civil. Celū d'antăiū dictatorū, după cum ne spune Titu-Liviū a fost Lartius, cam dece ani după căderea Regilor, adică cam pe la anul 240 de la fondarea Romei sau pe la anul 500 înainte de Christos. Putem cita între dictatori pe Quinctius Cincinnatus (membru al familiei Quinctia), numit dictator în anul 292 de la fundarea Romei sau 458 înainte de Christos și pe M. Furius Camillus (membru al familiei patricie Furia), în anul 360 de la fundarea Romei, sau 390 înainte de Christos. Celū d'antăiū a scăpat Roma de resboiele civile, de Equi și de Volsci, celū d'alū douilea de Galli care intraseră deja în cetate.

În contra decisiunelor dictatorulu nu era *provocatio*, adică dreptū de appellū la comiții, drept care exista în contra ori-cărui măsuri a orū cărui alt ma-

¹⁾ *Ave*, passere. Sborul păsărilor servea la Romanii de prevestire. *Sinistra*, stânga, era favorabilă, de bunū augurū pentru Romanii, care cu facia întorsă spre mēdă-și aveau pe augurii din Orient la stânga. Din contră pentru Grecii, dreapta era de bun augur, căci ei cu facia întorsă spre nord aveau pe augurii din Orient la dreapta.

gistrat, până și în timpul Regalității, chiar în contra unor acte ale Regelui.

Dacă înlocuirea Regelui prin consuli nu profită plebeilor, dacă revoluțiunea, care opera astă schimbare, fu opera patriciilor și spre folosul lor, uă altă instituțiune fu creată peste puțin, care fu plebeilor de un mare folos. Voiu să vorbesc de instituțiunea *tribunatului plebei*. Subt consulatul lui Virginius și lui Veturius, în anul 259 de la fundarea Romei, 495 înainte de Christos, plebei se retraseră dincolo de riul Anio între Tibru și Anio pe un monticul care se numi de atunci încolo *muntele Sacru*, și amenințară pe patrici de a nu se mai întorce îndărăt în Roma și de a funda acolo uă nouă cetate plebeiă, acolo pe una din părțile cele mai fertile și mai salubre alle Lațiului.

Causele retragerii au fost multiple: 1° pozițiunea inferiōră a plebeilor față cu patricii; 2° sărăcia lor; 3° persecuțiunea debitorilor în mare parte plebei de către creditorii în mare parte patrici, dobândile exagerate ce plăteau patriciilor și constrângerea corporală ce urma în cas de ne plată. În adevăr debitorul care nu plătea datoriile, care era condamnat (*judicatus*) prin sentență, după un termen scurt putea să fie *ad-dictus* de către magistrat, în speciă de către consul *creditorului*, atribuit adică creditorului care avea dreptul a-l duce acasă la ellu, a-l închide într'ua închisore privată numită *ergastulum*, a-l pune să muncescă pentru ellu, și dacă nu plătea, nici ellu debitorul nici amicii saū rudele pentru densus, a-l duce la trei târguri consecutive din nouă în nouă zile, și a-l vinde ca servu; dacă nu găsea cui să 'l vîndă pe prețu sufficient, spre a se despăgubi, atunci *addictul* devenea servu propriu și allu creditorului. Acesta este situațiua debitorului după legea cellor 12 tabule, și acesta de sigur era și înainte, căci legea cellor 12 tabule n'a putut inventa o dispozițiune așia de bar-

bară, trebuia să o găsească în moravuri sau în legile anteriore, altmintrelea decemvirii ar fi plătit cu capul introducerea unei asemenea dispozițiuni. Ea, pe lângă acestea este confirmată pentru aceste timpuri și de istoricii ca Titu Liviū.

Plebei mai protestaseră încă în două rânduri, uă dată în anul 250 de la fondarea Romei; Volscii făcându uă incursiune pe teritoriul romanū, plebeii refuseră de a se 'narma și a se duce la bătaia. Unul din cei două consulū, Publius Servilius, promisse că se vor lua în cercetare și se vor înduleci pāsurile lorū, între altele în ceia ce privește pozițiunea lor ca debitori. Darū după ce plebei goniră pe Volscii, și se întorseră în cetate, cellū-l-alt consul, crudul Appius Claudius, refuză or ce concessiuni. Plebea protestă, ca s'o speria elū făcu să se numescă unū dictator, și Senatul allesse și Curiele confirmară de dictator pe Manius Valerius, unū omū bunū și popularū, *căci Valerii cum dice forte bine Mommsen era una din acelle gentes, în ochii cărora guvernul este unū privilegiū și uă honore, iar nu uă sorginte de câstigū*. Valerius reinnoi promisiunile lui Servilius și cu uă armie compusă de 40000 de plebei bātu pe Volscii, Equi și Sabinii care amenințau Statul Roman. Dar patricii nu se ținură de cuvânt nici de astă-dată. Valerii abdică, afirmându pe Jupiter Fidius ¹⁾, deū între altele allū bunei credințe, că patricii și de astă dată au violat buna credință. După abdicarea lui Valerius se aleseră consulū Virginius și Veturius. Aceștia siliră armia să iassă din Roma. Uă dată afară din cetate, plebeii abandonară corturile și pe căpetenia lorū, și conduși de capi legiunelorū, adică de tribunii militari care în mare parte erau plebei, porniră în ordine militară înainte, trecură Anio și se aședară pe unū monticulū situat între Anio și Tibru; familiiele plebeilor

¹⁾ Ζεύς Ἰσότης, cum ilū numește Dionysiu din Halicarnasse; și care în Sabinii era deul *Sancus*.

urmară pe soldații plebei și amenințară eu toții că vor fonda acolo o cetate plebeică, lăsând Roma oprimatorilor și spoliatorilor patrici. Patriciile speriați trimiseră plebeilor uă deputațiune compassă de zece consulari dintre care trei fuseseră dictatori, doi patrici Lartius Postumius (cellu d'ânteiu dictator), Valerius căruia în urmă plebea îi dade numele de *Maximus*, și un plebeu, Menenius Agrippa, cellu mai eloquent și cellu mai popular d'între Senatori. Acesta îi povățui să revie în Roma. Dar plebeii nu primiră de cât cu condițiunea ca să li se dea d'între dânșii doi magistrați care să fie inviolabili, *sacrosancti*, acella care îi arattaca să pôtă or cine să 'lă omóre, să fie *sacer*, destinat morții, și bunurile sale *confiscate*. Expressiunea de *sacer* după Zonaras însemnă că precum victima dussă pe altar spre a fi sacrificată, era *consacrata*, adică destinată ȃeilor, și prin urmare destinată morții, asemenea și omul declarat *sacer*, era destinat morții. Ei să aibă dreptul de a opune *veto* la or-ce măsură a celor-l-alti magistrați, și în special a consulilor, în contra căroră să pôtă fi chiămați în ajutor de or-ce cetățianu (ceia ce se mai numea și *auxilii latio*, adică darea de ajutor). Nicu un patriciu să nu pôtă fi allesu tribun al plebei. Unu tractatū se încheiă între patrici și plebei în acestu sensu, tractatū consacrat cu solemnitățile obicnuite alle tractatelor intervenite între popore independente belligerente, prin facere de sacrifici și prin ministerul fecialilor: fie-care cetățianu jură eternă credință acestu tractat care fu numit *leges sacrae*, și unu altarū fu ridicat lă Joe Fulminatorul pe monticelul care fu astfelu sacrat și purtă în fiitor numele de *Muntele Sacru*. Astu-felū se implini acestă revoluțiune sublimă, fără vërsare de sânge despre care Romanii își adusseră a minte în timpū de secolu cu mândrie și cu satisfacțiune, și pe care și noi modernii nu o putem pomeni fără ca inima nōstră să nu salte de admirațiune, și pe care nu e desmoștenit

allă lumii aceștia care să cugete la dansa fără să i se îmbărbăteze sufletul și să sperie în apropierea sfârșitului domniei tiranilor și a speculatorilor. Venerațiunea publică însotește până astăzi pe marele patriot Menenius Agrippa care a împăcat clasele sociale romane, pe Menenius Agrippa căruia poporul Romanu îi făcu la mörte cea mai splendidă înmormântare și pe care 'lă plânseră din adâncul inimei.

Duruy în Historia sa Romană, ediția cea mare ilustrată, tomu I, pag. 148, 149 și nota 1, pretinde că cauza, pentru care plebea Romană luptă cu atăta bărbăție, liniște, ordine și triumfă, a fost pentru că ea nu ar fi fost compusă ca plebea modernă, nu semăna *dice ellă, avec cette populace des grandes villes qu'on voit s'irriter, combattre et s'apaiser au hasard, force aveugle qui n'est redoutable que le jour où elle se donne un chef*, că plebea romană era compusă în parte bună de ómeni avuți, de familii nobile din cetățile cucerite care nu căpătaseră în Roma dreptul de patricii, și chiar de familii patricie romane care își perduseră din împrejurări drepturile politice, drepturile de a figura în comițiile curiate și în Senat. Ce desprețu pentru plebea modernă și chiar pentru cea romană! Cum se vede aci burghesul parvenit ¹⁾. înălțat la rangul de Ministru de criminalul și cynicul, încoronat sub numele de Napoleon III. Nu! poporul marilor orașe moderne nu este *une populace*, ellă este partea sufferindă, dar sublimă, nobilă la sufletu care nu se agită fără socotelă, nu se liniștește fără cuvânt, se pöte pentru moment liniști, dacă este înșelată, dar amar când se agită din nou și va de cei ce aũ înșelat'o, nici nu e o putere órbă, unũ instrument în mâna capului ce 'și alego. Nu! poporul marilor orașe moderne știe ce vrea, știe de ce se

¹⁾ Prin parvenit înțeleg omul cult din popor, ajunsu la uă pozițiune óre-care în stat, care se sperie de mărirea sa oficială, și desprețuiește, critică și nedreptătește poporul din care a eșit.

agită; dacă se înșelă câte-odată, esse repede din errore, și nu abandonează în definitiv lupta, chiar când are între-acte lungi, de cât când triumfă. Și plebea Romană, s'a înșelat și ea de multe ori, n'a înșelat-o Servilius, n'a înșelat-o Senatul sub dictatorul Valerius! Apoi nu e exact că dacă plebea romană a luptat cu regulă, ordine și rost, este că într'ensa erau mulți nobili. Cu ce ne dovedește acésta Duruy? Și dacă vor fi fost câți-va, vor fi fost ea și în timpii modernii, ce să 'și facă trebile, și să strice rostul poporului, cum au făcut-o mulți boeri în Romania la 1848, la 1859, la 1866, și chiar astăzi, făcându-se liberali și iubitori de popor, pe când sunt totu cum îi a descrisă Heliade adică totu *ciocoi câtă să'i cânti cu usturoiū*, orgolioși și autoritari, speculanți și netrebnici. Când poporul întreprinde ceva, elū poporul sântū, elū poporul lui Moise, lui Socrate și lui Christ, elū nu se lasă până nu reușește. Și numai ce întreprinde elū este bun și drept, căci elū numai se apropie de Dumneșire. Nobili când se amestecă în mișcările populare nu o facu de cât din interesu, cei mai buni din spirit de fanfaronadă, iar nu din convingere și cu devotament. Și amestecul lor nu face de cât rău, or paralizază, or întârziă, or corupe în parte calitatea rezultatului. Ei nu se amestecă de cât ca păgânul Constantin care când s'a amestecat în religia creștină, a corupt-o, a păgânit-o. Nobili din toți timpii și din toate țerile sunt aceeași, n'au inimă! Ei nu au nici minte nici prevedere, cum șice Mommsen, care câte o dată este bine inspirat, cum șice elū relativu la patriciatul romanu: „l'étroitesse d'esprit et l'imprévoyance, qui sont le privilège particulier de tout vrai patriciat, ne se démentirent pas à Rome et déchirèrent la puissante communauté en luttes intestines sans but et sans gloire.“ (Mommsen, *Histoire Romaine trad. cit.* T. I pagina 336).

Mommsen face unu paralelismu între consuli și

între *magistrații sacrosancti* ai plebei, care luară numele de tribuni ai plebei, sau și mai pe scurt de *tribuni*. Nu trebuie să-i confundăm nici cu *tribuni militum*, care erau miște puri tribuni militari, comandanți ai legiunelor: de fie-care legiune era câte șese, fie-care comanda legiunea câte două luni pe an. Nu trebuie să-i confundăm nici cu *tribuni militum consulari potestate*, magistrați cu atribuțiuni militare în același timp și civile, având o autoritate analogă cu a consulilor, și care au fost creați mai târziu, după legile celor 12 Tabule. *Tribunii plebei* ca și consuli la început fură doi, *πρωτότατος ὄβω*, dice Zonaras, numărul lor se sui mai târziu la cinci și apoi la zece. La început ei fură aleși de comițiile centuriate ca și consuli, mai târziu de comițiile tributare. Consuli la început fură aleși numai dintre patrici, mai târziu și d'între plebei. Tribunii plebei fură în tot-d auna aleși numai d'între plebei. Consuli puteau convoca comițiile centuriate, tribunii plebei comițiile tributare. Consuli administrau, aveau puterea militară, *imperium*. Tribunii plebei nu aveau *imperium*. Un consul putea oppune *veto* la o măsură a altui consul. Asemenea, un tribun contra altui tribun. Dar un consul nu putea opune *veto* unui tribun, pe când un tribun putea opune *veto* unui consul. Un consul nu putea da în judecată pe un tribun. Pe când un tribun putea da în judecata comițiilor tributare pe un consul și a-l face să-l condamne la moarte: în intervalul judecării putea chiar să-l aresteze. Pare chiar că tribunii aveau ore-care drept de jurisdicțiune în procesele d'între plebei. Puterea tribunilor, ca și a consulilor, ca în genere a tuturilor magistraților din timpul Republicei, era anuală. Consuli afară din Roma, la o distanță de un miliariu, unde începea *imperiul* lor, erau precedați de douăsprezece lictori cari purtau înaintea lor *fascele*, consuli purtau togă cu

bandă purpurie pe margine, avea în *forum* un scaun curul, avea scaun și vot în Senat: puterea tribunilor înceta unde începea *imperium* consulilor, adică la un milliariu afară din Roma, ei nu avea nici lictori, nici fasce, nici togă cu bandă purpurie, nici scaun curul încrustat de sildeșu, ci un scaun ordinar, nu lua nici o parte la Senat. Tribunii însă nu puteau eși noaptea afară din Roma, afară numai în timpul *feriilor* (sărbătorilor) *latine*, ușa casei lor trebuia să stea într'una deschisă noaptea și ziua ca să potă or-ce cetățian în ori-ce moment să'i cheme în ajutor, să le ceară *auxilii latio*. Cei d'ânteu doi tribuni ai plebei, fură Sicanius și Brutus. Alături cu cei doi d'ânteu tribuni ai plebei, fură creați doi edili plebei, *sacrosancti* ca și tribunii plebei, și însărcinați să asista în calitate de assesori, de ajutoare, întocmai precum consulii avea în același scop și cu atribuțiune analoă doi *questori*.

La început tribunul plebei convoca pe plebei în adunare în zilele de târg, când natural se strângeau mai mulți în Roma, spre a le propune judecarea vre unui magistrat urmărit de el înaintea adunării lor. Acesta a fost de sigur origina *plebiscitelor*, adică a hotăririlor luate de plebe (*piebs*; *plebis sciscor*, *scitum*, a aproba după cercetare). O lege Julia din anul 262 de la fundarea Romei, 492 înainte de Christos, fixă o pedepsă severă pentru ori-cine ar intrerupe pe tribunul de a vorbi, sau care ar indemnă adunarea plebei să se risipescă. Dreptul de a acusa pe magistrați, mai cu sémă pe *consulares*, și de a face să fie condamnați de comițiile tributare și 'lă arrogă tribunii plebei în anul 278 de la fundarea Romei, 476 înainte de Christos. Mai târziu însă tribunul plebei începu să convoca plebea și în alte zile de câtu celle de târg, în mod regulat spre a le face propunerii, afară din ordinea judiciară, și a le cere aprobarea acelor propunerii cu scop general, și de

folossu publicu. Acesta avu locu in virtutea legii centuriate Publilia din anul 283 de la fundarea Romei, 471 inainte de Christos. Aşa incepura cele d'anteu legi votate de plebe, cele d'anteu plebiscite cu caracteru special la inceputu. Aceste plebiscite la inceputu nu se aplicara de catu plebei, nu obligara de catu pe plebei. Ua lege Valeria Horatia, din anul 305 de la fundarea Romei, votata de comitiile centuriate decisise pentru prima ora ca plebiscitele voru obliga pe intregu poporul Romanu, pe patrici ca si pe plebei.

Adunarea plebei avea locu, fara ca sa se consulte prealabilu auspicii, adica sborul passerilor. Proiectul de plebiscit nu era necesitate sa fie prealabil aprobat de Senat. Cu alte cuvinte lucrurile se petreceau mai simplu de cat pentru facerea legilor propriu disise de catre comitiile centuriate (Vezi Dionysiū din Halicarnasse, IX, 41). In perioda insa urmatoare pentru convocarea adunarii plebei va fi trebuinta de a se consulta mai anteu auspicii. In regula generale proiectu de plebiscit continua de a nu fi nevoia de a fi confirmat printr'unu Senatusconsult, afara numai, candu obiectul proiectulu de plebiscit era o questiune de guvernament sau de inalta administratiune, dupa cum ne spune Titu-Liviū, si acesta pentru perioda urmatoare si de la legea Hortensia incolo, adica de la anul 467 de la fundarea Romei, (Vezi Titu-Liviū. XXX, 27). Aşa s'a intimplat in secundul resboiu punicu cand se certau consuli Servilius si Claudiu care din duoi sa merga in Africa, la expirarea magistraturei lor. ca sa conducă resbelul in Africa. Senatul vota unu senatusconsult din initiativa sa prin care ruga pe tribuni plebei sa convoce plebea spre a se pronunta asupra questiunei. Comitiile tributare cu unanimitatea voturilor triburiloru nu'i insarcina pe nici unul din consuli, ci pe o alta persoana, pe P. Scipion.

Plebea se aduna tot in Campul Marte ca si comitiile centuriate. Adunarea plebei se numea comitiu

prin triburi. Plebeii din toate triburile, sau circumscripțiunile teritoriale atât urbane cât și rurale se adunau după convocarea tribunului plebei. Triburile erau aceleași în care se aduna poporul întreg în comitiile centuriate, afară numai că modul de a vota era diferit. Așa pe când în comitiile centuriate, fie-care centuria avea un vot, și numărul membrilor unei centurii varia după etate și avere, după cum am arătat, în comitiile tributare plebea vota fără distincțiune de avere sau de etate. În fie-care circumscripțiune teritorială, numită *tribus*, în fie-care trib, se consulta toți plebeii domiciliați în această circumscripțiune, și fie-care plebeu de la 17 ani încolo, tineru sau bătrinu, bogat sau sărac, avea votul său, și din majoritatea voturilor plebeilor din tribu se hotăra votul tribului. Așa se procedea pentru toate triburile, și majoritatea voturilor triburilor decidea de aprobarea proiectului de plebiscit.

Proiectul de plebiscit era făcut cunoscut d'a rândul trei zile de tirg. El era votat cu vot secret, după Dyonysiu de Halicarnasse se vota cu pietricele, *pedes*, pe când în comitiile curiate, și mult timp în comitiile centuriate, se vota la început oral și pe față și tocmai mai târziu în secolul VII-lea de la fondarea Romei a început să fie votul secret și cu tăblite: U. R. (*Uti rogatis*, pentru da) și A. P. (*Antiqua probo* pentru nu).

Consulii singuri de la crearea lor și până aproape de anul 300 de la fondarea Romei aveau dreptul de a pedepsi cu amenda pe oricine nu le da respectul convenit sau refusa de a li-se supune când își exercitau funcțiunea. Către anul 300, același drept fu acordat de o lege centuriată tuturilor magistraților, și prin urmare și tribunilor plebei, iar maximul amendei stabilit de acea lege fu de două boi și trei-deci de oi.

Un eveniment însemnat este de notat în această perioadă. Un patriciu ilustru, Spurius Cassius, care de două ori fusese consul, propuse sub al treilea con-

sulat alu seŭ, in anul 268 de la fundarea Romei, 486 inainte de Christos, uă lege prin care decisse ca uă parte din *ager publicus* să fie distribuită cetățeniloru. Romani și Latinilor veteri săraci, iar cea-l-altă parte să fie arendată, in folosul thesaurulu public, și arenda să servescă pentru plata trupeloru. In adevărū pământul ocupat de inimi și cucerit de Romani era, după principiile dreptulu vechiū internațional, considerat ca proprietatea cuceritorulu, prin urmare pământul cucerit de Romani era considerat ca proprietatea poporulu Romanū. Din acest pământ uă parte Statul Roman ilŭ lăssa vechilor ocupatori, uă parte era împărțită in loturi, *agri assignati*, și distribuit veteranilor și celor-l-alti cetățeni Romani, și uă parte și'lu reserva Statul sub numire de *ager publicus*. Din acest *ager publicus* Statul conserva uă parte obicinuit compassă de locuri de pășune, sau acoperite cu pădure și 'lŭ lăssa să 'lŭ pască in comun vitele cetățenilor cu condiția că fie-care să plătescă uă sumă de bani drept erbărit (*pecunia* de la *pecus* turmă), iar rēstul ilŭ da cu arendă in dijmă, luandū a decea parte din recoltă. Arendași erau in mare parte patricii. Senatul in spiritū de protecțiune de castă, de și in paguba thesaurulu publicū, îi toleră timpū îndelungat a nu da dijmă, și așia după uă trecere de timpū, ei incepură a se considera ca proprietari. Dar in dreptū, dreptul de revendicare al Statulu subsistă. Căci nu era usucapiune possibile, de ore ce titlul lorŭ era precar, și prin urmare și acquiritori care cumpărasseră de la arendași sau de la moștenitori lorŭ nu putuseră usucapa. Tote aceste pământuri erau darū revendicabile de Statū. La aceste vechi domene usurpate care legalmente făceau parte din *ager publicus* se mai adăugară și pământuri noi cucerite de Romani împreună cu Latinii aliați ai Romanilor in timpii din urmă. De aceia Cassius propusse că din aceste terenuri și din celle usurpate,

parte să se împartă între cetățenii Romani și Latini, iar pentru cea-l-altă parte să se reclame de la possessorii dijmă, sau să se dea la alții în arendă cu dijmă. Propozițiunea lui Spurius Cassius fu gravă combătută în Senat, compusă în mare parte de patricii sau de plebeii avuți, dară trecu și proiectul ast-fel confirmat printr'un Senatusconsult fu propusă în comitiile centuriate unde asemenea trecu și legea fu votată în anul 269 de la fundarea Romei, sub numele de *lege Cassia*, adică a lui Cassius. Dară patriciile fură nemulțumiți că li se ia îndărăt pământurile usurpate, plebeii avuți usurpatori direcți sau cumpărători de la usurpatori, se uniră cu dênșii, cei săraci fură ațîțați în contra binefăcătorului lor, înaintea cărora fu acuzat de vîndut inimicilor, adică Latinilor. Tribunii plebei, geloși de popularitatea lui Cassius, într'ună spirită strîmt, meschină, de monopolisare allă protecțiunei plebei, îl abandonară și ei, și Cassius fu acuzat de trădător, condamnat la mörte și decăpitat, o horröre! chiar în casa tatălui său după ordinul său. Tatăl său uită sentimentul de tată, și îl lăssă să fie immolat spiritului de castă sordidă și speculătoare. Cu chipul acesta se înmormântă și legea care în adevăr nu fu executată. Și binefăcătorul poporului, împăciuitorul ordinelor, claselor sociale, acela, care vindecând ranele și prevenind consequentele ei funeste, care restabilind pe de altă parte dreptatea, vrea să consolidese Statul, fu omorît. Dară spectrul său avea să stea mereu înaintea miserabililor patricii și plebei avuți, pênă la prăpădirea Republicei pe care mässura înțelléptă a lui Cassius ar fi scăpat'o. Eacă o probă din istoriă, probă care adessea oî se repetă, și care cu tôte acestea nu servă de învățămënt, că nenorocirea libertăților și fericirei publice provine tot-d'auna din nesațiul de putere și de bogăție, că cei mai mari inimi ai fericirei popórelor sunt în toți timpii și în tôte statele nobili și avuți, adică aristocrația și plutocrația. De aceia poporul într'ênșii, în-

tr'una, trebuie să isbească, și când îi apucă să nu'i crute!

- Legea cellor XII Tabule. - Omorirea lui Cassius exasperă pe plebei. Ca să îi calmesse Senatul transformă, în anul 286 de la fondarea Romei, în coloniă Romană, cea d'antéiū în historia Romană, Antium, pe care o cuceriră de la Volsci, și trămisse în această cetate marină bine situată și cu teritoriū întinsū uă cătătime însemnată de plebei sêraci. Plebei care hesitară mult de a 'și părăsi căminurile și a se duce în țerră străină, nu rămăseră satisfăcuți. Peste șese ani, în anul 292 de la fundarea Romei, unū tribunū allū plebei, Caius Terentilius Arsa, propusse să se numescă o commissiune compusă de cinci membrii, care să facă legi prin care să se determine limitele puterii consulare (*ut quinque viri creentur legibus de imperio consulari scribendis*). În anul următor, 293, propunerea este repetată, dar iar fără successū. În anul 297, ca să mai calmesse pe plebei, uă lege centuriată urcă numărul tribunilor plebei de la cinci la șcece. Și în anul 298, în acellăși scopū unū plebiscitū, propusū în comitiile tributare de tribunul Icilius, care fu transformat în lege centuriată, hotărî împărțirea în loturi a totū Muntelui Aventin, care era uă pădurē sacră, făcēnd parte din domeniul publicū nelocuitū între locuitorii sêraci. Plebei își construiră acolo casse și scăpară ast-felū de subt influența patricilor allū căroră penă acum erau locatari în Roma. În anul 300, unū tribunū allū plebei *Sicinius Dentatus*, unū veteranū care luasse parte la 120 de bătălii, ucisese cu mâna sa opt inimi, fusese rănitū de 45 ori, totū în față, priimise opt corône de aur, 14 corône civice, 18 haste, 83 lanțuri de gitū (*colliers, torques*), după cum ne spune Aulus Gellius, *Noptile attice*, Cartea II, titlu 11, repeti pentru a treia oră propozițiunea lui Terentilius Arsa, de astă-dată amplificată, cerēndū ca să se numescă legiuitori atāt dintre plebei cât și dintre patrici care să facă legi utile

pentru ambele ordine și care să facă egală libertatea pentru toți (*legislatōres et ex plebe et ex patribus qui utrisque utilia ferrent quaeque aequandae libertatis essent*). Senatul, ca să temporisese, adoptă propozițiunea unuia din membri săi, a nume Romilius, la care aderă și Sicinius Dentatus, de a se trimite trei commissari prin cetățile grecești, pentru a cullege din legile acellorū cetăți dispozițiuni legislative aplicabile poporului Romanū. Acastă ambasadă prin orașele grecești este raportată nu numai de historici ca Titu-Liviū și Dionisiū din Halicarnasse, care indică și numele cellor trei commissari delegați spre acest scop, dar și de Pomponiū în legea 2 § 4 D. *De origine juris*, pentru ca să pōtă fi pussă la indoială. Obiectiunea ce se face acestei ambassade că poporul Romanū era prea mândru ca să imprumute de la alte legi nu este seriōsă: 1° pentru că nimic nu i impedează pe patricii d'a trimite ambassadori spre a temporisa și apoi a introduce cât mai puțin din legile străine; 2° pentru că prea sunt unanimi scriitorii și juriști și nejuristi asupra realității acestei ambassade. Acum în ce orașe se vor fi dus cei trei ambassadori, Sp. Postumius, A. Manlius Vulso și Servius Sulpicius Camerinus, se vor fi dussū pēnă în Grecia propriū țissă, sau numai prin cetățile grece din mēdă-ți a Italiei, a Greciei mari, cum se numea, care cetăți erau fōrte înaintate în civilizația, și aveau legiuitori însemnați, ca Charondas allū Thuriului în Brutium și allū Catanei în Sicilia, ca Zaleucus allū Locrrilor Epizephyriani din Brutium, este de discutat. Este probabil însă că s'aū dus pēnă în Grecia propriū țissă, căci în legile cellor 12 Tabule găsimū douē dispozițiuni din legile lui Solon, după cum ne spune Gaius în legea 13 D. *De finium regundorum* și în legea 4 D., *De collegiis* (47, 22). Darū cea mai mare parte din dispozițiile legū cellor 12 Tabule a fost evident imprumutată din legile regie, adică votate de comiții în timpul regilor, și din con-

suetudinele romane, *ex moribus majorum*. În câtă ceia ce au câștigat plebeii prin aceste legi, a fost mai mult certitudinea textului legii și prin urmare dificultatea aplicațiunii arbitrare a legii, care altă dată era lucru așa de ușor, în facia neconstatărei textului legii pe o materie dură, și cunoștinței lui numai de către patricii, care erau în același timp și cunoscătorii textului legii și applicatorii lui. Arbitrariul a devenit pe fiitor foarte difficil, de unde înainte era foarte facil. În câtă subț acest punct de vedere poporul Romanu a câștigat mult. Se dice că sensul legilor grecești cullesse de commissiune a fost explicat decemvirilor Romani de unu illustru legiuitoru grecu din Ephesu, orașu allu Ionicu, de unde fusese exilat după obiceiul Grecilor de a și exila pe marii, virtuosi și binefacătorii lor cetățeni. Acestă legendă trebuie să aibe uă parte de adevăru, de ore ce Romanii au ridicat acellu grecu, care se numea Hermodoru, uă statuă. Chiar și Pomponiu, în legea 2 § 4 D. *De origine juris*, raporteasă acestă legendă în termenii următorii: „*quorum ferendarum auctorem fuisse decemviris Hermodorum quemdam ephesium, exulantem in Italia, quidam retulerunt.*“

Ambassadorii se întorseră peste două anni, în anul 303. Și atunci comițiile centuriate votară uă commissiune de dece magistrați, numiți *decemviri*, cu putere consulară, însărcinată prin urmare pe de-o parte a administra republica, iar pe de alta cu confecțiunea legilor. Termenul magistraturei lor fu de unu anu, în care timpu toate cele-l-alte magistraturi fură suspendate, până și comițiile. Dionysiu din Halicarnasse și Titu-Liviū ne dau numele acestor dece magistrați. Ei sunt mai întâiu cei trei ambassadori trimiși în cetățile grecești, pe care îi am indicat mai sussu, și cei șapte următorii, patricii ca și cei trei ambassadori, a nume Appius Claudius, T. Genutius, P. Sestius, L. Veturius, C. Julius, P. Curatius și T. Romilius. În

timpū de unū anū ei redactară unū corpū de legi, care fură approbate de comițiile centuriate, și săpate pe țece colóne de aramă. Fiind-că erau lacune în aceste legi, Appius Claudius propusse comițiilor a numi uă nouă commissiune de țece membrii pentru complectarea acestorlacune. Comițiile numiră țece commissarii noui, între care din cei vechi numai pe Appius Claudius și alți nouē bărbați care după părerea istoricilor nu fură de cât instrumentele sale, d'între care trei ar fi fost plebei, după Dionysiū din Halicarnasse, iar după Titu-Liviū, toți patrici. În privința numelor lorū și Titu-Liviū și Dionysiū din Halicarnasse sunt de accordū. Arabii istorici citēsă persoanele următoare: Appius Claudius, Q. Fabius Vibulanus, M. Cornelius, M. Servilius, L. Minueius, T. Antonius, Manius Rabuleius, Q. *Petilius*, *Caeso Duclius* și *Sp. Oppius*. Acești trei din urmă ar fi fost plebei după Dionysiū din Halicarnasse. Ei complectară lacunele, le făcură să fie votate de comiții, le săpară pe alte două colóne de aramă, și ast-fel se terminară legile așa numite a cellor XII Tabule sau colóne. Aceste 12 colóne fură expusse în *forum*. Pomponius spune că tabulele erau de eboriū. Evident se'nșeală. Romanii n'au cunoscut elephanții și prin urmare eboriul decât mult mai târziu în rēsbóiele în contra lui Pyrrhus. Dionysiū din Halicarnasse lāsă a se crede că aceste legi au fost săpate pe tabule de stejar (*acneas*); ellū spune în adevērū în *Antiquitățile* *salle*, Cartea III, că Romanii nu cunoșteau columnele de aramă, că ei legile și ritualul sacrificiilor le săpaū pe tabule de lemnū de stejarū. Din acēsta însă nu se póte conchide că legile decemvirilor au fost săpate pe tabule de lemnū de stejarū. Din contra când e vorba a nume de aceste legi, Dionysiū ne spune în Cartea X, că elle au fost săpate pe tabule de aramă. Totū așa dice și Diodorū Sicilianul și în special Titu-Liviū, Cartea III, capitolul 57. Rēmâne numai Pomponiū,

ellū singur in contra tutulor. Incă s'ar putea admite că Romanii, neapplicând aramă la inscripțiunii, să se fi servit ea tóte popórele primitive cu lemnul, sau cu piatra. Dar ca să se fi servit cu eboriul este imposibil. Nu numai că-î puțin de cređut ca să fi cunoscut eboriul, chiar dacă nu ar fi cunoscut elephantul, adică să fi cunoscut dintele măi nainte de a fi făcut cunoștință cu animalul, căci trebuie să presuppunem că ar fi făcut commerciū cu popórele orientale, care să fi adussū acestū ossū din Africa. Apoi Romanii pe vremea cellor 12 Tabule aveaū un commerciū limitat împrejurul Latiumului. Se póte objecta că ei aū imprumutat de la Etruscii *sella curula* care pentru regi era numai de eboriū, iar pentru consuli, de lemnū incrustat cu eboriū. Dar nu este posibil de admissū, ca să fi existat atât eboriū la dispoziția Romanilor in cât să 'lū întrebuințeđe și la facerea de tabule mari pentru inscripțiunea legilor. Affară de acésta, Romanii chiar măi târđiū când făcură commerciū întinsū, in cât își putură procura cătățimi mari de eboriū, incă nu 'i vedemū făcând inscripțiile legilor pe eboriū. Din contră, tóte tabulele lor sunt in regulă generale de aramă, nici una de eboriū. Și chiar dacă măi târđiū s'o fi scrissū pe eboriū, așa de luciosū in câtū anevoiă póte prinde orī-ce tincturi, acésta trebuie să se fi făcut fórté rarū. Majoritatea actelorū, testamentelor chiar, trebuie să se fi scrissū pe pergamentū sau pe lemnū.

Era de regulă la Romanii ca, de și magistraturele erau anuale, cu tóte acestea magistratul să continue de a-și exercita funcțiunea, până ce abdica. Abdicarea însă era de datoria magistratului de a o face, continuarea funcțiunei faciă cu particularii era valabilă, faciă cu Statul era un abussū. Secunda commissiune decemvirale condussă de Appius Claudius, făcu acestū abussū. Nu voi să se demită. Din întâmplare însă Equii și Sabinii se sculară. Și atunci unul din

decemvirii trebui să convoce Senatul care să ordone formarea unui corp de armată care să meargă contra inamicilor. Indată ce Senatul fu convocat, în cea d'ânteu şedinţă un membru al familiei Valeria se sculă şi cu toate că Appius Claudius nu voi să 'i dea cuvântul, ellu vorbi fără voia lui, denunţă conjuraţiunea decemvirilor contra instituţiunelor republicane. Un alt Senator Horatius Barbatus se sculă la rândul său şi apostrofând pe decemvirii, le aruncă în faţă vorbele următoare: „Valerii şi Horatii au scăpat Roma de tirannia lui Tarquinu Superbul, descendenţii acestor familii nu vor sufferi nici ei ca elle să piară sub tirannia altor Tarquinii.“ Decemvirii ilu intrerupseră şi 'lu ameninţară că 'lu voru prăvăli după stânca Turpeiă. Unchiul lui Appius Claudius se pronunţă în favoarea lui Valeriu şi Horatius Barbatus. Totuşi decemvirii reuşiră prin intimidare a determina pe Senat să voteze un Senatusconsult prin care să le dea deo legiuni spre a merge contra Equilor şi Sabinilor. Daru legiunile rău condusse şi indispuşe contra căpeteniilor loră fură bătute. Intr'una dintr'ensele se afla Dentatus. Ca să scape de el decemvirii 'lu trâmiseră să alégă loc pentru tabără, dându'i drept escortă mai mulţi soldaţi însărcinaţi să 'lu omóre; el fu omorit, dar după ce omori cincî spre-dece din assassini.

Uă altă crimă mări nemulţumirile.

Appius Claudius se înamorase după Virginia, fica unui distinsu plebeu, anume Virginius, care era logodită după Icilius fostul tribun al plebei. Ellu ca să pôtă s'o aibă, inventă unu procesu scandalosu de revendicare în servitute; se 'ntelesse cu unul din clienţii săi Marcus Claudius să o revendice în servitute, ca servă a sa, înaintea lui ca magistrat. Acesta intentă procesul. Conform vechilor consuetudine, transcrise anume de decemvirii chiar în legile cellor 12 Tabule, magistratul trebuia în tot-d'auna să acorde possessia provisoriă defensorului libertăţii care era tatăl

fetii in speciã. Appius Claudius acordã possessia provisorieã revendicantului in servitute Marcus Claudius. Atunciã Virginius luãnd unũ cuþitũ dupã taraba unũ mãcellarũ injunghieã pe fiica-sa ca s'o scape de ultragiũ. Și plinũ de sânge alergã in câmpul soldaþilorũ care se aflaũ pe muntele Algidũ (la sud-est de Rõma in apropiere de ea); povesti infamia lui Appiũ Claudiũ și sacrificiul dureros la care a fost fatalũ adussũ, fãcu pe legiunĩ sã lũ urmeze, sã intre in Roma, sã ocupe muntele Aventin, sã impue împreunã cu plebeii cu tõtã rezistenþa parþialã a Senatorilor, abdicarea decemvirilor. Aceste scene sunt descrise de Dionysiũ din Halicarnasse, Titu Liviũ, și in parte și in spezial procesul Virginiei, chiar de Pomponius in legea 2 § 24 D. *De origine juris* (¹). Dupã abdicarea decemvirilor, se restabilirã vechile magistraturĩ, se alleserã consulĩ in-sãși Valerius și Heratius Barbatus, care indrãsniserã sã se oppue tyranniei secundilor decemvirũ, se restabili tribunatul plebei de care creðusserã patriciĩ cã prin instituþiunea decemviratului aũ scãpat, și se alleserã ðece tribunĩ ai plebei. Astũ-felũ se restabi-

(¹) Ecã textul acestui fragmentũ cu traducerea sa: «Et cum placuisset leges quoque ferri, latum est ad populum, uti omnes magistratu se abdicarent, quo decemviri constituti anno uno, cum magistratum prorogarent sibi, et cum injuriose tractarent neque vellent deinceps sufficere magistratibus ut ipsi et factio sua perpetuo rempublicam occupatam retinerent: nimia atque aspera dominatione eo rem perdiderant, ut exercitus a republica secederet. Initium fuisse secessionis dicitur Virginius quidam qui, cum animadvertisset Appium Claudium contra jus, quod ipse ex vetere jure in duodecim tabulas transtulerat, vindicta filiae suae abs se abdixisse: et secundum eum qui in servitutum ab eo suppositus petierat, dixisse: captumque amore virginis omne fas ac nefas miscuisse): indignatus, quod vetustissima juris observantia in persona filiae suae defecisset (utpote cum Brutus, qui primus Romae consul fuit, vindictas secundum libertatem dixisset in persona Vindictis Vitelliorum servi, qui prodicionis conjurationem indicio suo detexerat) et castitatem filiae vitae quoque ejus praeferebam putaret, arrepto cultro de taberna lanionis filiam interfecit: in hoc scilicet, ut morte virginis contrumeliam stupri arceret, ac protinus recens a caede, madenteque adhuc filiae cruore, ad commilitones confugit: qui universi de Alcido, ubi tunc belli gerendi causa legiones erant) relictis ducibus pristi is, signa in Aventinum transtulerunt; omnisque plebs urbana mox eodem se contulit (populique consensu partim in carcere necati). Ita rursus respublica suum statum recepit.—

liră tóte magistraturile vechi alle Republicei, și acéstă revoluțiune din care patriciî credea că aveaū să tragă folosū, scăpând de tribunatul plebei, se 'ntórse în contra lorū, căci plebeiî obținură certitudinea legilor scrisse și rămăsseră și cu drepturile anterióre.

Puține fragmente ne-aū rămăssū din legile cellor 12 tabule, și elle nu pe fragmente din colonnele de aramă pe care aū fost săpate, dîn care pēnă astăđi nu s'a descoperit nimic, ci după transcrierea cător-va fragmente din textul lorū, sau după paraphrasedin dispozițiile lorū în scrierile istoricilor și altor scriitori de genū deosebit ai Romanilor.

Unii interpreți ai dreptului s'aū încercat a restabili textul mai multora din dispozițiunî și chiar a restitui, dacā nu mai bine a crea dialectul vechiū în care se crede că aū fost concepute. Este un studiū arhaicū din celle mai interesante. In limitele cadrului restrînsū allū acestei introduțiunî vomū da compt cititorilor de aceste încercări și vomū parafrasa și explica celle mai sigure din dispozițiunile legilor cellor 12 Tabule.

Și când s'a hotărit a se face și legi, s'a propussū poporulū ca toți magistrații să abdice, și să se întocmescă pentru unū anū decemvirî; dar aceștia prorogară magistratura lorū peste termenul hotărit, și făceau nedreptăți, și nu vrea să abdice și să lasse locū magistraților ordinari. și din contră rețineau în perpetuū pentru ei și factia lor întregă puterea Statului, într'unū cuvânt tyrania lorū era atât de mare și de aspră, încat ostirea s'a separat, s'a retrasū fără să mai asculte de ordinele Statului. Inceputul acestei sedțiunî se dice că a fost un óre-care Virginii care s'a indignat, vedđend că în contra vechiului usū și dispozițiunî ale legiî, pe care însuși decemvirii le înserasse în legile cellor 12 Tabule, Appius Claudius a dat possessiunea provisorii a fiecei sale Vergine de care se inamorase și încerea s'o possede cu ori-ce chipū, pe drept sau pe nedrept, revendicantului în servitute, în locū s'o lasse lui defensorul ei în libertate (după cum o făcuse Brutus, cel d'entēiū consul în Roma, care accordasse possessiunea provisorii a lui Vindex, servū allū Vitelliilorū, care descoperisse conjurațiunea pentru trădarea Republicei, as-ertorului libertății), și preferind castitatea fiecei sale viciî ei, a înjunghiat pe si-a-sa cu unū cuțitū luat după taraba unū măcelarū, ca s'o scape de infamia ultragiului, și imediat după înjunghierea fiecei sale, plinū de sângele ei, alergā la camaradii s'ei de armă care după muntele Algidū, unde se adunaseră pentru ca să se batā în contra inamicilor, se retrăssesserā cu stēguri cu tot pe

Eccă textul legilor celor 12 Tabule, după Pellat *Manuale juris synopticum*.

Tabula prima

1. Si in jus vocet, ni it, antestator, igitur em capito.

2. Si calvitur pedem ve struit, manum endo-jacito.

3. Si morbus aevitas-ve vitium escit, qui in jus vocabit, jumentum dato; si nolet arceram ne sternito.

(Si sit qui in jus vo-catum vindicit, mittito ¹).

4. Assiduo vindex as-siduus esto; proletario quoi quis vindex esto.

Tabula întâia

1. Daca cineva chia-mă pe altul *in jus* (ina-intea magistratului), și nu vine, să probeze a-césta cu martori, și să pună mâna pe elū.

2. Daca se codește saū o ia la piciorū, să puie mâna pe elū.

3. Daca e bolnavū saū bătrînū, celū ce'lū chia-mă *in jus* să'i dea o tră-sură deschisă; daca nu o vrea pîritul, să nu'i dea închisă.

(Dacă va fi cineva care să se presinte pentru pî-ritū ca *vindex*, să i se dea drumul).

4. Celū ce are avere (care plătește dările), omū cu avere să'i fie *vindex*; proletariului cine va vrea să'i fie *vindex*.

Aventinū. părăsind pe căpii lorū. Tôtă plebea din orașū îndată s'a dusū pe Aventinū după ostire, după ce că i-va dintre plebei fură omoriți in carcere cu voia poporului. Și așa republica din nou își reluă starea sa anterioră.»

¹ Partea in parantesă lipseste in Pellat. O restituiū după *Bouchaud* *Commentaire sur la loi des douze Tables*, T. I. p. 253.

5. Sanatibus-fortibus.

(Ecă tot ce este în Pelat). Putem însă, după Festus *verbo* Sanates, să restituim dispozițiunea legii celor 12 Tabule. Ecă ce dice Festus:

Sanates dicti sunt, qui supra infraque Romam habitaverunt. Quod nomen his fuit, quia cum defuissent a Romanis, brevi post redierunt in amicitiam, quasi sanata mente: itaque in XII cautum est ut idem juris esset Sanatibus quod Fortibus, id est bonis et qui nunquam defecerunt a P. R.

Ecă cum putem restitui după Festus textul legii:

Idem juris Sanatibus quod Fortibus esto.

Din ecăsta se pôte vedea că legea celor 12 Tabule coprindea și dispozițiuni de drept publicu.

6. Rem ubi pagunt, orato.

7. Ni pagunt, in comitio aut in foro ante meridiem causam conji-

Sanates s'au numit acei locuitori care au locuit în sus și în jos de Roma. Acestu nume li s'a dat, fiind că abandonând pe Romanii la nevoi, peste puțin au redevenit amici cu ei, ca cum le-ar fi venit minte (s'ar fi însănătoșit la minte) și de aceia este anume prevădut în legea celor XII Tabule că același drept să aibă *Sanații* pe care ilu au și *Fortii*. (cei tari la minte) adică cei buni și care nici o dată nu au părăsit pe poporul Romanu.

Acelașu dreptu să aibă *Sanații* ca și *Fortii*.

6. Și dacă s'au împăcat, s'o spuie.

7. Dacă nu s'au împăcat înainte de amiađu să expue pe scurt cauza

cito, quom perorant ambo
praesentes.

8. Post meridiem prae-
senti stlitem addicito.

Cu alte cuvinte la expunerea cauzei înaintea ma-
gistratului care avea loc înaintea de amiaclă, trebuia
ambii să fie prezenți, nu' posibilă procedura în lipsă.
Însă la darea acțiunii, la numirea judecătorului pôte
lipsi una din părți, adică piritul, e destul să fie pre-
sentă reclamantul.

9. Sol occasus supra-
ma tempestas esto.

Tabula secunda

1. *Vades, subvades....
cetera quam si morbus
sonlicus, votus absentia
rei publicae causa aut
status dies cum hoste.
Si quid horum fuit u-
num iudici, arbitrove
reove, dies diffusus esto.*

în comiții să în forum,
și apoi ambii prezenți,
s'o perorese.

8. După amiaclă, jude-
cătorul să atribue proce-
sul, adică să dea acțiune
și să numescă judecătorii
celui prezentă.

9. După apusul sôre-
lui să fie supremă rē-
paos (lapsă de timp).

Tabula a doua

1. Părțile să dea ga-
ranți sub-garanți.....
afară numai dacă vre-o
bôlă gravă, sau vr'un
votă, sau vre-o causă de
absență în interesul Sta-
tului, sau vre o sorocire
într'un procesă cu vr'un
streină nu va fi piedică.
Dacă vre-una din aceste
cauze de piedică va exista
pentru judecător, arbitru
sau vre-una din părți, ter-
menul înfățișării să fie a-
mănată.

Bouchaud restituiește începutul textului ast-fel: *Uă
dată regulată instrucțiunea procesului, părțile să
dea una altia garanți și garanții subgaranți că*

părțile vor compare la termenul hotărît; dacă nu vor compare, să plătescă summa promissă drept pedepsă, affară numai etc.

2. *Cui testimonium defuerit, is ternis diebus ob portum obvagulatum iio.*

3. *Si luce furtum faciet, si eum aliquis endo ipso capiat, verberator illique cui fortum factum sit, addicitor; si servus sit, virceis caesus saxo dejcitor; si impubes sit, praetoris arbitrato verberator, noxiamque decernito; si se telo defensint, quiritato endoque plorato, postea si caesi escient, sine fraude esto.*

4. *Si furtum lance liceoque conceptum esto, atque uti manifestum vindicator.*

2. Cui îi va lipsi martorul, să meargă trei zile d'a rândul să'lu cheme la mărturie injurându'l.

3. Dacă cineva comite furtul ziua și este prinsă asupra faptului, să fie bătut și să fie atribuit aceluia în paguba cui a făcut furtul; dacă este servul, să fie bătut cu nuele, și prăvălit după stâncă Terpeiă; dacă este impuberul, să fie bătut după arbitratul pretorului și să despăgubescă pe victima delictului; dacă furtul se voru fi apărat cu armele, victima furtului să strige și să ceară ajutorul, și apoi, dacă va omori pe furt, să n'aibă răspundere.

4. Dacă furtul a fost căutat cu strachina și cu ismenele de in, și descoperit, să fie urmărit ca manifestul.

Înainte de descoperirea originalului Instituțiilor lui Gaius, care a avut loc tocmai în 1816, interpretii erau în încurcătură asupra sensului acestei dispoziții a legii celor XII Tabule, al cărui text era extras din Aulu-Geliu, *Noptile attice*, cartea XI, capitolul 18 și Cartea XVI, capitolul 6. Câte inter-

pretări care mai de care mai coince s'aŭ propussŭ. Aşa între alţii Hotman pretinde că *furtum per lancem conceptum* înseamnă furtŭ descoperitŭ prin fermece, în adevărŭ fermecătoresele purtau addeşea orîcintură, şi făceau fermecele în strachine. Astădi se ştie că persóna care mergea să caute, fie chiar victima furtului, ca să nu fie bănuită, trebuia să fie în pielea gólă, imbrăcată numai cu ismene de inŭ, şi purtândŭ în mână un vasŭ, ca să n'aibă nici de unde scóte nici unde pune lucrul furat, acoperit numai cu ismeno ca să şi ascundă părţile genitale, cu uă strachină în mână ca să 'i fie mâinele prinse.

Acésta ne-o spune Gaius în Instituţiunile sale, comentariul III §§ 192 şi 193.—Festus o spunea deja, affară numai că ellŭ differă de Gaius întru atât că dice că cellŭ ce făcea cercetarea ţinea strachina înaintea ochilor de ruşinea femeilor, ce se puteau afla în cassa unde se făcea cercetarea, că era golŭ, şi imbrăcatŭ numai cu ismene: *Lance et licio dicebatur apud antiquos, quia qui furtum ibat quaerere nido domo aliena, licio cinctus intrabat, lancemque ante oculos teneb et, propter metrum familiae aut virginum praesentiam.* (Festus, vorbele *lance et licio*). De sigurŭ explicăţia lui Gaius este mai exactă.

5. Si adorat furtum quod nec manifestum est, duplionem luito.

5. Dacă intentă (*adorare*, în sensŭ de *agere*, după Festus la acéştă vorbă) acţiune pentru furtŭ nemanifestŭ, să fie despăgubitŭ cu indoitul.

6. Si quis alienas arbores enjuria caesit, endo singulos XXV. aeris luito.

6. Dacă cineva taie arbori streini, să plătescă de fie-care câte două-deci şi cincŭ de aşŭ (de câte uă libră) de aramă.

7. Si pro fure damnum

7. Dacă s'aŭ împăcat

decisum escit, furti ne adorato.

(furul cu victima furtului) pentru furt, să nu mai întentese acțiune victima furtului.

8. Quod subraptum escit, ejus rei aeviterna auctoritas esto.

8. Eternă să fie revendicarea lucrului răpit cu violență.

Tabula tertia

1. Si quid endo deposito dolo malo factum escit, duplione luito.

2. Unciario foenore ne quis amplius exercetedo; si quis aliud facit, quadruplione poenam luito.

Tabula a treia

1. Daca depositarul a commissū vre-unū dolū relativū la lucrul depussū, să plătescă indoitul.

2. Nimeni să nu imprumute cu uă dobândă mai mare de unu la sută; de va face altminterlea, să plătescă ca pedepsă de patru ori atât.

Tacitū, Annale Cartea XVI, capitolul 15, ne spune, în adevăr, că înainte de legea cellor 12 Tabule, dobânda nu avea limită legală, că cea d'antēiū lege care a fixatū maximul ei, a fost legea cellor 12 Tabule, care a decisū să nu se dea cu imprumut cu mai mare dobândă de cât *dobânda unciariă*. „*Nam primo duodecim Tabulis sancitum, ne quis unciario foenore amplius exerceret; cum antea ex libidine locupletium agitaretur;*”

Și Caton complecteză, în prefața tractatului său *De re rustica* dispozițiunea legii celor 12 Tabule, dicendū: „*Majores nostri sic habuerunt, et ita in legibus posuerunt, furem dupli condemnari; foenratorem quadrupli. Quanto pejorem civem existimaverint foeneratorum; quam furem, hinc licet existimare.*” — Strămoșii noștri așa au considerat, și așa au pussū în legile lor, că furul trebuie să restituie

îndoitū, iar ūsurarul impătritū. De unde se pōte ve-
dea cu cāt mai rău cetățēnū aū considerat cā este
cāmătarul de cāt furul.⁴

3 Adversus hostem
aeviterna auctoritas esto.

4. Æris confessi rebus-
que jure judicatis trigin-
ta dies justi sunt.

5. Postea manus en-
dojactio esto, endo jus
ducito.

6. Ni judicatum facit,
aut quis endoeo jure vin-
dicit, secum ducito; vin-
cito, aut nervo aut com-
pedibus, quindecim pon-
do ne majore, aut si
volet, minore vincito.

7. Si volet, suo vivi-
to; ni suo vivit, qui em-
victum habebit, libras
farris endo dies dato; si
volet plus dato.

3. In contra unui stre-
inū să fie eternă reven-
dicare.

4. Termenū de trei-
zeci de zile legitime să
aibă mărturissitul inain-
tea magistratului său celū
condamnatū de judecă-
torū conformū legii pen-
tru ca să plătescă.

5. După aceia să fie
în contra lui dreptū de
a'lū inhăța cu mâna, și
a'lū duce *in jure* (inain-
tea magistratului).

6. Dacă nu satisface
sentenței de condamnare,
sau nu se presintă ni-
minea ca *vindex* (ca ga-
rantū pentru ellū), să 'lū
ducă creditorul cu dēn-
sul; să 'lū lege sau cu
currele sau cu fēre de
picere, care să nu fie mai
grele de cinci-spre-dece
libre, de va vrea credi-
torul pōte să fie și mai
ușore.

7. Dacă vrea, să tră-
iască din allū sēū; dacă
nu, cellū ce 'lū are le-
gatū să 'i dea pe fie-care
qi câte uă libră de făină;
de vrea pōte să 'i dea
mai multū.

8. Endoteratim (interim) paciōd (pactio) es-tod; nei (nisi) com (cum) eo paicit (paescitur) LX (sexaginta) dies vinctom (vinctum) habetod, endo eloes (illis) diebos (diebus) tertieis nundineis continueis endo comeitiom (comitium) endo joured (injure) im (cum) prociatod arisq. (aerisque) aestimiam (aestimationem) judicatei (judicatae) predicatod.

9. Postidea (postea) de capited (capite) addictiei (addicti) poinas (poenas) sumitod, aut sei (si) volet uls (ultra, trans) Tiberim peregre venom datod (venum dato).

8. In interval să se pôtă face invoială (intre creditor și debitor): dacă nu se vor fi invoit, să' lție creditorul legatū șai-deci de zile, in intervalul căroră să'lū ducă din nou în nouă zile de tãrgū inaintea pretorului in *comitium* unde să se strige cu glas tare summa pentru care a fost condamnatū.

9. După aceea să ia creditorul pedepsa relativă la capul addictului, adică să inflige addictului pedepsă capitală. (Se pôte înțelege să'lū omóre. sau să'lū reducă in servitute, care produce cum știmū maxima *capitis deminutio*. Sensul d'ânteu cõrespunde mai bine cu dispozițiunea următoare a legii, in care se dice că dacă debitorul este *addictus* la mai mulți creditori, atunci potū să'lū taie in bucăți). Sau dacă preferă, să'lū vëndă la streini dincolo de Tiberu (sau de hotarele Latium). Vedemū in adevărū in Varron, *De lingua latina* Cartea IV, capitolul 5, adesea ori

10. Ast sei (at si) plou-
sebos (pluribus) adictos
(addictus) siet (sit), terti-
eis nundineis partis se-
cantod ; sei plus (si plus)
minusve secueront (seca-
vo.int) sed frauded (sine
fraude) estod.

Tabula quarta

1. Pater endosienem
(insignem) ad deformita-
tem puerom (puerum) *to-
per* (cito) necatod.

2. Patrei (patri) endo
(in) filiom (filium) jus-
tous (justum) vitai (vi-
tae) necisque potestas
estod, terque im (eum) ve-
nomdarier (venumdare)
jous (jus) estod ; sei (si)
pater filiom (filium) ter
venomduit (venumdedit),
filios (filius) a patre li-
ber esto.

3. Si quis endo X men-
sibus proxumis postumus
natus escit, justus estod.

trans Tiberim. luat ca
synonymū de *trans La-
tium*.

10. Dacă a fost atri-
buit la mai mulți credi-
tori, după cele trei du-
ceri și proclamări la trei
 zile de târgu din nouă
 în nouă zile, creditorii
 să'lă taie în bucău, dacă
 unul va fi tăiat mai mult
 său mai puțin de câtu
 o parte proporțională cu
 partea sa din creanță, să
 nu între în răspundere.

Tabula a patra

1. Tatăl să omóre in-
dătă pe copilul însemnatu
 pentru diformitatea sa.

2. Tatăl să aibă asu-
pra fiului său legitimu pu-
tere de viață și de mörte,
și de trei ori să aibă
dreptul să'lă vëndă; dacă
tatăl va vinde de trei ori
pe fiul său, fiul să fie li-
beru de tatăl său.

3. Dacă vr'unu pos-
tumu se va naște în cele
dece luni de zile de la
mörte, să fie legitimu.

Copilul născut mai mult de dece luni de la mörtea

bărbatului, adică de la dissoluțiunea căsătoriei prin mărtea tatălui, nu pöte fi considerat ca născut din operile bărbatului, prin urmare nu pöte fi considerat ca legitim. Căci cea mai lungă gestațiune este de deuce luni. In sensü inversü copilul născut, mai puțin de șapte luni de la contractarea căsătoriei, asemenea nu pöte fi considerat ca conceput din operele bărbatului, și prin urmare legitim, căci cea mai scurtă gestațiune, după medici și in special după Hippocrate este de șapte luni de zile. Vedü această dispozițiune a nune edictată de legea 12 D., De *Statu hominum* (I, 5). Cu töte acestea, Condica Napoleon in articolul 314, și după densa Condica Alexandru Ión I, in articolul 288, declară conceput din operile tatălui și prin urmare legitimü copilul născut o sută opt-deci de zile, adică șese luni de la contractarea căsătoriei, făcënd ast-fel o mulțime de copii streini să fie considerați ca ai bărbatului pentru un casü la o sută in care se pöte întâmpla ca unü copil de șese luni să se nască viabil, precum asemenea in mod extra excepțional se pöte întâmpla ca unü copil să stea in pântecel mumei sale mai mult de deuce luni, dar pentru acesta nu e unü cuvënt ca o mare parte de copii care nu sunt ai bărbatului să fie considerați ca legitimi.

Tabula quinta

1. Uti legassit super pecunia tutelave suae rei, ita jus esto.

2. Si intestato (intestatus) moritur, cui suus heres nec escit, agnatus proximus familiam

Tabula a cincea

1. După cum cineva va legiui asupra averii sale saü asupra tutelei (copiilor säi după mărtea sa), așa să fie și in drept (și după lege).

2. Daca cineva móro intestatü și nu lasä heres suus, celü mai de aproape agnatü să'i ia moș-

habeto; si agnatus nec escit, gentiles familiam habento.

3. Nominad (nomina) enter (inter) heredes pro portionibos (portionibus) hereditarieis (hereditariis) erecta cita suntod; sei (si) conheredes sincolei (singuli) familiai (familiae) erecto non cito (non erectae citae) suam partem volent, erectom (erectam) citom (citam) faciuntod (faciunt); pretor ad erectom (erectam) ciendum (ciendam) arbitros tris (trece) datod (dato).

4. Sei (si) intestato (intestatus) moritor (moriatur) quoi (cui) endoboubes (impubes) suos (suos) heres escit, agnatos (agnatus) prosumos (proximus) toutelam (tutelam) nancitor (nancito).

Hotman și Theodoru Marcilă, cu drept cuvântă complectesă acestă dispozițiune. ca pentru hereditate, că în lipsă de agnată, cellă mai de aproape gentilă să aibe tutela.

De aceia în spiritul vocațiunei la hereditate, vomă complecta și vomă dice:

Si agnatus nec escit, gentiles tutelam habento.
Se nțelege că și pentru tutelă ca și pentru hereditate, precum agnatulă cel mai de aproape în grad este chiamat de preferență, și precum nu este devoluțiune în materie de hereditate, de la ună gradă la altul

tenirea; dacă nu există agnată, gentilă să'i ia moștenirea.

3. Creanțele (ca și datoriele) să fie de dreptă divizate între cohereții în porțiuni proporționale cu părțile hereților în hereditate. Iar pentru averea de moștenire neimpărțită, dacă fie-care herede va vrea să aibe partea sa, s'o împartă, și pretorul pentru facerea împărțelii să numescă trei arbitrii.

4. Dacă cineva móre intestată, și are *lures suos* impuberă, cellă mai de aproape agnat să 'i aibă tutela.

(Gaius *Inst. Com.* III, § 12) pentru agnați, și totuși asemenea nu este devoluțiune de la un agnat la altul pentru tutelă, asemenea și pentru tutelă ca și pentru hereditate proximalul gentilui este chemat de preferență, și iarăși nici pentru tutelă nici pentru hereditate nu este devoluțiune de la unu gradă de gentilui la altul.

5. Si furiosus sit, agnatorum gentiliūmque in eo pecuniaque ejus potestas esto.—Ast ei custos nec escit.

5. Dacă cineva este *furiosus* (nebun din cauză posterioară nașterii cu intervale lucide și cu posibilitate de vindecare, fie că demența este cu furii sau liniștită), agnații și gentilii lui să aibe putere asupra lui și averii lui.—Dar să nu fie custode al lui persoanei lui, să îi administreze averea, dar să nu îngrijescă și de persoana lui, ca să nu 'lă puic bine, și să 'lă moștenescă).

Tabula sexta

1. Cum nexum faciet mancipiumque, uti lingua nuncupasset, ita jus esto.

2. Usus auctoritas fundi biennium, caeterarum rerum annuus usus esto.

3. Mulier quae annum apud virum matrimonii

Tabula a șesea

1. Cândă se va contracta unu *nexum* sau se va face o *mancipațiune*, cum va grăi limba, așa să fie și în dreptu.

2. Pentru fonduri usucapiunea să se opere după două ani de posesiune, pentru celelalte lucruri după unu annu.

3. Femeia care va fi locuit la bărbat unu annu

causa fuit, ni trinoctium
usurpatum erit, usus esto.

4. Sei (si) quei (qui)
endo joured (in jure) ma-
nom (manum) conseront
(conserunt) utrique su-
perstitibus praesentibus
vindicias sumunto; si quis
quem liberali causa manu
adserat, praetor secun-
dum libertatem vindicias
dato.

5. Tienom (tignum)
jonctom (junctum) aidi-
bos (aedibus) veiniaive
(vineaeve) et concapet,
nei (ne) solvitod; quei
(qui) jonesit (junxit) du-
plioned damnator. Ticna
quandoque sarpta doni-
com (donec) derupta e-
sint (sint) vindicariet (vin-
dicare) jous (jos) estod.

pentru cauză de căsă-
toriă, dacă nu va fi în-
trerupt șederea trei nopți
d'a rându, să fie usuca-
pată (să cadă *in manu
mariti*).

4. Dacă două litiganți
revendică *in jure*, și fac
manus consertio relativ
la un lucru ôre-care (mo-
bil sau immobilu), pos-
sessia provizoriă a lucru-
lu revindicat s'o pôta
atribui pretorul orî-cărui
din cei două litiganți va
găssi de cuviință în facia
martorilor; dar dacă e
procesu de revendicare a
libertății (*liberalis ca-
usa*) (dacă este *manus
consertio* pentru cauză
adică de libertate), atunci
pretorul să acorde tot-
d'auna possessiunea in-
terimară în favoera li-
bertății (asertorului liber-
tății).

5. Materialul unit la o
cassă, sau tutorul pussu
la o viță să nu fie sepa-
rat; cellu ce l'a unit, să
fie condamnat la îndoit.
Materialul lucrat numai,
dar neunit în construcția
încă să aibă drept pro-
prietarul seșu să 'lă re-
vendice.

Tabula septima

1. Si quadrupes pauperiem facit, dominus aestimationem offero, si nolet, quod nocuit dato.

2. Sei (si) endojouriad (injuria) rupitias... sarcitod.

3. Quei (qui) fruces (fruges) excantassit Ceresei (Cereri) necator.

4. Quei (qui) frucem (frugem) aratro quaesitam furtim nox pavit secuitve, si pubes sit, suspensus Cererinecator; si impubes sit, pretoris arbitrato verberator noxamque duplicatione decernito.

5. Quei (qui) aides (aedes) acervomque (acervumque) frouementi (frumenti) ad aides (aedes) positom (positum) dolo sciens endocensit (incensit), vinctos (vinctus) verberatosque (verberatusque) icnei (igni) necator; sei (si) imprudens se

Tabula a șéptea

1. Dacă unū quadrupedū a commissū vre-ură stricăciune, stăpânul său să ofere valórea prejudiciului, dacă nu vrea, să abandone păgubașului animalul stricător.

2. Dacă fără drept a commissū cineva vre-ură stricăciune să repare paguba.

3. Cine va fermeca productele pământului, să fie sacrificatū (omorit) Cererei.

4. Cellū ce va fi scuturat sau luat nóptea pe furișu grinele produsse cu plugul, de este puber, să fie suspendat pe cruci și sacrificat Cererei; de este impuberū, după găsirea cu calle a pretorului să fie bătutū cu nuele și să plătéscă drept despăgubire indoitul.

5. Cellū ce va fi dat focū cu știință și în mod dolosiv la ură cassă sau la ură claiă de griū pussă lângă ură cassă, să fie legatū, bătutū și arsū pe focū; dacă din imprudentă și fără dolū va fi făcutū paguba, să o plătéscă, dacă este incap-

(sine) dolo malo damnom (damnum) duit (dedit), nocsam (noxam) sarcitod (sarcito), sei (si) nec idoneus escid (sit), levius castigator.

6. Sei (si) injouriam alterei (alteri) facsit (fecit), XXV aeris poinai (poenae) suntod (sunto).

7. Sei quai pipulod ocentasit, carmenve condisit, quod infamiam facsit, flagitiumque alterei, fuste feritod.

Adică : Si quis pipulo accentasset , carmenve condidisset quod alteri infamiam flagitiumque facit, fuste feriat.

8. Si membrom rupsit, nei cum eo pacit, taliod esto.

Adică : Si membrum rumpit, nisi cum eo paciscatur, talio esto.

9. Sei osua frecit genetalei liberod C. C. C., servod C. L. aeris poinai suntod.

Adică : Si quis ossa frangat gingivae libero

bilu să o plătescă, să fie pedepsit mai ușor.

6. Dacă cineva va fi făcut altuia vre-ua injuriă, pedepsa să fie douăzeci și cinci de libre de aramă.

7. Dacă cineva sbiară la altul, adică îl insultă cu vorba, sau scrie în contră'i vre-o scriere injuriosă care să 'i atingă considerațiunea și să 'i facă vr'unu reu, să fie fustigat (bătut cu nuele).

8. Dacă cineva rupe altuia vr'unu membru, și nu s'a împăcat cu victima (adică nu s'a învoit cu ellu bănește), să fie supussu la pedepsa talionului (adică să i se rupă și lui același membru).

9. Dacă cineva prin lovitura sa va fi scossu unui omu liberu dinți sau mässele din gură, să plătescă ca amendă trei sute libre de aramă; dacă va

C. C. C., servo C. L.
aeris poenae sunt.

10. Qui se sierit testariet libripensve fuerit, nei testimoniom feriat, improbos intestabilisque estod.

Adică: Qui se siverit testari libripensve fuerit, nisi testimonium ferat, improbus intestabilisque esto.

11. Quei falsom testimonium dicasit, sacso deicitor.

Adică:

Qui falsum testimonium dicaverit sau dixerit, saxo dejiciatur.

12. Sei quips hemonem laebesom dolo sciens mortei duit, queive malom carmen incantassit aut malom venenum facsit duitve, pariceidad estod,

Adică:

Si quis hominem liberum dolo sciens morti dederit, malumve carmen incantaverit aut malum venenum fecerit vel dederit ei, parricida esto.

fi scosă unui servă, amenda să fie de uă sută cindeci libre de aramă.

10. Dacă cineva a primit să fie martor sau *libripens* la uă mancipațiune, și refusă în urmă de a presta testimoniul său (adică de a veni să declare cu jurământ ce a auzit sau ce a văzut ca martor, sau că a fost *libripens* la cutare mancipațiune) pe fitoră să fie incapabilă de a măi figura ca martoră.

11. Cellă ce va fi făcută vre-o mărturisire (testimoniă) falsă, să fie prăvălită după stâncă Tarpeiă.

12. Dacă cineva cu știință și cu dolă va omorâ ună omă liberă, sau îi va fi făcut fermece producătoare de mórte, sau va fi preparat pentru el otravă rea, sau îi va fi dată otravă rea, să fie considerat ca parricidă.

Cu drept cuvânt observă Bouchaud asupra acestei dispozițiuni că aci nu e vorba de unŭ parricidŭ propriu ȃissŭ, ci de unŭ omoritorŭ al unei persoane libere 6re-care cu premeditaȃia, c6 vorba *parricida* însemneaz6 numai c6 va fi pedepsit ca parricidul propriu ȃissŭ cu pedepse capitale, adic6 cu m6rtea, ca cum ar fi ȃissŭ: *capital esto*, cu deosebire de omoritorul f6r6 premeditare care nu e pedepsit cu m6rtea.

Despre parricidŭ propriu ȃissŭ în adev6rŭ se ocup6 dispoziȃiunea urm6toare a legii cellor XII Tabule.

13. Quei parentem necasid, caput obnubitor, coleoque insutos endo profluentem mercitor.

Adic6:

Qui parentem necaverit, caput obnubitor, coleoque insutus in profluentem mergitor.

14. Sei tutor dolo malo cerat, vituperatod, quandoque finita tutelad escit, fourtom duplioned luitod.

Adic6:

Si tutor dolo malo gerat, vituperato, quandoque finita sit tutela, furtum duplione luito.

15. Sei patronos clientei fraudem faesit, sacer esto.

13. Cine va omori pe p6rintele s6u, s6 i se acopere capul, ȃi cusut într'unŭ sacŭ s6 fie aruncatŭ în ap6 curg6toare (riŭ).

14. Daca unŭ tutorŭ ger6 cu dolŭ s6 lŭ acuse, ȃi c6nd se va fini tutela, pentru 6r-ce furtŭ s6 pl6tesc6 indoital.

15. Daca unŭ patronŭ committe vre-ŭ6 fraud6 în detrimentul clientului s6u, s6 fie sacrificat (pedepsit cu m6rtea ca victimele sacrificate deilor).

Tabula octave

1. Ambitos parieteis sextertius pes estod.

Adică: Ambitus parietis sestertius pes esto.

De aceia și casele la căci erau ca niște insule fel fiind de unū locū golū

2. Sodales lecem quam volent dumne quid ees publica conrompant, sibi feruntod.

Adică:

Sodales, legem quam volunt, dum ne quid ex publica corrumpant, sibi ferant.

3. Intera V pedes oesus aiviternad otoritas estod.

Adică:

Intra V pedes usus (de la utor care cu ortografia arhaică se scria *ætor*, (veđi acéstă vorbă în Dicționarul lui Freund al limbii latine, tradusă în limba francesă de Theil) aeterna autoritas esto.

Era la Romanī unū spațiū de cinci picióre între tóte țerrinile limitrofe, care nu se putea usucapa. Ellū servea, cum ne spune Aggenus Urbicus, *De limitibus agrorum*, pag. 53, pentru întórcerea plugului: „*Quoniam hanc latitudinem vel iter ad culturas ac-*

Tabula a opta

1. Între păreții de jurū imprejur a fie-cării casse să fie cellū puțin unū interval de două picióre și jumătate.

Romanī se numeauă insule, una către alta, separate ast-una de alta.

2. Membrii unei asociațiunii să'și facă legile ce vor voi, cu condiția ca să nu atingă ceva din interesele publice.

3. Eternă să fie autoritatea dreptului de a usa de cinci picióre între țerrinī.

cedens occupat, vel circumactus aratri, quod usucapi non potest."

4. Sei jourgant adfines finibus regundeis pretor arbitros tres addeicitod.

Adică :

Si jurgant affines de finibus regundis praetor arbitros tres addicito.

5. Sei arbos endo vicinei fundom endopendet, XV pedibus altius sublucator.

Adică :

Si arbor in vicini fundum impendeat, XV pedibus altius sublucato.

6. Sei clans endo e mem caduca siet domino legere jous estod.

Adică :

Si glans in eumdem caduca sit domino legere jus esto.

7. Sei aqua pluvia nocet, pretor arcendai aquai arbitros tris addeicitod nocsaique domino cavetor.

Adică :

Si aqua pluvia nocet, pretor arcendae aquae arbitros tres addicito noxaeque domino caveto.

E vorba aci, după cum prea bine observă Bouchaud, de apa de plouie care nu de la sine și naturalmente, ci din cauza unei lucrări făcută de cineva

4. Dacă se certy vecinii pentru hotare, pretorul pentru regularea lor să numescă trei arbitri.

5. Dacă arborul atirna pe fundul vecinului, să'lucurețe de ramuri vecinul până la cincispredece piciore înălțime de la pământ.

6. Dacă o ghindă (și în genere orice fruct) cade pe fondul vecinului să aibă dreptul stăpanul fructului să o ridice după fondul vecin.

7. Dacă apa de plouie poate să cauzeze stricăciuni vecinului, pretorul spre împedecarea stricăciunii să numescă trei arbitri care să cery ca autorul pagubei să garanteze.

cade cu prea mare abundență și putere pe locul vecinului și îi face stricăciune. Acesta rezultă din chiar finele dispozițiunii care vorbește de *dominus noxae*, stăpânul cauzator al pagubei, deci e vorba de o pagubă cauzată prin mână de om. În acest casu o acțiune e creată de legea celor XII Tabule, în contra autorului lucrării, judecată după ordinul pretorului de trei arbitri, care voru cere de la autorul lucrării care pôte să cauzese stricăciune, de și pentru moment stricăciune nu este cauzată, să promiță că va plăti daune interese pentru paguba fiitoare.

Acastă dispozițiune a legii celor 12 Tabule este originea stipulațiunii, cauțiunii, satisdațiunii *damni infecti* pretoriane.

8. Viarum endo porrectod VIII pedes suntod, endo amfractod, XVI pedes suntod.

Adică :

Viarum in porrectum VIII pedes sunt, in amfractum XVI pedes sunt.

Tabula noua

1. Preivileciad nei endorocantod.

Adică :

Privilegia ne irrogentur.

2. Sei joudecs arbiterve joure datos ob rem deicundam pecuniam adcepsit, capital estod.

Adică :

Si judex arbiterve jure datus ob rem deicundam pecuniam acceperit, capital esto.

8. Lățimea căilor drepte să fie de opt piciore, la cotituri de șase-spre-dece piciore.

Tabula a noua

1. Să nu se facă legi particulare în contra persónelor.

2. Daca un judecător sau un arbitru numit de magistrat va fi primit bani pentru ca să hotărască procesul, să fie pedepsit cu pedepșa capitală (cu mórtea).

3. Dei capite civeis neisei per maximum comitiatom nei feruntod.

Adică :

De capite civis nisiper maximum comitiatum (sau cum dice Ciceron, *centuriatis comitiis*) ne ferunto.

Cum observă aci foarte bine Bouchaud, prin *caput* aci trebuie să înțelegem nu numai viața, dar și cele trei mari drepturi ce residă pe capul unui cetățian roman: dreptul de libertate, dreptul de cetățenie și dreptul de familie civilă. Cu alte cuvinte nici pedepsa cu mărta, nici pedepsa care atrage căderea în servitute, cum e condamnățiunea *in metallum* și *opus metalli*, nici pedepsa care atrage pierderea calității de cetățian roman, cum este interdicțiunea apăr și a focului, deportățiunea într'o insulă, nu pot fi pronunțate de câtă de către comițiile centuriate în virtutea acestei dispozițiuni a legii celor XII Tabule.

4. Questores pariceidei quei de rebus capitalibus querant af. poplod, creantor.

Adică :

Quaestores parricidii qui de rebus capitalibus quaerant, a populo creentur.

5. Sei quei endo urbe coitus nocturnos acitasit capital estod.

Adică :

Si quis in urbe coitus nocturnos agitaverit, capital esto.

3. Relativă la capul cetățeanului să nu se hotărăscă de cât de marea adunare, adică de comițiile centuriate.

4. Să se creeze de popor questori ai paricidului care să cerceteze despre crimele capitale.

5. Dacă cineva întreține adunări nocturne în orașă să fie pedepsit cu mărta.

6. Sei quei perduelem concitavit civemque perduelem transduvit, capital estod.

Adică :

Si quis perduellem (hostem) concitaverit civemque perduelli (hosti) tradiderit, capital esto.

7. Si nox furtum factum sit, si im (eum) occisit (occiderit) jure caesus esto.

Tabula decima

1. Hominem mortuum in urbe ne sepelito neve urito.

2. Sumptos luctumque af. deorum maniom joured removetod, hoc plus nei facto, rocom ascia nei poleitod.

Adică :

Sumptus luctumque a deorum Manium jure removeto, hoc plus ne facito, rogum ascia ne polito.

3. Tribus reicinieis et vincoleis porporai et X tibicibus foris eesfere jous estod.

6. Daca cineva excită, ațită pe inamică (în contra patriei sale) saă pre-dă pe un cetățiană ini-micului, să fie pedepsit cu mórtea.

7. Daca cineva comite furtă nóptea, și este omorită, să fie cu dreptă omorită.

Tabula a deca

1. Să nu fie nici îngropat nici arsă nici ună mortă în oraș.

2. Cheltuelile pentru înmormântare și lamentările restringeți-le în limitele legii; nu faceți mai mult de cât ce este prescris, nu dați la rindea lemnele din care faceți rugul.

3. Să fie permisă a acoperi pe morți cu trei ricinie (veluri) legate cu panglici purpurie și a lă

Adică :

Tribus riciniis et vin-
culis purpureis et X ti-
bicinibus foris exferre jus
esto.

4. Molieres faciem nei
carpunto neve cenas
raduntod neve lesom fo-
neris ercod habentod.

Adică :

Mulieres faciem ne car-
punto neve genas radunto
neve lessum funeris ergo
habento.

5. Hemonei mortuod o-
sua nei leicitod quo post
fonos faciat, quam sei
duellei endove hostico
mortuos escit.

Adică :

Homini mortuo ossa ne
legito quo post funus fa-
ciat praeterquam si in
bello aut hostico mor-
tuus sit.

6. Servilis uneturad
omneisque circumpotatio
tolitor : murata potio he-
monei mortuo nei inditor,
neve vino rocum resper-
citod, nei longai coronai
neve acerai perferuntor.

Adică :

Servilis unctura om-
nisque circumpotatio tol-
lito : myrrhata potio ho-
mini mortuo ne indito,

scóte din casă și a'lă urma
(până la mormântău saă
la rugă) cu dece musi-
canți.

4. Femeile să nu 'și
sgirie facia nici să 'și radă
genele, nici să sbiere la
înmormântări.

5. Să nu se taiesă scôță
ósse dintr'ună omă mortă
pentru ca să i se facă a-
iurea altă înmormântare,
afară numai dacă a mu-
rit în răsbelă saă pe pă-
mântă străină.

6. Să dispară or-ee un-
gere a cadavreloră ser-
vilor precum și or-ee cir-
cumpotațiune (ospeță fu-
nebru în care se bea în
cercă); să nu se arunce
poțiune myrrhată (pro-
fumată cu smyrnă) peste
mortă, nici să se stro-
pescă rugul cu vină, nici
să se aducă corone mari
nici cutii cu profumuri.

neve vino rogam respergito, ne longae coronae neve acerrae perferunto.

7. Qui coronam parentip eius pecuniave eius, ergo aditor et ipse mortuo parentibusque eius dum intus positus escit, forisve escit, sed fraudem endopositad estod.

Adică :

Qui coronam peperit ipsius pecuniave eius, ergo additor et ipse mortuo parentibusque eius, dum intus positus sit forisve efferatur, sine fraude imposita esto.

Neve auro addito. Quoi (quo) auro dentes vincti sunt, cum illo sepelire urereve fraude esto.

8. Rocom bustumve novom propius LX pedes aedis alienassei dominus nolet nei adicito.

Adică :

Rogum bustumve novum propius quam LX pedes ab aedibus alienis si dominus earum nolit ne adicito.

7. Cine a meritad o coronă prin ellu sau prin banii lui (adică prin caii sau servii lui), să se aducă la morțea lui sau părinților lui, pe cât timp cadavrul este în casă sau este scosă afară și transportat ca să fie arsă pe rugă, și să fie pusă pe cadavru fără attingere a legii.

Să nu se puie aură pe cadavru, dară cu aurul cu care sunt legați dinții să se potă îngropa sau arde mortul.

8. Să nu se așede ună rugă nici vr'un sepuleru nou la uă distanță mai mică de șei-deci de piciorde de casa altuia fără voia lui.

Bustum (de la *bene ustum*, cum dice Festus, la această vorbă) este locul unde mortul este arsă și îngropat, numit așa ca *bine arsă*.

9. Foreive busteive ai-
viternad ctoritas estod.

Adică :

Fori bustive aeterna
auctoritas esto.

9. Eternă să fie auc-
toritatea (adică să nu se
pôtă usucapa nici o dată
proprietatea) vestibulului
unui sepuleru saŭ a se-
pulerului.

Prin *forum* se înțellege aci vestibulul unui se-
puleru. In adevărŭ vorba *forum*, cum ne spune Fes-
tus la acéstă vorbă, are șése însemnări deosebite, între
care și sensul de vestibulŭ allŭ unui sepuleru. *Forum
sex modis intelligitur. Primo negotiationis locus, ut
forum Flaminium, forum Julium ab eorum nomini-
bus qui ea fora constituenda curarunt; quod etiam
locis privatis, et in viis et in agris fieri solet. Alio, in
quo judicia fieri, cum populo agi, conciones haberi
solent. Tertio, cum is qui provinciae praest, forum
agere dicitur, civitates vocat, et de controversiis
eorum cognoscit. Quarto, cum id forum antiqui
appellabant, quod nunc vestibulum sepulcri dici so-
let. Quinto, locus in navi, sed tunc masculini ge-
neris est et plurale. Sexto fori significant circensia
spectacula, ex quibus etiam minores forulos dicimus.*

10. Quom fonus ces-
fertor, nei encometiatiotod.

Adică :

Quum funus exfertur,
ne incomitiatio.

10. Când se scôte a-
fară din cassă și se ur-
mésă cadavru (unŭ cetă-
țianŭ importantŭ) să nu
se ție comitie.

Tabula undecima

1. Josos poplei sof-
raciaque suntod quod pos-
tremom poplos jousit, id
jous ratomque estod.

Adică :

Jussus populi suffra-
giaque suntod quod pos-
tremum populus jussit,
id jus ratumque esto.

Tabula a unspredecea

1. Ordinul poporului
și suffragiul său să fie
ceia ce ellŭ a ordonat
mai în urmă : acéstă să
fie lege și să aibă tărie.

2. Patribos com plebed conubiei jous nec estod.

Adică :

Patribus cum plebe connubii jus nec esto.

Acéstă lipsă de connubiū exista și mai 'nainte. Legea cellor XII tabule a consfințit'o. Acéstă prohibițiune nu exista în celle dece d'ânteiū tabule, și după cum dice Dionysiū din Halicarnassū (Cartea X și a XI a Antiquităților) scopul principal a lui Appiū Claudiū de a face să se numescă a doua commissiune de decemvirī, a fost consacrarea acestei prohibițiuni.

Acéstă prohibițiune însă nu a durat multū, căci ea în principiū a fost abolită de legea Canuleia, unū plebiscit votat după propunerea tribunului plebei Canuleius în anul 310 de la fundarea Romei.

Tabula duodecima

1. Sei quei de qua stlis siet endo sacrom dedicasit, duplioned poinam luitod.

Adică :

Si quis (rem) de qua lissit in sacrum dedicaverit, duplione pœnam luito.

2. Sei vindiciam falsam tulit, pretor reei sive stlitis arbitros tris datod ; eorum arbitrio fructei duplioned deciditod.

Adică :

Si vindiciam falsam tulit, pretor rei sive lissit arbitros tres dato; eorum

2. Să nu fie connubium între patrici și plebei.

Tabula a douăspredecea

1. Dacă cineva a consacrat (adică a dedicat și affectat deilor superiori, *diis superis*) unū lucru (adică din lucru privat l'a făcut publicū), să plătescă dreptū pedepsă indoitū.

2. Dacă cineva pe nedrept a obținut posesiunea provisorie a unū lucru, pretorul să numescă trei arbitrii pentru lucru litigios, (pentru obiectul processului) care să condamne pe posesorul nedrept la resti-

arbitrio fructus ⁽¹⁾ duplicae decedito.

3. Sei servos, sciente domino furtum facit nociamve nocsit, noc sai dedito.

Adică :

Si servus, sciente domino, furtum facit nociamve nocuit, noxae dedito.

tuirea îndoitului valoarei fructelor.

3. Dacă unu servu, cu ştirea stăpânului său a commissu un furtu în detrimentul cuiva, sau îi a commissu uă altă pagubă, stăpânul să 'lă abandone victimei delicteului spre despăpubire.

SECUNDA PERIÓDA DE LA LEGEA CELOR XII TABULE PÊNA LA AUGUSTŪ

304—720 de la fundarea Romei.

446—30 înainte de Christu.

După restabirea consulatului și a tribunatului plebei în anul 304 de la fundarea Romei, plebei obținură mari avantagii. Mai înteu în anul 310, se abolu prohibițiunea de căsătoriă d'ntre patrici și plebei. Acesta fu obiectul legii Canuleia (plebiscitu votatu în comitiile tributare după propozițiunea tribunului plebei Canuleius). Cu cinci ani înainte uă lege Valeria Horatia (votată în comitiile centuriate după propozițiunea consulilor Valeriu și Horatiu) decisese că *quod tributim plebs jussisset, populum teneret* (Titu-Liviu, III, 55), adică ca plebiscitele votate în comitiile tributare, compusse numai de plebei, să oblige poporul Romanu întregu, adică și pe patrici, măcar

(1) În Manuale juris synopti-cum a lui Pellat în loc de *fructus este damnus*.

că ei nu au luat parte la votarea legii. Cum se poate explica această măsură nedreptă, arbitrară? Cum se poate ca patricii în comițiile centuriate să fi lăssat să treacă legea Valeria Horatia, care să decidă că pe fiitor plebeii singuri vor putea face legi pentru întregul popor și pentru ei și pentru patricii, la care patricii să nu fi participat? Acesta nu se poate explica de cât admitându că dacă la începutul proiectul de plebiscit n'avea trebuință să treacă prin senat, ellu în urmă începu să fie nevoia ca mai întâiu să fie conformat printr'unu senatusconsult și apoi tribununul plebei să'l propue comițiilor tributare plebeie. Așa în cât senatul fiind compussu și de patricii și de plebei, în realitate patricii participaseră prin anticipație la plebiscitu. Se crede că tot această lege Valeria Horatia a decisu că pe fiitor tribunii plebei voru putea să consulte auspicii și augurii mai înainte de a propune în comițiile tributare proiectul de plebiscit, că neconsultarea augurilor său a auspiciilor a rămassu să nu se ia ca și în trecut numai în casu de allegere de către comițiile tributare a tribunilor plebei și a edililor plebei, pentru care propunerea n'avea trebuință să treacă nici prin senat în modu prealabilu. În anul 310 de la fundarea Romei, se decisse ca pe lângă consuli care rămasseră să se allégă tot d'între patricii, să se potă numi tribuni militari cu putere consulară d'între ambele ordine. Acești tribuni militari au dreptul de a convoca și dirige comițiile centuriate ca și consuli, dar au numai șese lictorii în locu de două spre dece cât au consuli. Cu chipul acestă o parte din atribuțiile consulilor putu să fie exercitată de unu magistrat nou care putea să fie allessu și d'între plebei. În anul 311, mai fură desmembrate de la puterea consulară dreptul de a face recensământul cetățenilor și persoanelor serve sau libere de sub autoritatea lor, precum și a averilor lor mobile și imobile, de a regula clas-

sele în comițiile centuriate, sau de a înscrie pe cetățeni în triburile comițiilor plebeie, și în urmă de a compune lista senatorilor. Aceste drepturi fură acordate la două magistrați speciali sub numele de *censori*, alle căror atribuțiuni la început durară cinci ani, iar de la anul 320 încolo numai unu annu și jumătate, dar ei continuară de a nu fi alleși de cât din cinci ani în cinci ani, în cât de la anul 320 încolo, trei ani și jumătate Republica era lipsită de censori. Acești censori nu putură la început să fie alleși de cât d'între patrici. Peste nouăzeci și cinci de ani însă, în anul 415 de la fundarea Romei, una din legile propuse de dictatorul plebeu Publilius Philo, votată în comițiile centuriate, decisse că pe fiitor unul din censori va putea fi alleșu d'între plebei. În același annu 415 de la fundarea Romei, uă altă lege Publilia, votată după propunerea acelluiași dictator plebeu, Publius Philo, decisse ca aprobarea proiectulu de lege centuriată în prealabil de către Senat, să fie approbat tot în mod prealabil în urmă și de comițiile curiate, și apoi să fie trâmissu în discuțiunea și votarea comițiilor centuriate. De atunci încolo, cum am șissu deja, aprobarea legei centuriate de către comițiile curiate deveni uă pură formă, de ore ce aceste comiții approbau prin anticipare unu proiectu de lege care nici nu se știa dacă în urmă avea să fie transformat în lege, era unu pleonasmu allu aprobării de către Senat, aprobarea curiilor cădu curënd în desuetudine, așa în cât în timpul lui Titu-Liviu proiectul de lege centuriată nu mai este approbat prealabil de câtu de către Senat. Tot în același annu 415, uă altă lege Publilia, votată tot după propoșițiunea acelluiași dictator plebeu, Publilius Philo, decisse mai în aceeași termenă ca legea Valeria Horatia că plebiscitele votate de plebe în comițiile tributare, vor fi obligatorii și pentru patrici (Titu-Liviu, VII, 12). Ce a adăugat acastă lege

la legea Valeria Horatia? Unii credū că legea Valeria Horatia nu fuisse aplicată, că, după mai bine de un secol de la votarea ei, căduse în celle după urmă în desuetudine. Alții, între care Demangeat cu a cărui părere mă unesc și eu, credū că această lege a dispensat proiectul de plebiscit de a mai trece prealabil prin Senat, spre a fi approbat printr'unu senatus-consult. În fine în anul 465 de la fundarea Romei, o lege centuriată, Hortensia, votată după propunerea dictatorului Hortensius, declară asemenea că plebiscitele vorū avea aceiași putere ca și legile. Toți scriitorii jurisconsulți nu pomenescū de legea Valeria Horatia nici de legea Publilia, ci numai de legea Hortensia. Așa Gaius, *Instituțiuni*, Com. I § 3, Justinian *Instituțiuni*, § 4 *De jure naturali, gentium et civili*, Pomponius chiar, în legea 2 § 8 D, *De origine juris* (lege în care face istoricul legislațiunei romane), nu pomenescū de cât de legea Hortensia, care să fi declarat că plebiscitele vor avea aceiași putere ca și legile. Titu-Liviū singurū vorbește de legile Valeria Horatia și Publilia ca cum ar fi deja decis una ca acesta. Ceia ce este probabil este că plebiscitele obligau pe patrici înainte chiar de această lege. Așa legea Canuleia care e un plebiscit din anul 310, obligă și pe patrici și pe plebei, când declară *connubium* pe fiitor între dênșii, și acestu plebiscit este în urma lezei Valeria Horatia care este din anul 305 și înainte de legea Publilia, care este din anul 415. Că acest plebiscit a avut trebuință de a fi aprobat prealabil de Senat, e natural, căci ar fi fost imposibil că uă lege să fie obligatorie pentru ambele ordine, fără ca ambele ordine să fi participat la facerea ei, mai rezultă apoi și din ceia ce ne spune Titu-Liviū, IV, 6, că la început Senatorii s'au opus la acest proiect de plebiscit, dar în celle după urmă rezistența lor a fost învinsă: „..... *nec ante finis contentionum fuit quam victi tandem patres ut de*

connubio ferretur consensere. — și lupta nu s'a sfârșit de cât cu învingerea Senatorilor, cari au fost siliți să consimță ca să se propuie (în comițiile tributare de Canulejus) proiectu relativu la connubiul d'între patricii și plebei⁴. De la anul 415 încolo nu se mai vede în autori mențiune că plebiscitele erau autorizate prealabil de Senat. De unde pare a resulta că legea Publilia ar fi statuat despre această dispensă. Dar ce va fi mai adăugat legea Hortensia nu se știe. Unii dicu că de aci înainte puteau și patricii să ia parte la dênsele. De această părere este și Demangeat. E probabil că patricii ne mai având interessu a se oppune plebiscitelor, a trebuit să caute să participe și ei la votarea lor în comițiile tributare, de ôre-ce nu mai participaū la facerea lor în Senat. Questiunea este dacă acest passu îndărăt s'a făcut prin legea Hortensia. Questiunea este nebulôsă, cu atât mai nebulôsă, cu câtu pare a resulta dintr'un fragment al lui Aulu Gelliū, că nici de la legea Hortensia încolo patricii nu luaū parte în comițiile tributare. În adevăr în Aulus Gellius, *Noptile Attice*, XV. 27, *Laelius Felix* se exprimă ast-fel: „*Tribuni neque advocant patricos neque ad eos referre ulla de re possunt ita ne leges quidem proprie, sed plebiscita appellantur, quae tribunis plebis ferentibus accepta sunt: quibus rogationibus patricii antea non tenebantur, donec Hortensius dictator eam legem tulit, ut eo jure quod plebs statuisset omnes Quirites tenerentur.* — Tribuniū plebei nici nu convocă pe patricii (prin urmare ei nu iaū parte la comițiile tributare), nici nu le raportéză despre nici o questiune: și de aceia ceia ce se votésă de plebei, după propunerea tribunilor plebei, nici nu se numește propriu dîssu legi, ci plebiscite: de a căror propunerii (transformate în urmă în plebiscite) mai nainte patricii nici nu erau ținuuți, pină când dictatorul Hortensius nu a propussu uă lege (în comițiile centuriate) prin care

să se decidă că ceia ce va hotări plebea, să oblige pe toți Quiriții (cetățenii Romani)“.

Să vorbim acum mai în special despre legi și plebiscite în acésta d'a duoilea periódă.

Legile se votaū în acésta periódă tot în comițiile centuriate. Projectul de lege, ca și în periódă precedentă, trebuie prealabilū să fie aprobatū printr'unū senatus-consultū. Legea votată de comițiile centuriate trebuie approbată apoi de către comițiile curiate. Dar de la anul 415 încolo, de la legea Publilia, aprobarea de comițiile curiate se dă prin anticipația, devine o pură formă, și, în timpul lui Titu-Liviū, nu mai este necesitate nici de acésta vană formă, ci e destul ca projectul de lege centuriatū să fie approbat prealabil printr'unū senatus-consult. Ellū e propussū în comiții de către consul, de către *tribunul militar ca putere consulară*, de către dietatorū și chiar de către pretorū. De la legea Caecilia Didia în colo (votată după propozițiunea consulilor Caecilius și Didius), din anul 656 de la fundarea Romei, projectul de lege trebuia publicat în trei zile de tîrgū consecutive, din nouē în nouē zile, înainte de ziua fixată pentru adunarea comițiilor. Cetățenii erau chiămați la votū cu cornu, *per cornicinem*. Presidentul da cuvântul tutulor cetățenilor, care voiaū să vorbescă *pro* sau *contra*. Projectul trebuia votat *tale quale*, nu putea fi amendat. Cândū nu mai lua nimenea cuvântul, începea votarea. La 'nceput votul era pe față și publicū. La 'nceputul secolului VII începu să fie secretū.

Cum se procedea la votū? La 'nceputul organizațiunei lui Servius Tullius, se chiemaū cetățenii în comiții, în adunare pe câmpul lui Marte. Se strigaū la votū mai întâiū cetățenii din *classa* întâia, aceia care aveaū *uă sută de mir de ași sau mai mult*. Ei formaū 98 de centurii, adică 18 de călăreți (*equites*), trei formate de Romulus, alte trei de Tarquiniū Anticul și douăspre-șce formate de Servius Tullius, și

80 de centurii de cetățeni pedestrii, 40 de *seniores* și 40 de *juniores*. Ei erau invitați să se formeze în centurii, adică să se împartă în grupuri de câte uă sută de persoane sau mai mult. Să presupunem că afară de călăreți, care sunt în număr de 18000 și care se împart în 18 grupuri sau centurii, fie-care de câte uă sută, toți cei-l-alți cetățeni, posedând cel puțin 100000 ași, sunt în număr de 9000, din care 4000 de *seniores* de la 45 până la 60 ani, iar 5000 de *juniores* de la 17 ani până la 45 ani impliniți: cei patru mii de *seniores* se vor forma în 40 centurii de câte uă sută fie-care, cei 5000 de *juniores* în 40 centurii de câte 125 fie-care. Se va trage la sorți dintre aceste 98 de centurii astfel formate, cea care va trebui să voteze mai întâiu. *Ea se numește praerogativa*, pentru că e roгатă, întrebată întâiu, *prae*. Ea e trasă la sorți totd'auna din centuriile clasei întâia, în tot timpul comițiilor centuriate, și în perioada d'anteia și în perioada a doua. Obicinuit cum vota ea, vota și celelalte multe. Se putea asemenea întâmpla, dar mai rar, ca cele 98 de centurii din classa I să nu voteze toate într'un fel și să nu se formeze 98 voturi într'un sens, căci fie-care centurie avea un vot. Se striga mai întâiu la votul centuriei întâia. Să dicem că ea se compunea de 100 cetățeni. Dacă erau 51 pentru proiectul de lege, acea centurie era considerată că a votat pentru. Apoi se trecea la celelalte centurii, și se proceda cu cetățenii din fie-care tot așa. Să dicem, de exemplu, că din cele 98 de centurii din classa I, șapte-deci votaseră pentru, și 28 contra, atunci se trecea la cetățenii din a doua classă care și ei fuseseră invitați a se forma în centurii. Să dicem că cetățenii din a doua classă, cei ce aveau adică de la 75000 până la 100000 ași exclusiv, erau în număr de 12000. Ei erau împărțiți în 20 centurii, zece de *seniores*, și zece de *juniores*.

Să dicem că *seniores* erau în număr de 4000 și *juniores* în număr de 8000. *Seniores* erau împărțiți în 10 centurii, fie-care de câte 400 cetățeni, *juniores* asemenea în 10 centurii fie-care de câte 800 cetățeni.

Se chieamă pe rând centuriile, mai întâi cele de *seniores* și apoi cele de *juniores*, din această a doua clasă. Să dicem că din aceste două-deci de centurii, vota 14 pentru proiect și 6 contra. Aveam atunci 84 voturi pentru și 34 contra. Se chieamă atunci cele două centurii de lucrători din a doua clasă, care să dicem că erau în total în număr de 1000. Să dicem că ele vota pentru. Aveam astfel 86 voturi. Tot nu se formasse majoritatea voturilor.

Se trecea atunci la cetățenii din a treia clasă, care și ei fuseseră invitați a se forma în centurii. Să dicem că cetățenii din a treia clasă, cei ce aveau adică de la 50000 ași până la 75000 ași exclusiv, erau în număr de 15000, din care cinci mii de *seniores* și zece mii de *juniores*. Cei 5000 de *seniores* erau împărțiți în 10 centurii, fie-care de câte 500 cetățeni, și cei 10000 de *juniores* în alte zece centurii, fie-care de câte 1000 de cetățeni. Se chieamă pe rând centuriile de *juniores* din această a treia clasă. Să dicem că din aceste 20 centurii vota 14 pentru proiect și 6 contra. Aveam atunci 100 voturi pentru și 50 contra. Aveam dară deja peste majoritatea de 98 voturi din 194 de centurii după Titu-Liviū, din 193 după Dionysiū din Halicarnasse. Nu se mai mergea înainte. Nu se mai consultă cetățenii din cele-lalte clase.

Cu chipul acesta vedem că dacă presupunem că classa a patra coprindea 20000 cetățeni, classa a cincea 25000 cetățeni, că adică toți cetățenii din toate clasele însumă numărul de 83800, d'abia aproape uă treime din numărul cetățenilor formasseră deja majoritatea cerută de voturi, două treimi fuseseră mi-

norisați de uă treime, și mai multă de jumătate din numărul cetățenilor nu fuseseră nici consultați. Și încă hypothesea noastră este din cele mai rare. Căci mai addessea ori majoritatea voturilor se forma din centuriile clasei I și a II-a de cetățeni, și foarte rar se consulta classa a III-a. In cât mai addessea ori uă pătrime din numărul cetățenilor majorisa trei pătrimi.

Acestu sistem însă nu s'a urmat in tot timpul duratei comițiilor centuriate. In cursul celei d'a doua periódă, sau chiar de la începutul ei, cum sustine D. Demangeat, care pretinde că inovațiunea s'a introdusă de legea celor XII Tabule, systemul de votare in comițiile centuriate s'a schimbat după cum ne spun și Titu-Liviū și Dionysiū din Halicarnasse.

Ceia ce rezultă certu din fragmentele relative la această modificare a acestor historici este că numărul de trei-deci și cinci de triburi, adică de circumscripțiuni teritoriale in care sunt domiciliați cetățenii și recensați, se subtimparte fie-care in două grupuri, unu grupu de *seniores* și altul de *juniores*. Așia dice Titu-Liviū (I, 42): „..... *post expletas quinque et triginta tribus, duplicato earum numero centuriis juniorum seniorumque...* “. Că prin urmare avem 70 de grupuri. Ceia ce este apoi certu este că cele cinci classe subsistaū. Că prin urmare in fie-care circumscripțiune teritorială, adică in fie-care tribu se compută cetățenii după avere, cei din classa I formaū două centurii, una de *seniores*, alta de *juniores*, și așia și pentru cetățenii din clasele ulterioare. In câtu avem in fie-care tribu cetățenii împărțiți in cinci grupuri, câte unu grupu de fie-care classă, și fie-care grupu era împărțit in două, unul de *seniores* și altul de *juniores*. Așia in cât in fie-care tribu avem 10 centurii, cinci de *seniores* și cinci de *juniores*; și in câte 35 triburi 350 de centurii.

Așia in cât in a doua periódă, in comițiile centuriate se procedea la votu in modul următoru: Se trăgea

la sorți dintre cele 70 de centurii care compuneau
 classa I-a în câte 35 triburi, una cu titlul de *praero-*
gativa, care vota mai întâiu, după aceia se cheamă
 la vot cetățenii din celelalte 69 de centurii din
 classa I-a. Să dicem că ei erau în număr de 8050,
 împărțiți în 35 centurii de *seniores* de câte 100 de
 cetățeni și 35 de *juniores* de câte 130 de cetățeni.
 Și să presupunem că din aceste 70 de centurii, 50
 votă pentru și 20 contra. Aveam ast-fel 50 de vo-
 turi pentru proiect. Se trecea apoi la cele 70 de
 centurii din classa a II-a, care să presupunem că
 erau compuse de 15750 de cetățeni împărțiți în 35
 de centurii de *seniores*, de câte 200 de cetățeni fie-
 care și în 35 de centurii de *juniores*, de câte 250 de
 cetățeni fie-care. Să dicem că din aceste 70 de cen-
 turii din classa a II-a votă 60 pentru proiect și 10
 contra. Aveam ast-fel 110 voturi pentru proiect.
 Nu era încă majoritatea voturilor. Se trecea la cele
 70 de centurii din classa a III-a, care să presuppu-
 nem că erau compuse de 22750 de cetățeni, împăr-
 tiți în 35 de centurii de *seniores* de câte 300 cetă-
 țeni fie-care și în 35 de centurii de *juniores* de câte
 350 cetățeni fie-care. Să dicem că aceste 70 de cen-
 turii a clasei a III-a votă toate pentru. Aveam astfel
 180 de voturi pentru proiect. Aveam ast-fel ma-
 joritatea voturilor. Nu se mergea mai departe. Nu
 se mai consulta cele 70 de centurii din classa
 IV și cele 70 de centurii din classa V. Dacă acum
 presupunem că cetățenii din classa a IV erau în
 număr de 30,000 și cei din classa a V-a în număr
 de 35.000, vedem că cetățenii din toate clasele în-
 sumă numărul de 111,550, că prin urmare trei op-
 timi din numărul cetățenilor formaseră deja majori-
 tatea voturilor, și aproape cinci optimi din numărul
 cetățenilor nu fuseseră nici consultați. Acesta este
 părerea lui Demangeat. Așa crede el că se vota în

comițiile centuriate în a doua perioadă a istoriei externe a dreptului roman.

Comițiile tributare plebeie se strângeau în câmpul lui Marte ca și cele centuriate. Ele erau convocate de unul din tribunii plebei.

Proiectul de plebiscit, la început, nu avu trebuință de a fi autorizat prealabil de un *Senatusconsult*. În urmă însă, ellu obicinuit, probabil de la legea Valeria Horatia incolo, trebui să fie aprobat prealabil de un *senatus-consult* și de la legea Publilia incolo, necesitatea trecerei prelabile prin Senat nu mai fu necesară. Cu toate acestea în fapt, în chestiuni mai cu sémă de înaltă administrație și de guvernământ, proiectul era aprobat prealabil de Senat. Votarea s'a făcut în tot-d'auna în comițiile tributare plebeie în mod secretu. Proiectul de plebiscit era publicat la trei zile de tîrgu consecutive din noue în noue zile. Romanii aveañ obiceiu de petreceau opt zile la țerră, și a noua zi veneau în orașu la tîrgul ce se ținea într'adinsu, și care tîrguri se numeau de aceia *nundinae* (*novem diebus*) pentru că aveañ loc din noue în noue zile: „Rutilius scribit, dice Macrobiu, *Saturnale*, I, 16, *Romanos instituisse nundinas, ut octo quidem diebus in agris rustici opus facerent, nono autem die, intermisso rure, ad mercatum legesque accipiendas Romae venirent...* Rutilius scrie că Romanii au instituit *nundine* (tîrguri din noue în noue zile), pentru ca opt zile țerranii (locuitorii de la țerră) să se ocupe cu lucrul câmpului, iar a noua zi părăsind țarra, să vie în Roma la tîrgu și pentru votarea legilor“.

Adunarea era împărțită în trei-deci și cinci de triburi în celle după urmă. La început numărul triburilor fusesse mai micu. În urmă însă numărul lor s'a ureat la 35. La început tribul era o circumscripțiune teritorială, orașul Roma era împărțit în 4 triburi și Campania la început în 21 triburi, pe urmă în 25, pe urmă în 31.

În adevăr, când populi noi erau încorporați la Statul Roman și gratificați cu cetatea Romană, membri acestor populi erau sau distribuiți printre vechile triburi, sau se forma din ei noi triburi. Așa s'a întâmplat în anul 368 de la fundarea Romei, cum ne spune Titu-Liviū, VI, 5, cându noii cetățeni adăugați Statului Roman fură distribuiți în patru triburi noi rustice, și când ast-fel numărul triburilor rustice se urcă de la 21 la 25. În anul 514 de la fundarea Romei, numărul triburilor fu urcat la 35, cifră peste care nu a mai trecut. În regulă generală fie-care cetățian ocupă locul în tribul, în circumscripția teritorială în care domiciliat. Cu toate acestea censorii care făceau recensământul puteau să trecă pe un cetățian dintr'un trib într'altul, și să-l înscrie ca votant în alt trib de cât acela unde era domiciliat. Așa censorii puteau chiar să înscrie în unul din triburile existente pe cetățenii noi dintr'un oraș foarte depărtat. În regulă generală fiul era înscris în același trib cu tatăl său.

Se cheamă la vot mai întâi cetățenii din cele patru triburi urbane. Se începea cu unul din ele. Aci toți locuitorii înscrși în tribu vota fără deosebire de avere și de etate, toți deopotrivă. Ca să aibă drept la vot, era destul să fie major de 17 ani și să nu fie condamnat la vre-o pedepsă care să atragă după sine infamia, sau să nu fie cetățen fără suffragiu cum erau Ceriții. Din majoritatea voturilor cetățenilor din tribu se forma votul tribului. Așa se proceda pentru toate triburile. Și dacă din 35 triburi 18 cellu puțin votaseră în același sens, pentru admițerea sau respingerea proiectului de plebiscit, proiectul era admițut sau respins. Să presupunem de exemplu că în cele patru triburi urbane erau înscrși ca cetățeni plebei cu suffragiu douăzeci de mii, adică patru mii în tribul Palatin, patru mii în tribul Suburan, șese mii în tribul Esquilin și șese mii în tribul Collin (care co-

prindea délul (collis) *Quirinal* și délul (collis) *Viminal*. Să dicem că se începea cu tribul Palatinu. Dacă votau pentru proiect cellu puțin 2001 cetățeni, tribul Palatinu era considerat că a votat pentru. Așa se procedea apoi cu cele-lalte trei triburi urbane: Să dicem că a votat al duoilea tribul Suburan, și că într'ensul 2001 cetățeni au votat iar pentru. Că al treilea a votat tribul Esquilinu, și că într'ensul 3001 cetățeni au votat pentru. Că al patrulea a votat tribul Collinu și că și într'ensul 3001 cetățeni au votat iar pentru. Avem patru voturi a cător 4 triburi urbane pentru. Pe urmă se chemau la votu cetățenii din celle 31 triburi rustice. Să dicem că din trêsele patru-spre-deceaveau fie-care câte patru mii cetățeni cu sufragiu, iar 17 câte cinci mii cetățeni cu sufragiu. Să dicem că din cele patru-spre-dece cu câte patru mii, în șapte au votat în fie-care câte 2001 cetățeni pentru, iar în șapte câte 2001 cetățeni contra. Iar din celle 17 cu câte cinci mii au votat în șapte din ele câte 2501 cetățeni pentru, iar în celle-lalte 10 în fie-care câte 2501 contra. Cu chipul acesta avem 18 triburi pentru proiect și 17 contra, proiectul de plebiscit era votat. Numêrul voturilor a fost în celle 4 triburi urbane și 14 rurale care au votat pentru proiect de 41518, iar numêrul voturilor din celle 17 triburi rurale care au votat contra proiectului a fost de 48979. Și cu tôte acestea cu sistemul acesta proiectul a fost votat, de și numêrul total al voturilor pentru a fost mai micu de cât numêrul total al voturilor contra, pentru-că numêrul total al triburilor care cu majoritate de voturi au votat pentru a fost mai mare de cât numêrul total al triburilor care cu majoritate de voturi a votat contra. Dar totuși progressul era immensu, căci aprôpe jumêtatea voturilor s'a pronunțat cellu puțin pentru. Cu timpul patricii au început și ei să ia parte în comițiile tributare, și așa, pe la finitul Republicei de sigur, popoul întregu participa și în comițiile tributare ca

și în comițiile centuriate. Cu toate acestea, fiindcă modul votărei era mai simplu în forma comițiilor tributare, se convoca mai des comițiile tributare decât cele centuriate, se vota în aceste din urmă mai cu seamă legile de drept public, pe când cea mai mare parte de legi de drept privat se vota pe la finele Republicei în comițiile tributare. De aceea pe la finele Republicei cea mai mare parte de legi de drept privat sunt plebiscite.

Am presupus că toți cetățenii din centuriile în comițiile centuriate, că toți cetățenii înscrși în triburi în comițiile tributare, veneau la vot. Cu toate acestea în fapt nu se petrecea așa. Fiindcă Statul Roman în cele după urmă timpuri ale Republicei își întinsese limitele, era greu ca în momentul convocării comițiilor, de și ele se țineau în ziua de tirg, să fie toți cetățenii care aveau drept de vot. În fapt nu venea nici jumătate din ei, așa în cât în fapt în fiecare din cele 350 de centuriile nu vota câte o dată câte nici cinci-șapte de cetățeni, și în câte un tribu mai cu seamă din cele rustice nu vota câte o dată nici câte două sute de cetățeni.

Putem cita în această a doua perioadă ca plebiscite, următoarele legi: *legea Scribonia*, *legea Furia testamentaria*, *legea Voconia*, *legea Plaetoria*, o altă lege *Furia* numită *de sponsu*, relativă la sponsori, *legea Silia*, *legea Calpurnia*, *legea Ælbutia* și *legea Aquilia*.

Legea Scribonia care definea pe viitor, câștigarea prin usucapiune a servituțiilor prediale.

Legea Furia testamentaria care lua precauțiuni ca legatele să nu fie prea mari, să nu treacă peste o mie de ași, care definea ca o persoană să fie gratificată cu titlul de legat sau de donațiune pentru cauză de moarte cu mai mult de o mie de ași, pentru a nu se împedea instituția de erede de ași produce efectul.

Legea Voconia (585 de la fundarea Romei), făcută după propunerea lui Catone Censorul, în virtutea

căreia o femeie nu putea să primescă prin testament de la o persoană care era înscrisă pe registrele *cen-sului*, pentru o avere mai mare de uă sută de mii de ași.

Legea *Plaetoria* care deschidea o acțiune publică care putea să fie intentată de ori-ce cetățean în contra unei persoane care ar tracta cu un minor de 25 ani și profitând de inesperienza sa, prin dol, ar reuși să'i răpescă o parte din patrimoniul său, să il diminueze fără compensație de valoare dată în schimb.

Legea *Furia de sponsu* relativă la sponsori. Ea decidea între altele, că atunci când sunt mai mulți sponsori, obligațiunea se divide *ipso jure* între ei, și creditorul nu va putea să cêră fie-căreia din ei, mai mult de cât porțiunea sa virilă; tot o-dată această lege decidea că sponsorii, după doi ani de trecere de la contractarea obligațiunii, sunt liberați de obligațiune.

Legile *Silia și Calpurnia*, relative la o procedură, în materie de procese, având de obiect drepturi de creanță sau obligațiuni, procedură care avea un sacramentalismă redus, împuținat față cu acela ală acțiunii legii *sacramenti*.

În procedura acțiunilor, au fost trei perioade la Romani.

În perioada întâia procedura era eminentemente complicată, sacramentală. Când cine-va scăpa o vorbă sau omitea de a face un gest, perdea procesul ori cât de bine l'ar fi susținut de altmintrelea. Această procedură se numește procedura acțiunilor legii, pentru-că *legea celor 12 tabule* prescrie formule ce trebuiesc îndeplinite, pentru-ca cine-va să pôtă ajunge la căști-garea procesului.

Systemul cel mai sacramental în acțiunile legii e sistemul acțiunii *sacramenti*, numit așa pentru-că în cursul procedurii acestei acțiuni se făcea un jurământ care se numea *sacramentum*. Această acțiune la început se aplica în toate procesele, și în procesele

reale, adică acelea care au de obiect proprietatea sau desmembramentele sale, și în procesele personale care au de obiect creanțe sau obligațiuni. Două legi de pe la finitul Republicei, Silia și Calpurnia au introdus pentru acțiunile relative la creanțe o procedură mai simplă, tot sacramentală dar nu cu un sacramentalism atât de complicat, ca în acțiunea legii *per sacramentum*.

Legea *Æbutia* care desființază în mare parte sistemul sacramental, sistemul solemn al procedurii și face să se introducă un nou sistem, care se numește sistemul prin formule, prin ordonanțe, *sistemul formular*.

Legea *Aquilia*, care decide că ori-cine prin corpul său va cauza altuia o pagubă, va fi dator să plătească cu titlu de despăgubire, valoarea prejudiciului cauzat, cu un spor o-re-care. Această lege mai poartă numele de: *legea relativă la pagubele făcute direct sau indirect cu corpul său corpului altuia (lex corpore corpori damni injuria dati)*. Prin urmare dacă nu era atingere de corp la corp directă sau indirectă, legea *Aquilia* nu se aplica. Așa de exemplu: poți să faci cui-va o pagubă cu gura, aducându-i o injurie, și gura e o parte a corpului, dar nu e atingere de la corp la corp pentru-că injuria atinge numai numele, onórea cui-va.

Censorul care avea dreptul după cum vom vedea în timpul acestei de a doua perioadă, ca să compue lista senatorilor, avea și dreptul și prin urmare misiunea de a esclude cetățenii din comiții, însă nu într'un mod arbitrar ci după o-re-cari reguli precise, prin înscriere pe condica neagră, ca să zic așa, a numelor acelor cetățeni care votau până acum în comițiile centuriate sau tributare și cari pe viitor erau excluși de la vot, cu alte cuvinte, pe incapabili de a mai vota în comiții.

Aceștia se numeau *aerarii*, adică cetățeni care plă-

teaŭ contribuŭii, dar care nu aveau de cãt obligaŭiunea acãsta, fãrã sã aibã drepturi politico. Avera a fost bazea stabilitã de Serviũ-Tulliũ, pentru dreptul de a servi în oŭtire ŝi a intrã în comiŭii, de aceia avuŭii mãi se numeau ŝi *Assidui*. Prin urmãre plata de contribuŭii, care era o obligaŭie, ducea la unele drepturi, dreptul de a servi în oŭtire ŝi dreptul de a vota în comiŭii. Cãnd dreptul era corelativ cu obligaŭiunea, cetãtianul se numea *assiduus*, cãnd nu avea de cãt nenorocita de obligaŭiune, beleaua de a plãti contribuŭii, atunci era numit *aerarius*. Cãnd era cine-va înscris ca *aerarius*, rãmãnea contribuabil, dar nu mãi avea dreptul de a vota.

Inscrierile pe acãstã condicã nu se fãceau de cãt de Censor, dupã reguli anume precise. Cãnd de exemplu cetãtianul era condamnat la o crimã sau la un delict care atrãgea dupã sine *infamia*, ruŝinea, — care pãta onõrea ŝi consideraŭiunea, — de exemplu pentru hoŭie, ŝi sub numirea de hoŭie intra ŝi abusus de ñcredere, atunci el era ñscris pe acãstã condicã. Acel care turbura liniŝtea statului ŝi o mulŭime de alŭi comitenŭi de crime, care atrãgeau dupã dẽnsele infamia, de exemplu, tutorele care administra fraudulos averea pupilului, toŭi aceŝtia erau notaŭi de infamie ŝi unã din consecinŭele notei de infamie era ŝi pierderea drepturilor cetãteneŝti, politice ŝi prin urmãre ñntre altele ñnscrierea ñntre *aerarii*, pe o condicã anume care era pãstratã ñn templul lui Saturnũ, ñn care ñn acelaŝiu timpũ se pãstra ŝi tesaurul statului. De la un timp ñncolo uã cetate anume *Coeres* a obŭtinut pentru locuitorii ei dreptul de a fi cetãteni romani. Acest drept de cetãtenie romanã nu aparŭinea tuturilor popõrelor suppusse de Romani.

Nu era ca astãdi. Astãdi ori-ce locuitor a unui teritoriu õre-care, care este ñncorporat, anexat statului, ñnceŭzã *ipso jure* de a mãi avea naŭionalitatea ce avea pãnã acum ŝi e ñmbrãcat ca prin farmecũ cu naŭio-

nalitatea poporului anexator. Locuitorii din provincia Savoia și comitatul Niza de îndată ce au fost anexați Franței, au încetat de a mai fi cetățeni Italiani și au devenit cetățeni Francezi. Locuitorii din Alsacia și Lotaringia, luate din posesiunea Franței după războiul din 1870—71, au încetat ca prin miracol de a mai fi cetățeni Francezi și au devenit cetățeni Germani. Acesta e principiul dreptului internațional modern. Ocupațiunea teritorială trage după sine pierderea calității cetățeniei vechi și căpătarea unei cetățenii noi. Acesta nu era cunoscut la popoarele vechi.

Teritoriul pe care îl locuiești, nu te face prin ellu nici Athenian, nici Spartan, nici cetățian roman.

Pentru-ce? Pentru că calitatea de cetățian avea mult mai mare importanță la cei vechi decât la cei moderni și împrejurarea unei anexiuni de teritoriu nu putea să te facă de a înceta să simți grecește și de a simți pe viitor ca unu Roman. În adevăr această schimbare este ne naturală și principiul care admite schimbarea cetățeniei la moderni așa de ușor, este cam ne natural; dacă modernii sunt în această mai generoși, cauza este că calitatea de cetățian la densesii nu are importanța pe care o avea la cei vechi. Iată pentru-ce: Pentru-că cu mijlocele de comunicațiune, pe care le avem astăzi, cu starea relativă civilisată pe care o au mai toate popoarele astăzi, sau cea mai mare parte din ele, cu deschiderea de deuseuri care există astăzi în Europa necum în America, când cine-va nu are mijloce suficiente de trăit în țara sa, sau când din orice altă cauză nu mai poate trăi în țara sa, se duce în Bulgaria, în Serbia, sau în India, sau în America sau în Australia, și se aședă acolo unde își găsește o pozițiune materială mai avantajoasă. La cei vechi căile de comunicațiune erau mai puține, mai costisitoare și mai lungi. Deosebit de acesta, la cei vechi calitatea de cetățian era unită cu religia, nu erau cetățeni de cât aceia care erau inițiați în misterile sacre ale reli-

giei cetății, a zeilor poliași. Nu era cine-va inițiat în aceste mystere, nu putea intra nici în cetate. Trebuia o inițiere pentru acesta, inițiere care nu se făcea ușor, și care se făcea cu multă parcimoniă, pentru care trebuia să fii pregătit, sau să meriți individualmente.

Prin urmare când Romanii au ajuns să se întindă și să încorpore Sabina, Picenul, Umbria, teritoriul Rutulilor, Equilor, Marșilor, Volscilor, Samniul, Etruria și alte țări, aceste țări fură anexate teritoriului roman, prin acesta însă locuitorii acestor țări nu deveneau cetățeni romani, împreună cu teritoriul care se supunea dominațiunii lor. Dar locuitorii tuturilor acestor teritorii și țări, afară de Etruscii, aveau mai toți aceeași origine. Locuitorii tuturilor acestor țări, trăind cu timpul o perioadă îndelungată în contact cu Romanii proprii și în Statul Roman, au ajuns ca simțimintele lor să se identifice și astfel s'a întâmplat ca o mare parte din ții Etruscilor să fie împrumutați de poporul Roman, cărora Romanii să le ridice temple. Când ții unora au început să fie comunicați celor-l'alți, asimilarea a început; căci religia făcea asimilarea. Așa ții *Consus*, ții deliberării și al desbaterilor secrete, de unde derivă la romani vorba *Consul*, este un ții Etruscă. Flamini sunt de asemenea de origină Etruscă. Preoții Sybilini sunt Etruscii și Romanii au împrumutat acești preoți și cărțile sybiline de la Etruscii.

Toți locuitorii din aceste deosebite cetăți etrusce, sabine și altele care au fost în cele după urmă încorporate teritoriului Roman, aveau, în parte, comunitate de religie cu Romanii și unii chiar și comunitate de origină. cum erau Umbri, Volsci, Equi, Rotuli, Sabini. Astfel, fiind între densesi multă asemănare, era și natural ca acestor popore încetul cu încetul, cându s'au încorporat teritoriului Roman, să li se acorde dreptul de cetate romană.

Astfel s'a întimplat și cu orașul *Caeres* din Etruria, care a fost anexat teritoriului roman și locuitorilor căruia după anexare Senatul, printr'un senatusconsult, a acordat calitatea de cetățeni romani. Insa Romanii, care acordaū calitatea de cetățeni locuitorilor din cetățile pe care le anexaū, le acorda această calitate sau complectă sau imputinată. Complectă, când cetățenul avea câteși patru atribuțiunile următoare: *jus suffragii*, dreptul de a vota în comiții; *jus honorum*, dreptul de a fi magistrat, și a exercita onorile, între altele onórea de a avea un scaun curulū în forum; *jus connubii*, dreptul de a se căsători cu o cetățenă romană și a face copii legitimi, pe care să-i pótă avea sub a lui putere paternă; *jus commercii*, dreptul de a lua parte la solemnitățile transiteri drepturilor reale și de creanță, în formele solemne ale mancipațiunei.

Când cine-va avea tóte aceste drepturi, avea *jus civitatis* complect, când 'i lipsea vre-unul din ele avea un drept de cetățenū diminuat.

Ceriților li s'a acordat *jus civitatis sine suffragio*. Prin urmare a trebuit ca Ceriții să fie înseriși într'un registru special ca să nu vie la vot. Acest registru s'a numit al Ceriților. Era apoi un alt registru alăturat cu acesta, unde se inscriaū cetățeni romani decăzuți din calitatea de cetățeni. Fiind-că însă în cele după urmă și Ceriții erau cetățeni romani fără vot, și *aerarii* erau foști cetățeni, decăzuți de la dreptul de vot, și unora și altora le lipsea un drept, unii pentru că 'l perduse, alții pentru că nu'l căstigase, s'aū confundat registrele amândouă și pe un singur registru a început să se inscrie și *aerarii* și Ceriții.

Tot în timpul Republicei și tot în cursul acestei de a doua periódă s'a creat unū nou magistratū cu numirea de *quaestor*. Acéstă vorbă derivă de la *quaerere*, care însemnéză a *quere*, a *cerceta* (inquirere). Cellū d'antiū *questor* cu acest nume, fu *quaestor aerarii*,

questor însărcinat cu încasarea contribuțiilor și în special, cu pădirea și conservarea banilor adunați din aceste contribuții și din alte venituri ale statului, care constituiau thesaurul statului și care se numea *aerarium*, și care se păstra în templul lui Saturn. Varron în tractatul său *De lingua latina*, V, 14, 81, definește astfel pe questori: „*Quaestores a quaerendo, qui conquirerent publicas pecunias, et malificia...*— Questori se numescu cei ce strângu banii publici. Se mai numescu cestori cei ce cercetezū despre delictē“. Aceștia sunt altă specie de questori despre care vom ū vorbi îndată. Așia dar questorii sunt mai antiū, și aceștia sunt cei d'antiū magistrați instituiți cu astă numire, cei însărcinați cu strângerea veniturilor statului, în special cu impozitele și cu conservarea lor; cu un cuvânt *quaestores aerarii*.

În acest sens ū se exprimă și Pomponius, D. *De origine juris*, l. 2 § 22: „Deinde, cum *aerarium populi auctius esse coepisset, ut essent qui illi praessent, constituti sunt quaestores qui pecuniae praessent, dicti abi eo, quod inquirendae pecuniae causa creati erant.*— În urmă când thesaurul poporului a început să fie mai mare, ca să fie cine să preside asupra lui, s'au constituit questorii care să preside la averea publică: numiți așia pentru că ei erau creați pentru ca să caute, să stringă și să conserve banii publici“.

Așia dar cei d'antiū magistrați creați sub numele de questori, au fost questori aerariulu, creați pentru a strânge impozitele și cele-lalte venituri ale statului și pentru a presida la conservarea lor ū sub numire de thesaur ū public ū, de *aerarium* depuss ū în timp îndelungat în templul lui Saturn. Mai în urmă s'au creat și alți magistrați cărora li s'a dat acestă numire de *quaestores* sau mai bine de *inquisitores*. Aceștia au fost magistrații delegați de comițiile centuriate pentru cercetarea crimelor, și în special a crimelor

capitale, care atrăgeau ca pedepse mórtea, servitutea, pierderea calitatii de cetăţenú, cu alte cuvinte attingerea lui *caput* fizicamente sau juridicamente. Aceştia se mai numeau şi *quaestores parricidii*, pentru că obicinuít cercetaú despre crimele care atrăgeau după elle pedeapsa cu mórte. Dreptul de a pedepsi cu pedepse capitale fu rápit consulilor şi atribuit comiţilor centuriate. Comiţiile fiind că nu se puteau ocupa în special de cercetarea acestor crime, delegau commisari specialí *inquisitori* sau *quaestori* însărcinaţi cu cercetarea acestor crime. Probabil ei refereau comiţiilor care după raportul lor pronuntau sentinţa. Aceştia erau cei ce se numeau *quaestores parricidii*. Despre ei vorbeşte Varron la finele fragmentului citat şi Pomponiú în paragraful următor 23 allú legéi 2 *De origine juris*: „*Et quia de capite civis Romani injussu populi non erat lege permissum consulibus jus dicere, propterea quaestores constituebentur a populo, qui capitalibus rebus praessent; hique appellabantur quaestores parricidii: quorum etiam meminit lex duodecim tabularum*“.

Erau mai multí *quaestori* propuşí la averea publică. Unul din ei avea preseańta şi purta numele special de *quaestor urbanus* sau *quaestor aerarii*. Ellú pe lângă atribuţiunile deja menţionare, avea şi păstrarea steagurilor şi a altor obiecte preţioase depusse în templul lui Saturnú şi era prepusú şi asupra aprovizionării oraşului cu gráne. Aceştí *questori* la expirarea magistraturei lor annale în Italia, erau însărcinaţi să însoţescă în provincie pe proconsul sau pe propretor în calitate de *proquaestores* (fostí *questori*) unde îndeplineau acelleaşi funcţiuni ca şi în Italia şi ţineau chiar locul presidentilor de provincie la trebuinţă. În timpul Imperiului, vedemú creându-se de August aşia numiţi *quaestores* sau *candidati principis* care n'aveau nici uá asemănare cu *questori* precedenţi. *Quaestores principis* erau însărcinaţi cu ci-

tirea în senat a scrisorilor, a proiectelor de senatus-consult, etc.

Ulpianū în legea 1. princ D. *De officio Quaestoris*, (I, 13) ne spune că Romulus a fost cellū d'antiiū care a înființat questura, că Numa Pompilius avea și ellū doui questori. Ellū referă întru acésta părerea unui jurisconsultū Iunius Graecchanus, carē ar sustine acésta în cartea șéptea a scrierii salle *De Potestatibus* (despre autoritățī), darū tot Ulpianū adaogă că după părerea cellor mai mulți, pentru prima óră Tullius Hostilius ar fi creat questura. Numērul lorū de la doui s'a mărit succesivū pēnă când în timpul lui Sylla a ajunsū să fie de douē-șeci, după cum ne spune Tacitū, *Annale*, XI, 22.

Să vorbim acum de senatusconsulte în acésta a doua periódă.

Senatusconsulte. Senatusconsultul este decisiunea luată de Senatū în urma deliberațielor ținute. Acésta vorbă *senatusconsultum* arată în adevērū etimologéște ceia ce a deliberat și hotărit senatul *quod senatus consuluit* (consulo, deliberesū), (*consuluit*, *consultum*, *consulere*). De la supinul *consultum* s'a făcut substantivul *consultum*, care însemnézā deliberațione.

Senatul, după cum știmū din periódă precedentă, se compune, după allipirea *patrilor* din *minores gentes*, de douē sute *patres* și uă sută *conscripti* adică în total de trei sute de senatori. Numērul senatorilor diminuând prin omorurile ordonate saū provocate de Tarquiniū Superbu, după căderea Regilor, consuliū complectară numērul de *trei sute* cu capi din celle mai însemnate familii plebeie.

În timpul Regalității regele numea pe Senatori, și probabil că numiți de un rege rămăneau cel puțin până la mórtea regelui, dacă nu până la mórtea lorū.

După căderea Regilor acéstu dreptū fu accordatū Consulilor. Consulii aveau drept la fie-care anū de a constitui lista Senatorilor, obicinuit îi lăssa tot pe cei

vechi affară de cei deveniți incapabili din cauză de crime, care atrăgeau după sine nota infamiei. Dar ei aveau dreptul la intrarea lor în funcțiune să modifice lista senatorilor de sub consuli precedentți; bine înțelesu că deși aveau în acéstă privință tótă latitudinea ca și regii, în faptu însă excluderea operată de ei era în general întemeiată. Căci le era témă la eșirea din consulat, dacă abusaū, să nu fie prăvăliți după stânca tarpeiă. La începutul secolului V de la fundarea Romei, unū plebiscitū, votatū după propozițiunea tribunului plebei Ovinus, accordă dreptul de a numi pe senatori censorilor. Censorii allegeau pe senatori dintre foști senatori, precum și din cei care fără să fi fost vre-uă dată senatori, exercitasseră vre-uă magistratură curulă, fussesseră de exemplu consuli, pretori, tribuni militari cu putere consulară, edili curuli, questori. Censorii era destul să omită pe vr'unū senator din lista compussă de censorii precedentți, și prin acéstă chiar el înceta de a mai face parte din Senat. La început se crede că aceste omissiuni erau nemotivate. Mai târziu însă se pare că censorii motivaū exclusiunile lorū. Cu chipul acesta censorii schimbându-se din cincī în cincī anni, și lista senatorilor se schimba din cincī în cincī anni. Affară de senatorii proprii șiși, a căror listă era constituită de censori, și care discutaū, deliberaū în Senat, mai făceau parte din Senat, pe la finele Republicei mai cu sémă, și toți cei ce exercitasseră în cei cincī anni care precedaseră compunerea listei de către censori, vre-uă magistratură curulă, de și nu i pussesseră censorii pe listă ca senatori proprii șiși. Dar aceștia nu aveau de cât dreptul de a vota, de a se uni cu una din părerile emisse de senatorii proprii șiși, care singuri aveau dreptul de a discuta, de a delibera și de a propune păreri și amendamente la proiectul de senatusconsult propussū.

Senatul póte fi convocat și presidat de dictator, de

consul, de tribunul militar cu putere consulară, de tribunul plebei, de prefectul Urbei. Vedem că comițiile centuriate nu pot fi convocate de tribunul plebei, pe când Senatul poate. În sens invers numai tribunul plebei poate convoca comițiile plebeie tributare. Cel ce convoca și prezida Senatul, propune (*rogat* face *rogatio*) și proiectul de senatusconsult. Cu deosebire de cea-ce se petrece în comițiile centuriate, și chiar în cele tributare, unde proiectul de lege sau de plebiscit trebuie votat *tale quale* sau respins, fără să poată fi amendat, proiectul de senatusconsult din contră poate fi amendat, ba încă din contră senatorii pot propune în urma discuțiilor și deliberărilor ținute un proiect invers de cellă propus de convocatorul Senatului. Președintele Senatului, după închiderea discuțiilor, pune la vot pe rând toate opiniunile emise, invitând pe dată ce puneă o părere la vot, ca toți cei ce o adoptă să vie în partea lui, ca toți ce o respingea să treacă în partea opusă. Acesta însemnă a vota *per discessionem*. Idata ce majoritatea se forma, președintele Senatului, față cu un număr oarecare de senatori, redigea înscrisul, rezoluțiunea adoptată, în forma obicinuită a senatusconsultelor.

Dreptul de a strânge voturile aparținea magistratului care convocase senatul, pe care să nu îl confundăm cu *princeps Senatus*, care avea numai dreptul de a vota cel d'ânteu, și acesta în regula generală numai, căci se întâmpla câte o dată și contrariul.

Princeps Senatus era ales de Senatorii dintre deșii.

Pe la finele secolului VI, numărul senatorilor proprii diși este de 320. Numărul lor se urcă la 900 sub Iulius Cesar și la 1000 sub Octavian, Antoniu și Lepidus.

După August se pare că numărul senatorilor era illimitat, atârna de Impărat.

Care erau atribuțiunile Senatului în timpul Republicei? De sigură, Senatul, în timpul Republicei, se ocupa de tot ce era relativ la administrarea intereselor publice ale Statului Romană. Legile propriu disse de interessă publică erau votate și de comițiile centuriate și de cele tributare. Dar în această periódă găsimă multe dispozițiuni generale, dispozițiuni cu caracteră generală și legislativă, sub unica formă a senatusconsultelor, fără să trecă prin comițiile centuriate sau tributare. Dară în genere Senatus consulte propriu disse se ocupaă de administrația intereselor generale ale Statului. Consulii împreună cu Senatul, ca Regele altă dată, guvernaă și administraă Statul. Așia avemă senatusconsulte care regulésă planul rășboiului, care regulésă convențiunile cu populi străini, care numescă legați ai poporului Romană cu missiune către popórele străine. care statuésă asupra neintellegerilor poporului Romană cu popórele alliate, care numescă comisari pentru a redacta constituțiunea provinciei cucerite și incorporate Statului Romană, *formula provinciae*, cum se numea, formula care determina tributul ce trebuia să plătescă provincia și obligațiunile locuitorilor provinciei către Republica romană. Acéstă constituțiune era apoi întărită de către Senat tot printr'ună senatusconsult și devenea atunci *lex provinciae*, expresiune improprie, căci ea nu era întărită de comiție, ci de Senat. Totă prin senatusconsult, în casă de pericole interioare sau exterioră, se suspenda aplicarea legilor și se invita consulii să ia tóte măsurile necesare potrivit situațiunei critice. Formula senatusconsultului în asemenea casă era: *Caveant consules ne quid detrimenti Respublica capiat*. Acéstă era formula senatusconsultului care investea pe consulii cu suprema autoritate.

Tóte aceste atribuțiuni le avea Senatul și în perióda a treia la începută. Dară în perióda a treia,

adică în cea următoare, Senatusconsultele se mai ocupa, și se ocupa în mare parte, de dreptul privat.

În perioada a doua Senatul se ocupa elu ore de dreptul privat? Cu alte cuvinte în această a doua perioadă senatusconsultele sunt ele o sorginte de instituțiuni de drept privat? Questiuinea a fost foarte controversată în prima jumătate a secolului XIX între interpreții dreptului Romanu. Unii interpreți, între care Heineccius, Bach și Gustavü Hugo (Historia dreptului romanu, traducția francesă de Jourdan, Tomu I, paginile 284—291) susținü că senatusconsultele sunt o sorginte de drept privat chiar din perioada a doua.

Ei se întemeiază mai äntüü pe parafraza lui Teophilü, assupra paragrafulü 5 din titlul al 2-lea al cärtii I a Instituțiunilor lui Justinian, care se ocupă de senatusconsulte. Teophilü spune între altele: „..... Cerea plebea ca cea ce ea hotära să oblige și pe senatori. Cerea asemenea și Senatul ca senatusconsultele în sensü inversü să oblige și pe plebei. Și fiind că se oppuneaü ambele părți la acesta, Senatul desprețuind a primi plebiscitele, și plebea supöratä nevoind a se suppone senatusconsultelor, era p'aci p'aci să se reinnoöscä vechile inimiciții, când atunci Hortensiü îi impacă și persuadä pe ambele părți, ca fie-care din elle să accepte și să se suppone legilor cellei-l-alte părți“. Cu alte cuvinte de la legea Hortensia încolo senatusconsultele ar fi început să aibe putere de legi. Lassä că Teophilü nu meritä credință, cäci nu ne spune pe ce se întemeiază, dar chiar daca ar merita, acesta nu va să dicä de cât un lucru că de la legea Hortensia încolo senatusconsultele ar fi devenit obligatorii și pentru plebe. Dar acesta nu dovedește că elle äü început chiar de atunci să se ocupe și de dreptu privat.

Se invocä apoi legea 2 §§ 9 D. *De origine juris* a jurisconsultulu Pomponiü, în care se dicë: „Apoi,

fiind că plebea a început a se aduna cu greutate, iar poporul întreg încă mai dificil într'ua asemenea mulțime de lume: s'a ivit necesitatea de a se încredința Republica în îngrijirea Senatului. Așa a început să se interpue Senatul și ori-ce întocmea ellă se observa: și această întocmire se numește *senatus-consultă*“.

Dar acest text vrea să spue ori prea mult ori nu spune nimic. Dacă è să 'lă luămă *ad litteram*, trebuie să dicem că în același timp în care magistrații făceau edicte ce aveau putere de lege, după cum dice Pomponiū în paragraful următor 10, adică în timpul Republicei, și încă mult timp înainte de Ciceron, poporul nu s'a mai putut strânge, și de aceea autoritatea poporului a trecut la Senat. Apoi acesta este un neadevăr grósnic. Nu numai în tot timpul Republicei, avem o mulțime de legi de drept privat, dar chiar și la începutul Imperiului. Motivul dar este neadevărât, motivul adoptat și de Justinian în paragraful 5, care a copiat paragraful 9 al lui Pomponiū.

Se mai invocă câte-va fragmente din Titu-Liviū, Cartea XXVI, No. 34, Cartea XXXIX, No. 3, în care Titu-Liviū vorbește de *senatusconsulte* care regulază drepturile de cetățenie, acordându-le unora, ridicându-le altora. Inșă mai anteiū Titu-Liviū ca historicū nu merită mare încredere în ceea ce privește dreptul. Al duoilea acordarea și ridicarea drepturilor de cetățenie la uă massă ôre-care de populație este uă questiune de drept mai mult public de cât privat.

De aceia este de preferat opiniunea lui Ch. Giraud, *Histoire du droit romain*, pag. 152—156, a lui Demangeat, Accarias și alți interpreți după care d'abia în periôda a treia *senatusconsulte* au început să se ocupe de dreptul privat. Deja Tacitū, în *Annalele* sale, Cartea I, No. 25, dicea că în timpul Imperiului: *Comitia e campo ad patres translata sunt*. Dar aserțiunea lui Tacitū care și ellă era historicū, putea să

nu inspire destulă încredere juriscunștilor. Opiniunea însă a noastră devine irrefragabilă de când cu descoperirea originalului Instituțiunilor lui Gaius, de când cu paragraful 4 din comentariul I allu Instituțiunelor acestui mare juriscunșt atât de exact, atât de bine informat. Acest paragraf al său este atât de important, atât de interesant, în cât merită o discuțiune serioasă și amănunțită.

Eacă ce ȃice Gaius în paragrafu 4 al comentariului I: „*Senatusconsultul este cea-ce Senatul ordonă și întocmește, și senatusconsultul capătă putere de lege* (ține loc de lege), cu tôte-că acesta a făcut o dată cestiune “ În timpul lui Gaius nu e cea mai mică îndoială că senatusconsultul are putere de lege, pentru că modul de a se exprime al lui Gaius se referă la trecut. Senatusconsultul are putere de lege, ȃice în adevăr Gaius, de și acesta a fost controversat, de și aceasta a făcut cestiune; nu de și aceasta face cestiune. Când este vorba să spue că Senatusconsultul are putere de lege, vorbește la presinte (*obtinet*). Din conștră, când este vorba să spue de cestiunea care s'a discutat, dacă senatusconsultul are putere de lege, el să exprimă la trecut (*quamvis fuerit nu sit quæsitum*). De aci rezultă că în timpul său, ca în perioda a III-a, nu e cea mai mică îndoială că senatusconsultul are putere de lege și are putere de lege, fiind-că Gaius nu distinge, și în materie de drept public, de care nu ne ocupăm, și în materie de drept privat: căci unde textele nu distingă nici interpreți nu trebuie să distingă. Însă pentru trecut, Gaius ne spune că a fost cestiune controversată, dacă Senatusconsultul are putere de lege. Gaius este ellyptică, este nesuficient explicit; căci, când ȃice „*aceasta a făcut o dată cestiune* nu ne spune în ce materie a făcut cestiune,“, în materie de drept public sau în materie de drept privat. În materie de drept privat, nu avem trebuință de

Gaius, pentru-că știm că de materiile de drept privat, în perioada a doua, senatusconsultele, nu se ocupaū. Senatusconsultele în perioada a doua sunt relative la dreptul public, după cum am arătat deja. Cestiunea dar, este dacă în materie de drept public a fost, și pentru această materie, vre-o dată cestiune dacă senatusconsultele aū putere de lege. Cu alte cuvinte este cestiune de a se ști dacă senatusconsultele sunt mai mult regulamente de administrație publică în materie de drept public, de cât legi. Că printr'un senatusconsult se putea adresa o circulară unui president de provincie, acesta nu pōte fi pus la îndoială, căci acesta e materie de regulamentare administrativă, nu e lege. Dacă însă printr'un senatusconsult se putea declara rēșboiū, dacă printr'un senatconsult se putea încheia pace, putea să fie ōre-care controversă în perioada a doua; pentru-că acesta ese din cadrul administrației. Cu tōte acestea avem texte pozitive din care rezultă că declarările de rebel și încheiările de pace se făceau prin simple senatusconsulte în această perioadă.

Am ȃis, deja că în perioada a doua, Romanii aū cucerit mai multe provincii și că pe fie-care provincie o organiza sub punctul de vedere al dreptului public într'un mod special și că această organizare era ceia-ce se numește *lex provinciae*, lege pentru organizarea situațiunei publice a provinciei. Ast-fel deja în această perioadă avem *Sicilia*, provincie unde a fost trimes Verres ca să o administreze, încorporată la statul Roman chiar în timpul Republicei, chiar înainte de Cicerone. Avem *Galia cisalpină*, care nici odată nu a fost considerată ca făcēnd parte din Italia propriū ȃisă, în care iarăși s'aū trimes președinți de provincie ca să o administreze. Tot în această, perioadă avem *Africa septentrională*, transformată în provincie romană; tot în acest interval avem *Pontul*, transformat în provincie romană, tot în această perioadă avem *Grecia*, transformată în provincie

romană și multe alte țări, pe care Romanii le cuceriseră în această perioadă și pe care le transformaseră în provincii romane.

Fie-care din aceste provincii și avea organizațiunea sa specială consfințită prin o lege provincială *sui generis*, specială pentru această provincie. Cine făcea această lege? Era ea votată de comițiile centuriate sau din contră era votată de Senat și senatusconsultele în privința acesta țineau loc de lege? Și aci textele ne spun că *formulele* provinciilor erau votate numai de Senat. Este dar evident că în a doua perioadă senatusconsultele aveau putere de lege în materie de drept public. Ce dar vrea să zică Gaius când zice „că odată a fost cestiune dacă Senatusconsultele puteau să țină loc de lege.“ Eată ce cred eu că a înțelesu Gaius. Gaius trăia în perioada a treia, dar el trăia sub Antonin cel Piu și sub Marcu Aureliu, în a doua jumătate a secolului al doilea de la Christos între anii 150—180 de la Christos. Ei bine, când zicea el după anul 150 de la Christos de Senatusconsulte că *astă-dă au putere de lege* și prin urmare într'un mod absolut și în materie de drept public și în materie de drept privat, evident, că la acea epocă nu era controversă că senatusconsultele au putere de lege. Dar cine ne spune că Gaius nu se referă la începutul perioadei imperiale, când se poate ca senatusconsultele să nu fi avut putere de lege în materie de drept privat. E probabil că la începutul perioadei a treia, senatusconsultele nu au început încă să fie considerate ca legi sub punctul de vedere al dreptului privat, cu alte cuvinte că la începutul acestei a treia perioadă, la începutul Imperiului, Senatul nu a început să lucreze încă cu titlu de legiuitor în materie de drept privat, că acesta nu s'a întâmplat de cât mai târziu, și când a început să lucreze în materie de drept privat, pentru că lumea nu era obicinuită cu acesta, unii juriconsultii diceau, da, senatusconsultele au putere de lege

alții (diceau, nu, Senatuscoursulele nu au putere de lege. Și de ce Senatul nu începuse să lucreze în materie de drept privat? Pentru-că comițiile centuriate și tributare nu au murit încă de la începutul evenimentului lui August ca Împărat. Avem legi votate în comițiile centuriate și tributare, plebiscite chiar în această de a treia perioadă. Ast-fel, între altele, putem cita legile Julia, votate în această a treia perioadă, toate purtând acest nume după acela al familiei adoptive Julia în care a intrat Octavian, adoptat fiind prin testament de Julius Cesar care făcea parte din familia Julia. Ast-fel este: *legea Julia de vice-sima hereditatis*, (legea Julia relativă la impositul de a doua-țecea parte asupra succesiunilor); *legea Julia majestatis* care poartă tot numele lui August pentru-că a fost propusă de un candidat al principelui, trimis de August în Senat ca să o propue și care e relativă la crima *de lesare a Majestății*, adică la crima care constituie sau o atingere de persoană sau considerația Împăratului sau o atingere de organizarea, constituțiunea politică a Statului; *legea Julia de adulteriis*, care e relativă la adulteriu comis de un soț în detrimentul celui-l'alt soț, care lege coprinde și dispozițiunea importantă relativă la inalienabilitatea fondului dotal, *legea Julia de maritandis ordinibus*, adică legea Julia relativă la posibilitatea încuserii ordinilor sociale, care permitea pe viitor ca ingenui să intre în căsătorie cu libertii și vice-versa, lucru care era defins într'un mod absolut anterioramente și care a restrânsu prohibițiunea căsătoriei numai între liberti și liberte de uă parte, senatori și fiș sau fice de senatori de altă parte. Este adevărat că comițiile centuriate au lucrat mai puțin în această de a treia perioadă de cât în perioada precedentă, este evident că de la un timp în colo, când nu se știe în mod precis, unii cred că de la Claudiu, alții cred că de la Vespasian, ele numai func-

ționésă. Eū credū și sunt convinsū că cel puțin până la Claudiū inclusivū, comițiile centuriate totū măi funcționaū. Prin urmare aū esistat măi mulți Impērați, subț care s'a putut convoca comițiile centuriate. Așa-dar la începutul celei de a treilea periode comițiile centuriate lucraū. Dacă lucraū ce trebuia să măi lucreze Senatul? El avea destulă ocupațiune cu organisarea publică, cu legile de ordine publică. Deosibit de acēsta, nu dōră că Senatul nu l-ar fi pus Impēratu ca să lucreze și să facă și legi de drept privat, ast-fel în cāt să numai strāngă comițiile centuriate de loc, ci numai pe cele curiate sub forma celor 30 de lictori, ca să facă aprobări de testamente și de adrograțiuni. Inșă impērații Romani la început nu aū avut curagiul ca să arunce masca josū și să arate că vor să assume tōtă puterea în mâinele lor, și să o ia din mâna poporului. Ei aū mers încetul cu încetul. Revoluțiunea operată după bătălia de la Actiū, care a transformat Republica în Imperiū, este o revoluțiune lentă, care nu s'a terminat printr'o lovitură de stat, cum se face în timpi moderni. Nici chiar în timpul lui August care a domnit patru-deci și patru de ani nu se termină. Nu s'a întâmplat în Statul Roman cum s'a întâmplat în Franța, ca într'o bună diminiță, să se vadă consulul Bonaparte intrând cu câte-vă regimente în adunarea numită, *a celor cinci sute*, și în adunarea numită *a cellor Batrîni* care era un fel de Senat, și să dea afară pe deputați și senatori și să proclame uă nouă formă de guvernământ, Consulatul. Orī cum a făcut Napoleon III-lea, care în nóptea de 1 spre 2 Decembre 1851 a arestat pe toți care i se păreaū că îi face umbră și a doua-și în miđlocul asasinatelor s'a intitulat Impērat, desființând instituțiunile republicane. Octavian a procesū într'un mod politic, încetul cu încetul. Și în adevăr, de și Republica era mōrtă în realitate încă din timpul lui Cesar, ba putem să dicem chiar din timpul

lui Corneliu Sylla, care devenind dictator a devenit un fel de Impărat, dar nu e mai puțin adevărat că ideea și tradițiunile republicane erau încă în multe suflete și că nu era prudent să se bruschese sentimentele ómenilor. Mai cu sémă, că, când a voit prea mult să le bruschese Cesar, a pățit'o din partea lui Cassius și Brutus. Și Octavian care era strănepotul lui Cesar (1) nu prea vrea să pățescă și el ceia-ce pățise Cesar. De aceia ca un om șiret, a luat'o încetul cu încetul și a transformat în curs de mai bine de patru-deci de ani forma republicană în formă imperială. A făcut să se numescă consul de trei-spre-dece ori, din care nouă consulatate de la al 3-lea pênă la al 11-lea inclusiv le exercită unul după altul fără intrerupere. A făcut să se numescă censor. Ca censor avea dreptul să compună el lista senatorilor, prin urmare să bage în acest corp pe cine 'i plăcea și să scótă pe cine 'i plăcea. A făcut asemenea să se numescă *pretor urban* ca să aibă dreptul de a distribui justiția.

A făcut ca să i se defere calitatea de tribun al plebei, pe viață, trei ani după bătălia de la Actium în al treilea an al domniei sale. Etă-l dar și *sacrosanct*, avëndu dreptul să opună *veto* celor-l'altți magistrați, a făcut asemenea să i se voteze de comițiile centuriate și calitatea de *quaestor*, avënd ast-fel dreptul să administreze tesaurul public și să fie el păstrătorul tesaurului din templul lui Saturn. După mórtea lui Lepidü a făcut să i se atribue de comițiile centuriate și calitatea de *pontifex maximus* pe viață. Etă-lü și capul suprem al religiei. Assemenea a făcut să i se confere *imperium proconsulare* asupra întregului teritoriü romanü, ceia ce 'i permitea a comandă presidentilor tuturilor provinciilor. Pe lângă tóte acestea făcu să i se acorde și titlul de *imperator*, titlu care nu era ca în timpul Republicei, unü simplu

(1) Ellü în adevăr era fiul Atiei care era fiica Juliei, surora lui Cesar.

titlu de onoare conferit capilor de oștire învingători, ci de la Cesar încolo era un titlu real, designându dreptul de a exercita suprema putere asupra Statului.

Tot așa s'a urmat și sub Tiberiū, cel care a fost adoptat de August ca să-i succedea la Imperiū. Tiberiū chiar nici nu a avut trebuință de atâtea menagiamente. În adevăr, poporul Roman mai uitasse de procederile republicane, se mai învățase cu tyrannia unui singur om. Pe urmă cea mai mare parte din republicanii muriseră. Labeone, unul din jurisconsulții cei mai mari ai Statului Roman, care a făcut o opozițiune continuă lui August, în timpul domniei sale, murise. Deosebit de acesta August fusese fin și sub alte puncte de vedere. El închiriasse laudele tuturilor scriitorilor care 'l tămăia. Horațiu nu era decât jonicul lui lingușitor. Prin Mecenate prietenul său distribuia la fericiri, acelor care îl făceau mai mare de cât ȳei. Așa în cât de și încuragia literile, înmuia însă spina dorsală în același timp și din nenorocire a acelor mai mulți. În cât Tiberiū a găsit lucrurile pregătite și cu mică ostenelă și fără multă abilitate a putut să guverneze Statul sub aparența din ce în ce mai sərbădă a vechilor instituțiunii republicane.

Calligula și Claudiū au avut încă mai puțină trebuință de menagiamente, dară totuși nu era prudentă ca să renunțe complectamente la ori-ce menagiamente.

De la Claudiū însă încolo cred că necesitatea menagiamentelor poporului devenise atât de slabă, în cât au putut Impărații să nu mai convăce poporul în comiții centuriate, ci să se mulțumescă a convoca Senatul spre facerea legilor, atât de drept public cât și de drept privat. În adevăr, sub masca Senatului, care era un corp de mameluți obedienți, alleși de ellu, Impăratul își putea face dressurile, fără să aibă aerul că-și impune într'un mod impertinent voința sa tuturilor. Nu venise încă timpul ca să arunce de totu masca

jossă și să proclame în mod audicios și nerușinat că :
Quod principi placet, legis vigorem habet.

Uă altă sorgintă de instituțiunii în a doua periódă sunt *edictetele magistraților*.

Toți magistrații poporului Român făceau edicte.

Așia avemă edicte alle consulilor. Aulu-Gelliū, în *Noptile attice*, Cartea III, Capitolu 18, ne vorbește de unū edictū translatițiū allū consolilor, prin care ei convócă pe Senatori în curiă, *edictum quo nunc quoque consules, cum senatores in curiam vocant, servandae consuetudinis causa, translatitio utuntur.*

Tot Aulu-Gelliū, în *Noptile attice*, Cartea XV, capitolu 11, ne vorbește de unū edictū allū censorilor, prin care se desapprobaū și se opreaū aceia care în Roma începuseră să institue și să exercite știința și arta rhetorică, *edictum censorum quo improbati et coerciti sunt qui disciplinam rhetoricam instituere et exercere Romae coeperunt.*

În fine Ciceron, în orațiunea sa în contra lui Verres. acțiunea II, Cartea II, No. 41, citésă unū edictū allū tribunilor plebeī, prin care se interdiceă condamnăților pentru crimă capitală de a locui în Roma, *eorum omnium edicto non licebat quemquam Romae esse qui rei capitalis condemnatus esset.*

Cellū mai însemnat însă din edicte era edictul pretorilor. *Amplissimum jus est*, ne țice în adevărū Gaius, *Instituțiunii*, *Comm. I*, § 6, *in edictis duorum proetorum, urbani et peregrini*. Când s'a creat pretorul urbanū, s'a desmembrat uă parte din puterile consolului și s'aū incredințat acestui magistrat special. Acésta a avut locū în anul 387 de la fundarea Romei. Partea din atribuțiunile consolului, ce s'a incredințat în mod special pretorului urban, a fost administrațiunea justiției, ceia ce la Romani se numea *jurisdictio*. Acéstă demembrare a avut locū când se admisse ca consulatul să fie accesibil și plebeilor. Atunci patricii deslipiră uă parte din atribuțiile consu-

lului și le rezervară sub numele de pretura urbană nobilei, cum ne spune Titu-Liviū (VI, 42). Darū peste 30 de ani, putu deveni și ea accesibile plebeilor. Cellū d'ântēiū pretor urban plebeian fu Publilius Philo, în anul 417.

Jurisdicțiunea coprinde următoarele trei atribuțiuni: *dare, dicere, addicere*.

Dare înseamnă darea acțiunei, numirea judecătorului, care are în fapt să resolve processul. Vom vedea în adevărū că până la Dioclețian, atât în periōda întēia, câtū și în cea d'a doua, câtū și într'ua parte din cea d'a treia, în tot timpul sistemului procedurēi legei și allū cellū formularū, magistratul nu resolvable processul de cât în drept, iar cu resolvirea questiunei de fapt însărcina unul saū mai mulți judecători, numiți dintre particulari.

Dicere înseamnă a atribui unū drept ore-care cu consimțimēntul părților, care se adresēsă spre acest sfirșit la dēnsul, precum în *manumissiuone vindicta*, în *cessiune in jure*, în *adopțiune*, este a face acte de jurisdicțiune grațiosă.

Addicere înseamnă a atribui possessiunea unei persōne libere cu titlu de execuțiune a unei sentințe. Așa magistratul atribue pe *condannatul* (*judicatum*) a plăti uă summă ore-care de bani, în casū de neplată, creditorului.

Affară de *jurisdictio*, pretorul urban mai are și *imperium*. Dar *imperium* al lui e mai micū, *minus*, de cât allū consulului, cu tōte că pretorul e considerat ca *collega consulum*, și în astă calitate el are dreptul de a le ține locul în Roma, când amānduoi consuli sunt absenți, pentru că sunt duși în capul oștirilor în contra inamicilor, cu tōte că are dreptul de a presida Senatul, de a convoca și a presida comițiile. Unul din attributele imperiului pretorului era *jus mittendi in possessionem boni saū bonorum*. Așia pretorul trimitea în possessiunea casei ce ame-

nința ruină pe proprietarul casei amenințate a fi dărâmate de dânsa, dacă proprietarul casei amenințătoare nu vrea să dea cautiunea *damni infecti*.

Pretorul se numește urban, pentru că tot Statul roman se concentrează în *Urbs*, în Urbea Roma și în teritoriul dinprejur, considerat ca anexă allă Urbei Roma. Acest pretor urban distribuia justiția numai între cetățenii Romani. Pe câtă timpă numărul peregrinilor a fost puțin însemnat și relațiunile dintre cetățeni romani și peregrini puțin numerose, nu s'a simțit necesitatea creării unu altă magistrat. Dar peste cât-va timpă înmulțindu-se relațiunile dintre cetățenii romani și peregrini, a trebuit să se creese un nou magistrat care să distribue justiția între cetățeni romani de uă parte și peregrini de altă parte, sau mai tîrziu chiar între peregrini și peregrini. Acest nou magistrat fu creat sub numirea de *proetor peregrinus*, în anul 507 de la fundatiunea Romei, adică 120 de ani de la crearea pretorului urban. În anul 529 de la fundarea Romei, în loc de doi pretori, unul urban și altul peregrin, avem încă doi pretori, cu totul patru, din care doi pentru a governa Sicilia și Sardinia, anexate cu titlul de provincii Statului Roman. În anul 557 se mai crează alți doi pretori, cu totul șese pentru guvernare, unul a Hispaniei ceteriore și cel-altă al Hispaniei ulteriore, noi provincii romane.

Cu introducerea unor comisiuni speciale, sub numirea de *quaestiones perpetuae*, pentru judecarea unor crime speciale, care erau presidate fie-care de câte un pretor, fu necesitate de a se augmenta numărul pretorilor. Numărul pretorilor fu augmentat cu doi de Corneliu Sylla, în total dar numărul lor fu de opt, iar Juliu Cesar ilu mai mări cu doi, ast-fel în cât se făcură dece.

Subt Imperiu se mai crează doi pretori, unul *praetor tutelar*, subt Marcu Aureliu, însărcinat în special cu numirea tutorilor, și altul *praetor fidei-*

comissarius, deja sub August, însărcinat în drept și în fapt cu judecarea fideicommisselor.

În timpul Republicei, pe la sfârșit, se luă obiceiul ca în anul dânteiu toți pretorii său cel puțin cea mai mare parte din ei să administreze justiția în Italia, unul ca urban, altul ca peregrin, cei-l'alți ca presi-denți ai commissiunelor perpetue, iar în anul următoru să administreze provinciile ca *praesides*, sub numire de *propraetores*. Spre guvernarea provinci-elor să luă obiceiul a se trimite și consulii din anul precedent, sub numirea de *proconsules*.

Până la legea Calpurnia din anul 605, judecarea crimelor aparține magistraților care aveau *imperium*, Senatului și comițiilor. Adesea ori comițiile delegau dreptul lor la commissarii speciali numiți *inquisi-tores*. De la legea Calpurnia încolo, se crează suce-sivă comisiuni speciale pentru judecarea unor crime. Așa legea Calpurnia creă o commissiune specială pentru judecarea crimei de concussiune a magistraților (*de pecuniis repetundis*). După dânsa alte com-misiuni fură create pentru alte crime, chiar în timpul Republicei. Așa fu creată una în timpul lui Sylla, pentru judecarea crimei de falsificare (*de falsis*). Aceste commissiuni de și annale, se numeau perpe-tue, pentru că ele judecau în mod perpetuu ace-lăș felu de crime, și ele se reînnoiau în compu-nera lor în fie-care anu.

Dintre toți pretorii, cel mai mare era pretorul urban. Ellu era *major praetor*, cei-l'alți erau *minores praetores*.

Și pretorul urban și pretorul peregrin, ca și presi-denții de provincii făceau edicte.

În aceste edicte ei expuneau la începutul magistra-turei lor, cum înțelegu ei să applyce dreptul civil în totu cursul magistraturei lor. Ei resumau toate princi-piele dreptului civil (compusă din legi, plebiscite, *mores majorum*) în formule înscrise pe çidul albă allă sălei

lor de ședințe (și de aceia edictul pretorului se numea și *album proetoris*): Prin aceste formule pretorul da afară, făcea cunoscute (*e dicebat*) regulile după care el avea să administreze justiția. Summa tutulor acestor reguli se numea pentru acest cuvânt *edictum* (adică *quod a prætore e dictum erat*). Missiunea pretorului dar era de a interpreta și applica regulile dreptului civil. Acésta a fost missiunea sa la început, și unica sa missiune. Dar cu timpul pretorul urban observă lacune în dreptul civil. Ellū umplu aceste lacune adesea ori cu principii din dreptul ginților, pe care ellū avusse ocasiă să le cunóscă ca pretorū peregrinū. Mai târziu pretorul se încumetă și mai multū, își permise a corregge chiar asperitățile dreptului civil, și a substitui regulilor positive alle dreptului civil alte reguli mai umane, mai conforme cu progresul timpului, pe care adesea le împrumută din dreptul ginților, altă dată din *consuetudine*, câte o dată din creerii săi. Acéstă întreită missiune a pretorului este indicată de Papinian în termenii următori: *Jus prætorium est quod prætores introduxerunt, adjuvandi vel supplendi, vel corrigendi veteris juris gratia, propter utilitatem publicam* (l. 7 § 1 D., *De justitia et jure*, I, 1).

D. Accarias (*Précis de droit romain*, 4 edition, Tom I, pag. 49 și următórele) susține că încă de la început pretorul a avut puterea de a face legi, de a suplini lacunele dreptului civil și de a corregge asperitățile lui, că acésta resulta din *imperium* ce l avea pretorul ca ori-ce magistrat al poporului roman, și care îi era delegatū de poporū prin alegere. Acéstă opiniune nu se póte susține. Antaiū Gaius ne spune, în Instituțiunile sale, Com. I § 6, că magistrații poporului roman aū *jus edicendi*; apoi *jus edicendi* nu e de cât *jus dicendi* în public, nu e de cât un atribut al *jurisdicțiunei*, vorbe care aū aceiași etymologie, iar nu al *imperiiului*. Dovadă este că acellași drept il aū și

ediliî curulî, cum ice Gaius, a caror *jurisdictio*, adaug el o împlinescă în provincie questorii. Dec dreptul de a face edicte, *jus edicendi* face parte din *jurisdictio*. i de sigur, edictele pretorilor făceau parte din dreptul scris încă din timpul Republicii, iar nu cum susine D. Accarias numai din timpul lui August.

Giphanius face să derive puterea de lege a edictelor din legea Cornelia. (*conomia juris*, pag. 122) Evident însă că autoritatea lor ca sorginte creativă de instituțiunii juridice este mult anterior, ea se urcă la jumtatea secolului al VII-lea de la fundarea Romei, după cum o demonstre Hugo n *Historia dreptului Roman*, a epta edițiune, traducțiunea franceză a lui Jourdan, Tom I, pag. 291 i urmttoarele: n adevr legea Galliei Cisalpine, vorbete deja de edictul pretorului ca sorginte legislativ, i acst *lege e mult anterior* legii Cornelia.

Afară de edictele consolilor, censorilor, tribunilor plebei, pretorului urban, pretorului peregrin, presidentilor de provincie, mai putem meniona edictele prefectului pretoriului. Acestea însă nu apară, ca i magistratul de la care emană, de ct subt Imperi.

Dar chiar în acst period putem meniona ca sorginte de instituțiunii de drept, edictele edililor curulii în Italia i a questorilor (magistrați correspunttori) n provincii. Edili curulii aveau între atribuiunile lor dreptul de a supraveghia operațiunile ce se petreceau în trguri, i poliia căilor publice, dreptul de a asigura libertatea i securitatea circulațiunii pe dnsele. Ca supraveghetori ai operaiunilor trgurilor, ei au creat în edictele lor dou instituțiunii celebre, *acțiunea redhibitori* i *acțiunea quanti minoris*. De drept commun cumpărătorul nu putea cere rezoluțiunea vndrii de ct pentru caus de dol, de manopere frauduloe, de natur a nela minea unui om inteligent i experimentat. Orice alte meteuguri pentru a determina pe cine-va să

cumpere, nu da locū la o acțiune în rezoluțiune. În vîndările însă din tîrgurile publice, în vîndările de animale și de servi mai cu sémă, edilul curul a decisū alt-fel. Animalele și servi potū avea viții ascunse pe care cineva e anevoie să le descopere; în cât pôte cumpăra un animal saū unū servū cu unū vițiu ascunsū fără să fie înșelatū prin manoperile frauduloșe care constitue dolul. De drept comun o asemenea vîndare ar fi valabilă. Edilul curul a creat o acțiune în rezoluțiune, numită *actio redhibitoria*, pentru vîndarea de animale saū servi cu viții ascunse. Ecă unū calū frecat cu spirt de geambașū, în cât cumpărătorul cu tôte că'l face să alerge, nu se îndoește că este spetit. Ecă unū servū cască-gură, *ero*, care cască gura pe drum și se întorce tîrđiū séra la stăpănu. Cine va cumpăra unū asemenea calū saū unū asemenea servū, va putea cere restituțiunea prețului prin acțiunea redhibitoriă saū dacā preferă reducțiunea prețului prin acțiunea *quantī minoris*. E unū titlu specialū în Pandecte consacrat la vîndările de felul acesta, titlul 1 al Cărtii XXI, purtând rubrica *De aedilitio edicto*. Dispozițiunile acestui edict relativū la acțiunile *redhibitoria* și *quantī minoris* aū trecut mai în tôte legislațiunile modernē.

Magistratul își compunea edictul sēu la începutul magistraturei sale, și'l expunea în *forum*, pentru ca toți cetățeni să știe prin anticipațiā cum avea el să aplice legea în timpul magistraturei sale; cu chipul acesta se lega pe el însuși în contra tentațiunei de a schimba în modū arbitrar dispozițiunile edictului. Și de aceia se și đicea că edictul sēu este *perpetuum*, adică *neschimbabil* în timpul magistraturei sale, *edicta jurisdictionis perpetuae causa, non prout res incidit proposita; edicta perpetua*. O lege Cornelia, din anul 687 de la fundarea Romei, transformă în obligațiune legală obiceiul acesta al magistraților de a nu și schimba edictele lor în cursul magistraturei lorū.

Câte odată însă magistratul făcea în cursul magistraturei sale un *edictum repentinum*, în care edicta o dispozițiune, nouă, ne pomenită în edictul său *perpetuum*, relativă la o circumstanță supravănită în cursul magistraturei sale (*edicta prout res incidit proposita*). Acum fiecare magistrat făcându în fiecare an la începutul magistraturei sale un edict, a ajuns cu timpul ca edictul magistratului să fie în mare parte reproducțiunea edictului magistratului precedent. Partea copiată se numea edictum *translatitium* (adică partea edictului transferat din edictul magistratului precedent). Iar adaosele, partea nouă a edictului, se numea *edictum novum*. Câte o dată pretorul urban făcea împrumuturi din edictul pretorului pelerin și vice-versa. Câte o dată, și foarte adesea, presidentul provinciei făcea împrumuturi și împrumuturi importante din edictul pretorului urban, și vice-versa pretorul urban făcea împrumuturi dar mai rar și mai puțin din edictul unui president de provincie. Așa Ciceron, care a guvernat ca proconsul provincia Cilicia ne spune (*Epistolae ad Atticum*, VI, 1, No. 15) că în edictul provincial, făcut pentru Cilicia, el în privința dreptului privat s'a mărginit relativ la cea mai mare parte din materii să trimită la edictul pretorului urban, fără chiar să și dea măcar osteneala de a-l transcrie.

Să nu ne mirăm cum poporul roman a suferit ca magistratul însărcinat cu aplicarea legii, să usurpe puterea legislativă. Causa era că această usurpare era utilă poporului roman. Magistratul, de sigur, știa că-lu așteptă, dacă făcea o usurpare în detrimentul intereselor poporului. Știa că-lu așteptă prăvălirea după stâncă Tarpeia! Afară de acesta dacă usurparea sa era funestă, era mijloc de a i se opune prin dreptul de veto al tribunului plebei. Cu aceste două corective usurparea s'a putut petrece cu folos și fără nici un pericol.

Intre instituțiunile de drept privat ale Romanilor în această a doua perioadă mai figurează și: *Mores majorum* sau *usus* sau *consuetudo*. Cât pentru consuetudine, nu a făcut nici-o-dată cea mai mică îndoială cestiunea de a se ști dacă ea este sorginte de instituțiunii de drept privat roman. Și în cea d'intăi perioadă și în această de a doua și în cea de a treia și în a patra, în tot-d'a-una, în tot decursul istoriei legislațiunii romane, consuetudinea a fost o sorginte vie de instituțiunii de drept privat roman.

O mare parte din instituțiunile de drept roman privat au fost admise, fără să se știe cum și când, de cât după ce s'au consolidat prin tradițiune, prin obiceiurile poporului, care într'un moment dat au fost atât de pronunțate, în cât instituțiunea fără să se știe cum a eșit și de unde a eșit, s'a pomenit lumea cu ea că este o instituțiune vie, aplicată de toți. Această o spun textele pentru perioada a treia, și a patra. Pentru perioada a treia putem invoca pe Julian, legea 32 § 1. *D. De legibus, senatusconsultis et longa consuetudine* I, 4, pe Ulpian legea 33, și pe Hermogenian legea 35 *eod. tit.* Iar pentru perioada a patra, putem cita pe Justinian, *Instituțiuni*, Cartea I, titlu 2 § 9. Dar ceea-ce șicem despre perioada a treia o putem dice și pentru perioada a doua. Pentru perioada a doua putem invoca pe Cicerone, *De inventione*, II, 22. Cicerone care a trăit în această perioadă nu mai face cea mai mică îndoială, din contră afirmă în mod pozitiv că consuetudinea este o sorginte de instituțiunii de drept în această perioadă. Dar în perioada a treia unde avem monumente juridice emanate de la jurisconsulți, cestiunea e clar elucidată chiar de texte de jurisconsulți care afirmă acest adevăr că consuetudinea la Romani forma o sorginte de instituțiunii de drept. Avem între altele cum am șisă un fragment extras din cartea 94 a Digestelor Jurisconsultului Saliu Julian și care formază în Pandecte legea 32 princip.

și § 1 *De legibus Senatusconsultis et longa consuetudine*. Cart. I titl. 8, adică: *Despre legi, despre Senatusconsulte și despre lunga consuetudine*. Pentru período a patra avem cum am ăisă paragraful 9 din Institutele lui Justinian, Cart. 1 titl. 2. *Despre dreptul persónelor*. Să dăm traducerea acestor două texte. Julian l. 32 *De legibus...* «*Relativ la acele cause* (adică la acele spețe, la acele cestiuni) relativ la care nu avem legi scrise, cu care să ne servim pentru a le rezolva, trebuie să păstrăm, ceia-ce s'a dedus din moravuri și obiceiuri. (Cu alte cuvinte unde nu avem un text pozitiv de lege care să resolve o specie avem să ne întrebăm: care este tradițiunea? cum se urmază în practică? care este consuetudinea inveterată?) Și dacă în privința acelei cestiuni lipsește și chiar tradițiunea; atunci trebuie să urmăm ceia ce este mai apropiat din consuetudine, ceia-ce este o consecință mai apropiată a ei, și dacă nici din aceasta nu se pôte deduce, atunci trebuie să urmăm dreptul de care se servește Urbea Roma.»

Ce însemnază acésta? Eacă uă specie. Cum are să fie rezolvată acea specie? Ce avem să decidem în cutare sau cutare casă, într'o contestațiune între două persóne? Avem să ne întrebăm: Este vre-o dispozițiune de lege votată sau în comițiile curiate sau centuriate sau în legea celor 12 table, sau în comițiile tributare, care să prevadă acelă casă? Să 'l resolvăm deschidându aceste legi și căutăm soluțiunea. Nu e. Atunci avem să ne întrebăm: Care este tradițiunea? Cum s'a mai hotărât erī, a-l-altă-erī, acum un an, acum doi ani? Cum e obicei? Și să decidem conform tradițiunii, conform obiceiului.

Dacă tradițiunea este mută și nu prevede într'un mod directă specia, avem să ne întrebăm: Ore acésta tradițiune, ore consuetudinea nu a rezolvat o specie analogă, nu tocmai pe acésta, dar cu care acésta sémână? Și atunci prin argumentul de analogie să apli

căm speciei noastre soluțiunea dată de consuetudine la speța analógă și prevădută de dēnsa. Nici acesta nu găsim în consuetudine. Atunci ne întrebăm : Care este interpretarea jurisconsultilor, în această speciă, *Jus* în opoziție cu *leges* ? Ce scrie la carte, în scrierile jurisconsultilor, care în această periódă formeză deja o sorginte de dreptú privatú ? În adevăr, expresiunea *Jus* la Romani are un îndoit sens : *Jus* în mod general înseamnă tot dreptul civil și chiar al ginților, într'un sens mai restrâns înseamnă numai dreptul civil deosebit de dreptul ginților, într'un sens și mai restrâns înseamnă acea parte din dreptul civil care rezultă din interpretarea Jurisconsultilor, este egalú, e sinonimú cu *Responsa prudentium*, care în această periódă constituie o sorginte de dreptú. Vom vedea dacă constituie o sorginte de dreptú în perióda a doua. Dar Julian care trăește în timpul lui Adrian, vorbește de o epocă în care *Jus* constituia o sorginte de dreptú. întâiú legile positive, al doilea tradițiunea și consuetudinea, al treilea interpretarea prudentilor, trebuie să consultăm în resolvarea deosibitelor speciú ; numai la fine de tot trebuie să ne ducem la interpretarea prudentilor ca să'i cerem deslegarea cestiunii. De ce să te duci la Jurisconsult, dacă o deslégă un text pozitiv de lege. Nu ai text pozitiv, dar consuetudinea se pronunță direct sau prin analogie, ce să cauți la interpretarea prudentilor ? Ceia-ce au disú strămoșii, cea-ce s'a hotărât în mod clar și pozitiv sau în specie analóge, aceia e bunul simțú popular, aceia e tradițiunea, care la Romani avea mare prețú. Numai în lipsă de tóte acestea întrebă pe cei mai experimentați în această meserie a interpretării dreptului, și veđi cum interprete ei, cum decide *Jus*.

Ce este *inveterata consuetudine* ? Nu se póte da definițiune mai admirabilă de cât aceia care e dată de marele jurisconsult Julian. „Imbătrânita consuetudine, dice ellú în paragraful următor 1, nu fără

cuvânt e observată ca și o lege (și aceasta este instituțiunea stabilită prin moravuri). Căci de vreme ce legile pozitive edictate de puterea constituită ne obligă pe noi, numai pentru că au fost primite de buna chibșuință și judecată a poporului, apoi cu drept cuvânt trebuie să ne oblighe pe noi și acelea pe care poporul le-a aprobat tacitamente, de și fără textu pozitiv scrisu. Căci puțin importă că poporul și-a exprimat voința sa într'un mod expressu prin suffragiele sale în organele sale legislative sau că și a exprimat'o într'un mod tacit, dar tot așa de pozitiv și clar, prin practică, prin fapte, prin tradițiune. De aceea, cu drept cuvânt s'a admisu și acesta ca adică legile să se abolească nu numai prin suffragiu legislatorelui dar și prin consimțimentul contrariu tacitu allu tutulor, adică prin desuetudine. „Nimic mai natural ca consuetudinea, care este cea mai patentă dovadă de bunul plac și voință a poporului să ne oblighe. Pentru că cum să ne oblighe legile care câte odată pot să fie capricioase și care nu se știe în mod pozitiv dacă aceia care le-au votat au reprezentat voința unanimă și absolută a poporului și să nu ne oblighe ceia-ce prin fapte inveterate, prin consimțimentul inveterat al întregului popor s'a manifestat. Din contră e un argument afortiori. Și pentru același cuvânt, pentru care consuetudinea este capabilă de a crea instituțiuni de drept privat, tot pentru același cuvânt consuetudinea e capabilă și trebuie să aibă putere și de a distruge instituțiuni. Ceia-ce a plăcut din timpuri inveterate poporului, e natural să se urmeze, ceia-ce numai place poporului de timpuri inveterate, e natural să nu se mai urmeze. Nimic mai natural, ca precum ceia-ce s'a întocmit prin consimțimânt să fie obligator, tot așa prin un consimțimânt contrar să se desființeze, să fie abolit. Iată rațiunea cea mai temeinică pentru ca să se dovedească puterea consuetudinei nu numai pentru a face

legi dar și pentru a desființa legi. Să nu credem că desuetudinea e în stare să desființeze numai legi introduse prin consuetudine, ci din contra desuetudinea are puterea de a disolva chiar legi pe care nu le-a introdus consuetudinea, care le-a introdus puterea constituită în comițiile curiate, centuriate sau tributare, de a disolva senatusconsulte și chiar constituțiuni imperiale în perioada a treia.

Iacă acum ce ne spune paragraful 9 din cartea I titlu 2 din Instituțiunile lui Justinianu pentru perioada a patra.

„Dreptul se compune din drept scris și ne scris; dreptul ne scris vine din consuetudine; căci obiceiurile inveterate care sunt primite și aprobate prin consimțământul acelor care s'au servit de dăsele, nu cu puțin cuvânt, imitează și au aceiași putere ca și legile (adică ca și legile edictate de puterea constituită).

Responsa prudentium. Ce rol jăcă juriconsulți în această perioadă? Juriconsulții se numesc sau *juris periti* sau *juris prudentes*, sau *juris consulti* sau numai *prudentes* sau numai *consulti*. Obicinuit se numesc *jurisprudentes* și de aceia scrierile lor obicinuit iaă numele de *responsa prudentium*.

Periti însemnăză experimentați în drept, de unde *juris periti*.

Consulti adică aceia care se consfătuiesc mult timp cu știința dreptului, pentru ca să ajungă în stare să sfătuiască și pe alți.

Prudentes însemnează învățați în drept, ce să măi întreb, în ce este învățat, dacă știința care la Romani a fost dusă la sublimu, care formăză obiectul lor de predilecțiune, este știința dreptului? De aceia când dice Romanul învățat se subțințellege *în dreptu*. Ce rol aveaă juriconsulți în această perioadă? La început au fost niște simpli culegători de texte de legi.

În adevăr ce face Papirius în perioada antea? Strange legile *regiae* și colecțiunea făcută de el ia numele de *jus Papirianum*. E un serviciu și acesta. Căci alta e să cauți prin archive legile, presupunând că le-ai găsi, sau în tradițiunile populare, care se pot uita, și alta e să le ai strânse la un loc. El a fost pôte cel mai neînsemnat la început, dar pôte cel mai util pentru-că de nu le-ar fi strânsă cine ar fi putut a le interpreta în urmă? Și acest mic tribut al acestor ómenî neînsemnați când te gândești la timpul în care au trăit nu e mai puțin important de cât al acelora care au interpretat aceste legi scóse din întinericú. Iacă ce sunt la început juriconsulții la Romani, ei sunt ceia-ce sunt în materie de istoriá cronicarii, letopisițarii. — Pe urmă vine o perioádă nițel mai înaintată, nițel mai cultă. Aceste legi, sensul lor ilú formuléză într'o limbă mai modelată, mai apropiată, într'un stil mai inteligibil. Iacă sistemul formular, nu parafrază, căci sunt prea scurte formulele ca să fie deja parafrază.

Sistemul formular e opera lui Appius Claudius și a lui Gnaeus Flavius, secretarul lui, care a furat aceste formule ale lui Appius Claudius supranumitú Centemmanus, descendentú allú decemvirului Appius Claudius, și le-a făcut cunoscute plebeilor, pentru care serviciu a ajunsú tribun al plebei și edil curul. Formulele acestea se applicau nu numai la acțiunile legi, ci și la affacerile juridice în genere. Opera lui Appius Claudius și a lui Gnaeus Flavius, fu numită *jus civile Flavianum*. Aceasta se petrece deja un secol și jumătate după ceia-ce făcuse Papirius. Apoi acest sistemú cu formule nu e completú, s'a mai omisú ceva, nu s'au formulat tóte dispozițiunile legi, mai tóte mijlócele de procedură și de aceia vine Ælius Poetus care trăia în secolul VI de la fundarea Romei, numitú *catus* (istetu, habilú) de poetul Ennius, în veacul următor. *Egregius*

cordatus homo catus Ælius Sextus. (Förte inteligentul omü, capabilul Ælius Sextus) și mai adaogă și el la aceste formule, complinește formulele, umple lacunele. Ecă *jus Ælianum*.

Eacă cei d'antëiü jurisconsulti care s'aü ocupat cu știința dreptului, dintre care unul e Papirius în timpul regilor, altul e Apius Claudius, altul e Gnaeus Flavius și altul e Ælius Catus, acești trei din urmă la începutul periödeï a doua.

Cel d'antäiü însă care s'a ocupat a profesa în publicü știința dreptului și care era plebeü de origină e *Tiberius Conruncanius*, care trăia în timpul celui d'antäiü resboiü punicü, înainte de Ælius Sextus Poetus. După comunicarea förmulelor lui Apiü Claudii de către Gnaeus Flavius plebeilor, știința dreptului a început să nu mai fie un mister (care nu era cunoscut de cât de către patrici, fiind-că ei ca magistrați cunoșteau interpretarea ce dau textelor și sensul adevërat al legii) și să devină un corp de legi și de formule la usul tutulor și prin urmare de care puteau să se servescă toți pentru a'l cunoște cât și pentru al interpreta. Celü d'antëiü jurisconsultü mai important în ordinea istorică, care a făcut un pas mai departe de ceia ce făcuse deja *Gnaeus Flavius* și *Ælius Catus* e plebeul *Tiberius Conruncanius*, care a ajunsü *pontifex maximus*, care a fost tribün al plebei, care a ajuns și dictator. Pomponiü dice în paragraful 35 al legii 2, *De origine juris* (I, 2) în *Pandecte*: că înainte de Tiberiü Conruncaniü, dintre cei care cunoșteau știința dreptului, niminea nu a profesat în public această știință, cei-l'atü înaintea lui fiind toți patrici, țineau știința dreptului în ascunsü și răspundeau din când în când asupra specii despre care erau întrebați, indicând soluțiunea fără să spună de unde trage această soluțiune, fără însă ca să se ofere să expună știința dreptului într'un mod complectü aceloră care ar fi voit să o învețe.

Celăl d'antăiū a fost Tiberiū Conruncaniū care s'a oferit că să învețe știința dreptului, (nu numai să răspundă la întrebările ce i le puneau cei care aveau procese, dar și acclora care nu aveau procese) să profeseze această știință. După acesta putemū cita în ordinea istorică, împreună cu Pomponiū (§ 38) pe *Publius Ælius* fratele lui *Sextus Ælius* și pe *Publius Atilius*. Aceștia au ajunsū însemnați atât ca juriconsulți cât și prin magistraturile care le-au ocupatū, căci amândoi au ajunsū consuli, după cum ne spune Pomponius. *Atilius* s'a distinsū atât de mult în cât era numit de poporū *sapiens*, (cum ar dice Grecii σοφός) adică cunoscătorū alū științei în genere și alū științei dreptului în special. Pe *Sextus Ælius* îl laudă foarte mult poetul vechiū *Ennius*. Din scrierile lui avem parte din ceia ce el numea *Tripartites*, adică o scriere de drept împărțită în trei părți. Cu alte cuvinte *Sextus Ælius* pe lângă profesor era și scriitor de dreptū. După aceștia în ordine istorică cei mai însemnați juriconsulți sunt: *Marcus Cato* capul familiei celebre antice Romane, numită *familia Forcia*. Acesta a avut un fiū, fiul său asemenea a fost un juriconsult distins, ne dice în paragraful 38 în fine Pomponius, și de la tatăl și de la fiū ne-au rămasū scrieri, mai multe de la fiū.

După tatăl și fiul *Cato* vine în ordinea istorică după cum ne spune Pomponiū, în paragraful următor 39, *Publius Mucius Scaerola*, *Brutus* și *Manilius*.

Aceștia s'au ocupat mai în special cu dreptul civil și putemū dice că au pusū cei d'antăiū fundamentul dreptului civil roman.

Publius Mucius a lăsat dece cărți, *Brutus* șapte și *Maniliū* trei. Ale lui *Maniliū* au ajunsū la o ast-fel de reputațiune în cât pōrtă numele de *monumente* (lucrurile care nu pierū, pōrtă până astă-zi numirea de monumente). *Brutu* a devenit pretor, *Publius Mucius* și cu *Manlius* au ajuns consuli. *Publius Mucius*

a mai ajuns și *pontifex maximus*, pe lângă consul. De la aceștia a învățat știința dreptului, adaugă Pomponiū, în paragraful 40, juriconsultul Publius Rutilius Rufus, care a fost în Roma consul și apoi s'a dus să guverneze provincia romană Asia ca *pro-consul*, adică ca fost consul. Tot de la aceștia a învățat și Paulus Virgilius și Quintus Tubero. Acesta profesă filosofia stoică ¹⁾. El a învățat dreptul nu numai de la cei doi principali juriconsulți de care am vorbit dar între alții a urmat și pe celebru Pansa care a fost și el consul.

Avem dar trei juriconsulți din care unul se numește Tubero, pe care să nu'l confundăm cu unu alt Tubero care trăia în timpul lui August. Dintre acești trei cel mai însemnat este Publius Rutilius Rufus.

După aceștia vine juriconsultul Caelius Antipater; după acesta juriconsultul Lucius Crassus. După densusul vine *Quintus Mucius* numit și *Scaevola*, de sigur cel mai important dintre juriconsulții timpului acestei perioade, aceștia de a doua. Acest juriconsult avea atâta autoritate în cât Cicerone, într'unu proces, unde *Servius Sulpicius* a triumfat în pledoarie în contra lui Mucius Scaevola, se miră cum judecătorii aș putut să îndrăsnescă să fie de altă părere de cât a lui Muciū Scaevola și cu mare sfială dice :

¹⁾ Din tôte speciile de filosofie ale Greciei, și care erau transplantate la Romani, nici una nu convenea mai mult juriconsulților Romani care puneau d'asupra tutulor lucrurilor justiția. De ne-ia Stoicismul se stabili în Roma sub patronatul Scipionilor. Lecțiile lui Panaetius amicul lui Scipion Africaniul și al lui Polybū erau urmate de tötă elita tinerimei Romane, și în special de juriconsulți. În adevăr celelalte specii de filosofie profesau sau satisfăcerea plăcerilor sensuale ca *epicurianismul*, sau *abnegarea honorilor* ca *socratismul*. Din contră stoicismul profesă că nimine nu e mai demn de a ocupa cele mai înalte posturi în Statu, a face fericirea cetățenilor de cât omenii virtuoși. Această fil sofie dar care unea virtutea cu honorurile, convenea Romanilor cu sentimente virtuose și iubitori de honoruri și de putere în același timp. Filosofia stoică profesă că scopul vieții este de a trăi conform naturii și că a trăi conform naturii este a nu face nimic contrariu rațiunii, care este legea generală a umanității.

că i se pare și lui că de astă dată în fața argumentelor irefutabile ale lui Servius Sulpicius, Mucius Scaevola greșește și el.

Vedeți la câtă autoritate ajunsese acest jurisconsult în cât unu, omu de talia lui Cicerone, care nu prea are obiceiū să menajeze pe nimeni, întrebuinteză atâtea întorsături ca să dică că judecătorii au putut să aibă dreptate ne fiind de părerea lui Quintus Mucius Scaevola, ale cărui păreri erau oracole pentru *forum*. Acestui celebru jurisconsult îi datorimū două mari instituțiuni, una numită : *cautio Muciana* și alta numită : *praesumptio Muciana*. Cauțiunea Muciană este cauțiunea dată de herede pentru garantarea legatelorū pusē prin testamentū în sarcina lui. A doua instituțiune e accia care se numește *presumptiunea Muciană*, despre care vorbește Pandectele în titlu *Despre donațiunile dintre bărbat și femeia*.

Iată în ce constă această *presumpțiune*.

Femeia măritată pōte să aibă două feluri de patrimonii unul pe care l'a adusū la căsătorie bărbatului cu titlu de *destre* peste care bărbatul este stăpân la Romani, simplu usufructuar la modernă, altul distinct de *destre*, cu care bărbatul nu are nici un amestecū, care nu contribuēște în nimic la întreținerea sarcinelor căsătorii, și care se numește *parafernă*, adică alătura de *destre*, care se mai numește cu o altă expresiune grēcă *exoprică* adică *afură din destre*, care se numește în limba grēcă *πρόξ* sau *φέρυα*.

Jurisconsultul Quintus Mucius Scaevola s'a întrebat: care e averea femeii în timpul căsătoriei sau după mōrtea ei sau când se disolvă căsătoria prin divorțū? Ce pōte reclama femeia sau moștenitorii săi? A răspuns: întēiū *destrea*, al doilea *exoprica*. În ce constă această *exoprică*? Dacă s'ar fi luat după regula generală și conform dreptului comun, ea constă în tot ceia ce va dovedi femeia sau moștenitorii ei că

nu e averea bărbatului. Afară din ceia-ce se arată prin fôia de ڊestre, că femeia a adus la căsătorie, tot ceia-ce nu a adus e ale ei, dacă va dovedi acesta. In virtutea presumpțiunei lucrurile se schimbă. Chiar dacă femeia va dovedi că cutare lucruri nu le-a cumpărat bărbatul, nu saũ dăruit bărbatului, că nu le-a moștenit bărbatul și că prin urmare nu pôte fi de cât ale ei, legea nu i le dă, interpretarea sănătôsă a bunelor moravuri nu i le dă. Ia să vedem, ڊice legea, să arăți, femeia, de unde provine ceia ce nu e ڊestre? Cum le aĩ câștigat? In timpul căsătorii? De la vre-o rudă? Le-aĩ moștenit de la vr'un neam? Iũ provin dintr'o altă sorginte onestă? Cândũ vei dovedi acesta vor fi ale tale, vor fi exoprică. Dar dacă nu, măcar că nu ar putea dovedi bărbatul că sunt ale sale, măcar că femeia ar dovedi că nu sunt ale lui, totuși sunt considerate lucrurile ca ale bărbatului. Dacă nu probéză femeia o causă legitimă și onestă de acquisitiune, este témă să nu le fi câștigat in mod neonest. Și este in interesul dignității și moralei căsătoriei că asemenea acquisitiuni mai bine să se considere că sunt ale bărbatului și să aruncăm un vâl peste dănsule, de cât să slujescă ca dovadă perpetuă și apertă a desfrânării muerii și a complicității bărbatului, spre rușinea femeiei, copiilor și a societății. Punem un vâl și presupunem că sunt ale bărbatului, că a sporit fără să se știe cum averea bărbatului, până ce femeia nu va dovedi printr'unũ mod special și clarũ că le-a câștigat intr'un mod onestũ, fie prin moștenire, fie prin dar, fie prin altă causă. Așa dar tot ceia-ce femeia câștigă in timpul căsătorii și care nu constitue zestrea sa, e presupus al bărbatului, până ce femeia nu va dovedi cauza legitimă și onestă a acquisitiunei. Acesta este o presumpțiune in contra regulii de drept comun, presumpțiune introdusă in drept din timpul lui Mucius Scaevola, anterior lui Cicerone pe ale cărui lecțiuni le-a urmat Cicerone, care

s'a aplicat în tot timpul duratei Statului Roman, și de care se vorbește și astăzi și s'a vorbit și în codicele Caragea și Calimah și Curtea noastră de Casație dă hotărâri și astăzi întemeindu-se pe presumpțiunea Muciană. Apoi mare trebuie să fi fost jurisconsultul care a stabilit un astfel de principiu, care să treacă secole și care să fie atât de întemeiat pe morală și pe bunul simț, în cât să fie respectat în decursul secolelor.

Acastă presumpțiune celebră o datorim lui Quintus Mucius Scaevola, profesorul lui Cicerone și a multor alți jurisconșulți celebri, al lui Aquilius Gallus, amicul și contemporanul lui Cicerone, al lui Balbus Lucilius, al lui Sextus Papirius și al lui Gaius Juventius.

Un alt jurisconsult care iarăși se bucură de mare autoritate în timpul lui Cicerone e Servius Sulpicius, care se lupta în influență cu Aquilius Gallus.

Aquilius Gallus era un mare jurisconsult. Lui îi datorim o formulă specială pentru instituirea saă exheredarea de nepoți saă de strănepoți încă ne născuți, care se pot naște și care pot să strice prin nașterea lor testamentul. Acastă formulă se numește formula instituirei saă exheredării așa numiților *postumii aquilianii*. Prin postumii se înțelege celii ce e conceput în momentul facerii testamentului, și care se naște în urmă (*post factum testamentum*), fie că se naște între confecțiunea testamentului și mórtea testatorului, fie că se naște după mórtea testatorului. Se numește *postumus suus*, dacă este descendent de gradul înteiu, conceput la confecțiunea testamentului, și care născându-se după mórtea testatorului ar fi cădut sub puterea lui paternă imediat, ar fi fost *heres suus* al lui prin urmare, dacă viața testatorului s'ar fi prelungit până la nașterea lui. Se numește *postumus Velleianus* (capii I alii legii Junia Velleia), asimilat cu *postumus suus*, dacă este descendent de gradul înteiu, conceput în mo-

mentul facerii testamentului, dar care se naște înainte de mórtea testatorului, și care la mórtea lui este subț puterea lui paternă imediată și prin urmare *heres suus*. Se numește *postumus Velleianus* (capăt ală duoilea al legiı Junia Velleia), descendental de gradă ulterior deja născut la facerea testamentului, dar care nu este atunci *heres suus*, căci este precesă de tatăl sėu sub puterea paternă a testatorului, dară care prin mórtea tatălui sėu saă prin eșirea lui în alt modă de subț puterea paternă a testatorului, se găsește la mórtea testatorului neprecedat de niminea subț puterea sa paternă, și prin urmare se află *heres suus* la mórtea sa; elă este deja născut la facerea testamentului, elă însă nu este atunci *heres suus*, devine în urmă, el e físicamente născut, dară devine *heres suus*, ca cum s'ar naște *heres suus*, *quasi agnascitur heres suus*. Se numește *postumus aquilianus*, descendental de gradă ulterioră conceput numai la facerea testamentului, precedat atunci subț puterea paternă a acestuia de tatăl sėu, care se naște după mórtea testatorului subț a căruı putere paternă imediată s'ar fi aflat dacă testatorul ar fi trăit până la nașterea lui, pentru că în intervalul de la facerea testamentului și până la mórtea testatorului tatăl sėu a eșit prin mórte saă prin alt eveniment de subț puterea paternă a testatorului. Aquilius Gallus a inventat o formulă prin care se pôte institui saă exhereda ună asemenea postumă, și preveni ast-fel ruptura testamentului. Eacă acéstă formulă: *Si filius meus vivo me morietur, tunc si quis mihi ex eo nepos sive quae n-ptis post mortem meam. in decem mensibus proximis quibus filius meus moreretur, natus nata erit, heredes sunt.*

Aquilius Gallus mai e celebră și prin introducerea excepțiunii *doli mali*. Dreptul vechiă roman era fórte severă și a ajunsă un timpă în care să se vadă că cu severitatea numai merge, că ea numai e conformă

cu cerințele timpului. Mai cu seamă de când se introdusese în interpretarea dreptului filosofia stoică, o mulțime de instituțiuni romane, care erau prea draconice, au început să fie înlăturate. Romanii nu au făcut cum facem noi, o lege ni se pare rea, o desființăm de tot. Nu desființază ușor Romanii, ei lasă legea veche în vigoare, dar o ocolesc piezișu pentru ca să îi paralizeze efectul. O ocolire piezișă a fost introducerea în sensul acesta, în interesul equității, de jurisconsultul Aquilius Gallus, a *excepțiunei doli mali*. Ai promis să plătești zece mii de sestertii pe speranță ca să îți se numere; sunt martori care au asistat la promisiune; ești obligat *ipso jure*, măcar că numerătorea nu a avut loc: căci toți cei ce promit sub forma stipulațiunii sunt obligați, o fi, nu o fi cauză, în rigorea dreptului civil ei sunt obligați. Creditorul poate să vină să ceară plata banilor și dacă nu vei plăti să te tragă în judecată. Înainte de Aquilius Gallus așa se petreceau lucrurile. Aquilius Gallus a zis: E ne drept. Dar dacă va fi dol în această stipulațiune? Dar dacă prin dol creditorul a reușit să devină creditor? Dar dacă, cum am zis adineaoră, făgăduiește cine-va prin stipulațiune o sumă de bani și îi dice creditorul: treci pe la comptuar să îți numără paralele, și pe urmă când se duce la comptuar îl trâmite să se plimbe. Jurisconsultul Gallus a zis: Nu e așa. *Ipsa jure* dacă tu reclamant ai dreptul să intentezi *condictiunea certi* rezultândă din stipulațiune și defendorul are dreptul să ceară magistratului să insere în formula acțiunei pe care o va da reclamantului, o excepțiune *doli mali*. Magistratul va dice: Gaius fi judecător. Ia vezi dacă Numeriū Negidiū, din stipulațiunea ce a făcut dato-rește să dea 100 000 sestertii lui Aulu Ageriū, *afară dacă nu va fi dol la mijloc din partea lui Aulu Ageriū*, condamnă pe Numeriū Negidiū la această sumă către Aulu Ageriū. Acastă excepțiune a fost

inventată pentru ca să paralizeze efectul tuturilor obligațiunilor stricte, care nu e equitabil ca să se aducă la îndeplinire. Această excepțiune o datorim jurisconsultului celebru Aquilius Gallus, care a introdus-o în edictul său când a fost pretor urban. El pentru prima oră în edictul său a introdus această inovațiune a excepțiunii *doli mali* și pretorii următori au inserat și ei pe rând excepțiunea *doli mali* în edictele lor, care excepțiune a devenit ast-fel un edict translatitiu, care a trecut din pretor în pretor, până la Adrian. Eacă jurisconsultii cei mai însemnați pe care îi găsim din timpul regalității și până la căderea republicei. Toți acești jurisconsulti, mai cu seamă de la Sextus Aelius în colo, s'au ocupat de știința dreptului și ca profesori și ca scriitori. La început ecă cum jurisconsultii inoculau știința dreptului. Când veneau clienții acasă ca să îi întrebe permița și tinerilor să vie la orele la care ei dau audiențe clienților *sub cantu galli* cum dice Horatiu într-o carte a sa, că e mai bună viața agricolă, că tu ca jurisconsult ești dator când cântă cocoșu să deschidă ușa consultatorilor din care unii te oboseșe în mod inutil cu întrebările lor. Aceste consultațiuni se dau acasă. Romanii în regulă generală le dau gratuit, pentru că acei care dau aceste consultațiuni erau oameni eminentemente bogați. Mulți dintre inși erau plebei dar din familii eminentemente bogate. Să nu credem însă că dacă nu primeau parale, dau consultațiuni de geaba, primeau în schimb voturi ca să se alégă consuli, pretori, tribuni, etc. În cât cei care aveau mulți consultatori aveau și multe voturi, prin urmare era serviciu pentru serviciu. La orele la care jurisconsultii deschideau ușa *sub cantu galli*, permițeau și tinerilor ca să vie și ei să asculte cum întrebau împričinații și cum răspundea jurisconsultul: ast-fel profesa ei la început știința dreptului. Deosibit de acesta jurisconsultii când se plimbau în *forum*, aveau procese, nu aveau procese ci veneau

să asculte pledăriile colegilor lor, veneau tinerii de-întrebaui asupra cutărui său cutărui punct cum ar trebui să se hotărască, și cu chipul acesta faceau educațiunea practică a studenților.

Tocmai mai târziu s'au făcut cursuri *ex professo* de drept. Cursurile se făceau în școli publice pe la finele Republicii. În timpul Imperiului ele s'au organizat și mai bine. În timpul Bassului Imperiu erau multe școli de drept celebre. A nume în timpul lui Justinian era o școlă de drept celebră în *Beryte*, în Asia mică. La atâta renume ajunsese această școlă de la *Beryte*, în cât aū ajunsă Universitățile moderne să-împrumute numele prin imitațiã. Așa Universitatea din Bourges unde a profesat Cujas, cel mai mare interpret al dreptului roman, se numea *Berytea modernă*. Bourges, este astã-zi un oraș mic din Franța care are circa 50000 locuitori. În secolul al XVI și al XVII-lea Bourges însă era mult mai populat și era celebru prin universitatea sa, care ajunsese la o reputațiune extraordinară din cauză că într'ansa aū profesatū Alciat, profesorul lui Cujas, Doncau, apoi marele Cujas. În această facultate din Bourges, nu am să vă spun mai mult de cât că erau vre-o cinci mii de studenți veniți din toate părțile lumii. Jurisconsulții din periôda a doua aū scris și scrieri însemnate. Ale lui Quintus Mucius Scaevola sunt foarte celebre. Din nenorocire însă ele saū perdut precum și ale lui Serviū Sulpiciū și numai posedăm dintr'ansele de cât fragmente reproduse de jurisconsulții din cea de a treia periôda. Așa de exemplu celebra *presumpțiune muciană*, dacă nu ne-ar spune-o Pomponiu într'un text al său am ignora-o. Tot așa e și cu formula excepțiunii *doli mali*. Eacã rolul jurisconsulților în această periôda. Ei nu aū de cât putere doctrinară. Scrierile lor nu aū însă putere legală, obligatoriã.

În periôda viitoare jurisconsulții vor avea onôrea

ca scrierile lor, să fie consfințite după mórtea lor, prin constituțiunii imperiale căpătând ast-fel putere legală. Scrierile jurisconsultilor în cea de a treia periódă vor deveni sorginți de drept privat roman.

Republica s'a transformat în Imperiú, nu prin o sgduire violentă, ci încetul cu încetul, după cum am vădut. Din cauza acésta puterea imperială nu s'a consolidat încă din cele dintăi timpuri pe capul Impăratului, și pentru acest cuvânt, până când succesori lui August să pótă să întărescă cu desăvêșire puterea imperială pe capul lor, a trebuit naturalmente ca rămășițe din instituțiunile republicane să mai subsiste din ce în ce mai puține, până când în cele după urmă, de la Antoninú Caracalla în colo, să numai fie necesitate de nici un menajament și Impărații să se arate în tótă puterea lor pe față, absorbind în mâna lor întreaga putere legislativă, precum și cele l'alte puteri.

Dar până atunci au trebuit să mai rămână instituțiunii republicane și prin urmare a trebuit să mai rămână dintre vechile sorginți de instituțiunii de drept privat roman, care esistaū în timpul Republicei.

De aceia în timpul Imperiului până la Claudiú au lucrat încă comițiile centuriate, precum și comițiile tributare, și de aceia avem mai multe legi votate în acest interval de timp. Am arătatú deja câte-va din aceste legi, dintre care cele mai însemnate sunt legile votate după propoșițiunea saū instigațiunea lui August, așa numitele *leges Juliae*, de la Claudiú în colo, — încă și pentru Claudiú este controversă, — nu se mai vėdú legi vctate de comiții. Chiar din timpul lui Claudiú e o lege relativă la tutela femeilor care în texte (Gaius, *Instit. Com. I. §§ 187 și 171*) se găsește cu numirea de *lex Claudia*, și despre care mulți interpreți ai dreptului roman, între care Demangeat, crede că expresiunea de lege e impropriu întrebuințată și acéstă lege nu e de cât un *Senatus*

consult. Jurisconsultul Callistratū în legea 3 § 1 D., *De termino moto* (XLVII, 21) vorbește de o lege agrariă propusă de Impăratul Nerva, care trăia pe la finele secolului întâi de la Christos. Dacă în adevăr comițiile au luat în realitate parte la votarea legilor Claudia și agrariă, de sigurū elle s'aū mărginitū a ratifica senatusconsulte, precum procedaū pentru alegerea magistraților. Acastă participare redusă a comițiilor ne ajută a explica, cum Gaius care trăia sub Marcū Aureliū, vorbește la present despre lege, ca cum poporul în comiții ar face încă legi. În adevăr ellū se exprimă astfel în paragraful 3 din Comment. I. „*Lex est quod populus jubet atque constituit*“.

Ceia ce am disū despre legi, o putem repeta pentru plebiscite, despre care asemenea Gaius vorbește la present în sus-menționatul paragrafū 3, dicând: *plebiscitum est quod plebs jubet aique constituit*. Putemū cita ca plebiscit în perioada a treia *legea Junia Velleia*.

Ele constituiescū în modul cel mai evident în această perioadă, o sorginte de instituțiuni de drept privat.

Unde până aci Senatusconsultele erau o sorginte de instituțiuni de drept public, începū de aci înainte să fie o sorginte de instituțiuni de drept privat și în același timp și de drept public. Incetul cu incetul Senatul începe de a se ocupa mai puțin de dreptul public și acest drept public intră în mâna Impăraților.

Este de observat că, în timpul Republicei, Senatusconsultele sunt o sorginte de drept public; iar legile, edictele, sorginți de drept privat. În timpul Imperiului Senatusconsultele începū să devină sorginți de drept privat și constituțiunile imperiale, care aparū pentru prima oră, iaū din mâna Senatului ceia-ce avea în timpul Republicei și începū să se ocupe de dreptū public. Nu că de la începutul acestei perióde nunaī avem și Senatusconsulte relative la dreptul public,

dar ele devinū din ce in ce mai puțin numerōse, și locul lor ilū iaū constituțiunile imperiale, până când ele absorbū cu desăvērșire Senatuscōnsulte. in materie de dreptū public.

Causa pentru care s'a făcutū acēstā evoluțiune o știmū. Impērații nu aū avut curagiū, încă din cei dintāi ani ai Imperiului, ca să ridice tōte drepturile poporului și de aceia aū lāsāt ca să mai subziste o umbrā óre-cale de Republicā, aū lāsāt la început încă pe comiții să mai voteze legi centuriate, dupā acēsta s'aū ascensū dindārātul paravanului Senatului pentru ca să 'și facā voile, puindū pe Senatū să assume pe capul sēū tot necazul, tōtā rēspunderea, fārā să aibā măcar meritul acțiunei. In adevērū acēstū Senat era compusū, dupā cum știmū, dupā tradițiunile republicane, de censori, și, pentru că August și impērații cei l'alți aū făcut să fie investiți și cu cenzura pe lângā cele l'alte magistraturī care li-se daserā, cu chipul cēsta ca censori saū ca *praefecti moribus* aveau și dreptul de cenzurā asupra moravurilor cetātenilor și prin urmare și dreptul de a exclude din Senat pe cine gāseau de cuviință și de a compune prin urmare lista senatorilor dupā placul lor.

De aceia i a venit mai bine la socotēlā lui August ca să se ascundā indārātul Senatului spre a'și face trebile. Până când in cele dupā urmă Impēratul nu a mai avut necesitate nici de acēstā mascā: Senatul se strāngea *pro forma* și Senatuscōnsulte, in loc să fie opere care să pōtā forma obiectul unor deliberări, erau niște simple orațiuni. Impēratul făcea un discurs, orī-cā citea dupā ceva scris (ceia-ce se întimpla mai in tot-de-auna) saū că din contra perora proiectul de Senatuscōnsult, și Senatul, ca uā turmā de oi, aproba. Ast-fel că in realitate Senatuscōnsultul nu a fost in cele dupā urmă de cāt opera Impēratului. Cateodatā nici nu se derangea Impēratul să vie in Senat, tri-

metea un *Candidatus Caesaris* ca să facă această oratiune, și *Senatusconsultul* purta numele său.

Când au ajuns lucrurile în această stare, Impăratul a putut să facă legi prin simple constituțiuni imperiale, care emanaū de la voința sa, pe față. Eacă pentru-ce Senatul a absorbit împreună cu Impăratul întreaga putere legislativă în această perioadă.

Iar adevăratul motiv nu este acela pe care 'l indică Justinian în paragraful 5: *Că adică fiind-că se înmulțise în așa modă poporul roman în cât era dificil ca să se adune la un loc, de aceea s'a găsit de cuviință să se consulte Senatul în locul poporului.* Un celebru interpret al dreptului roman, Franciscu Hottman, din secolul al XVI-lea, francez de origină, asupra motivului dat de Justinian observă, că nimic mai absurd de cât acesta nu se pôte dice, căci, după cum adaugă el, *nu din cauza greutății de a se strânge poporul s'a transferit puterea poporului la Senat, ci din cauza mai marii comodități a Impăratului, ca să și facă gusturile prin niște instrumente care numai legislatori nu erau.* *Quo nihil obtusius dici potest: non enim propter civium copiam populi potestas ad Senatum translata est, sed Caesarum astutia et calliditate, qui, Senatus agenda potentia, suae serviebant.*

Cum vedem încă din secolul al XVI-lea s'a întrevăzut adevărul trecerii puteri legislative de la comiții la Senat. În adevăr este ușor de înțeles că nu era dificil de a se strânge poporul, căci el nu era mai numeros în timpul lui Antonin cel Piu de cât în timpul lui Cesar. Provinciile se mai cuceriră, dar aceste provincii nu căpătaseră dreptul de cetate imediat; cei-ce votaū nu erau de cât cei care erau în Italia cu dreptul de cetate, iar cei care aveau acest drept în deosibite municipii, răspândite în provinciile, își trimeteau voturile lor în scris la Roma, și precum și trimeteau cei din Betica și Galia Narbonesă în timpul

Republicii, voturile scrise, puteau să și le trimetă și acum, și chiar locuitori din provinciile care se adăugaseră și care mai căpătaseră dreptul de cetate puteau să și trimetă voturile lor în scris.

Prin urmare motivul invocat de Justinian nu e cătuși de puțin adevărat. Dificultate dacă ar fi fost, ar fi existat de mult, de când statul roman a început să se întindă peste centrul Italiei și să ajungă la extremitățile ei și să cucerească provinciile. Nu ar fi trebuit să se aștepte până în timpul lui Antonin cel Piu ca să se facă o asemenea preschimbare a puteri legislative și trecerea ei de la comiții la Senat

Adevăratul motiv e acela care îl resumă în mod admirabil interpretul dreptului roman Hottman.

Eată ce avem să dicem despre Senatusconsulte în această perioadă. Putem cita ca Senatusconsulte în această perioadă: Senatusconsultul *Silanianu*, Senatusconsultul *Claudian*, Senatusconsultul *Macedonian*, Senatusconsultul *Vellejan*, Senatusconsultul *Trebelian*, Senatusconsultul *Neronian*, Senatusconsultul *Calvisian*, Senatusconsultul *Pegasianu*, Senatusconsultul *Tertullianu*, Senatusconsultul *Orphițianu*.

În această a treia perioadă avem asemenea ca sorginte de instituțiuni de drept privat *edictetele magistratilor*, care încă jocă un rol destul de important și care încă sunt sorginți de instituțiuni vii, dacă nu mai mult cel puțin până la Adrian. Știm că un secol a trecut de la avenimentul lui August până la Adrian, un secol, dar cel puțin edictetele magistratilor încă sunt sorginți vii, nu morțe, nici paralizate, de instituțiuni de drept privat.

În timpul lui Adrian s'a operat o lucrare însemnată. Acest Impărat este celebru în pace precum Traian a fost celebru în război și în pace. Este renumit sub toate punctele de vedere acest mare Impărat, pe care nu numai noi, pentru că coloniilor aduse de el datorim existența României din ziua de astăzi, dar chiar streinii, cum sunt Francezii, îl proclamă drept

cel mai mare Impărat pe care l'a avut poporul roman.

În timpul lui Adrian, un amic al său, un juriconsult celebru Salvius Julianus, a ajuns la magistratura de pretor urban, inspirat de dorința de a da o legislațiune mai certă poporului roman, fiind compt că deosebitele edicte, ale pretorelui urban și ale pretorelui peregrin pentru Italia, se asemănau în mare parte cu edictele proconsulilor, propretrilor, și legaților Caesarului pentru provincii, aveau puncte comune de contact din cauza imprumuturilor ce făcuse un magistrat de la altul în decursul timpurilor, că pentru puținele diferențe ce existau între deosebitele edicte ale deosebiților magistrați romani, era ne rațional și ne folositor, ca cei ce se ocupaū cu știința dreptului și mai cu sēmă cu aplicațiunea lui la speciile de procese care se presentaū, să fie siliți să consulte mai multe edicte și consultându-le după multă osteneală să vază că în mare parte se asemăna, Adrian, dic, a găsit de cuviință să însărcineze pe Salviu Julianu cu remanierea tutulor acestor edicte, cu contopirea lor într'unul singur. Julian a executat această contopire, inserându într'unu edict unicu tot ce era comunu în deosebitele edicte anteriore, alegându dintre dispozițiunile dissimile cea ce i s'a părut mai rațional. Cu chipul acesta Julianu a format un edict unic, contopind edictele pretorelui urban și peregrin și edictele președinților de provincii la un loc, și acest edict e cea ce se numește: *Edictum perpetuum Salvii Juliani*. Acest epitet de *perpetuum* îl am mai întâlnit deja încă în timpul Republicei, el însemnă edictul ne schimbabil al pretorelui în cursul magistraturii sale. Aceasta să fie ore sensul vorbeii *perpetuum* alipite de Edictul lui Salviu Julianu? Sunt interpreți ai dreptului romanu care nu au întinsu mai departe caracterul de perpetuitate a edictului lui Salviu Julianu. Nu creșu că edictul lui Salviu Julianu să aibă o impor-

tanță atât de modestă. Ce însemnează dar caracterul perpetuu al acestui edict? Imprăeul Adrian printr'un Senatusconsult a confirmat acest edict al lui Salviu Julianu. Până aci toți magistrații puteau face edicte, care nu erau confirmate. Nimenea nici chiar Impăratul nu confirma edictele lor. la intrarea în magistratură, ei făceau edicte în virtutea puterii ce le conferea magistratura lor, era un drept al lor propriu și o datorie a lor proprie pe care nimenea nu venea să le o confirme. Eacă pentru prima oară ceva nou, un Senatusconsult care confirmă un edict al unui magistrat. Acest edict are un caracter ceva mai important, el dar emană nu numai din puterea legislativă a pretorului, ci și din voința Impăratului care avea deja, în timpul lui Adrian, el însuși puterea de a legifera. De aci unii au tras consecința (consecință care după mine este exagerată), că Impăratul a voit cu chipul acesta să consfintească acest edict, în acest sens în cât el să fie immutabil, neschimbabil, invariabil. Cu alte cuvinte prin acest fapt că Impăratul a confirmat acest edict, el a defins implicitamente celor l'alți magistrați care ar veni după Salviu Julianu, celor l'alți pretori urbani, peregrini și președinți de provincie, din timpul său și din timpurile ulterioare, de a mai face edicte. Aceasta este opiniunea unor interpreți. Acastă opiniune este evident eronată. Căci acăsta ar fi o desecare a puterii legislative, o răpire a dreptului pe care l'u aveau *ab antiquo* magistrații și cu care se familiarizase poporul roman și care a produs atăta bine legislațiunei romane. În adevăr în răspunsurile prudentilor și în edictele magistratilor se găsesec perfecționate toate dispozițiunile din legile vechi romane, care numai erau în acord cu timpul. În aceste două tiparuri celebre, răspunsurile prudentilor și edictele magistratilor, s'a elaborat imensa știință și admirabila legislațiune a poporului roman. Prin urmare ar fi fost ceva extra-

ordinar ca un Impărat și mai cu seamă d'între cei buni, care se pôte apropia până la ore-care punct de Traian, să comită tocmăi el o asemenea faptă rea în contra gustului poporului roman, în contra obiceiului învederat al poporului roman, fără nici o necesitate, nici măcar pentru necesitatea de ași exercita tirania sa. Afară de acesta dacă o asemenea idee care tot s'ar mai fi potrivit cu caracterul unui Antoninū Caracala, dar nu cu capul lui Adrian, evidentă că nu ar fi lipsit texte, în Pandecte sau în Condiții din care se reulte în mod precis o asemenea voință a Impăratului. Cu desăvârșire inexactă este dar această opiniune după care *jus edicendi* ar fi încetat de a mai exista de la Adrian în colo. Așa în cât trebuie să admitem o opiniune intermediară, singură rațională, și să dicem că, din cauza pe de o parte a voinței exprimate de către Impăratul Adrian, din cauza confirmării a acestui edict de către acest Impărat, din cauza importanții lui Salviū Julianū ca pretor ca care nu avem mulți asemenea nici în timpul Republicei, nici în timpul Imperiului; din cauza calității lui de mare jurisconsult, căci jurisconsultul și pretorul Salviū Julianū e unul din cei mai mari jurisconsulți pe care îi a posădat Roma și omenirea întrégă; din toate aceste cause acest edict anevoie a mai îndrăsnit, (sau de va fi îndrăsnit cu mare sfială), vre-unul dintre pretorii urbani sau peregrini, dintre președinții de provincie, posteriori lui Julian, să se atingă și să schimbe ceva din acest monument neperitor. Ast-fel că acest edict aprobat de Impărat, acest edict perpetuu cum era toate edicetele, a rămas mai perpetuu de cât era cele alté edicete anteriore lui. Cu alte cuvinte cei-l'alți magistrați, pretori urbani sau peregrini, președinți de provincie, nu se știe, nu e probabil să fi adus vre-o schimbare la acest edict, sau de va fi adus, a făcut-o în proporția infimă, ast-fel în cât el a fost perpetuu de fapt, fără a fi perpetuu de drept.

Eată adevăratul caracter al acestui edict al lui Salviu Julian. Ast-fel în cât pôte să fie considerat edictul lui Salviu Julianu, în fapt, ca ultima manifestare a geniului magistraților poporului roman. Acest edict este pentru noi Români de o mare utilitate, de o mare importanță, pentru că el a fost baza legislațiunei private a coloniilor Romanî în Dacia.

Eacă cea d'ântăiū legislație a poporului Românū. De aceia găsim în legislația românească dispozițiuni pe care nu le găsim în condica lui Justinian, nici în legislația romană posterioară lui Justinianū.

În adevăr cea d'ântăiū legislație a Românilor nu a fost compilația lui Justinian, ci edictul celebru al lui Salviu Julianū. Cu acest edict au trăit descendenții poporului Romanū în aceste țeri, până când după căderea Constantinopolei, jurisconsultii celebrii din Imperiul bizantin, fugind de teama Turcilor s'au refugiat unii prin Veneția, alții au venit în aceste țeri și ne-au adus, nouă, atunci după luarea Constantinopolei, cunoștința legislațiunei lui Justinianū transformată în decursul secolelor, sub forma ultimă a resumatelor acestei legislațiuni bizantine care se găsește în ceia ce se numește Manualul de legi alū lui Constantin Armenopolu, care nu e de cât un resumat făcut în secolul al XIV-lea după Christos, al legislațiuni romane, transformate și trecute în așa numitele Vasilicale sau Basilicale.

Tocmai după căderea Constantinopolei noi începem a cunoște legislația bizantină și de atunci în colo, parte mică din legislația bizantină a venit ca să modifice și să altereze partea romană clasică a acelei legislațiuni sublime a edictului lui Salviu Julian. Așa ne esplicăm cum noi nu cunoștem, de exemplu, între altele, în legislația condicei Caragea, acceptațiunea heredității sub beneficiu de inventarū. Acéstă instituțiune o datorim lui Justinian, unei Constituțiuni a lui, și ea nu putea figura în edictu lui Salviu Julian și prin

urmare nu ne-a fost cunoscută nouă. Noi nu am avut în Valahia propriu zisă acceptațiunea hereditară cu beneficiu de inventar. Noi pentru prima oară o avem împrumutată din condica Napoleon, care a împrumutat-o din legislația de miadă-și a Franței, care și ea a împrumutat-o din constituțiunea lui Justinian. Eacă ce este această instituțiune: Când more cine-va fără să lase testament, moștenitorul chemat după legi la moștenire are dreptul să primescă moștenirea pur și simplu, după cum se dice, și atunci, cu sarcina tuturilor datorilor răposatului, chiar dacă nu le-ar cunoște, și chiar dacă s'ar întâmpla să se păcălescă în cât să nu-î ajungă tot ce găsește ca avere în patrimoniu defunctului, să nu-î ajungă nici ceia-ce are el, pentru a plăti aceste datorii. Eredele care acceptă moștenirea în legislația veche romană, nu putea să accepte de câtă într'unu felu, ca continuator al persoanei defunctului. Defunctul și cu el nu făceau de cât două persoane fizice confundate în una și aceeași persoană juridică, care se perpetuă în secole din neam în neam, prin succesorii acceptanți.

Acastă idee pitorescă a unei ființe juridice, care trăește mai multe secole, în decimii de corpuri fizice, a deosebiților moștenitori, dintre care unul a moștenit pe altul, este o idee care emană numai dintr'o imaginațiune fertilă în consecințe a unui popor, eminalemente fantasios și logic, cum e poporul Roman, a unui popor cu o imaginațiune vie și cu o logică extraordinară. Acesta este singura posibilitate de acceptare în legislația romană și acesta a durată din primele timpuri ale legislațiunei romane și până la o constituțiune a lui Justinian, prin care s'a schimbat această stare de lucruri.

Nu dór că cine-va, până să se determine să accepte moștenirea nu avea dreptul să facă inventariu, era liber să facă, nu dóră că atunci când creditorii defunctului

trăgeau în judecată pe acela care avea calitatea de a moșteni pe defunct, pentru a se pronunța de acceptă sau nu moștenirea, nu putea să cêră un termen moștenitorul, ca să delibereze, și ca să pôtă delibera, trebuia să facă inventariu și pe urmă să chibzuască dacă acceptă moștenirea sau nu. Dar acesta era pentru luminarea sa proprie, acesta era pentru ca să nu se pronunțe în necunoștință de cauză. Dar făcea inventar sau nu, accepta după ce a făcut sau fără să fi făcut inventariu, rezultatul era același în legislația romană, cel ce accepta, măcar după ce a făcut inventar, era obligat ca să plătească toate datoriile defunctului, chiar, dacă s'ar fi întâmplat ca averea defunctului să fie d'abia a patra parte din quantul datoriilor sale.

Acastă stare de lucruri, care putea să fie rațională și conformă mai cu sêmă cu logica poporului roman, care nu înțelegea ca un moștenitor să fie alt-ceva de cât adevăratul continuator al răposatului, s'a părut în cele după urmă lui Justinian, și aci este o inovațiune fericită a acestui Impărat, care nu prea are norocul să facă inovațiuni fericite, s'a părut, și cu, lui Justinianu această veche teorie romană prea severă și atunci a decis că : dacă cine-va cere anume facultatea de a face inventariu, pentru ca să accepte moștenirea, cum se dice, *sub beneficiu de inventariu*, atunci el nu va fi considerat propriu și ca un continuator al persoanei defunctului, ci ca un deținător al averei altuia, ca un mandatar de liquidare, întru atât în cât datoriile defunctului să nu se plătească de cât din ceia-ce se găsește în succesiune. Acesta este ceia-ce se numește *acceptațiunea sub beneficiu de inventar*. Nu e destul să facă cine-va inventar ca să fie considerat ca acceptant *sub beneficiu de inventar*, chiar după această constituțiune, dacă nu declară că acceptă cu beneficiu de inventar ; altmintrelea acceptă tot ca în trecut și plătește toate datoriile defunctului, cu chiar din propria

sa avere. Dar dacă cerând să facă inventar, manifestă intențiunea că de aceia cere inventariu pentru că de va accepta în urmă să accepte *sub beneficiu de inventar*, adică cu dreptul de a nu plăti datoriile de cât în strict limitele activului care se va constata prin inventar, voe să i se dea lui. Acastă instituțiune este cu desăvârșire bizantină, ea a trecut în *Basilicale*. din Basilicale a trecut în *Armenopolu*, de aci a trecut în toate părțile Orientului, afară de țara noastră. Din legislația bizantină prin glossatori a trecut în legislația Franței meridionale, în așa numitele provincii de drept scris, adică de drept roman.

Din legislația provinciilor de drept scris a trecut în condica Napoleon și din condica Napoleon a trecut în 1864, în legislația noastră de astăzi. Dar, înainte, în condica Caragea nu aveam această instituțiune. Condica Caragea permitea să facă cine-va inventariu, dar permitea să se facă inventariu cum se făcea în timpul lui Salviu Julian, și dacă moștenitorul accepta plătea toate datoriile defunctului. Ecă o dovadă patentă — și este destul acesta — că legislația noastră cu care am venit pe acest pământ, nu era legislația romană bizantină, ci era o alta și acesta nu poate să fie de cât legislația din Edictul lui Salviu Julian.

Dar ore apoi Adrian nu este posterior lui Trajan, care este cel d'ânteu care a adus coloniile în Dacia, prin urmare, cum aceste coloniile au putut să aducă cu ele edictul lui Salviu Julian? Dar în Edictul lui Salviu Julian se găsea în esență Edictul pretorilor și presidentilor de provincie dinaintea de Adrian, în care acceptarea heredității obliga în infinit; pe de altă parte coloniile aduse de Trajan n'au fost cele d'ânteu și cele după urmă; în urma lui Trajan au mai fost trimise de Senatul roman și de către Impărații posteriori, în timpul lui Adrian, și chiar după el, alte coloniile, și aceste coloniile au venit cu acest edict, care era deja promulgat. Ast-fel în cât această obiecțiune să nu ne încurce,

să nu ne oprească câtu-și de puțin. Acest edict o fi important pentru toate națiunile, dar pentru noi Români are o importanță capitală.

Afară de opiniunea ce susținem după Demangeat, mai sunt și alte opiniuni. După una care este a lui Hugo (*Histoire du droit romain*, sus citată, tomă II, pag. 79 și următoarele), edictul lui Salviu Julian e un edict, ca toate edictele ale pretorului urban, în a căruia compozițiune n'au intrat nici edictul pretorului peregrin, nici mai cu seamă edictul provincial, nici edictele edililor curuli, senatusconsultul lui Adrian nu a avut alt scop de cât a recomanda presidentilor de provincia, de a se conforma, în redactarea edictelor lor, edictului lui Salviu Julian.

După altă opiniune, edictul lui Salviu Julian este perpetuu în acest sens, că magistraților următorii li s'a interzis dreptul de a-l mai modifica, li s'a interzis dreptul de a mai face edicte. Această opiniune este în contradicțiune cu ceia ce ne spune Gaius, în Instituțiunile sale, Comm. I, § 6, în care vorbește la present de dreptul magistraților de a face edicte.

În fine, după o altă opiniune, cu totul particulară și curioasă, care este a domnului Accarias (*Précis de droit romain*, 4-e édition, tome I, pag. 50—55), magistrații au avut dreptul de a face edicte și prin edictele lor legi, umplând lacunele dreptului civil, și coregând asperitățile lui în virtutea *imperiiului lor ab origine*, că cu toate acestea, edictele în tot timpul Republicei și chiar sub Imperiu până la Adrian, n'au fost o sorginte de drept scris, ci au servit numai a alimenta consuetudinea, tradițiunea, numai de la Hadrian, prin confirmarea Senatusconsultului lui Salviu Julian de către acest Imperat, edictul pretorului a început a face parte din dreptul scris, și lueru curios. tocmai de aci încolo pretorul urban și cei-alți magistrați au început a face edicte cu caracteru de legislație scrisă, de drept scris.

Este inutil a arăta cât de barocă este această opinie, care nu se întemeiază pe nici un text, pe nici un raționament sănătos.

Responsa prudentium. Ce sunt responsa prudentium în această perioadă? Am spus că în perioada precedentă jurisconșulți aveau trei feluri de ocupațiuni: cea dintâi ocupațiune de a profesa dreptul la cei care veneau să îi asculte, cea d'a doua de a da consultațiuni clienților precum și tinerilor care veneau împreună cu clienți ca să asculte cum îi întreabă clienți și cum ei răspund, sau de a răspunde la tineri, care îi înconjurau în forum și care îi întrebați; a treia de a scri. Scrierile Jurisconșulților sunt numeroase deja în perioada a doua și mai cu seamă pe la sfârșitul ei. De multe ori jurisconșulții își scriu consultațiunile ce dau. Ele erau verbale la început.

Jurisconșulții romani care dau consultațiuni, câte odată pe la finele Republicii, au început să le scrie. Consultațiunile scrise ale jurisconșulților romani, s'au numit unele *quaestiones*, altele *responsa*. *Quaestiones* se numesc în special răspunsurile date la întrebările făcute, nu de imprecinați, ci de particulari, de curioși, bune-ora de școlari, de tineri care vor să se ocupe cu știința dreptului. *Responsa* se numesc în special răspunsurile la unele întrebări puse de imprecinați. În *responsa* mai cu seamă, jurisconșulții romani au devenit celebri. E interesant a vedea pe jurisconșulțul roman în *responsa* cum descrie mai întâi toate elementele de fapt, cum spune că cutare element de fapt e inutil, este numai pentru că clientul este vorbăreț, că el nu face nici cald nici frig, și prin urmare trebuie eliminat, că nu poate să contribuie la soluțiune, ba din contră o încurcă, cum păstrează din tot ceia-ce spune clientul numai ceia-ce este conducător la soluțiune, cum ia din aceste simple fapte numai pe acelea care trebuie să slujescă la aflarea soluțiunii, cum le discută, cum dă deosebite răspunsuri care s'ar

putea da, cum începe a spune că s'ar putea decide conform acestor fapte în cutare mod, dar că nu e bine să decidem așa pentru cutare cuvânt, cum ocolște altă soluțiune și arată unde acesta nu se potrivește și cum ajunge, cu convingerea perfectă, pentru acela care îl citește sau care îl ascultă, la soluțiunea la care ducă în mod fatal argumentele, soluțiune în contra căria se isbește ori-ce obiecțiune, ca valorile de o stâncă iniebranabile. Acestă modă de a raționa este cea-ce e mai celebră, mai admirabil în scrierile jurisconsultilor romani. Nici în sentințele judecătorilor, nici în pledoariile cele mai însemnate a celor mai celebri jurisconșulți din timpurile moderne, nici în cărțile de drept unde se examinază deosebitele soluțiuni la deosebite chestiuni controversate, nu s'a dat v-e-o dată cu atâta maestrie, cu atâta osteneală, cu atâta atențiune, cu atâta concisiune, eleganță și logică. în același timp, niște asemenea răspunsuri, ca răspunsurile date de jurisconșulți romani relativă la aceste *quaestiones* puse de clienți.

Răspunsurile, mai cu sêmă ale celebrului Papinian, sunt o operă nemuritoare și inimitabilă în această materie de consultațiuni, și în general în materie de scrieri de drept. Din nenorocire nu le posedăm pe toate. Avem *quaestiones Papiniani*, avem *responsa Papiniani*, avem *quaestiones* și *responsa* a altor jurisconșulți celebri. Pentru *quaestiones Papiniani* și *responsa Papiniani* își a dat osteneală marele Cujas (cel mai mare interpret al dreptului roman, care a trăit la sfârșitul secolului XVI-lea și în cei d'intăi ani ai secolului XVII-lea), ca să strângă din deosibite monumente de drept din Pandecte între altele fragmente din scrierile lui Papiniană, intitulate *Quaestiones Papiniani*, fragmente din scrierile sale intitulate *Responsa Papiniani*, să formese un tot, și acest tot să 'lă commentese. Cele mai frumoșe părți din comentariile lui Cujas sunt relative la aceste *Quaes-*

tiones și *Responsa Papiniani*. Eacă cele trei moduri de a se ocupa ale jurisconsultilor în timpul Republicei. Ce mod, ce specie de ocupațiunii aveau jurisconsultii în timpul Imperiului? Vorba de *Responsa prudentium* este luată de la una din aceste trei feluri de ocupațiuni, ea este luată de la răspunsurile date de jurisconsult, la întrebările puse de împrienați. Eacă într'un mod special sensul acestei vorbe. Într'un mod general, precum în loc să dicii am intrat în casă, dicii am trecut pragul casei, de unde Romanii când treceau peste frontieră diceau că au intrat în patrie, sau precum prin *tignum* care însemnează grindă se înțelege materialul întregii case pentru că se ia partea pentru tot, tot așa Romanii au ajuns ca să aplice această expresiune de *Responsa prudentium*, care nu se aplică de cât la această specie de scrieri ale jurisconsultilor, să o aplice la toate scrierile, nu numai la răspunsurile date clienților, dar și la *quæstiones* proprii dice, cu care tot se mai potrivea, dar chiar și la tractatele *ex professo*, adică la comentariile asupra cutărei sau cutărei legi, asupra scrierilor cutărui sau cutărui jurisconsult, la tractatele sumare de drept cum sunt: *Sentintele lui Paul*, *Instituțiunile lui Gajus*, comentariul lui Gajus asupra legii Julia de adulteriis, comentariul lui Gajus asupra legii Julia și Papia Poppæa relativă la caduce în materie de liberalități testamentare, comentariul lui Paul asupra scrierilor lui Sabinus. Exactă însă această expresiune nu se aplică de cât la răspunsurile date clienților consultantți. Aceste scrieri ale jurisconsultilor, fie ele răspunsuri, fie ele scrieri *ex professo*, generale sau amănunțite, avut-au ele caracterul de sorginți de drept scrisă în acesta a treia perioadă? Da. Ceia ce nu au avut în perioada a doua, au început să aibă în perioada a treia.

Când și cum? — Când? Cestiune controversată. Cum? Cestiune mai controversată.

Când? Nu se p^ote precisa bine. Unii cred de la August, alți de la Tiberiū. E probabil să fie chiar de la August. Care sunt argumentele, pro și contra? Nu avem, nici cei ce susținū că e de la August nici cei ce susținū că e de mai târziu, pentru-că nu avem date precise, nu avem monumente positive din care să tragemū conclusiuni într'un sensū său altul. Un lucru este constant, că de la cei d'ant^oi Impărați au început scrierile jurisconsultilor să devină sorginți de drept privatū scrisū. Acum ce ne pasă că o fi de la August, sau de la Tiberiū, sau de la Claudiū, destul că e mult înainte de Traian. Pucini interpreți sunt care amână până la Hadrian ajungerea scrierilor jurisconsultilor să formese sorginți de drept scrisū. Intre aceștia figur^osă și Domnul Accarias. Să formulăm dar: Mult înainte de Traian, sub ce împărat nu se știe, scrierile jurisconsultilor au începutū să devină o sorginte de drept privat scrisū. Și de ce de drept privat? Pentru-că cine i consulta în regulă generală? Particularii. Pentru-că în materie de drept public, nu le prea venea Impăraților să lase din mână ac^oastă legislație și să nu o restrângă în mâinile lor, pe când în materie de drept privat că opiniunile jurisconsultilor vor forma legi puțin le importa; căci regul^ole aplicabile raporturilor particulare nu prea variază mult de la o legislațiune la alta. De aceea dacă vomū lua legislațiunile private a tuturilor ștatelor, fie că au formă republicană, monarhică constituțională, sau monarhică absolută, variațiunea între elle este mică. Acum alta e cestiunea de a se ști cum ele se aplică. În unele guverne mai liberale se aplică mai bine de cât în altele unde acapararea tuturilor puterilor adesea alteră exacta aplicațiune a legilor. Dar altmintrelea ca text variațiunea este mică între deosebitele legislațiuni private mai cu s^omă sub punctul de vedere al bunurilor. De aceea Impărații Romani au putut f^orte bine, fără să se genese în au-

toritatea lor să lase pe jurisconsultii să formeze instituțiunii de drept privat, mai cu sémă că acești jurisconsulti erau foști consuli, foști pretori, adică ómeni care exercitaseră puterea publică.

Dar cum aceste scrieri aveau caracterul de legi? Tóte scrierile de la Traian de exemplu, tot ceia-ce a scris un jurisconsult de la Traian în colo, sub orice formă, *responsa*, *questiones*, regule, sentenții, instituțiunii, comentarii, asupra unor scrieri sau legi? În timpul vieți sale, sau după mórtea sa, începeau să fie considerate ca legi scrise?

În privința acésta este o discuțiune celebră între două mari romaniști francesi Machelard și Demangeat. Mai cu sémă Machelard invidia pe Demangeat, care trăește încă, pentru că Demangeat avea facilitatea de a se exprima, și la cursul său avea peste uă mie de școlari, pe când Machelard nu era clar, și la cursul său d'abia avea la începutu o sută și rămânea cu câte doi trei până la sfârșitul anului al doilea. Însă nu e mai puțin adevărat că, ca cunoscător de știința dreptului roman, Machelard e superior lui Demangeat. Dar ca folos adus tinerimei care s'a instruit, nici comparație nu există între Demangeat și Machelard. De la Machelard pe care l'am ascultat, nu am putut să înțeleg de cât, după ce am trecut tóte esamenele de drept roman și chiar cellu de doctorat.

Machelard este pentru ómeni învățați, Demangeat e pentru cei care voesc să învețe, cu el de mână poți să mergi ușor în arcele științei dreptului romanu.

Acești doi mari interpreți erau de păreri deosebite în scrierile lor și mai cu sémă asupra acestei cestiuni.

Machelard crede că în timpul Republicei, scrierile jurisconsultilor aveau simplă putere doctrinară. Că tot așa era și sub Imperiū la început. Că, însă sub Imperiū, erau unii jurisconsulti cărora Impăratul le acorda *jus publice respondendi*, că acest *brevet* le da mai mare credit la clienți și la judecători, dar că

scrierile lor, și prin urmare și consultațiunile lor, nu aveau putere de lege, nu se impuneau judecătorilor, și acesta nici în viață nici după morțea lor. Că numai de la Hadrian încolo, scrierile juriconsulților, care obținuseră de la Impărat dreptul de a da consultațiuni, *jus publice respondendi*, aveau putere de lege, însă judecătorul nu era obligat a se supune lor, de cât dacă erau unanime asupra questioni, dacă elle variau, atunci judecătorul era liber să urmeze opiniunea juriconsultului care îi părea mai bună. Demangeat crede că trebuie să distingem *jus publice respondendi* și *jus juris condendi*. Brevetul dat de Impărat juriconsultului de a răspunde în public, de a da consultațiuni, nu acordă nici acestor consultațiuni nici scrierilor sale decât o mai mare autoritate morală, un mai mare credit către clienți și judecători. Dar scrierile juriconsulților câte o dată, sau toate sau unele, erau după morțea lor, în regulă generală după o trecere de timp destul de lungă de la morțea lor, confirmate printr'un rescript imperial. De atunci încolo elle căpătau putere de lege. E adevărat că atunci rescriptul avea putere de lege. Impăratul își asimila operele juriconsultului pe care le confirma. Ca cum le-ar fi copiat în constituțiunea sa. Aceasta era în vigoare înainte de Hadrian. Hadrian vedând că sunt scrieri a mai multor juriconsulți care au putere de lege, și că din aceste scrieri unele variau în soluțiune asupra mai multor questioni, cea ce incurca pe judecători care erau în fața mai multor *scrieri-legi* contradictorii, a decis că pe fitoru, scrierile juriconsulților confirmate nu vor mai avea putere de lege de cât în privința soluțiunilor date în mod identic asupra questiunilor. Opiniunea lui Demangeat mi se pare mai plausibilă. Nu garantăm însă certitudinea ei. Până la descoperirea unor texte mai clare de cât textul lui Pomponiu, care formează legea 2 § 47 D., *De origine juris*, și paragraful 7 din

Comentariul I alu Institutuionilor lui Gaius nu putem şti nimic siguru. Cât pentru paragraful 8 din Cartea I a Institutuionilor lui Justinian, pe elu nu putem pune nici un temeiü, căci comisariü lui Justinian nu meritä credit în privința istoriei institutuionelor juridice. Paragraful 8 al lui Justinian se vede de cât colo că e copiat în privința propozițiunei antea până la vorbele *Nam antiquitus* din paragraful 7 al lui Gaius, iar de aci încolo resumésä o parte din fragmentul sus-menționat al lui Pomponius, nu că il reproduce întocmai, dar îi reproduce oare-cum pe scurt idea. Veđi Demangeat, *Cours élémentaire de droit romain*, prima edițiune, tomü I, pagina 91 și următoarele, E. Machelard, *Observations sur les Responsa prudentium*, publicäte de fiul seü P. Machelard în *Dissertations de droit romain et de droit français par E. Marchelard*. Veđi în aceste *Dissertatiuni*, paginile 645 - 669. Opiniunea lui Machelard este mai în tot urmatä de Accarias, *Précis de droit romain*, a 4-a edițiune, tomü I, paginile 58-61.

Eacă traducerea textelor lui Pomponius, Gaius și Justinian. Pomponius, legea 2 § 47 D. *De origine juris* (I, 2), extrasä din Cartea unicä a Enchiridiulu : „Dupä acestä (Tuberon) cu cea mai mare autoritate aü fost Ateius Capito, care a urmat lectiunile lui Ofilius, și Antistius Labeon care a ascultat lectiele tuturilor (adicä și ale lui Ofilius și ale lui Tuberon și ale lui Aulus Cascelius și ale lui Quintus Mucius) dar care a fost învęțat într'un mod special de Trebatius. Dintre Capiton și Labeon, celü d'ânteuü a fost consul, iar celü d'alü duoilea n'a vroit consulatul ce i s'a oferit de August..... ci s'a ocupat mai mult cu studiile, și a împărțit anul în douę, petrecendü șese luni în Roma cu scolariü lui, iar restul anulu retrassü pentru scrierea operelor sale. De aceia a lăsatü patru sute de volume : Dintre care cele mai multe și astäđi se aflä în mâinele cititorilorü. Aceștia

duoi aũ creat mai înteiũ doue secte, doue scõle deosebite : cãci Ateius Capito persevera în ceia ce învõtase, în vechile doctrine, iar Antistius Labeon din cauza agerimii minții sale și increderei ce avea în geniul sãu, elũ care se ocupase și cu cele-l'alte ramuri ale științei, afarã de dreptũ, introduse mai multe doctrine noi. Luĩ Ateius Capiton îi-a urmat Massurius Sabinus. Luĩ Labeon Nerva : aceștia aũ mai mãrit încã dissensiunile între cele doue secte. Nerva era fõrte amicũ cu Impãratul Tiberiũ. Massurius Sabinus a fãcut parte din ordinea equestrã, și a fost celũ d'antẽiũ care a scrisũ în publicũ, (adicã a datũ consultațiunii înscrișũ publicului care i le cerea), și dupã ce beneficiul de a da consultațiunii scrise publice a fost concedat de Tiberiũ lui Sabinus, a mai fost acordat și altora. Și ca sã știmũ în trecãtũ, înainte de timpurile lui August, dreptul de a rãspunde publicului consultant, (*jus publice respondendi*) nu se conceda de cãtre principi : ci celũ ce avea încredere în știința sa rãspundea consultatorilorũ. Și consultațiunile nu se dau investite cu sigiliul jurisconsultului consultat : ci mai adesea însuși jurisconsultii scriau judecãtorilor, sau dovedeau consultatoriũ cãtre judecãtori ce respunsurĩ le dedeserã jurisconsulti pe care îi consultaserã. Divul Augustũ, a decisũ celũ d'antẽiũ, printr'o Constituțiune, ca jurisconsultii sã dea consultațiunii cu autorisarea lui, pentru ca consultațiunile lorũ sã aibã mai mare autoritate, și din acel moment a început sã fie cerut de la Impãratũ dreptul de a da consultațiunii ca unũ beneficiũ, ca o favõre : și de aceea prea bunul Impãratũ Hadrianũ, fiind cã foștii pretori îi cereau favõrea de a da consultațiunii, le-a rãspuns printr'un rescriptũ, cã acesta nu se cere, ci e obiceiul a se acõrda (cu alte cuvinte nu e destul s'o ceri, ca s'o obții, ci se acordã dacã o meriți, și fãrã s'o ceri), și de aceea cine are

încredere în știința sa, să se ocupe a da consultațiuni, și să se prepare, să se instruească pentru ca să fie demnă a da consultațiuni poporului. *Deci lui Sabinus îi a fost acordat beneficiul de a da consultațiuni poporului de către Tiberiū. Sabinus a intrat la o etate înaintată, când era aproape de cincî-deci de ani, în ordinea equestră: averea sa era mică, elū era susținutū mai mult de auditoriī sēi.* Lui Sabinus îi a urmat Gaius Cassius Longinus, născut din fiica lui Tuberone, care era nepōta lui Servius Sulpicius: și de aceia elū îi dice *strămoșū* lui Servius Sulpicius. Cassius a fost consul împreună cu Quartinus în timpul lui Tiberiū. Dar dintre acești duoī Cassius a avut mai cu sēmă autoritate în cetate, până când Impēratul l'a gonit din cetate: căci a fost expulsat de elū în Sardinia, de unde a fost rechemat în Roma de Vespasianū, după care își a dat peste puțin sfirșitul. Lui Nerva îi a succedat Proculus. În același timpū trăia și juriconsultul Nerva fiul, și unū altū juriconsult cu numele de Longinus tot din ordinea equestră, care în urmă a parvenit și la pretură. Darū autoritatea lui Proculus a fost mai mare. Și parte d'între juriconsulți aū fost numiți *Cassiani*, parte *Proculiani*: a căror origine vine de la Capiton și de la Labeon. Lui Cassius îi a urmat Caelius Sabinus, care a fost cel mai influent în timpurile lui Vespasian: lui Proculus îi a urmat Priscus, care a fost prefēct al Urbei în timpul lui Vespasian: lui Caelius Sabinus îi a urmat Priscus Javolenus, lui Pegasus Celsus, lui Calsus tatăl Celsus fiul și Priscus Neratius, care aū fost amāndouī consuli: Celsus a fost chiar de douē ori consul. Lui Javolenus Priscus îi aū urmat Alburnus Valens, și Tuscianus și Salvius Julianus.“

Gaius, *Institutiumi*, Comm. I. §. 7: „*Responsa prudentium sunt sentențele și opiniunile acellora, cărora-li s'a permissū să fundese dreptul* (să creese

instituțiunii de drept); a cărora sentențe dacă sunt ale tuturilor indenfice (assupra acelliași questiunii), sentențele lor au putere de lege (țină locu de lege); dacă din contră sunt discordante, e permisșu judecătorului să urmesse ce părere va vrea. Și acesta a fost a nume decissu printr'unu rescriptu allu divului Adrian„.

Justinian, Instituțiunii, Cărtea I § 8: „Responsa prudentium sunt sententiae et opiniones acellorum carorum li s'a permisșu să fundese dreptul (G). Căci în vechime se întocmisese să fie bărbați care să interprete dreptul în public, cărora li s'a accordat de către Impărat dreptul de a răspunde, și care se numeau jurisconsulți; a căror sentențe și opiniuni aveau atâta autoritate, în cătu judecătorului nu 'i era permisșu să se depărtese de răspunsul lor, după cum acesta a fost anume decissu prin constituțiunii imperiale (P).“

Dintre jurisconsulți care au înflorit pe la finele Republicei am citat deja pe *Quintus Mucius Scaevola*, care a fost consul în anul 657 împreună cu *Licinius Crassus*, tribunu al poporului și proconsul în Asia în care administrațiunea sa a fost atât de bună în cât Senatul îl propunea ca modelu succesorilor săi, și în cât mai mulți presidenți de provincii imprumutără dispozițiunii din edictul său după cum ne spune *Valerius Maximus*, Cărtea VIII, cap. 16 No. 5. Despre ellu *Ciceron* ne dice că era cel mai onestă dintre cetățeni și cel mai învățat dintre jurisconsulți (*Cicerone* Orațiunea în favorea lui *Roscius*). Ellu era partisanu al lui *Sylla*, și muri sub loviturile sicariloru lui *Marius* care 'lă scösseră din templul Vestei și 'l aruncară în *Tibru*. Lui *Quintus Mucius Scaevola* îi datorimă *Cautio Muciana* și *presumpțiunea muciană*. Am mai citat pe *Caius Aquilius Gallus*, amicū și contimporanū cu *Cicerone*, căruia îi datorimă *exceptiunea doli mali*, *stipulațiunea aqui-*

liană, și formula de instituire sau exheredare a așa numiților *postumă aquiliană*. Ellă nu trebuie confundat cu tribunul plebei care în anul 468 a propus celebrul plebiscit cunoscut sub numele de legea Aquilia. Am mai citat pe *Marcus Tullius*, supranumit și *Cicero*, care s'a ocupat mai mult de eloquență de cât de dreptă, dară allă cărui tractat *De legibus* e foarte utilă jurisconsultului, pe *Servius Sulpicius Rufus*, asemenea amic și contimporan cu Ciceron. Ellă a avut școlari celebri, și avu fericirea de a muri înainte de proscripțiunile triumvirilor Antoniu, Lepidă și Octaviană. Scrierile lui nu ne au parvenit, parte însă din ideile, emise de ellă, au fost reproduse de discipolul său *Alfenus Varus*, din alle cărui scrieri sunt inserate câte-va fragmente în Pandectele lui Justinian.

Tot la finele Republicei putemă cita ca jurisconsultă mai însemnată pe *Alfenus Varus*, școlar allă lui *Servius Sulpicius Rufus*, pe *Ofilus* alt școlar al lui, pe *Trebatius* care muri sub Augustă, care îl consultă în materia codicilelor, pe *Aulus Cascellius*, care desaprobă cu mult curagiū proscripțiunile secundilor triumviră, și refusă consulatul ce 'i offerea August ca să 'lă câștige, pe *Tubero*, pe *Ælius Gallus*, din alle căruia scrieri figurésă fragmente în Pandecte și pe *Granius Flaccus*.

În periôda a treilea trebuie să cităm mai întâi și în prima ordine pe *Ateius Capiton* și pe *Antistius Labeon*, care au trăit și scris sub August și au murit sub Tiberiū, fundatori a două școle de dreptă cu doctrine deosebite în privința multor questionă școlă *Sabiniană*, numită ast-fel de la *Massurius Sabinus*, cellă d'antăiū successoră allă lui *Ateius Capiton* sau *Cassiană* numită ast-fel de la *Gaius Cassius Longinus*, succesorul lui *Sabinus*, și școlă *Proculiană*, numită ast-fel de la *Proculus*, cellă d'allă doilea successoră al lui *Labeon*, căci lui *Labeon* îi a

succedat în primă rândă Nerva, și acestuia Proculus.

Antistius Capiton, de și onestă în viața privată, era lingșitor în viața politică, el adulă pe August, primi de la ellă consulatul, și fu un omă de stată distinsă. Ideile sale erau ideile cele vechi în materie de drept, era rebellă în materie de inovațiunii de drept privat, de și s'a allăturat de noua formă de guvernă. Ellă assimila schimbul cu vëndarea, dândă în materie de schimbă, *permutatio rerum*, totă acțiunile *venditi* și *empti*, forțândă natura schimbului ca să intre în calapodul vechiă allă vëndării. Cele mai însemnate din scrierele sale sunt: *Conjectanea* (conjecture), *Officium senatorium*, *Pontificium jus* și *jus sacrificiorum*. Ellă fu școlarul lui Ofilius. Antistius Labeo din contră era ună spirit progressist, și liberal, rămasse fidelă tradițiuniloră republicane, refusă consulatul ce'i offerisse August, fu innovator în materie de drept privat, așa admise că schimbă nu pôte fi assimilat cu vëndarea, pentru care creă uă acțiune nouă, necunoscută pënë atunci în dreptă, acțiunea *praescriptis verbis*, cômună tutulor *contractelor nenumite*, d'entre care face parte și schimbă.

Ellă se ocupă cu științele fôrte mult, și nu numai cu dreptul, dar și cu cele-l'alte științe lăturalnice, între care filosofia; șese lună ședea pe annă în Roma, când se ocupa cu dare de lecțiunii și de explicațiunii practice școlarilor săi, și șese lună la țerră, unde se ocupa cu scrieri de opere, între care cea mai mare parte de dreptă. Compusse astfel patru sute de volume, d'entre care ne spune Pomponiă, care trăia sub Adrian, și sub Antonină cellă Piă, că cea mai mare parte era în mâna tutulor cellor ce se ocupă de dreptă. Să nu ne speriemă. Ună volumă Romană, compussă de folie de pergamentă, d'abia equivăla cu uă broșură de astăzi. Ellă era eșită dintr'ă vechiă și illustră familiă, era fiul unui jurisconsult care era republican constant și care la

bătălia de la Philippe, muri în rândurile oștirei lui Pompeiū, fidelū causei republicane. Avemū medaliū alle gintei *Antestia* sau *Antistia*. Celle mai însemnate din scrierile lui Labeon sunt *Instaurata* (Probabilia) prescurtate de Paul și *Posteriora* (operele sale postume), prescurtate de Javolenus. Labeon a avut de profesor pe Trebatius. Lui Capiton îi urmă Massurius Sabinus, bărbat eminentamente honestū, independent, contrariū caracterului maestrului său Capiton, săracū, întreținut de școlarii săi. Ellū scrisse multe scrieri celebre, între care *trei cărți de drept civilū*, comentate de jurisconsultul Paulū, din allū cărui commentariū sunt inserate o mulțime de fragmente în Pandecte. Lui Labeon îi succedă Nerva, care contrariū maestrului său era lingușitorul lui Tiberiū. Ellū este autorul asimilării *culpei lata* cu *dolul*. Nerva fu tatăl unui alt jurisconsult cu acelașiū nume și moșul Impăratului Nerva. Lui Nerva, îi succedă Proculus, lui Sabinus Gaius Cassius Longinus, membru alū gintei din care a eșit unul din omoritorii lui Cesar.—Lui Proculus îi succedă Pegasus care fu prefectū allū urbei (*praefectus urbi*) subt Vespasianū. Lui Gaius Cassius Longinus îi succedă *Caelius Sabinus*. Lui Caelius Sabinus Priscus Javolenus din alle cărui scrieri figurează câte-va fragmente în Pandecte. Lui Pegasū îi succedă Celsus tatăl, acestuia Juventius Celsus fiul și Neratius Priscus din ale cărorū scrieri figurează asemenea fragmente în Pandecte. Lui Celsus fiul îi datoramū între altele celebra legē 38 din titlul din Pandecte *De rei vindicatione*, relativū la modularea soluțiunei judecătorului asupra excepțiunei *doli mali* oppusă de constructorul de bună credință possessorū proprietarului solului revendicantū allū locului cu construcțiune cu totū. Lui Priscus Javolenus îi urmă Alburnus Valens Tuscianus și Salvius Julianus, celebrul redactorū al *edictului perpetuū*, din ale

cărui scrieri figurează o mulțime de fragmente în Pandecte.

Dintre toți acești jurisconșulți, cel mai important este Salviu Julian, nu numai din cauza compozițiunei Edictului perpetuu, dar și din cauza Comentarielor sale. Posedăm din Comentariile sale așa numitele *Digesta Salvii Juliani* din care o mare parte de fragmente au servit la compozițiunea Pandectelor. Putem afirma că nici o scriere ală vre-unuia din cei-alți jurisconșulți din care au fost inserate fragmente în Pandecte, n'a contribuit în așa mare parte ca Digestele lui Salviu Julianu.

După Julian, vine Pomponius, care a trăit parte sub Adrian, parte sub Antoninu cellu Piu. Acest jurisconsult este celebru prin mai multe scrieri, între care putem cita: *Liber singularis Enchiridii* (Un fel de manual de drept într'o singură carte) din care este extrasă celebra lege 2, *De origine juris* din Pandecte (Cartea I, titlu 2) atât de utilă pentru istoria dreptului romanu, *Comentariul* său asupra scrierilor lui Sabinus (*Libri Pomponii ad Sabinum*), împărțit în mai bine de trei-zeci cărți, din care sunt extrase mai multe fragmente din Pandecte, între care legile 21, 23, 25 și 27 din titlul *De servitutibus proediorum urbanorum* (Cartea VIII, titlu 2), unu Comentariu împărțit în mai multe cărți asupra scrierilor lui Quintus Mucius Scaevola, din care sunt extrase între altele legile 7 și 29 din titlul *De servitutibus proediorum urbanorum*, legile 14 și 15 din titlul de *servitutibus proediorum rusticorum* (Cartea VII, titlu 3); și celebra lege 51, relativă la celebra presumpțiune muciană din titlul *De donationibus inter virum et uxorem* (Cartea XXIV, titlu 1); scrierea sa intitulată *Libri ex variis lectionibus*, împărțită în mai multe cărți, din care este extrasă între altele legea 18 *De donatibus inter virum et uxorem* și o scriere intitulată *Liber singularis Regularum*

din care între altele este extrasă legea 17 *De servitutibus*, Cartea VIII, titlu 1.

Putemă cita după Pomponiū d'între jurisconsulții a căror scrieri au servit la compozițiunea Pandectelor pe Gaius, pe Venulejus Saturninus, pe Tryphoninus, pe Florentinus, pe Ulpius Marcellus, pe Ælius Marcianus, pe Coecilius Africanus, pe Cervidius Scaevola, pe Æmilius Papinianus, pe Julius Paulus, pe Domitius Ulpianus și pe Herennius Modestinus D'între aceștia cei mai importanți sunt Gaius, Papinian, Paul, Ulpian și Modestinū.

Gaius a trăit sub Antoninū celū Piū și Marcū Aurelū. Elū este unul din jurisconsulții cei mai însemnați. Elū e celebru prin concisiunea stylului său. Scrierea sa cea mai folositore sunt Instituțiunile sale, împărțite în patru Comentarii sau cărți, celebră prin expunerea principiilor acțiunelor legilor celor XII tabule, care a servit în imensă mare parte la redactarea Instituțiunilor lui Justinian, și care este tratatul elementar cel mai complect și cel mai important din cauza expunerii în mod historic a deosebitelor instituțiuni de drept romanū. Aceste Instituțiuni nu ne erau cunoscute până la începutul acestui secol de cât prin fragmentele inserate în *Breviarul lui Alaricū*, compilațiune de care vomă vorbi mai la vale, până ce în anul 1816 s'a descoperit originalul în Verona de către Niebuhr, descifrat în 1817 de Goeschen, Bekker și Bethman Hollweg, care au restituit și umplut mai multe lacune și au făcut și câte-va corecțiuni. Originalul era scrisă pe 125 de foi în 4° de pergament, de câte 2 pagini fie-care fôia, având fie-care pagină 24 linii. Pergamentul fusese rasă și se scrisese pe d'asupra textul operelorū sântului Jeronymū. Cu alte cuvinte pergamentul este unū palimpsestū (de la *παλίψηστος* de la *πάλι* și *ψηστος* din nou rasă, căci *ψάω* însemnă a rade) adică pergament pe care s'a scrisă din nou peste o altă

scriere precedentă rasă). Goeschen a publicat mai multe edițiuni ale acestei scrieri. Cea mai completă a fost publicată în anul 1842 de Lachman. Afară de Instituțiuni, Gaius a scris și o operă mai amănunțită, intitulată *Res quotidianae sive Aurea* (lucruri quotidiene sau Aurea) care în unele părți repeteste ceea ce se găsește în Instituțiuni, în altele dă amănunte ce nu se găsesc în Instituțiuni. În Instituțiunile lui Justinian și în Pandecte sunt inserate mai multe fragmente din această scriere, ea a servit și la compunerea Breviarului lui Alaric. A mai scris Gaius și un Comentarîu asupra legii celor XII Tabule, împărțit în șese cărți (Gaius *ad legem XII Tabularum*, libri VI, din care figurază în Pandecte douăzeci de fragmente) între care legea 1 *De origine juris* (I, 2), un Comentarîu asupra *Edictului provincial*, din care avem o mulțime de fragmente în Pandecte, între altele legea 25 și 27 *De minoribus vigintiquinque annis* (IV, 4), legile 1, 3, 10, 15 și 17 *De inofficioso testamento* (V, 2), un Comentarîu asupra legii *Julia și Papia*, dintre care figură în Pandecte numai câte-va fragmente, între care legea 30 *De ritu nuptiarum* (XXIV, 2), un Comentarîu asupra legii *Glitia* compus de o singură Carte, din care este extrasă legea 4 *De inofficioso testamento* (V, 2), și un Comentarîu asupra obligațiunilor care se contractă *verbis*, din care este extrasă legea 150 *De duobus reis constituendis* (XLV, 2).

Venulejus Saturninus a scris asemenea mai multe opere, din care însă figură puține fragmente în Pandecte. Principala este un Comentarîu asupra stipulațiunilor, împărțit în mai multe cărți din care sunt extrase între altele legea 12 *De duobus reis constituendis* și celebra lege 31 *De novationibus et delegationibus* (XLVI, 2).

Tryphonimus asemenea a scris mai multe opere, d'între care principala sunt *Disputațiunile* împărțite

in mai multe cărți, din care sunt extrase legile 7 și 13 *De legatis praestandis contra tabulas bonorum possessione petita* (XXXV, 5) și legea 69 *De verborum obligationibus* (XLV, 1).

Florentinus a scris și el între altele *Instituțiunile*, tractat elementar împărțit în mai multe cărți, din care între altele este extrasă legea 24 *De pactis dotalibus* (XXIII, 4).

Ulpius Marcellus a scris între altele *Digestele sale* din care este extrasă între altele legea 16 *Commodati vel contra* (XIII, 6), și un *Comentariu* asupra legii Julia și Papia Poppaea, din care este extrasă între altele legea 49 *De ritu nuptiarum* (XXXIII, 2).

Ælius Marcianus a scris mai multe opere între care *Instituțiunile sale* împărțite în mai multe cărți, din care sunt extrase între altele legile 19 și 28 *De ritu nuptiarum*, legea 52 *De adquirenda vel omittenda hereditate* (XXIX, 2), *Digestele sale* împărțite în mai multe cărți din care este extrasă între altele legea 17 *De fundo dotali* (XXIII, 5), *Regulele sale* împărțite asemenea în mai multe cărți din care este extrasă legea 52 *De jure dotium* (XXIII, 3).

Caecilius Africanus, între alte scrieri ne-a lăsat *Questiunile sale*, operă împărțită în mai multe cărți din care avem mai multe fragmente în Pandecte, între altele legea 77 *De judiciis et ubi quisque agere vel conveniri debeat* (V, 1), legea 38 *De condictione indebiti* (XII, 6) și legea 8 *De eo quod certo loco dari oportet* (XIII, 4).

Cervidius Scaevola între alte scrieri ne-a lăsat *Questiunile sale*, operă împărțită în mai multe părți din care s'aun inserat mai multe fragmente în Pandecte, între care legea 18 *De condictione furtiva* (XIII, 1), și legile 4 și 6 *De Senatusconsulto Macedoniano* (XIV, 6), *Respunsurile sale*, operă asemenea împărțită în mai multe cărți, din care avem extrasă în Pandecte legea 26 *De pecunia constituta*

(XIII, 5), *Digestele* sale, operă asemenea împărțită în mai multe cărți, din care avem în Pandecte extrasă între altele legea 43 *De pigneratitia actione vel contra* (XIII, 7).

Æmilius Papinianus, născut în Phenicia, este cel mai însemnat d'între jurisconșulții Romani. Știința sa, stilul său, raționamentul său. sunt egale dacă nu întrece pe ale lui Julian, Gaius, Paul și Ulpian. Caracterul său însă, într'unu timp de decadență morală a Romanilor. este ceva sublim, demn de al lui Socrată, dacă nu mai sublim, căci Socrată a înfruntat mórtea la séptedecei de ani trecuți, pe când Papinianu a înfruntat'o la o etate mult mai mică, în deplinătatea puterilor sale physice. Elu și a murit într'o baie caldă unde i s'a scursu sângele din arterele ce i s'aũ tăiat din ordinul monstrului de Antoninũ Caracalla, care l'a condamnat să móră astfel, fiind că a refusat de a'ĩ redacta o orațiune de scusă pentru Senat, relativă la asasinatul ce comisese asupra fratelui său Geta, respunđend Impératului care îi cerea acésta că este mai ușor a comite crima de cât a o seusa, *facilius est perpetrare crimen quam id excusare*. Lui îi datorimũ celebra maximă care figuréză în legea 15 *De conditionibus Institutionum* (XXVIII, 7): *Quæ facta laedunt pietatem, existimationem, verecundiam nostram, et (ut generaliter dixerim) contra bonos mores fiunt, nec facere nos posse credendum est.*—Faptele care vatămă pietatea, considerațiunea, respectul către noi înșine, și, (ca să mă exprimũ într'unu mod generalũ) attingũ bunele moravuri, nici noi că le putemũ face nu este de cređutũ.

Papinian a procurat numai elũ aprópe a optspredecea parte din materia Pandectelorũ. Reputațiunea lui a fost și este atât de mare în cât la popórele moderne când vrei să șicĩ că un jurisconșult este mare, ilũ comparĩ cu Papinian. Așa s'a numitũ și se

numește până astăzi Cujas, Papinianul francesu, Papinianul modernu. Elu a scrisu mai multe opere, intre care cele mai insemnate sunt *Quæstiones* și *Responsa*, ambele împărțite în mai multe cărți. Din *Quæstiones* s'au extrasu între altele în Pandecte, legea 15 *Si quis cautionibus in iudicio sistendi causa factis non obtemperaverit* (II, 11), legea 17 *De transactionibus* (II, 15), legea 25 *De his qui notantur infamia* (III, 2), legea 48 *De negotiis gestis* (III, 5), legea 10 *Si pars hereditatis petatur* (V, 4). Din *Responsa* s'au extrasu între altele legea 20 *De officio præsidis* (I, 18), legea 43 *De testamento militis* (XXIX, 1) și legile 20 și 21 *De Senatusconsulto Siltiano et Claudiano, quorum testamenta ne aperiantur* (XXIX, 5).

Aceste două opere ale lui Papinianu au procurat lui Cujas ocaziunea de a scri două din cele mai celebre din comentariile sale. Papinianu a mai scrisu și unu *tractat despre Adulteriu*, împărțitu în mai multe cărți, din care este extrasă legea 9 *De Calumniatoribus* (III, 6).

Din scrierile lui Papinianu găsim fragmente și în *Collatio Mosaicarum et Romanarum legum* (Comparațiune între legile Mosaice și cele Romane).

Julius Paulu, născut în Padua, este unul din jurisconsultii cei mai mari. Inferioru, după mine lui Julianu, lui Ulpian, lui Papinianu și lui Gaius, el e superior lui Modestinu, egalu lui Labeon în știință. Clasificarea mea în ordinea caracterelor este: Papinianu întâiu, Labeon al doilea. Cei-l-alți nu au în privința acêsta vre-o importanță deosebită. În privința științei și talentului: Papinianu întâiu, Ulpian al doilea, Julian și Gaius allu treilea, Labeon și Paul allu patrulea, Modestinu allu cincelea. Scrierea cea mai importantă a lui Paulu, și care îi a atrassu cel mai mare renume, sunt cele cincî cărți ale Sentențelor sale, *tractat elementar și succint de dreptu*, analogu

Regulelor lui Ulpian și Instituțiunelor lui Gaius. Această scriere poartă în latinește numirea următoare: *Sententiarum receptarum libri quinque* și este adresată fiului său. Fie-care carte este împărțită în mai multe titluri. Cu tot renumele ce a atrassă această scriere lui Paul, ea este mult inferioară și mult mai puțin folositore și interesantă de cât *Instituțiunile* lui Gaius. Mai înteiū nu tractesă despre tôte materiile dreptului privat. Apoi nu expune Instituțiunile în mod historic. Al treilea are un stil mai greu, mult mai puțin lucidū de cât instituțiunile lui Gaius. După mine sentențele lui Paul sunt departe de a fi opera lui cea mai importantă. Operele salls celle mai importante sunt acelle despre care nu avemū fragmente de cât în Pandecte, între care cea mai importantă după mine este *Commentariul* său asupra Edictului (probabilū asupra edictului lui Salviū Julian), din care avemū extrasse între altele în Pandecte legea 4 *De postulando* (III, 1), 7 *De his qui notantur infamia* (III, 2), legea 20 *De procuratoribus et defensoribus* (III, 3), legea 21 *De negotiis gestis* (III, 5), legea 7 *De calumniatoribus* (III, 6), legea 4 *Quod metus causa gestum sit* (IV, 2), legile 10, 12, 14, 18, 20, 22, 25 și 27 *De dolo malo* (IV, 8) și altele multe extracte din acest comentariū ¹⁾. Mai posedămū fragmente inserate în Pandecte și din scrierea sa intitulată *Quaestiones*, împărțită în mai multe cărți din care între altele este extrassă legea 36 *De negotiis gestis*, precum și din scrierea sa intitulată *Responsa*, împărțită asemenea în mai multe cărți, din care între altele este extrassă legea 21 *De his qui notantur infamia* (III, 2).

Domitius Ulpianus este originarū din Tyrū în Phenicia, după cum singur o spune în legea 1 *De censibus* (XV, 1). Ellū era amicū intimū cu Impăra-

¹⁾ Cujas a făcut Comentariulū lui Paul asupra Edictului onoare de a-lū explica.

tul Alexandru Severu, a fost sufletul guvernului acestui Impăratu în cei d'antëiü anü ai domniei sale. Ellu a scrisu unü tractat elementar intitulatü *Liber singularis Regularum* (carte unică de Regulü de drept) care nu ne-a parvenit în întregul sëu. Fragmentele din scrierile sale inserate în Pandecte constituescü apröpe jumëtate din materia Pandectelorü. În Pandecte gässimü și fragmente din regulele lui Ulpianü. Assemenea din scrierea sa *De censibus*, din care sunt extrasse între altele legile 1, 3 și 4 din titlul cu acelașiü nume. Apoi din *Commentariul sëu assupra Edictului*, din care sunt extrasse uä cätätime imensă de legi, între care legile 1, 3, 6, 9, 10, 12, 13, 15, 17, 19, 20, 23, 26, 31, 33, 36, 38, 40, 42, 43, 45, 46, 59, 60, 63, 65, 66, 67, 68, 69, 71, 73, *De verborum significatione* (L, 16), din tractatul sëu despre *Officiul* consolului, din care sunt extrasse intru altele legile 99 și 100 din acelașiü titlu, din *Commentariul sëu assupra legii Julia și Papia Poppaea* din care sunt extrasse între altele legile 128, 130, 131, 133, 135, 139, 141, 143 și 145 din acelașiü titlu, și din *Commentariul sëu assupra scrierilor lui Massurius Sabinus*, din care sunt extrasse între altele legile 159, 160, 161, 164, 167, 170, 172, 173, 174, 176, 177, 178 și 179 din acelașiü titlu. Figurează assemenea multe fragmente din scrierile lui Ulpianü în *Collatio Mosaicarum et Romanarum legum*.

Herennius Modestinus, ne-a lăssat mai multe scrieri, din care avemü fragmente în *Collatio Mosaicarum et Romanarum legum*, și în mai multe titluri din Pandectë, extrasse din scrierea sa *Responsa*, precum este legea 11 *De inofficioso testamento* (V, 2), și legea 16 *De excusationibus* (XXVII, 1), din scrierea *Differentiae*, precum este legea 32 *De rei vindicatione* (VI, 1), din scrierea sa *Liber singularis De inofficioso testamento*, precum este legea 9 *De inoffi-*

cioso testamento, din scrierea sa *De excusationibus*, precum sunt legile 1, 2, 4, 6, 8, 10, 12, 13, 14 și 15, *De excusationibus*.

Affară din jurisconsultii sus menționați mai putem cita în perioada a treia pe Rutilius Maximus, Saturninus, Taruntenus Paternus, Alburnius Valens, Anthianus, Mauricianus, Tertullianus, Rufinus, Papirius Justus, Menander, Terentius Clemens, Volusius Maecianus, Æmilius Macer, Callistratus și Hermogénianus, din scrierile cărora asemenea s'aũ inserat câte-va fragmente, de la două dintr'ênșii Rutilius Maximus și Saturninus numai câte unul. Hermogénianus este cel mai modernũ jurisconsultũ din acéstã periódã.

Ca sã terminãm perioada a treia, ne-a mai rãmas sã vorbim despre *constituțiunile imperiale*. Impãrați care aũ lãsat la începutul imperiului puterea legislativã sã fie exercitatã de cãtre Senat, la umbra cãruia ei și exercitaũ puterea fãrã nici o responsabilitate, în cei dupã urmã timpĩ aũ început sã se debaraseze și de aceastã umbrã a Senatului și aũ început sã facã ei însuși legi sub numirea de constituțiunii imperiale.

Impãrați, în adevãr, dupã cum am arãtat erau investiți de tóte magistraturile, de care altã datã în timpul Republicei erau investiți deosibiții magistrați care împreunã guvernaũ Republica. Am arãtat cum a procedat August, și cum a procedat August, aũ procedatũ cât-va timp dupã dẽnsul și succesori sãi: a fãcut sã fie investit pe rând cu calitatea de consul, de tribun al plebei, cu calitatea de pretor urbanũ, în virtutea cãreia avea *jus edicendi*, în virtutea cãruia putea sã facã edicte care sã aibã putere de lege. A fost investit cu calitatea de censor în virtutea cãreia calitãți putea sã escludã și sã introducã în Senat pe cine voia și sã aibã un senat compusũ complectamente de membri servili. A fãcut sã i se acorde și calitatea de *pontifex maximus*, în virtutea cãreia el, ca sã dic așa, avea înalta supraveghere a religiunii. A fãcut

să se i acorde și calitatea de augur. In cele după urmă a făcut să i se acorde și calitatea de *imperator*: care în timpul Republicei însemna comandantul oștirii și care în timpul Imperiului a ajuns să însemneze autoritatea supremă, autoritate pe care au conservat-o și succesorii lui August după densusul. Cei-l'alți succesori după August l'au imitat și au făcut să li se acorde deosebitele magistraturei ale poporului roman, nu în tocmai ca August în interval de mai mulți ani, căci August de abia s'a investit cu toate aceste magistraturi, în timp de aproape două-zeci de ani, ci una câte una într'un timp mult mai scurt. Și cu cât împăratul avea predecesori mai mulți înaintea lui, cu atât timpul dintre conferirea acestor magistraturi era mai scurt.

Așa s'a urmat cât-va timp. Cât? nu se știe. Ceia ce se știe este că la avinimentul lui Vespasian, cam după vre-o sută de ani de la înființarea guvernului imperial, avem o lege numită: *lex regia de imperio Vespasiani* în care vedem de-odată acordându-se lui Vespasian, toate magistraturele, care altă dată fuseseră acordate lui August una câte una în timp de aproape două-zeci de ani. Textul acestei *lex regia de imperio Vespasiani* s'a descoperit în secolul al XIV, între anii 1342 și 1353 într'un oraș din Italia numit Latrian. O mare controversă s'a iscat între deosibiții romanisti, între deosibiți interpreți ai dreptului roman, asupra autenticității acestei legi. Sunt mulți care au crezut, între care Hugo și Niebuhr și unii cred și până astăzi că textul acestei legi ar fi apocryph. Ast-fel se dice și despre tablele pe care se găsește săpate legile relative la organizarea și la drepturile locuitorilor municipiilor Malaga și Salpenza din Hispania, a căror locuitori au fost gratificați cu *Jus Latii*.

Mai deună-zi, sunt aproape zece ani de când s'a descoperit în Ossuna o altă tablă. Și autenticitatea acestei table s'a contestat de unii paleografi. Am citit

în special discuțiunea între Laboulaye și Charles Giraud. Charles Giraud împreună cu Savigny și cu imensa mare parte de archeologi, de istorici, se pronunță în favoarea autenticității tablelor de la Salpensa și Malaga. Am citit cu atențiune toate aceste discuțiuni și nu hesită să mă pronunț în favoarea autenticității acestor table, tot așa și pentru tabla din Ossuna, (colonia Iulia Genitiva) din Ispania, și tot așa, împreună cu marele profesor Charles Giraud și asupra tablei găsite în Latran. Mai cu seamă în privința acestei legi *regia de imperio*, după cum spune Ch. Giraud, controversa nu merita atât de multă atențiune. Căci, dacă astăzi, eu toate mijlocele pe care le posedă paleografi, de a reconstitui într'un mod aproape exact stilul arhaic al primelor secole de latinitate, e greu de a falsifica, de a fabrica inscripțiuni vechi, dar în secolul al XIV, când știința arheologică era departe de a fi atât de perfectă ca în ziua de astăzi, în cât să se potă serie cu prescurtările, cu care se făceau inscripțiunile pe table și monumele și cu stilul din acele timpuri, era mai greu de a fabrica o lege întreagă cu styl arhaic.

Textul acestei lege *Regia* ni'lă dă Charles Giraud la pagina 225 a scrierii sale intitulată *Histoire du droit romain*. Eacă'lă cu lacunele ce coprinde, în original și în traducțiune:

Fœdus cum quibus volet facere, ita uti licuit divo Augusto, Tiberio Julio Caesari Augusto, Tiberioque Claudio Caesari Augusto Germanico.

Utique ei Senatum habere, relationem facere remittere, Senatuscon-

Allianță cu cine va vrea să facă așa cum a fost permis divului August, lui Tiberiu Juliū Cesarū August, și lui Tiberiu Claudiū Cesar August Germanicul.

Asemenea să'i fie permis de a avea Senatū, de a face raporturi Se-

sulta per relationem discessionemque facere liceat, ita uti licuit divo Augusto, Tiberio Julio Caesari Augusto, Tiberio Claudio Caesari Augusto Germanico.

Utique cum ex voluntate auctoritateve, jussu mandatuve ejus, præsenteve eo Senatus habebitur, omnium rerum jus perinde habeatur servetur ac si e lege Senatus edictus esset habereturque.

Utique quos magistratum potestatem, imperium, curationemve ejus rei petentes Senatui populoque Romano commendaverit, quibusve sufragationem suam dederit, promiserit, eorum comitiis quibusque extra ordinem ratio habeatur.

natului, de a trãmite a-faceri de resolvat Senatului, de a face Senatus-consulte prin raporturi, sau prin votare în forma *discessiunei*, întocmai precum a fost permis divului Augustu, lui Tiberiu Juliu Cesar August, lui Tiberiu Claudiu Cesar August Germanicul.

Asemenea când Senatul după voința, autoritatea, ordinul său mandatul lui, sau el fiind present va încuviința, relativu la toate, dreptul să fie și să se păstreze întocmai ca cum printr'o propiã a sa lege Senatul va fi dictat și încuviințatũ.

Asemenea să aibã aceeași putere ordinarã sau extraordinarã magistrații cari cerând vre-o putere, vre-unu imperiu, vre-o curațiune a unei afaceri, îi va fi recomandat Senatului și popoului Romanu, sau le va fi dat sau promisũ suffragiu sau în ale lor comiții, ca cum ar fi fost aleși de Senatu și de comiții în formele republicane în timpul Republicei.

Utique ei fines pomerii proferre, promovere cum ex republica censerit esse liceat ita uti licuit Tiberio Claudio Caesari Augusto Germanico.

Utique quae cumque ex usu reipublicae majestate divinarum humanarum publicarum privatarumque rerum esse e censebit, ei agere facere jus potestasque sit ita uti divo Augusto Tiberioque Julio Caesari Augusto Tiberioque Claudio Caesari Augusto Germanico fuit.

Utique quibus legibus plebeive scitis scriptum fuit ne divus Augustus Tiberiusve Julius Caesar Augustus Tiberius que Claudius Caesar Augustus Germanicus tenerentur, is legibus plebisque scitis imperator Caesar Vespasianus solutus sit, quaeque ex quaque lege rogatione divum Augustum Tiberiumve Julium

Asemenea să'î fie permisă, cum va crede mai bine în interesul Statului să înainteze, să mute mai departe hotarele pomeriului (bulevardul din prejurul didurilor care înconjuraă Roma) precum a fost permisă lui Tiberiulă Claudiulă Cesar Augustulă Germaniculă.

Asemenea să aibă dreptul și puterea să lucreze, să facă tôte câte va crede în interesul majestății Statului d'între lucrurile divine și umane, publice și private, întocmai precum a avut dreptul și puterea a face divulă Augustulă și Tiberiulă Juliolă Cesar Augustulă și Tiberiulă Claudiulă Cesar Augustulă Germaniculă.

Asemenea de acele legi și plebiscite de care a fost scris ea să nu fie ținut Divulă August, saulă Tiberiulă Juliolă Cesar Augustulă, saulă Tiberiulă Claudiulă Cesar August Germaniculă, de acele legi și plebiscite să fie delegat și Imperatoarele Cesar Vespasianulă, și tôte cele ce a trebuie și putut face în virtutea oră-cării legi saulă Senatus-

Caesarem Augustum Tiberiumve, Claudium Caesarem Augustum Germanicum facere oportuit, ea omnia imperatori Caesari Vespasiano Augusto facere liceat.

Utique quae ante hanc legem rogatam acta, gesta, decreta, imperata ab imperatore Caesare Vespasiano Augusto jussu mandatuve ejus a quoque sunt, ea perinde justa rataque sint ac si populi plebisve jussu acta essent.

Sanctio.

Siquis hujusce legis ergo adversus leges rogationes plebisve scita Senatusve consulta fecit, fecerit, sive quod eum ex lege rogatione plebisve scito senatusveconsulto facere oportebit non fecerit, hujus legis ergo id ei ne fraudi esto neve quit ob eam rem populo dare debeto neve cui de ea re actio neve judicatio esto, neve quis de ea re apud..... agi sinito.

consultū Divul Augustū, saū Tiberiū Juliū Cesar Augustū, saū Tiberiū Claudiū Cesar Augustū Germanicul, tôte acelea să'î fie permisū a face și Imperatorului Cesar Vespasianū Augustū.

Asemenea tôte câte înaintea propunerii acestei legi aū fost făcute, lucrate, decretate, ordonate de Imperatorele Cesar Vespasianū Augustū, saū după ordinul și mandatul lui de ori-cine altul, tôte acelea să fie legale și puternice întocmai ca cum ar fi fost făcute după ordinul poporului saū al plebeii.

Sanctiune.

Dacă cineva, din cauza acestei legi a făcut saū va fi făcut contra legilor, plebiscitelor, Senatusconsultelor, saū dacă nu va fi făcută ceia ce trebuia să facă în virtutea vre-unei legi, plebiscitū saū Senatusconsultū, din cauza acestei legi, acēsta să nu'î fie spre nici o vătămare, nici să fie răspunđătorū din cauza acēsta către poporū înru ceva, nici să se dea cuiva

pentru acésta contra lui vre-o acțiune sau vre-o persecuțiune, nici să pótă cineva pentru acésta contra lui intenta acțiune înaintea.....

În virtutea acestei legi se acordă lui Vespasianu puterea de a edicta, de a decreta, de a impera, ca consul, ca pretor, ca și cum ar impera un consul, ca și cum ar decreta sau edicta unu pretor, ca și cum ar edicta poporul roman sau plebea, adică comițiile centuriate sau tributare.

Cu alte cuvinte prin acésta lege i se acordă lui Vespasianu de o dată în bloc, suma tuturilor magistraturilor romane în virtutea cărora îi este lui permis să facă totul, ca guvernator, ca pretor, ca consul, ca pontifice, ca comiții centuriate, ca comiții tributare. Ceea ce dovedește esactitatea a ceea ce am spus înaintea, că de la un timp încóce, nu se știe de când, deosebitele magistraturii în loc să se confere prin legi centuriate Împăraților romani, la distanțe mari ca în timpul lui August și la distanțe din ce în ce mai mici după August, a venit un moment în care toate aceste magistraturii au fost acordate prin o singură lege în bloc și acésta era în usă deșă în timpul lui Vespasian, după cum ne dovedește acésta lege celebră, care acordă puteri Împăratului cu toate atribuțiunile în stat, legislative, judecătorești, esecutive. Așa s'a urmat și după dânsul, până când asemenea legi *de imperio* nu au mai fost necesare, ceea ce de sigur numai era necesar în timpul lui Dioclețian. Și chiar acésta *lege regia de imperio*, care la început era votată de comițiile centuriate, a finit prin a fi un simplu Senatusconsult. Iar de la Dioclețian încolo, de sigur. pótă și mai dinainte, nici un asemenea Senatusconsult nu mai fu necesar. Ci Împăratul, prin aceea că cu ajutorul gardei pretorane sau prin alte mijlóce ajunge să puie mâna pe

cârma Statului, prin acésta chiar. de fapt ca și de drept este investitū cu tóte puterile, legislativă, judecătorească și administrativă sau executivă. Și dacă ar fi posibilitate de vre-o îndoială, și dacă a fost, înainte posibilitate de vre o îndoială pentru ca să se conteste autenticitatea *acestei legi de imperio Vespasiani*, îndoiala a dispărut cu desăvârșire de la descoperirea în original a manuscrisului care conține Instituțiunile lui Gaius, acel tractat elementar de drept care se ocupă într'un mod complet de întreaga materie a dreptului roman, care din norocire are puține lacune, în care avem paragraful 5 din Comentariul I, în care Gaius spune în modul cel mai pozitiv că : *Constituțiune imperială este ceea ce Împăratul prin decretul său, prin edictul său, sau prin epistola sa întocmește, și nici o dată nu a fost îndoială, că constituțiunile imperiale (ori care ar forma lor) au putere de lege, de ôre-ce Împăratul primește imperiul printr'o lege.* Cu alte cuvinte din acest imperiū derivă puterea sa legislativă. Așa dar, rămâne constant că încă de mult timpū Împărații, prin decretule, prin epistolele și prin edictele lorū făceau legi propriū șise. O ! că în timpul lui Gaius este așa, și că este așa cel puțin pentru acea formă de constituție care se numește edictū, e mai anevoie de contestat. Ceea ce însă e controversat și contestat e, dacă Împăratul, înainte de Gaius, când făcea constituțiuni imperiale numite *epistole* sau *decrete*, făcea legi propriū șise. Nu că e cine-va care să conteste validitatea decretului său a epistolei. Cestiunea controversată între interpreții dreptului roman este acésta : Dacă acele decrete și epistole au putere generală de lege pentru a se aplica nu numai la speța în cestiune și *la persoanele* despre care vorbește epistola, sau decretul, au putere generală de lege pentru a se aplica la ori-ce alte persoane în viitor în specii identice ?

Mă explicū. Și ca să mă explicū trebuie să spun mai întâiū ce sunt aceste trei feluri de constituțiuni și

care unele p^ortă numele de *epistole* sau *rescripte*, altele p^ortă numirea de *decrete* și altele p^ortă numirea de *edict*e propriu ȕise. Impăratul asumând pe capul său t^ote magistraturele și întręga putere judecătorească și legislativă ca pretor și puterea administrativă propriu ȕisă ca *imperator*, ca consul, ca proconsul și ca cap al tuturilor pretorilor și al tuturilor guvernatorilor de provincii etc., avea dreptul ca pretor de a legifera, tot ca pretor de a distribui dreptatea și ca cap al puterii administrative, de a da instrucțiuni, circulări, cum se ȕice astăzi, la deosebiții funcționari care erau la o distanță ore-care de centru și care nu puteau vorbi gură în gură cu ȕensul ca să i c^oeră deslușiri și explicațiuni verbale, între alți la deosebiții președinți de provincie care erau la câte-va sute de mile distanță de el. Indubitabil, Impăratul, în calitatea sa de capu al puterii judecătorești, avea dreptul de a da deslegări particularilor care l'ar fi consultat în interesele lor. Cine ar fi impeditat pe pretor, — de și nu era ac^osta în rolul său obic^oinuit, — când s'ar fi dus un particular, în loc să se ducă la juriconsult, să se ducă la el și să l'întrebe cum înțelege el o cestiune de drept, nu în calitatea sa de magistrat, ci în calitatea sa de om de legi, cine l'ar fi impeditat să răspundă aceluși particular. În timpul Republicei, particularii se adresa^u obic^oinuit la juriconsulți; și în timpul Imperiului se adresa^u la juriconsulți, căci erau juriconsulți celebri. Dar ce să i faci, când eșia din gura Impăratului, avea mai mare autoritate. Să nu credeți că Impăratul răspundea din capul lui în scris la întrebările ce i se făcea.

Făcea o constituție imperială, pe care o discuta, o elabora, o scria comisiunea sa numită *Consilium principis*, care se compunea de juriconsulți, și el nu făcea de cât să o investescă cu sigilul său. Dar avea mai mare autoritate, când venea din mâna Impăratului un asemenea răspuns, cu t^ote că eșia tot din capul unui Papinian, al unui Paul și al unui Ulpian care constituiau

consiliul în timpul lui Antoninū Caracala, de cât dacă ar fi eşitū direct din pana lui Papinian sau a lui Ulpian sau a lui Paul, fără confirmarea Împăratului. Aşa dar când Împăratul răspundea particularilor, când aceştia îl întrebaū, când da circulări la deosebiţi funcţionari depărtaţi, fie că o făcea *proprio motu*, fie că răspundea la întrebările care i le făceau aceştia, aceste circulări, aceste constituţii purtau numele de epistole sau de rescripte sau de mandate. Epistole, când Împăratul răspundea prin scrisore deosebită celui ce prin scrisore sau prin petiţie îl întreba sau îi cerea ceva. Rescriptū propriū disū sau *subscriptio*, când Împăratul răspundea chiar pe petiţiune în josul ei. Dar Împăratul avea şi calitatea de magistrat propriū dis, pentru a distribui dreptatea ca pretor. În această calitate el judeca sau în apel, sau câte o dată în primă instanţă extra-ordinară, în tribunalul său, presidat câte o dată de delegatul său numit *praefectus proetorio*, câte o dată chiar de el, dacă avea timp, sau dacă persóna merita ca să preside el însuşi, sau dacă Împăratul era dintre aceia care avea amóre de ştiinţa dreptului şi vrea să audă deliberările acestor jurisconsulţi. Probabil că un Traian sau un Adrian, adesea ori presida în persónă acestū consiliū. Împăratul dar, în virtutea calităţii sale de magistrat, de pretor, avea dreptul de a distribui justiţia şi câte odată o distribuia în apel, altă-dată o distribuia evocând procesu în primă şi ultimă instanţă în consiliul său, întocmai precum o distribuia magistratul poporului roman în timpul Republicei, în forma unui decret (*decretum* de la *decernere* a alege, de unde vorba românească a cerne). Decretul dar este hotărârea luată în urma ascultării a două părţi, în urma algeri d'între două păreri deosebite.

Pe când din contră Împăratul, când facea un rescript sau când facea o epistolă, nu o da între două părţi ci unei singure persóne, care îi cerea un lucru sau o

explicare saŭ unui funcŭionar care 'i cerea o desluŭire, nu punea in discuŭiune pĂrerĭ deosebite ci dupĂ capul sĂu saŭ alĂu acelora care il inconjura, hotĂra intr'un fel fĂrĂ contradicŭiune, aci din contrĂ sunt douĂ pĂrerĭ contrĂrii care se discutaŭ inaintea sa ŝi alegea in consiliul sĂu pe aceia care i se pĂrea mai bunĂ, aci hotĂra *discernĂnd, cognoscens decernebat* EcĂ ceia cĂ se numeŝte decretul ImpĂratului. Mai erau ŝi *mandatele* despre care nu vorbeŝte Gaius, cĂci elle erau relative de ordinarĂ la materiile de drept publicĂ. Prin elle impĂratul delega o parte din puterile sale prefectului Urbei, prefectului pretoriului, ŝi mai cu sĂmĂ *legaŭilor* ce trimitea in provinciĭ spre a le governa ŝi administra in numele sĂu. Aceste mandate conŭineĂu instrucŭiuni date acestor funcŭionari.

In fine avemĂ *edictete*. ImpĂratul fĂrĂ sĂ gĂsĂscĂ cĂ s'a aplicat rĂu o constituŭiune a sa, saŭ fĂrĂ sĂ 'l ĩntrebe nimenĭ, nici vr'un funcŭionarĂ, nici vre-un particular, fĂrĂ sĂ fie douĂ pĂrŭi inaintea lui, care sĂ se judece in primĂ saŭ ultimĂ instanŭĂ de consiliu lui, fĂrĂ sĂ se ivĂscĂ nici o dificultate, gĂseŝte de cuviinŭĂ ca sĂ dea o mĂsurĂ afarĂ *ut dicat ex, e*, ca magistrat al poporului roman.

Ce? Il ĩntreba cineva pe pretorul urban, la inceputul magistratureĭ, sale cĂnd *dicebat ex, e*, cĂnd spunea in publicĂ cum are sĂ distribue justiŭia, care sunt soluŭiunile pe care el are sĂ le aplice la deosebitele cestiuni de drept, care se vor presenta in cursul magistratureĭ sale annale? Nu il ĩntreba nimenĭ. Ci de la sine, din capul lui, ne provocat nici de vre-o nedomirire, nici de vre-o ĩntrebare, da afarĂ o serie de formule dupĂ care avea sĂ distribue justiŭia. Pretorul fĂcea acĂsta pentru tĂte cestiunile care presupunea cĂ pĂte sĂ se presinte in timpul magistratureĭ sale. ImpĂratul nu avea nevoie de acĂsta. Pentru cĂ? Pentru cĂ pe de o parte puterea ImpĂratului nu era annalĂ ca a pretorului, ci pe viaŭĂ. Apoi pentru cĂ el era a tot

puternic, nu avea nevoie să se lege pentru viitor ca pretorul. În fine pentru că dreptul ajunsese să fie stabilit mai cu desăvârșire în timpul Imperiului. Împăratul ce făcea? Asupra unui casu special, sau care vedea că nu e bine rezolvat de cele l'alte legi anteriore, asupra unei lacune pe care o găsea în lege și asupra căreia nu se pronunțase legiuitorul, asupra unei cestiuni speciale, dar tot în calitatea sa de magistrat, tot în virtutea puterii lui, *jus edicendi*, edicta, nu ca pretorul odată pentru tot anul, pentru-că Împăratul nu era annal ci pe totă viața. Când i se părea lui că trebuie să se reformeze o lege care nu mai era bună, sau să se împlinescă o lacună care nu era împlinită prin nici o altă lege, atunci făcea o constituțiune care se numea *edict*. Enunța în public, fără să fie provocat de nimeni, asupra unei specii, dând o soluțiune ore-care, nu ca judecător, nu ca capu superior al funcționarilor, nu ca răspuns la o întrebare a unui particular, nu ca aproba sau desaproba o cerere a unui particular, ci ca un legiuitor propriu zisă, în tocmă ca pretorul. Acesta se numește *edictu*.

Ca edictele împăraților să aibă putere de lege, de când dânșii au început să facă edicte, evident că nu pôte să fie cea mai mică indoială, și de aceea nici illustrul Stavigny, nici marele Puchta, nici Wanghe-rov, nici un interpret al dreptului roman din nici o țerră nu a pus nici o dată la indoială că Împărații, de când au început să facă edicte, prin aceste edicte ei făceau legi generale, applicabile tutulor. Nu e cestiunea aci. Cestiunea e pentru epistole, pentru rescripte, și pentru decrețe. Se înțellege de ce pentru acestă este cestiune. Pentru că ce sunt rescriptele? Deslegări date unei persoane asupra unor puncte care ilu incurcă sau deslegări date unui funcționar care l'întreabă. Dar mai cu sémă ce este decretul? O hotărâre dată între două persoane. Apoi dacă e un principiu în materie de drept e acesta al relativității au-

torităței lucrului judecat. Autoritatea lucrului judecat există între părțile care s'aŭ judecat și între moștenitorii lor. Atât ar mai lipsi ca tôte *prostiile judecătorilor să trecă ca maxime universale de drept, destul că, vai de ei, împlicinații sunt legați de hotărârile lor, de multe ori înjuste* De accia se și zice: *res judicata pro veritate habetur inter reos*. S'a admis ca lucru judecat să fie unŭ adevăr între părțile care s'aŭ judecat și aceasta dintr'un alt interes de ordine publică, pentru ca procesele să nu țină secole; căci mai bine să fie o soluțiune strămbă între două persóne și să se liniștească amândouă, de cât să se judece decimii de ani, să'și peardă timpul, să'și peardă sănătatea, să'și peardă banii și la urmă amândouă să sărăcească și totul să intre în mâna altora.

Prin urmare când va ține un proces prea lung timp, cât de drept să fie, și cel care a câștigat a perdut, pentru că a perdut cheltuelile procesului și timpul în care putea să muncească și să câștige mult mai mult de cât valórea procesului.

Sunt țări unde autoritatea lucrului judecat nu rezultă de cât după multiple hotărâri, cum era la noi înainte de Regulamentul organic.

Te judecaî la divanul veliților boeri, te judecaî la divanul domnesc, hotărârea mergea la domn în apel, partea nemulțumită putea apela la al doilea domn și dacă nici acesta nu'î da dreptate, apela la al treilea domn și numai după ce al treilea domn hotăra, atunci se isprăvea totul. Apoi trei domni, când vomŭ pune pentru fie care că a domnitŭ. Dece ani face 30 de ani. Procesul putea dar să dure peste trei-deci de ani fórte ușor și fórte adesea. În urmă a venit Regulamentul organic, care a đisŭ că e destul să hotărască un domn și încă și atunci ținea procesul dece, două-deci de ani fórte adesea.

Astă-đi s'a mai scurtat puțin în aparență. În adevăr mergi la Tribunal, mergi la Curtea de apel, apoi

te p^ote casa. Curtea de Casație și te trimete la Craiova, te mai casază o dată și te trimete la Galați, te mai casază altă dată și te trimete la Iași. Cunoscu un proces a lui Grigore Eliad contra Primăriei de Galați, care a parcurs toate curțile de apel din țară, și dacă se întâmpla ca să țină câte șapte, opt ani înaintea unei curți, putea să moră și el și toți moștenitorii lui și mulți primari din Galați, și să nu se mai isprăvească procesul. Se înțelege dar că între acest inconvenient al perpetuării proceselor și gâlceviile între ómenii, care este lucru foarte periculos, și strâmbătatea hotărârii definitive, a trebuit să se aleagă între două rele unul, și s'a ales că și o hotărâre strâmbă chiar, trebuie să oblige pe cei două litiganți și pe moștenitorii lor. Căci nu ai de cât să te lepezi de moștenire, dacă nu vrei să eii sarcina hotărârei. După aceste explicațiuni se înțelege mai bine cum se p^ote naște cestiunea. Hotărârea care era dată între Ion și Pavel relativ la procesul care exista între d^{en}șii să aibă autoritate de adev^{er}u între ei, așa a voit Impăratul. Dar de ce să dai acestui decret calitatea de regulă generală în speciile analóge, aplicându-l tuturilor cetățenilor romani sau peregrinilor care vor fi să se judece în fiitoru asupra unei specii identice? E prea grav ac^{es}ta. P^ote că și consiliul Impăratului nu și-a dat totă osteneala cum și-ar fi dat-o când ar fi știut că Impăratul voia ca hotărârea să aibă caracter general. De aceea și Savigny, *Systemu de drept roman*, Tomu I, §§ 23 și 24, este de părere că aceste decrete ne fiind de cât niște hotărâri, nu pot să aibă autoritate de cât între părți, afară numai dacă, ȕice Savigny, când Impăratul a dat acest decret, a ȕis: Să știți că pe fiitor tot cum am decis eu trebuie să urmeze judecătoria în speciile identice. Așa p^ote ar fi mai rațional ca să decidem. Dar ce să facem textului lui Gaius care e precis, care ȕice: Nu a fost nici o dată îndoială că ac^{es}ta (adică nu

numai edictele, ci tóte constituțiunile) are putere de lege. Observați că Gaius ȕice: *id, acesta*. Apoi dacá voiti sá raportați pe *id* la ultima parte a frasei, atunci vę isbiți mai ręu de dificultate, cáci atunci se referá la *epistolá*. *Id, acesta*, nu se póte referi de cât la tot, adicá la *quod constituit*. Ca sá'l atribui numai la epistole, nu poti, pentru cá ar fi trebuit jurisconsultul sá ȕicá *quin ea*. Și un jurisconsult ca Gaius nu e obscur, cum sunt obscuri cei moderni care sub pretext de a nu repeta o vorbá, nu o repetá, in loc sá o repete ca sá fie clari. Ca *id* sá se refere la *edictum*, ar fi trebuit cel puțin ca vorba *edictum* sá fi fost pusá la sfirșitü.

Așa dar trebuie sá admitem opiniunea lui Puchta (Cursü asupra *Instituțiunilor lui Justinian*, Tomü I, § 111), pe care o admite și Demangeat, pe care o admitea și marele Pellat, celebrul meu profesor, la cursul ce făcea la facultatea de drept din Paris. cá adicá, tóte constituțiunile imperiale. au avut putere de lege măcar cá aveau in apárență caracterul de relativitate. Și de ce? Nu înțelege óre lectorul cá de fapt, trebuia sá aibá putere de lege. Apoi când ar fi dat un decret Tiberiü sau alt Impárat într'o specie óre-care, cine ar fi îndrásnit într'o specie identică între alte persóne sá i ocoleascá decretul? Judecátoriü il aplicaü și la alte procese din causá de lingușire, dacá nu din causá de fricá. Lingușitoriü sunt in imensá mare parte in societate. Numérul lor e mult mai mare de cât al nelingușitorilor, ast-fel in cât de faptü, susținute de fricá sau de servilism, decretetele s'au făcut consuetudine. Așa in cât tot ce i trásnea Impáratului prin capü, sub formá de rescript, epistolá, sau decret, era urmat orbește de toți. Avem însă constituțiuni imperiale, și acest argument ne a-jută mai mult in darea precedentei soluțiuni, in care se ȕicea: *Acéstá constituție e personalá*. Cu alte cuvinte Impáratul când nu avea de gând ca consti-

tuția să fie generală, trebuia s'o spue: Slugoilor, le dicea elū, vreaū ca constituția să fie personală. In adevēr ce trebuința era să mai spue că constituția e personală dacă prin caracterul ei acéstă constituție ar fi fost personală? Așa în cât nu e cea mai mică indoială (cestiunea e controversată dar în mod serios nu e controversabilă) că tóte decretete, rescriptete și epistolele aū putere generală de lege.

Acum când aū început să aibă acest caracter? Acéstă e o cestiune de historie. Dar că decretul a avut putere de lege, dar că epistolele aū avut putere de lege mult înainte de Gaius, acéstă este sigur. De când? De când le-a plăcut Impăraților acéstă nu o putem ști într'un mod precisū, pentru că nu cunóstem bine tótă historia dreptului roman. Dar iată ce putem conjectura într'un mod aprópe sigur. Ceī dintăiū Impărați, la început când Republica era cestiune de erī, de alaltăeri, când trăiaū încă ómenii care fuseseră învățați sub instituțiunii republicane, când puterea imperială era departe de a fi consolidată când mai rămăsese nepoți sau strănepoți din ai lui Cassius și Brutus, care putea să isbescă în August și Tiberiū, când era un Labeon, căruia Impăratul a voit să i dea consulatul de mai multe ori și el nu l'a primit, în acel timpū nici chiar Senatul nu începuse să facă legi de drept privat și încă lueraū comițiile centuriate, necum rescriptete și decretete să aibă putere de lege. Dar mai târziū, Impărații în loc să strângă comițiile centuriate, aū strâns Senatul și aū făcut legi de drept privat sub formă de senatusconsulte. Ast-fel avem senatusconsultul Claudian, Neronian și altele, tóte în materie de drept privat, făcute de acest corp care era compus din umbrele Impăraților. Evident că în acești timpī Impărații nu aveau încă curagiul de a face rescriptete și decretete cu putere de lege.

Evident că în acéstă periódă decretete, rescriptete și epistolele sunt departe de a avea putere de legi pentru-că Impăratul nu începuse să facă edicte de cât în

materie de drept public; cum era să facă edicte oare să aibă putere de legi în materie de drept privat? Când dar Impăratul a început să facă decerete cari să aibă putere de legi în materie de drept privat? Când s'a mai consolidat, când n'a mai avut trebuință nici de Senat. Pe cându avem senatusconsultele Veleian, Macedonian, Claudian, Neronian, diceți de sigur că nu avem decerete nici rescripte cu caracter general. Senatusconsultul Veleian e din timpul lui Vespasian, așa dar de sigur în timpul lui Vespasian încă nu avem rescripte și decerete care să aibă putere de legi. Când a început deceretele obicinuit să aibă putere de legi? De când se vede în istorie dispărând senatusconsultele în materie de drept privat. Atunci cum a început? Impăratul nu a început să aibă curagiul să dea edicte, ci a dat câte o deslușire. A venit cutare juriconsult și a disu căe ste bună deslușirea, a venit judecătorul cutare și a aplicat'o, unul astă-đi, mâine altul, două, trei președinți de provincie, trei, patru pretori, și obiceiul s'a introdus ca să o aplice mai mult timp și când a trecut două-đeci trei-đeci de ani, a căpătat de fapt putere de lege. Așa s'a urmat sub urmașii lui Vespasian, mai târziu mai mult, mai târziu încă și mai mult, până când a ajuns să se dică: Ceea ce Impăratul decide într'o speță fiind că el decide în cunoștință de cauză înconjurat de cei mai înalți juriconsulți, să fie considerat că are putere de lege. De la Adrian încolo numărul rescriptelor și deceretelor având putere de lege a devenit foarte mare. După Antoninū Caracalla, și mai cu sémă de la Dioclețian încolo, Impărații au aruncat cu desăvârșire masca jos și au început să facă edicte.

PERIOADA A PATRA

În această perioadă începe degenerescența științei dreptului. În perioada II dreptul e sever, inequitabil, inegal. În perioada a doua dreptul este fix, însă încă sever, dar egal pentru toți. Cu cât mergem și ne apropiem de perioada a treia, dreptul se îmblandește, aproape de Cicerone se îmblandește foarte mult, până când la finele Republicei ajunge să fie numai aparență de severitate, el este însă mult imbibat de filosofie, cu toate acestea încă nu a ajuns la apogeu. A trebuit să vie Imperiul pentru ca totă activitatea să se concentreze în studiul și perfecționarea dreptului. În adevăr activitatea, emulațiunea a fugit după câmpul de resbel. Militari de aci înainte numai mergeau să capete glorie pentru țară și numai aveau speranța să intre triumfători în Roma. Arta militară nu mai era pentru capacitățile înalte, pentru că în stare de servitute numai lingșitorul reușește, numai el știe fără merit, și numai prin intrigă și lingșire să ocupe funcțiuni înalte. Eloquența politică dispăruse asemenea: Forul era mut, amorfise tribuna orașionilor. Literatura începe să devină servilă. Horațiu, cu tot geniul său, laudă în mod exagerat pe August, îl compară cu zeii într'unu styl de o lingșire desgustătoare. Assemenea și Virgiliu nu e mai puțin desgus-

tătoru în Bucolice și Georgice prin adulațiunile séle. Rară se găsește în timpul Imperiului câte un istoric exactu, câte un critic severu. D'abia avem câte unu Tacitū.

Prin urmăre nici literatura numai dă ocaziune de ocupațiune spiritelor independente. Și fără independență nu e geniū. Servu nu pôte să fie genial, numai omul liber pôte să fie genial. Ce mai rămânea daru tuturilor inteligenților mari ale acestui popor mare, care se numește poporul Roman, cu ce putea să se ocupe cei independenți? Nu le mai rămăsese de cât știința dreptului. Căci Impărații, prin abila lor astuție, știind că dintre toate ramurile activității omenești, chiar în timpul Republicei, Romanii preferau știința dreptului, pe cele lalte le puseră sub obrocū, iar dreptului nu numai că i-a lăsat ore-care independență, ba încă din contră a recompensat cu mari favoruri pe cei meritoși care s'au ocupat cu această parte a activității omenești.

De aceia la știința dreptului, dându-se tot ce era mai genial în poporul roman, a ajuns în această perioadă de despotism știința dreptului la apogeū.

Unde sunt profesori pe care i-am găsit eu la facultatea de drept din Paris? Ce ore capacitățile au încetat de a mai exista de la 1870? Departe de mine această idee.

Dar economia politică, dar arta oratorică, dar toate cele-lalte ocupațiuni, erau înăbușite în timpul lui Napoleon III, și prin urmăre singura știință, din ordinea științelor morale și politice care putea să fie tractată într'un mod independent și de care se ocupa toate geniile, nu era de cât știința dreptului. Astă-đi dându-se libertate la toate talentele, științele sociale, economia politică, politica, au rupt din domeniu dreptului cel puțin trei din patru părți din capacități, mai cu semă că pe tărâmul dreptului parvii greū, când parvii, parvii definitiv, pe când din contră pe

tărâmul celor l'alte materii, mai cu sémă al oratorii, mai adesea ori nițică frază bine ticluită, recitată cu uă căldură prefăcută, ascunzând un mare neant de idei, te face să parvii cu un mic bagagiū științificū.

De aceia se dă la această materie omenii care au mai mult puterea de a vorbi și prea puțin puterea de a munci nopți întregi. Ast-fel când această parte a științei e incuragiată, partea cea l'altă serioasă, laborioasă este mai puțin ocupată și e mai puțin ocupată fiind-că nu toți cei-ce se ocupă de dansa știu să se ocupe. De aceia capacitățile juridice sunt mai puține, de aceia profesori învățați sunt mai puțini, în periódele de libertate, de cât în periódele de absolutism. În timpul Imperiului roman găsimū cei mai mari jurisconsulți romani, în timpul imperiului francesū găsimū cei mai mari profesori de drept.

Aceasta nu este întâmplător, acesta e un lucru foarte natural, când și dă cine-va osteneala să'l examineze. Darū în celle după urmă, despotismul care minasse totul, a ajuns să mineze și această știință și să o reducă la uă simplă rutină. De aceia cu începutul secolului al IV-lea, adică de la Constantin în colo, intrăm în degenerescenta dreptului.

De aci înainte numai găsim jurisconsulți, de aci înainte chiar constituțiunile imperiale sunt în regulă generală mult mai puțin seriose, mult mai puțin bune de cât în perióda precedentă. Iar cât pentru stilū, găsimū o latinească de cuine în care 'ți pierzi mintea și din care nu poți să te descurci pentru că trebuie să te ostenești ca să citești o frază, plină de epithete și de propozițiuni incidentale.

Mai lesne e ca să înțeleagă cine-va pe Cicerone de cât acel jargonū al Impăraților de la Constantin în colo. Apoi când vine Justinian, trebuie să facă cine-va mare sacrificiū pentru a citi constituțiunile sale.

În perióda a patra avem încă ca sorginte de instituțiuni de drept privat, consuetudinea, până la

óre-care punct, dar și acesta ce să mă creze, căci mă tot era creat.

Cestiunea nu e de a se ști dacă consuetudinea mă crează instituțiunii de drept privat; nimeni nu discută acesta. Cestiunea este de a se ști dacă consuetudinea mă are putere de a distruge legi, precum avea acesta putere destructivă și creatrice în periódă a treia, a doua și întâia. Asupra acestui punct sunt mă multe păreri. După o părere consuetudinea și în această periódă are, nu numai putere de a crea, dar și de a distruge legi. În acest sens se póte invoca legea 32 § 1 care e un text al jurisconsultului Julian, care text se află în titlu de legibus, în Pandecte, cart. I tit. 3.

În acest text, în modul cel mă neîndoiós, Julian spune că desuetudinea are putere de a disolva legi, și legi, fără să distingem de unde derivă, căci Julian nu distinge, fie că sunt legi votate de comiții său constituțiunii său edicte ale magistraților, fie că sunt instituțiunii create de consuetudine. Și unde jurisconsultul nu distinge, nici interpreții nu trebuie să distingă. Și în adevăr iacă ce ȕice Julian. Partea întâia am tradus'o când am arătat puterea consuetudinei în întâia, a doua și a treia periódă. Julian ȕice în această parte întâia: Ce e alt-ceva legea de cât voința poporului și puțin importă că voința poporului se manifestă în comițiile centuriate său prin edictul magistratului însărcinat cu puterea de a legifera său prin acte și fapte adică prin consuetudine. În partea a doua finală, despre care ne ocupăm acum, Julian adaugă: Și de accia s'a admis principiul că legile se abrogă nu numai prin voința legiuitorului (adică a comițiilor) dar și prin consimțimântul tacit al tuturilor, adică prin desuetudine. Că era așa în timpul lui Justinian, nu încape cea mă mică îndoială. Julian o spune. Dar e óre așa și în periódă a patra? Trebuie să decidem

că e așa, de și nu ne-o spune nici un text contemporan cu această perioadă.

Prin faptul chiar că comisarii lui Justinian, în secolul al VI-lea, au făcut să se însere în această compilațiune care are putere de lege. un text a lui Julian fără să corrégă nimic, ei care au corresu ceia ce nu era conformu cu voința Impăratului ca să se mențină în timpul său, din acesta trebuie să conchidemu într'un mod, dacă nu sigur, dar aprópe sigur, că acesta a fost voința și a comisarilor lui Justinian și a lui Justinian. Apoi ca Justinian să fi voit acesta și comisarii lui Justinian să fi făcut acesta, trebuie ca obiceiul în timpul lui să fi fost așa. Căci alt-fel ar fi fost foarte ușor să opréscă paragraful 1 al lui Julian la vorba *quare*, și să ștérgă restul, nu avea de cât să suprimé două rinduri de la sfirșit și pentru acesta nu trebuia multă inteligentă. Este adevărat că găsimu câte odată fragmente din juriconsulți, inserate în Pandecte, care nu sunt în vigore în timpul lui Justinian, căci avem alte texte care spun evidentu contrariul, și care texte din greșelă s'au introdus în Pandecte. Dar acesta nu trebuie să o admitem ca regulă generală, acesta este excepțiunea, pentru-că Justinian prin constituția care ordonă comisarilor ca să facă această compilație spune că toate textele pe care le voru găsi în desacord cu legislația din timpul său, să le scótă, pe acelea care vor avea părți utile să le disece, să ia din elle ce e bun și să eliminesce ce e rău, sau și dacă li se va întâmpla să găsească frase care îi incurcă și pe care nu le potú lega, pentru-că sunt legate prin o frază intermediară, să compuie și din capul lorú o frază *ad hoc*. Și de aceia găsimu într'unele texte la început o latinéscă clasică, la fărșit o asemenea latinéscă clasică și la mijloc o latinéscă de cuine, care e opera comisarilor lui Justinian. Aci, când ar fi fost latinéscă de cuine, am putea să dicem că s'au strecurat vorbe de a le comisarilor lui Justinian. Dar puritatea textului nu póte să fie pusă

la îndoială. Cei care cunosc deosebitele grade ale limbei latine și mai cu seamă a limbei latine juridice, pot să spună că cutare sau cutare text e demn de a eși din mâna lui Julian. Noi nu putem să avem cea mai mică îndoială că vre-o vorbă din acest text ar emana de la comisarii lui Justinian. În favoarea acestei opinii putem invoca și paragraful 11 din Cartea I, titlu 2 din Instituțiunile lui Justinian, care este iarăși clar în sensul că desuetudinea are puterea de a abroga instituțiunile de drept privat create chiar prin legi, prin constituții imperiale sau alte sorginți de drept scris.

Sunt însă interpreți ai dreptului roman care nu admit această opinie. Ei se întemeiază pe legea 2 din condica lui Justinian, Cart. VIII, tit. 53, a căruia rubrică este *quae sit longa consuetudo* (ce trebuie să înțelegem prin lunga consuetudine). Acest text e foarte scurt, el e conceput în modul următor: „*Consuetudinis ususque longaevis non vilis auctoritas est, sed non usque adeo sui valitura momento ut rationem vincat aut legem.*—*Autoritatea consuetudinei și a usului longievis, nu este vilă (de desprețuit) dar nu are în sine atâta valoare, atâta putere, în cât să învingă rațiunea sau legea.*—Interpreții care s'au servit de acest text dicu: Nu vedeți că consuetudinea nu mai poate învinge legea, că nu mai poate învinge nici chiar rațiunea, adică consecvențele trase prin interpretare din lege, că dar autoritatea unei consuetudini nu poate să fie așa de mare în cât să învingă o lege, adică să distrugă sau să abroge o lege. Ce trebuie să înțelegem prin lege? S'ar putea reduce această expresiune la *constituțiunile imperiali*, care în această perioadă purtau numirea specifică de *leges*.

În sensul acesta consuetudinea ar avea puterea de a abroga instituțiile create prin consuetudine, legi centuriate, plebiscite, edicte d'ale magistraților, senatusconsulte, *responsa prudentium*, dar nu mai ar

avea puterea de a abroga instituțiile create prin constituțiunile imperiale.

Legea 2 în questiune este a Impăratului Constantin, este o constituție adresată lui Proculus, președinte de provincie, dată din Constantinopole în anul 319 de la Christos.

Trebue să-i dăm cel puțin acest sens? Nu cred. Și iacă de ce. E lesne de înțeles că nimenea mai bine de cât Justinian și de cât comisarii lui, nu puteau să știe, dacă consuetudinea în timpul său mai putea disolva constituțiunile imperiale. Ei știau mai bine de cât noi toți. Ei bine! Dacă ar fi știut el că consuetudinea numai disolvă constituțiunile imperiale, nu ar fi lăsat pe comisarii lui să insereze paragraful 1 al legii 32 a lui Julian în Pandecte. Chiar dacă Justinian nu știa mult drept, comisarii lui însă știau care e valoarea consuetudinii. Acești comisari erau șei-spre-dece la număr, dintre care două relativ erudiți, unul Teofil și altul Tribonian. Să interpretăm pe de altă parte cum fac unii interpreți ai dreptului roman, să dicem că acest text a fost interpolat, iar nu se poate. Am arătat puritatea textului, care nu permite cea mai mică bănuială de interpolare. Am arătat cum această interpolare era foarte ușoră de făcut, că nu aveau comisarii lui Justinian de cât să ștergă fraza din urmă. De aceea e probabil că din erorile comisarii care au redactat *Condicta*, au inserat constituțiunea lui Constantin. Că Constantin a voit ca cel puțin constituțiunile imperiale, dacă nu toate sorgintele de drept scrisă, să nu mai potă fi abrogate prin desuetudine, nu e îndoială. Dar voința lui Justinian a fost să revină la recunoșterea tradițiunei romane, exprimată prin legea 32 § 1 D. *De legibus*, și adevărata tradițiune e expusă în textul lui Julian. De și comisarii lui Justinian au inserat într-o altă compilațiune un alt text, dar dintre două texte contrarii, pe cel conform geniului poporului roman tre-

bue să'l admitem. Sunt unii însă care cred că se poate împăca această constituțiune cu textul lui Julian și această interpretare conciliatorie este aceea pe care o dă d-nu Demangeat, după Savigny, care și el a urmat pe Doneau.

Sunt două feluri de consuetudini, și sunt două feluri de desuetudini, dicu acești din urmă interpreți, sunt două feluri de instituțiuni, căci sunt instituțiuni generale care se aplică la întreg poporul, și sunt instituțiuni particulare, care se aplică numai la o parte din popor. Vreți pentru Franța, vreți pentru Germania, vreți pentru Anglia: În Germania e un drept general care există aplicabil la tot ce e German de la *Vistula și până la Dunăre*, care se numește *drept comun german*, și pe urmă sunt drepturi speciale, particulare unuia sau mai multor state germane. Așa de exemplu Prusia are dreptul său civil special; are principiile de drept civil general german și are și drept privat special. Tot așa pentru Bavaria, pentru Württemberg. Astăzi aceste drepturi speciale tind să dispară din ce în ce, și încă era de mult organizată o comisiune, ca să facă un drept comun german universal, fără excepțiune, pentru totă Germania, cum au făcut redactorii condici Napoleon pentru Franța, de la 1800 și până la 1804. Dar până acuma acest proiect nu s'a putut realiza, în cât avem un drept civil al Austrii, altul al Prusii ect., pe lângă un drept comun german. În Anglia e tot așa. E mai întîiu ceia ce se numește *commun law*, legea comună, aceia care cuprinde principiile generale ale dreptului civil din totă Anglia, și sunt pe urmă drepturi speciale și mai multe de cât în Germania. Avem dreptul special al Irlandei, al Scoției, al Angliei propriu zise, al ducatului de Wales, al ducatului de Cornwallles și așa mai încolo.

Tot asemenea era și la Romani, dar ceva mai puțin accentuat. Câte provincii aveau Romanii? În aceste provincii puteau să fie usuri locale și cu usurile lo-

cale se servese unii interpreți ca să explice servituțile *altius tollendi* și *stillicidi vel fluminis non recipiendi*. Așa dar avem usuri locale și usuri generale. Ună usă locală, provincială, de exemplu, care să arate până la ce înălțime trebuie să se facă casele, ună usă locală, cum trebuie să fie făcute strășinele, un alt usă local, cum trebuie să fie făcute ținlăoale pe care curge apa.

Aceste usuri locale, aceste consuetudini locale au oare care putere de lege, pot desființa usuri locale, iar nu principii generale de drept, create mai cu seamă prin constituțiunile imperiale. Eacă în ce sensă esplică D-nu Demangeat acest text. Acest text nu a voit să dică altceva de cât că consuetudinea, când e locală, nu are putere de a desființa o instituțiune generală, și mai cu seamă dacă e înființată printr'o constituție imperială.

Mie nu mi place nici această interpretare. E adevărat ce spune Demangeat, dar e o naivitate a o spune. E o naivitate a spune că într'o localitate oare-care se pôte ca să se formese ună usă care să deroge la usul general. Cum, într'o localitate oare-care să nu se pôtă forma ună usă care să deroge pentru acea localitate la usul general, sau la o regulă generală? Acésta nu se pôte, nu e rațional. Acum că un usă local nu pôte deroga lă o regulă generală pentru restul Imperiului, acésta este adevărat, dar acésta nu avea trebuință să fie spus, a o spune e o naivitate. După mine sunt convins că consuetudinea are aceiași putere în timpul lui Justinian, în periôda a patra, ca și în periôda a treia, ca și în periôda a doua, ca și în periôda întâia, că are aceiași putere la începutul periôdei a patra, ca și la sfârșitul ei, ca și la mijlocul ei. Acésta resultă mai cu seamă din voința lui Justinian de a face să se însere textul lui Julian, constituția lui Constantin este o prostie, și o altă prostie au commissă comisarii redactori ai condiceii, mai cu seamă acei care au lucrărat și la Pandecte, când au inserat acésta con-

stituție, care sunt sigur că nu a existat și nu a ținut de cât a ținut domnia lui Constantin. În adevăr a admite opiniunea lui Demangeat, este a da un sens special, ingenios, subtil vorbeii consuetudine, adică a dice aci nu e vorba de consuetudine generală, ci de consuetudine locală, și textul lui Julian nu vorbește de consuetudinii locale, precum nici constituția lui Constantin. Și apoi, cum am dis mai sus, pentru ce legea generală nu ar putea să fie desființată într'o localitate prin o consuetudine specială? Pentru-ce o lege specială nu ar putea să introducă o modifi cațiune la o lege generală? De exemplu când ai admite un usă special într'un oraș, care să dică că toate strașinele să fie inclinate. Acésta nu e o dispozițiune specială care derógă la legea generală și după care fie-care clădește cum 'i place, cu condițiune ca casa să nu amenințe să se dărâme și dărâmându-se să cadă pe vecinii? Nu e o restricțiune în contra legii generale?

Constituțiunile imperiale în acéstă periódă sunt încă sorginți de instituțiuni de drept privat roman. În acéstă periódă, care începe cu Constantin și merge până la mórtea lui Justinian, avem o mulțime de constituțiuni. Așa dar în acéstă periódă ceia-ce lucréză ca sorginți de instituțiuni de drept privat sunt: Consuetudinea pentru a crea și mina legile și constituțiunile imperiale. Nu mai avem *responsa prudentium*, nu mai avem edicte ale magistraților, nu mai avem senatusconsulte, evident că de mult nu mai avem nici plebiscite, nici legi centuriate sau curiate. Am putea să dicem că am terminat cu periódă a patra. Dar nu am terminat; căci dacă acéstă periódă e aprópe sécă ca putere creatrice, însă ea are importanța sub alt punct de vedere. Știința dreptului devenise fórte dificilă de înțeles. Numărul monumentelor în care se căuta soluțiunile cestiunilor juridice, devenise imensă de mare, și felurile acestor monumente juridice fórte

numeróse. In adevărú să ne gândim la edictul perpetuú al lui Salviú Julian, la tóte scrierile juriconsulților, care căpătaseră putere de lege după mórtea lor, să lăsăm legile centuriate, plebiscitele, senatusconsultele, care fuseseră interpretate în scrierile juriconsulților, să ne gândim la tóte constituțiunile imperiale, care se promulgaseră de la August încelo. Să apreciam nomolul de monumente ce trebuiau să consulte magistrați. Să ne gândimú la bieții magistrați care din ce în ce devin mai inculți, pentru că Statul Roman degenerase din ce în ce mai mult, și când degenerază Statul, degenerază cu tóte instituțiunile sale, cu toți ómeni săi de tóte specialitățile. Cum era să aplice ei la o speță órecare principiile de drept, cum era să găsescă acele principii, în ce să le caute? In Gaius, în Modestin, în Hermogenian, ale căror scrieri tóte căpătaseră putere de lege după mórtea lor? In edictul imensú al lui Julian? In miile de constituțiuni edictate din timpul lui August? Era cum să devie cineva nebun. Unú om cu cap, și încă 'i era dificil, mărindu-se numărul documentelor, să facă acésta. Cu un secol mai înainte magistrați de talia lui Papinian ar fi putut fórte lesne să iasă din acéstă incurcătură. Dar magistrații medieri din períoda a patra cum erau să judece când de la un timp în colo mai cu sémă erau judecători și de drept și de fapt? Cu alte cuvinte când s'aú mai prostit judecători, li s'aú mărít atribuțiunile. Când erau judecători mai deștepți și când se gáseau magistrați care să știe dreptul, aceștia rezolva cestiunea numai în drept, judecătorul, care era nițel ignorant, judeca numai în fapt. Iar când judecătorul a scăzut în capacitate, i s'a dat însărcinare mai mare.

Situațiunea lor era dar fórte grea, și de aceia a trebuit să li se dumice știința, ca celor fără dinți de mâncarea, ca să o pótă mistui, și atunci a început să li se facă compilațiuni. Eacă de exemplu, Gaius avea

putere de lege, Paul și Ulpian asemenea aveaŭ putere de lege, Papinian iarăși avea putere de lege, Modestin asemenea. Înainte de ei Julian căpătase asemenea putere de lege. Să presupunem că, asupra unui punct, Gaius și Ulpian erau de o părere, Paul, Modestin etc., de altă părere, ce era să facă judecătorul? De aceia a trebuit să vie o lege care să simplifice sarcina judecătorului. Și s'a ȃis: Când toți jurisconșulții sunt de acord asupra unei spete care ți se presintă în calitate de judecător, atunci admite opiniunea lor. Dacă însă sunt de păreri contrarii, urmésă părerea celor mai mulți. Dacă numărul jurisconșulților este același pentru o părere, și pentru părerea contrariă dacă Papinian este pronunțat, urmésă părerea grupului lui Papinian, iar dacă Papinian nu s'a pronunțat, ești liber să urmési părerea unuia din cele două grupuri. Acesta a fost decissă în anul 426 printr'o constituțiune a Impăraților Theodosiŭ II și Valentinian III. Deja cu unŭ secol înainte, în anul 321, Constantin, pentru a facilita misiunea judecătorilor, ridicase puterea de lege nótelorŭ ce scriseseră Paul și Ulpian asupra unora din scrierile lui Papinian. Constituțiunea lui Constantin figureasă în condica Theodosiană, ea formésă legea 1 C. Th. *De responsis prudentium* (I. 4). Constituțiunea lui Theodosiŭ II și Valentinian III figurésă asemenea în Condica Theodosiană, ea formésă legea 3 C. Theod. *Dé responsis prudentium*. În privința constituțiunelor imperiale, încă din perióda precedentă, de pe la finele ei, vedemŭ alcătuindu-se două compilațiuni, ambele cu caracter neoficial, elaborate de particulari. Cea d'antéiŭ este aceia care se numește *Codex Gregorianus*, lucrată de un jurisconșult anume *Gregorius*, care conține constituțiunile lui Diocletianŭ și a Impăraților precedenți între care una a lui Septimŭ Severu din anul 196. Hugo crede chiar că condica gregoriană conținea constituțiunii d'ale Impăraților anteriori, și chiar d'ale lui Adrian. Dar acesta nu se știe în mod pozitivŭ, căci pe cea mai mare

parte din aceste constituțiuni nu le posedăm. D'abea posedăm din acest codice șapte-deci de constituțiuni. Acest codice e probabil făcut în timpul domniei lui Diocletian. Diocletian a fost un mare organizator. Dacă acest Împărat ar fi trăit cu un secol mai înainte, ar fi întărit Imperiul Roman, pentru-că dintre toți împărați Romani, afară de Traian, Adrian Antonin cel Piu și Marcu Aureliu, e cel mai mare împărat. Nenorocire însă că atunci când a venit la tron, a găsit un corp bolnav, căruia a putut să i prelungească viața, ca medici habili bolnavilor, fără însă să pôtă să i dea viață lungă. Edițiunea cea mai bună a Codicei Gregoriană este aceia dată de Haenel în 1892. Dar să nu credem că constituțiunile sunt tôte întregi. Așa de exemplu din cartea I lipsesc nouă titluri și ea începe cu titlu 10, care se ocupă : *Despre convențiuni sau pacte*. Titlu 11 care vine imediat și care a scăpat, pörtă drept rubrică *Despre transacțiuni*, se ocupă de o specie de convențiuni care au de scop de a stinge procesul și care se numesc transacțiuni; apoi vine titlu 12 *Despre modurile de a se presenta și reclama în justiție*. Atât avem din Cartea I. În Cartea II, cel d'ânteu titlu ce posedăm, al câtelea o fi fost nu se știe, pörtă drept rubrică : *Despre actele care sunt pătate de violență*. Titlu următor, care nu se știe al câtelea este, are rubrica *Despre actele pătate de dol*. Titlu care vine după acesta *Despre abstențiunea de la creditate a unui minor*. Un altu titlu : *Despre testamentele inoficiose*, adică acelea care nu țin socoteală de sentimentul pietății. Și așa mai încolo.

Puțin după acesta, un alt juriconsult, iar unu particular, nu cu caracter oficial, a făcut o altă compilațiune. Acesta este Hermogenian. Avem un juriconsult cu acest nume care nu e din cei însemnați, dar nici din cei proști în perioda a III, din ale căruia scrieri avem fragmente înserate în Pandecte.

Nu se știe dacă e tot acesta care a făcut această compilațiune; probabil că nu. În această compilațiune, cea mai mare parte din constituțiuni inserate sunt tot de ale lui Dioclețian. Avem însă unele mai recente de cât cele din urmă inserate în Condica Gregoriană. Cea mai veche Constituțiune inserată în Condica Hermogeniană pare a fi din anul 291. Din nenorocire din colecțiunea Hermogeniană posedăm mult mai puține constituțiuni, căci nu ne-a rămas de cât numai trei-deci și opt. Tot celebrul jurisconsult german Haenel în 1842 ne-a dat edițiunea cea mai bună. Din constituțiuni, din unele nu ne-au parvenit de cât câte-va vorbe. Așa iată o constituție: *Să nu potă colonul nici servul să-și vîndă peculiul său și cel ce l va cumpăra să fie considerat că a cumpărat un lucru de furat și să fie ținut de acțiunea furti.*

După aceste două colecțiuni, care sunt particulare, vine o altă colecțiune care e oficială și care e făcută după ordinul Impăraților Teodosiu II, supranumit *Cel Mare*, unul din cei mai buni Impărați ai Romanilor, și Valentinian III. Acești doi Impărați au însărcinat în anul 405 o comisiune de opt persoane ca să facă o adunare de constituțiuni, începând de la Impăratul Constantin și până la Teodosiu II și Valentinian III inclusiv, până în momentul în care această comisiune va termina această compilațiune. Această comisiune se vede că nu s'a ocupat cu misiunea ce i-a fost dată. Căci în anul 435 se vede însărcinată o altă comisiune compusă de șase-spre-dece membri cu aceiași misiune. Această comisiune și-a terminat lucrarea în trei ani și compilațiunea a fost promulgată în Februarie 438.

Condica Theodosiană este împărțită în XVI cărți. Această compilațiune este de o mare importanță pentru că găsim câte-va constituțiuni care nu sunt atât de alterate ca în compilațiunea lui Justinian unde asemenea figurează, dar unde sunt imposibil de recu-

noscut, atât sunt de îndrăsneț alterate. Ne putem convinge despre acesta prin Fragmentele Vaticane, colecțiune de fragmente originale, descoperite în anul 1823 de starișul Mai în biblioteca din Vatican. În aceste fragmente Vaticane se găsesc textele a câtor-va constituțiuni, care figurésă și în Condica Theodosiană și în Condica Justiniană și se pôte vedea cât de puțin e alterat textul din Condica Theodosiană și cât de mult textul din Condica lui Justinian. Din cele șase-spre-zece cărți ale Condiceî Theodosiane numai a doua, a treia și a pătra se ocupaū de dreptul cível, și din nenorocire ele sunt acelea care s'aū perdut împreună cu cartea I și a V-a. Până la începutul acestui secol nu se poseda nimic din aceste cinci cărți. Peyron însă în anul 1817 și Clossius în anul 1820 aū descoperit douē manuscrise originale, care conținū o parte numai din constituțiunile ce aceste cărți coprindeau. Wenck a publicat în anul 1825 în Lipsca cea d'ântetiu edițiune a acestor cinci cărți. Dutillet în secolul XVI publicase deja după un manuscris original cărțile IX, X, XI, XII, XIII, XIV, XV și XVI. Iar Cujas în acelaș secol, cărțile VI, VII și VIII, după un alt manuscrisū original descoperit de elū.

Edițiunea cea mai completă a Condiceî Theodosian, este aceia din 1842 a lui Gustav Haenel, în care se coprinde și Condica Gregoriană și Condica Hermogeniană, și Haenel în anul 1844 a publicat și constituțiunile Impăraților posteriori Martianū (Orient), Majorian, Severū și Anthemius (Occident).

Am văzut cum misiunea judecătorilor devenise foarte grea la începutul celei de a patra periódă și cum spre a o înlesni s'aū făcut diferite lucrări. Cea dintăi în ordinea historică este constituția lui Constantin din anul 321, care suprimă păterea legală a notelor lui Ulpian și lui Paul asupra scrierilor lui Papinian. Jurisconsultul Paul și jurisconsultul Ulpian contimporanī cu jurisconsultul Papinian, între alte scrieri pe care le

compuseseră ei, făcuseră și ôre-care note, observări critice asupra scrierilor lui Papinian, mai cu sémă asupra acelor scrieri însemnate care se numesc *Responsa Papiniani*, în care și Paul și Ulpian criticau asupra unor puncte scrierile lui Papinian. Așa în cât fiind-că Ulpian deja avea puterea de legiuitor în scrierile sale, căci fusese consacrate după mórtea lui, fiind-că Paul asemenea căpătase acéstă putere, fiind-că Papinian căpătase aceiași putere, care dintre păreri trebuia să fie admise? A lui Paul și Ulpian care criticau pe Papinian? Sau ale lui Papinian ale cărui scrieri fuseseră investite cu putere de lege? Pentru ca să se simplifice lucrul, s'a găsit de cuviință de împăratul Constantin că e mai bine să se mențină puterea de lege scrierilor lui Papinian în integritatea lor, să se mențină puterea de lege scrierilor lui Paul și Ulpian, însă să se suprimé acéstă putere acelor scrieri a lui Paul și Ulpian care pórtă drept rubrică: *Note asupra scrierilor lui Papinian*. Așa dar prin acéstă constituțiune s'a suprimat validitatea legală a notelor lui Paul și Ulpian asupra scrierilor lui Papinian. În a doua ordine vine légea citațiunilor despre care am vorbit, și care este a Impăraților Teodosiú II și Valentinian III din anul 426 și al cărui object l'am indicat deja.

Constituțiunea lui Constantin ca și constituțiunea Impăraților Teodosiú II și Valentinian III nu se găsește în colecțiunea lui Justinian, dar se găsește în compilațiunea numită condica Teodosiană a cărei importanță am văzut-o deja.

Constituțiunea din anul 321, relativă la notele lui Paul și Ulpian, asupra scrierilor lui Papinian, a împăratului Constantin, figuréază în condica Teodosiană sub legea I în cartea I titl. 4, intitulată „*De responsis prudentium*“; iar constituția din anul 426 a Impăraților Teodosiú II și Valentinian III, care se numește *legea citațiunelor*, forméază în condica Teo-

dosiană legea 3 a aceluiaș tit. 4 a cărți I. Prin această lege a citațiunilor, căria Germani cei d'antăi îi-au dat această numire și pe urmă a numit'o și Francezii *la loi des citations*, să decide că numai are putere de lege pe viitor dintre toți jurisconsulți de cât numai cinci. A revenit de la această eróre în urmă Justinian. Impărații Teodosiū II și Valentinian al III au ridicat puterea de lege tutulor celor-l'alți jurisconsulți afară Gaius, Ulpian, Papinian, Modestin și Paul, minus notele lui Paul și Ulpian asupra scrierilor lui Papinian a căror autoritate e suprimată de Constantin și care supresiune s'a mantinut. Dacă acești cinci jurisconsulți sunt de acord, atunci judecătorul va urma opiniunea cător cinci; dacă sunt mai puțin, însă toți sunt de aceeași părere, va urma părerea tutulor care slujește ca putere de lege; dacă sunt în desacord, va urma părerea majorității; dacă sunt în număr egal într'o parte și în alta, atunci are libertatea să alégă părerea pe care o va găsi el mai bună. Am dis că această suprimare de texte legislative nu era suficientă. Bine înțeles că constituțiunile imperiale rămăseseră tot cu valórea lor anterioară, și de aceea s'a întreprins alte lucrări, dintre care doué ne oficiale, a lui Gregoriū și a lui Hermogenian, iar una oficială care se numește condica Teodosiană, despre care am vorbit deja și relativ la care nu mai avem să adăogăm nimic.

De la Teodosiū II și Valentinian III, care sunt ordonatorii condicii Teodosiane, nu s'a mai făcut nimic. După Teodosiu II și Valentinian al III au mai urmat mai mulți împărați în Orient ¹⁾, între care predecesorul lui Justinian, unchiul său Justin, care la începutul anului 527 la 1 Aprilie își a asociat la Imperiū pe nepotul său Justinian. Această asociațiune la Imperiū este un obiceiū vechiū în Imperiul Roman.

¹⁾ Imperiū de Orient a durat până la anul 1453, când a căzut Constantinopolea sub Turci, iar cel de Occident căduse sub Ostrogoți, încă din anul 476.

Impărații aveau obiceiul de a-și asocia la Imperiu încă din viață pe acela care voia să 'l lase succesorul după moartea sa, pentru ca să facă practică de guvernământ.

În adevărul Imperiul a trecut dintr-o mână în alta, nu cu dreptul de ereditate ci cu un fel de drept de adopțiune, a Împăratului succesor de către Împăratul care era în ființă la guvernământ. Asemenea exemple găsim multe în istoria Imperiului roman.

Nu a stat mult Justin cu Justinian asociat la Imperiul pe tron; căci peste câte-va luni în luna lui August el a murit. Și de atunci încolo Justinianul domni singur.

El a domnit de la anul 527 până la anul 565. În anul 565 a murit acest Împărat celebru prin codificările pe care le-a făcut. Acest împărat purta în limba sa illiriană, căci el era de origine Illiriană (¹), adică slavă, numele de *Uprauda*.

Acest împărat e descris în deosebite moduri. Istoricul Procopiul, care 'lă lingusea în timpul vieții sale, după moartea sa i-a scris biografia în care îl face nici mai mult nici mai puțin de cât dracul împelitat, cel mai mare demon. Alți istorici îl laudă până la ceruri. Ceia ce este de crezut e ceva de mijloc; căci așa sunt lingșitorii și detractorii, mergând până la excesul. Ceia ce e constant, e că era avar, și, ca în regulă generală toți avarii, și hrăpitorul de bani. În adevărul plăcându-și banii peste măsură, ajungând de dragostea lor ca să ți-i procure în ori-ce mod. *Lavarice n'est pas le moindre vice de l'avare* cum ține proverbul francesul.

Nu numai el, dar și prea iubitul său *vir egregius et excelsus* Tribonianus, cum îl numește Justinianul

(¹) Illiriani sunt de origine slavă. Se pretinde că Illiriani ar fi fost Pelasgi ca și Tracii, dar opiniunea cea mai sigură e că în imensă mare parte fondul acestui popor era slav. Cum vedem Slavii erau încă din timpurile vechi în Europa. Sunt cei după urmă veniți din ramura Indo-Europeană.

în constituțiunile sale, erau niște pungași de prima ordine și multe din constituțiile făcute de Tribonian și consacrate cu numele de Justiniană, nu erau de cât rezultatul rapacității. Acum ne putem închipui cum un asemenea împărat, trebuie să fi vândut funcțiunile. Acesta e un adevăr. Un alt adevăr în favoarea lui e că era un om relativă cultă față cu oamenii din timpul lui, era un om distins, un om inteligent, un om care de și îi plăcea mult paralele, îi plăcea să facă și mult bine Statului, și a avut și norocirea să fie înconjurat de ómenii cu óre-care vađa; căci altmintrelea nici nu ar fi putut să facă totul, or cât de capabil ar fi fost. Dar acesta e avantajul când ómenii însemnați sunt în capul Statului, că ciupercile stău afund și ómenii capabili sunt aleși și însărcinați cu administrarea intereselor Statului. Când în capul Statului se găsește mediocrități, tóte ciupercile tronéză și ómenii de válóre stău retrași. Așa se explică cum în timpul lui Napoleon I aú eșit atâtea generali și în timpul lui Frideric cel Mare aú eșit atâtea ómenii de știință, cum în timpul lui August aú eșit atâtea capacități, cum în timpul lui Justinian aú fost jurisconsultă relativ bună. Acest Impărat a voit și el să facă ceea-ce a făcut Theodosiú II. Opéra sa e măi completă, măi folositóre de și subț unele puncte de vedere vătămátóre. El, în anul 528, a numit o comisiune compusă din dece membri, însărcinată, ca să adune la un loc tóte constituțiunile imperiale edictate în timpul Imperiului de la cei d'ántéii Impărați, din care s'ar găsi. Cum vedem acéstă compilațiune are ó mare importanță, căci Condica Theodosiană începe de la Constantin, Condicele Gregoriană și Hermogeniană ne dau numai un mic număr de constituțiuni.

Acéstă compilațiune pórtă numele de *Codex Justinianeus*. Ea e împărțită în XII cărți fie-care carte în măi multe titluri, și fie-care titlu în măi multe paragrafe.

Paragraful întâiu al fie-căruia titlu, nu e numerotat și pörtă numirea de *principium*, numerotarea începe cu § 2, care devine § 1, și așa mai încolo.

Acastă compilațiune a fost promulgată în anul 529. În anul 530 Justinian a numit o nouă comisiune, compusă din șeispredece membri, presidată de Tribonian, între care figurău Constantin, *comes sacrarum largitionum*, Teophilu și Cratius, profesori la școala din Constantinopole, Dorotheu și Anatoliu, profesori la școala din Beryte, și mulți avocați celebrii. Acastă comisiune a pus trei ani pentru ca să elaboreze compilațiunea cu care a însărcinat-o Justinian. Acastă compilațiune avea de scop de a aduna la un loc toate fragmentele juriconsultilor, de la cele dânteu timpuri și până la cele mai recente, până la cel după urmă juriconsultu, Hermogenian. Justinian, prin chiar această constituție, prin care numește această comisiune, redă putere de lege scrierilor tuturilor juriconsultilor care o căpătaseră mai înainte. Scrierile a trei-deci și noă de juriconsultii au contribuit la formarea acestei compilațiuni. Vedem cât de mare e numėru pe lângă cinci la care fusese reduși prin legea citațiunilor. Juriconsultii a căror scrieri au fost inserate în această colecțiune sunt unii chiar anteriori lui Julian. Așa de exemplu avem fragmente din scrierile lui Labcon, inserate în Pandecte. Să nu credem însă că scrierile acestea au fost inserate *in extenso*. Comisiunea acesta a fost însărcinată să fórfece, să taie din aceste scrieri peticele, și să formeze din ele așa numite *legi* (Germanii le citază obicnuit sub numirea de *fragmente*, Francezii sub numirea de *legi*). Fie-care fragment, inserat astfel în această colecțiune, pörtă mai întâiu numele juriconsultului, după acesta titlul scrierei din care s'a extras. Așa de exemplu să luăm titlul 1 al Cărtii XXXIV, *Despre legatele de alimente*. Eacă legea 1 e a lui Ulpian, estrasă din cartea 5 a scrieri sale intitulată: *Despre competența în genere a tuturilor tri-*

bunalelor; legea 2 e un fragment al lui Modestin, extrasă din cartea VIII a Instituțiunilor sale; legea 8 e un fragment a lui Papinian, extrasă din Cartea 7 a *Responsurilor* sale, și așa mai încolo. Așa dar fie-care fragment pörtă numărul de numerotație pe care 'l ocupă în titlu respectiv, pe urmă vine numele jurisconsultului care a scris acest fragment și pe urmă cartea și scrierea din care a fost extras acest fragment. Aceste fragmente nu sunt înserate în ordine logică. Să nu credem de exemplu că fragmentul întâiul a unu titlu coprinde principiul, al doilea o deducțiune din principiul, al treilea o deducțiune din paragraful 2 și așa mai încolo. Nu. E altul mobilul care a determinat pe comisari întru ordinea fragmentelor, care nu are nici o importanță sub punctul de vedere al relațiunii dintre fragmente. În aceste fragmente ordinea care a presidat la arangearea lor, e ordinea în care se studia dreptul în Universitățile din Imperiul Byzantin înainte de Justinian. În anul cel după urmă studenții se ocupaui cu *Cestiunile* și *Responsurile* lui Papinian, înainte de Justinian, iar sub Justinian, cu totu ceia ce nu se învățase în anii precedenți, și în special cu titlurile XX, XXI și XXII din Pandecte. În fie-care titlu din Pandecte, la sfârșitul fie-cărui titlu să găsească extracte din *Cestiunile* și *Responsurile* lui Papinian. Într'un alt an anterior, adică în cellu de al doilea se învăța edictul pretorului, înainte de Justinian, iar sub Justinian principalemente Cărțile XII, XIII, XIV, XV, XVI, XVII, XVIII, XIX, XXIII, XXVI, XXVIII și XXX din Pandecte. De aceea în regulă generală în Pandecte, în fie-care titlu, pe la mijloc, se găsească înserate fragmente din scrierile jurisconsultilor care comentésă Edictul pretorelui, Edictul lui Salviu Julian. În anul întâiul se studia, înainte de Justinian în Imperiul de Orient principalemente Instituțiunile lui Gaius, iar în timpul lui Justinian Instituțiunile acestui Impărat copiate după Instituțiunile lui

Gaius și cele patru d'antăiū cărți din Pandecte. De aceea, în regulă generală, în partea dintăiū a fie-cărui titlu, figurează fragmente de ale jurisconsulților, extrase din scrierile elementare ale lui Gaius, Paul și Ulpian, între altele fragmente din Comentariul lui Ulpian asupra scrierilor lui Sabinus. Nu că nu se găsesc și óre-care excepțiuni la aceste trei reguli, dar acesta e norma. Și înainte de Justinian și după Justinian, studenții se mai ocupău încă doi ani. Dar studiile principale se făceau în cei d'antăiū trei ani. Acesta este organizarea școlilor de drept în Imperiul roman de Orient. În perióda a treia existău asemenea școli de drept, din care principalele erau două, una în Roma, și alta în Beryte în Syria, care a produs pe Papinian și pe Ulpianū. Pandectele aū fost promulgate la 16 Decembre anul 533, prin o celebră constituțiune intitulată *Tanta*, care e inserată în capul acestei compilațiuni care pórtă numele de *Pandectae* sau *Digesta* ¹⁾. Acestă compilațiune e împărțită în cinci-deci de cărți, fie-care carte e împărțită în mai multe titluri, și fie-care titlu în mai multe fragmente.

Fie-care fragment nu e alt-ceva de cât un fragment dintr'o scriere de jurisconsult, al cărui paragraf întâiū nu e numerotat și pórtă numele de *principium*, al cărui paragraf 2 e numerotat cu numărul 1 și așa mai încolo.

Între ani 528 când s'a ordonat formarea compilațiuni constituțiunilor imperiale și anul 533, Impăratul Justinianū nu a stat pe loc.

Pe când lucraū comisarii în anul 528 pentru elaborarea Condicii și până la elaborarea Digestelor sau Pandectelor, Justinian a făcut mai multe constituțiuni, din care parte pentru a rezolva dificultățile pe care le-a întâmpinat în cursul acestor modifițiuni membrii celor două comisii care prin petițiuni se adre-

¹⁾ *Pandectae* de la πέν δεχεται (a primi tot), *Digesta* de la *digerere* care însemnéază a mistui la un loc deosebitele fragmente din scrierile jurisconsulților.

saŭ Impăratului ca să deslege aceste dificultăți, pe care ei le întâmpinau în redactarea acestor compilațiuni. Adesea ori comisarii nu știaŭ cum să conciliese saŭ două constituțiuni imperiale saŭ două, trei fragmente de juriconsulți, saŭ nu știaŭ dintre două decisiuni contrarii, saŭ două constituțiuni contrarii, căria să'i dea preferință. Justinianu ordona câte o dată să se adopte una din acele soluțiuni, altă dată scotea una din capul seŭ și ordona să se insere acésta în locul opiniunei jurisconsultului saŭ constițiunei Impăratului care decisese alt-fel, și adesea ori vedem un nume de Impărat în capu unei constituțiuni și când căutam într'insa găssimŭ cu totul altce-va de cât ceia-ce statuisse Impăratul. Cât pentru juriconsulți, se întâmplă mai rar acésta, adesea ori se găsește o bucățică de fragment original și restul este umplutură.

Dar de unde știm aceasta? S'a descoperit în timpurile moderne scrieri originale de juriconsulți, s'aŭ descoperit texte originale de constituțiuni imperiale. Ast-fel s'aŭ descoperit două palimpseste relative la câte-va constituțiuni care aŭ fost inserate în *Cōndica Teodosiană*, s'aŭ descoperit *Fragmentele vaticane*, s'a descoperit celebru palimpsestŭ în care se scriseseră Instituțiunile lui Gajus. În tóte aceste texte originale se găsescŭ fragmente care aŭ fost inserate în Pandecte, saŭ în *Condică*, și din compararea originalului cu inseratul s'a putut constata alterarea în inseratŭ. *Fragmentele vaticane* s'aŭ nmit ast-fel pentru că fragmentele din care se compune s'aŭ descoperit în biblioteca din Vaticanu.

De multe ori interpolarea se constată prin latinesca coruptă a frasei interpolate. Pentru cei ce nu cunoșteau perfect limba latină, pentru cei care interpretaŭ textele romane în secolul XVI-a, cu tóte că erau latiniști fórte învățați, nu era posibil să se deosibescă după latinitatea textului secolul în care a

fost scris. Astă-đi însă cu perfecțiunea la care a ajuns cunoștința limbei latine, se poate distinge un fragment scris în timpul lui Ennius de un fragment scris în timpul lui Justinian, de un altul scris în timpul lui Caracalla, de un altul scris la sfârșitul Republicei.

Câte o dată interpolarea e scurtă și fiind scurtă nu atribuim multă vorbă comisarilor lui Justinian, și poate că a fost mai bine făcută, în cât e greu să descoperim interpolarea. Când însă interpolarea este de două treirânduri, se vede de cât colo deosebirea ce este între ceia-ce au scris commissarii lui Justinian și ceia ce a scris juriconsultul. Acesta se poate face și pentru constituțiunii, mai cu sémă pentru cele anterioare lui Constantin, căci latinésca pe atunci era mai corectă. Să nu credem că Impărații scieau constituțiile, în timpul lui Caracalla elle erau scrise de Ulpian, Paul și Papinian.

Dar și după Constantin în colo latinésca tot nu e atât de stricată în cât tot se poate distinge. Când ajungem însă la Justinian, limba latină e cu desăvârșire stricată și stilul lui Justinian se deosibește de cât colo.

Cu chipul acesta putem să distingem în aceste compilațiuni, în *Condicta* lui Justinian și în *Pandecte* ce este original și ce este aluat d'al lui Tribonian. Aceasta e de o mare importanță, căci numai așa putem să studiem în mod serios mersul instituțiilor.

Ar fi făcut mai bine Justinian să insere fragmentele nealterate, și apoi la finele textului să arrate inovațiunea.

Justinian însă nu a voit să facă știință, ci legislație. Și de aceia el a dat putere de lege și *Condiciei* și *Pandectelor*.

Intre anii 528 și 533, când s'a promulgat *Pandectele*, Justinian, în intervalul acesta, a făcut mai multe constituțiuni, atât pentru cestiunile care se presentau și care trebuiau să fie rezolvate, cât și pentru rezolvarea deosebitelor controverses.

Aceste constituțiuni nu puteau să rămână pe din afară. Ele de multe ori esplicau o constituție inserată în *Condică*. De aceea Justinian a găsit de cuviință să ordone în anul 534 facerea unei a doua edițiuni a *Condiceii*, în care să se însere și aceste constituțiuni edictate între anii 528 și 533. Comisiunea care a făcut această a doua ediție a primit misiunea ca ceia ce va fi contrariu cu constituțiunile făcute în acest interval de către Justinian să se suprimă. De aceea în edițiunea a doua găsim multe constituțiuni suprimate din cele care figură în edițiunea întâia. Din nenorocire nu posedăm de cât edițiunea a doua a *Condiceii* lui Justinian, care poartă numele de *Codex repetitae praelectionis*. De unde știm că în edițiunea a doua figură constituțiuni care nu figură în cea d'ântăiu, și vice-versa, dacă nu posedăm edițiunea întâia? Iată cum știm acesta prin inducțiune. Intre anii 528 și 534, când s'a făcut edițiunea a doua a *Condiceii* lui Justinian, el a numit o comisiune compusă din doi profesori Theophil și Dorotheu și din Tribonian *questorul palatului*, ca să elaboreze, după modelul *Instituțiunilor* lui Gajus, un tractat elementar de drept pentru școlarii din anul întâiu din universitățile din Imperiu. Așa s'a elaborat așa numitele *Instituțiuni ale lui Justinian*, care în același timp în care au fost destinate special pentru școlă, au căpătat și putere de lege.

Aceste *Instituțiuni* ale lui Justinian au fost promulgate în anul 533. Edițiunea a doua a *Condiceii* a fost promulgată în anul 534. Care va să dică *Instituțiunile* lui Justinian, când au fost edictate, nu era încă făcută a doua edițiune a *Condiceii*.

În aceste *Instituțiuni* ale lui Justinian găsim în resumat menționându-se mai multe constituțiuni imperiale și *Instituțiunile* lui Justinian adesea adăoga: *Vedeți pentru detalii Condica mea*, și când ne ducem ca să vedem pentru detalii *Condica* lui Justinian la

materia relativă, din a doua edițiune, nu găsim constituția, deci conchidem că constituțiunea a figurat în edițiunea întâia și a fost suprimată în edițiunea a doua.

După anul 534, adică după a doua edițiune a Condiceii lui Justinian, a mai trăit Justinian încă 31 ani, căci el a murit în anul 565. În acest interval el a făcut mai multe constituțiuni. Acestea nu au fost codificate, nu au fost strânse într'un mănuchiū. Ele sunt scrise în limba grăcă și pörtă numirea de constituțiuni noi, noui pe lângă cele vechi inserate în Condică. Pe grecește ele s'au numit Νέαι διατάξεις de la διατάσσω, care însemneză a aședa, a arangia, a întocmi. Prin îndulcire în loc de νεά sau δισ νεαρά, la diminutiv, și substantivul a dispărut și a rămas numai νεαρά. Aceste constituțiuni au fost traduse în latinește, și νεά διατάξεις a devenit *novae constitutiones*, νεαρά διατάξεις, *novellae constitutiones* sau prin abreviere numai *novellae*. Așa s'a întâmplat că constituțiile cele noi ale lui Justinian pörtă numele de νεαρά în limba grăcă, de *novellae* în limba latină. Ast-fel ne explicăm cum în colecțiunea făcută în timpul lui Mateiū Basarab, la Târgoviște, la începutul secolului al XVII-lea, care pörtă numele de *Pidalion* sau de *Prescurtarea lezei*, în care se găsește multe dispozițiuni de drept eclesiastic și förte multe de drept penal, și förte puține de drept civil, găsim în marginea paginei, în fața fragmentului, câte o dată expresiunile *neareaua lui Leon înțeleptul*, acésta va să zică *novella* lui Leon filosoful. Cu acest nume de *nearele* sunt cunoscute aceste novele ale lui Justinian în țera noastră. Nu numai Justinian are novele, dar și după facerea condiceii Theodosiane, care s'a promulgat, după cum am spus, în anul 438, și până la mörtea lui Theodosiu II și Valentinian III, acești Impărați au mai făcut alte constituțiuni. Acestea

pórtă și ele numele de *νεραι διάταξεις* în grecește, de *novellae* în latinește.

În urmă alți Impărați au făcut asemenea constituțiuni, care ne fiind înserate nicăeri, căci alte colecțiuni nu s'au mai făcut de cât sub Justinian, ele au purtat numirea tot de *Novelle*, ca și constituțiunile cele după urmă, neînserate, ale lui Teodosiū II și Valentinian III.

După Teodosiū II și Valentinian III, mai sunt Impărați care s'au succedat Martian, Majorian, Severū, Anthemius, etc. Constituțiunile lorú pórtă tot numirea de *novelle*, cu tóte că acești din urmă Impărați au făcut alte constituțiuni anterióre, ei tóte constituțiunile lor pórtă numele de *novelle*, adică de constituțiuni mai noii de cât condica Theodosiană.

Ele, după cum am arătat, au fost editate de Hœnel care a editat și *Condica Teodosiană*. Există o edițiune a lui Hœnel care coprinde la început condica Gregoriană, pe urmă condica Hermogeniană, pe urmă condica Teodosiană și la fine novelele lui Teodosiū II, Valentinian III, Martian, Majorian, Sever și Anthemius. Eacă deosebitele lucrări ale lui Justinian.

Din tóte aceste compilațiuni ceia ce ne interesază pe noi mai mult sunt *Instituțiunile sale*. Aceste Instituțiuni forméză textul studiului dreptului roman pentru noi. Aceste instituțiuni după modelul lui Gaius care imparte în patru comentarii Instituțiunile sale, sunt și ele împărțite în patru cărți. Cartea I corespunde întocmai comentariului I a lui Gaius, cartea II asemenea, iar cartea III și cartea IV nu corespund. întocmai comentariului al III și al IV: căci Cartea IV a lui Justinian conține la început cinci titluri din care patru relativ la materia delictelor și unul relativ la materia quasi delictelor, și numai cu titlul VI începe materia acțiunelor, pe când în Instituțiunile lui Gaius, materia delictelor și quasi delictelor termină Comentariul III

iar Comentariul IV debută încă de la cellă d'antăiu paragraf cu materia acțiunilor.

Nu numai instituțiunile lui Gaius au servit pentru elaborarea acestui manual, dar și alte scrieri elementare ale jurisconsulților, cum de exemplu: *Regulele lui Ulpian, sentințele lui Paul*, și chiar scrieri în extenso, ale celor l'alți jurisconsulți. Așa multe fragmente din Instituțiunile lui Justinian sunt extrase dintr'o altă scriere a lui Gaius, intitulată *Res quotidianae sive Aurea*, (lucruri zilnice sau lucruri de aur, care adică au valoarea de aur).

Multe fragmente din această scriere găsim inserate și în Pandecte.

Nemuritorul Pellat, cel mai mare romanist, care a scris în limba franceză, după mine, cel puțin egal, dacă nu superior lui Savigny, pe care nu l'întrece dintre interpreți dreptului roman de cât de abia Cujas, a făcut un serviciu imens nu numai jurisconsulților dar și școlarilor, căutând în deosibitele scrieri cu care s'au servit comisarii lui Justinian, și făcând să se tipărească pe pagina din dreapta Instituțiunile lui Justinian, iar pe pagina din stânga fragmentele originale corespunzătoare din scrierile jurisconsulților de unde au fost extrase paragrafele lui Justinian. Pellat a făcut un manual compus din textele cele mai importante care pot servi pentru studiul dreptului roman.

La începutul Manualului, Pellat a făcut să se tipărească Instituțiunile lui Justinian, în fața fragmente corespunzătoare care au servit de origină.

Acest *Manuale juris synopticum* este foarte folositor. El s'a numit așa pentru-că pune în vedere deosebitele texte cu originalele lor. Pellat a tipărit apoi în Manualul său două novele mai importante ale lui Justinian, relative la sistemul succesoral *ab intestat*, adică la moștenirile fără testament, care două novele sunt origina sistemului modern în materie de succesiuni, în condica Napoleon, în condica Alexandru Ioan I și

in multe alte condice alle popórelor civilisate moderne.

Vedemú darú că nici aci nu aú merit modernú. Căci Justinian le-a duminat sistemul succesoral ab intestat. In privința acésta Justinian meritá multe laude, acest sistem e admirabil organizatú de ellú.

Dupá aceia Pellat a inserat câte-va fragmente ce ne aú mai rămas din legile celor XII table; căci găsim in alți interpreți fragmente mult mai númeroase, dar nu sunt certe. Acellea câte le insera el sunt certe.

Pe urmă a inserat Regulile lui Ulpian, un fel de tractat elementar de felul Instituțiunilor lui Gaius, dar mult mai scurtú. Pe acestea le-am tradusú eú in Fragmentele mele juridice, și parte dintr'ánsele le am commentat. Dupá acestea a inserat Pellat Sentințele lui Paul, manual de principii de drept adresate fiului său, împărțitú in V cărți. Dupá acésta a inserat câte-va fragmente din vre-o câți-va jurisconsulți vechi relative la dreptul fiscului, din care cele mai multe sunt imprumutate de la Paul și Ulpian. Dupá acésta o scriere a unui jurisconsult, al cărui nume nu se știe și care și-a dat ostenéla să facá o mică comparație între legile mosaice și legile romane. Acest fragment pórta numele de: *Collațiune între legile mosaice și legile romane*. Dupá acésta a inseratú in limba greacă o mică discuțiune relativă la manumisiuni, la materia de liberare din servitute. Se vede că cel-ce a scris' o era Grecú. E tradusá de interpreți in limba latină. In acésta discuțiune găsimú multe fragmente relative la manumisiuni. La fine de tot figurezá in manualul lui Pellat mai multe fragmente care s'aú descoperit in Vatican la 1823, fragmente de mai mulți Jurisconsulți și mai multe constituțiuni imperiale, care pórta numele de *Fragmente vaticane*.

Dupá regulile lui Ulpian mai figurează in Manual câte-va fragmente intitulate *lacinia vindobonensia*, găsite in Viena pe o copertă de pergament care slujea

unei viețe a lui Isus Cristos, făcută de un monahă. Acest exemplar avea o copertă pe care ómenii ai artei au descifrat mai multe fragmente, extrasse tóte din Instituțiunile lui Ulpian, care nu figuréză nici în Regulele séle nici în Pandecte, fragmente fórté interessante, mai cu sémă celle după urmă care tractéză despre interdictele duble, relativă la care și-au bătut capul interpreții, fără să descopere de ce e vorba, până ce nu s'au descoperit *lacinia vindobonensia*.

Ca să terminăm historia externă a dreptului Roman, ne a mai rëmässü să tractămü despre sórta dreptului Romanü în Occidentü și în Orient, în Occident după căderea Imperiului Romanü de Occident sub Ostrogoți, iar în Orientü după mórtea lui Justinian.

Să ne ocupăm mai întâiü de sórta dreptului roman în Statele care au compus Imperiul de Occident. După căderea Imperiului de Occident subt Romulus Augustulus, în anul 476 de la Christos, s'au format mai multe State barbare: în Italia se formă Regatul Ortrogoților. Celü d'ânteiü rege al Ostrogoților fu Odoacru. Dar tocmai Theodoricü cuceri tótă Italia în anul 493. Elü promulgă o colecțiune de legi, numită *Edictum Theodorici*, compusü numai de dispoșiuni de drept roman. Textele de drept roman întrebuintate de redactoriü acestüi edictü sunt complet desfigurare. După unüi acest Edict a fost promulgat în anul 500. După alțiü posterior anului 506, adică promulgării Breviarului lui Alaricü, pe care credü ei că'l au avut în vedere redactoriü Edictului lui Theodoricü. Ceea ce este cert este însă că acest Edict a servit de drept privat comun și pentru supușiü Romanü și pentru supușiü Germanü ai lui Teodoricü, contrariü sistemului general al personalității legilor. aplicat în tóte cele-l'alte State barbare. Causa după mine este că dintre tóte popórele germane cel mai assimilabil civilizației romane erau Goțiü, și dintre toți Goțiü cei mai asimilabili erau Goțiü de rësărit sau Ostrogoțiü, așa numiți în

oposițiune cu Goții de apus, care au cucerit țările de la apusul Italiei, sau Visigoții. Savigny crede că lacunele acestui edict foarte restrâns erau împlinite pentru supușii Germani de consuetudinele germane, pentru supușii Romani de dreptul Roman în vigoare în Italia înainte de promulgarea acestui Edict.

Acest Edict a rămas în vigoare până când Impăratul Justinian, prin Narses și Belisariu, a cucerit Italia. Atunci el a încetat de a mai avea vigoare de lege și a început să se aplice în această parte a Imperiului Roman, adică în Italia, Condica, Pandectele, Instituțiunile și Novelele lui Justinian. Dar domnia romană în Italia nu ținu mult. Trei ani după mórtea lui Justinian un alt popor de origină germană, Longobarzii, au făcut invasiune în Italia, au fondat Statul Longobarzilor care s'a întins în cea mai mare parte a Italiei, iar nu numai în ceea ce se numește astăzi Lombardia, care poartă acest nume de la Longobarzi sau Lombardi. În adevăr Grecii nu au conservat în Italia de cât Ravena și Exarhatul, Pentapolea, Roma și ducatul său. Cu toate acestea dreptul roman a rămas în vigoare în totă Italia, el nu a încetat în secolul VI, pentru ca să reinviase în secolul al XI-lea sau al XII-lea, după cum s'a crezut mult timp, și din care credință a scos pe lumea învătăată marele Savigny în celebra sa scriere intitulată: *Historia dreptului Roman în Evul mediu*.

Cea laltă parte de Goți, Goții de apus sau Visigoții, au trecut munții Alpi și au ocupat partea meridională a Galiei și totă Ispania și au format Regatul cel mare al Visigoților, cel mai mare dintre Regatele germane.

Goții erau un popor eminent asimilabil civilizației romane. Teodoric guvernă *à la romaine*. De aceia nici o seminție germană nu s'a contopit cu semințiile romanisate din Imperiul de Occident, ca semințiile acestea a Goților de Est și Vest. În adevăr

Goți de Estu ne-au dat Italia actuală, Goți de Westu ne-au dat Gallia meridională și Ispania actuală. Dacă analizăm limbele și instituțiunile acestor țări, aflăm o fracțiune alicotă minimă de aluat german pe lângă aluatul roman. Acesta și dovedește anume că Romanii aveau puterea de a asimila, mai mult de cât ori-ce alte seminții. Acesta este necontestat chiar de Germani. Dar acesta mai dovedește aptitudinea de a se romanisa a Goților, le plăcea Romanii, și era natural să le placă lor pentru că erau cei mai cultivați dintre Germani. Ei erau aceia care pentru prima oră au făcut cunoștință cu Romanii. Invasiunile lor sunt cele mai vechi, prin urmare au cunoscut pe Romani de mult. Parte dintre dênșii făcuseră cunoștință cu Romanii, intraseră în contact cu dênșii de mult timp, pe atunci pe când Romanii nu erau în stare completă de decadență. Au făcut cunoștință cu acest popor cultivat și s'au asimilat cu dênșul, ast-fel în cât elementul Roman a contribuit mai mult la formarea popórelor moderne de cât elementul german, nu numai sub punctul de vedere al sângelui, ci și al limbei, al moravurilor, și instituțiunelor. Și sub punctul de vedere al sângelui, în adevăr să nu credem că semințiile acestea au fost numeroase, pentru că clima Italiei și clima Franciei meridionale nu se prea potrivea cu gusturile, cu temperamentul Germanilor cărora le plăcea o climă mai rece. De aceia partea cea mai însemnată a Germanilor a rămas în Germania, și aceia care au trecut în Imperiul de Occident cei mai mulți au ocupat părțile septentrionale, cum sunt Saxonii și Dani, care au trecut în Danemarca și în Anglia, cum sunt Francii, care au ocupat partea septentrională a Franciei și Belgia. Toți cei-l'alți în mai mic număr au mers de au cucerit provinciile mai meridionale, mai bătute de sóre, ale Imperiului roman de Occident.

Visigoții, după cum am dis, s'au întins în partea meridională a Galiei și în tótă peninsula Iberică, și au format marele regat al Visigoților. Visigoții au făcut și ei

compilațiunii. Avem întâiu o compilațiune pentru supușii germani, care nu ne interesă pe noi, dar care interesă dreptul consuetudinal frances și hispaniol, și o compilațiune pentru supușii romani. În adevăr Visigoții au lăsat pe Germani numai cu legislația germană și pe Romani numai cu legislația romană. Visigoții au admis sistemul care se numește al *personalității legilor*, adică după naționalitate să aibă fie-care popor dreptul său privat personal. Aceste compilațiuni au fost ordonate de un rege celebru al Visigoților, Alaric II, care a domnit de la anul 484 până la anul 507 după Christos. O comisiune compusă din cetățeni romani între care mai mulți clerici au compus acea compilațiune care se numește *Lex Romana Wisigothorum* sau *Breviarum Alaricianum*. Acastă compilațiune a început să fie lucrată înainte de anul 506. Iar în anul 506 Alaric printr'un *commonitorium*, printr'o ordonanță, sau decret cum am dice astă-ți, promulgă această compilațiune și o declară aplicabilă tutulor supușilor romani din regatul său. Elă anunță în acest decret că va fi pedepsit cu mórtea și cu confiscățiunea averei, cine va aplica o altă lege supușilor Romani de cât pe acesta.

În acest Breviară s'au înserat o prescurtare din Instituțiunile lui Gajus, o prescurtare din Sentențele lui Paul, o prescurtare din Condicele Gregoriană și Hermogeniană, un fragment din Papinian, o prescurtare din Condica Theodosiană și câte-va din novelele lui Theodosiū II, lui Valentinian III, lui Marțian, lui Majorian și lui Severū. De desubtul fie-cărui fragmentă din Breviară, afară de fragmentele din prescurtarea (Epitome) a Instituțiunelor lui Gaius, se află o *interpretatio* care câte o dată este o parafrază a textului, altă dată este o regulă nouă, care modifică regula din textul înserat, altă dată este o simplă trimitere la alt fragment din Breviară. Acastă compilațiune s'a aplicat ca lege și la Franci.

Acest Breviarü al lui Alaric a domnit deci în cea mai mare parte a Franciei precum și în totă Hispania, până la redactarea legilor uniforme pentru toate popoarele din aceste două țări, în care s'aü contopit în proporții variü, mai mult sau mai puțin, dreptul Român cu dreptul German, contopire complectă care nu a avut loc în Franța de cât în timpul primului consul Bonaparte, devenit în urmă Impărat al Francesilor sub numele de Napoleon I. La răsăritul Franței, o altă seminție germană venise de se stabilise, acésta era seminția germană a Burgunđilor, care aü și dat numele lor teritoriului pe care locuiaü, și care se numea *le Royaume de Bourgogne*, din care o parte constituie ceia ce și astă-đi se numește *la Bourgogne*. Un rege cu numele de Gondebaldus a promulgat o compilațiune de drept roman, iar numai pentru supușii săi Romani, prin urmare și în Burgundia s'a aplicat sistemul personalității legilor. Acésta compilațiune pörtă numirea de *Lex Romana Burgundionum*. Redactorii acestei compilațiuni aü culesü mai din aceleași sorginți din care aü culesü redactorii Breviarului lui Alaricü. Ceia ce face probabilă versiunea după care acésta compilațiune ar fi posterioară compilațiunei lui Alaricü. Ea probabil a fost promulgată după anul 507. În adevăr data acestei compilațiuni este controversată. După Gaupp și Hœnel ea a fost redactată în anul 472. După alții ea ar fi fost făcută după anul 506 după ordinul lui Alaricü. După alții în fine ea ar fi fost revisuită de fiul lui Alaricü, Sigismund între anii 517 și 534 în intervalul cărora a domnit Sigismund. Eü credü că ea a fost făcută de Gondebaldü între anii 506 și 517.

Compilațiunea acésta este însă mai incompletă, mai puțin întinsă și mai imperfectă. Într'un manuscrisü al acestei compilațiuni se găsește la începutü unü fragment al lui Papinian, fragment cu care se termină Breviarul lui Alaricü, ceia ce aü făcut pe unii să dea

compilațiunei burgunde numele de *Papianum*, care este o contractiune a lui *Papinianum*.

Acastă *Lex Romana Burgundionum* a avut mai multe edițiuni. Cea mai veche este a lui Cujas, din anul 1556. El s'a înșelat și a crezut că ea e redactată de unŭ juriconsult însărcinat de Gondebaldus care se numea Papian. Cea de a doua este tot a lui Cujas din anul 1586. În urină s'au făcut mai multe edițiuni din care una există în Biblioteca națională din Paris, strada Richelieu, și care nu coprinde acest fragmentŭ al lui Papinian. Edițiunea cea mai completă, este cea făcută de Barkow, în 1827.

În partea septentrională a Franței, domneaŭ Franciŭ. Franciŭ nu au făcut nici o compilațiune pentru supuși lor romani, nici o compilațiune pentru supuși lor germani. Asemenea nici Daniŭ nici Saxonii care au ocupat Danemarca și Britania (Anglia) încă înainte de Normanđi.

Am ajuns cu chipul acesta cu dreptul roman până la începutul secolului XII atât în Franța cât și în Spania cât și în Italia. Nu că dreptul roman murise între secolul al VI-lea și XII-lea. El a persistat și în acest interval, dar în timpul feudalității influența sa a fost mai mică. În secolul al XII-lea, măcar că feudalitatea era în plina ei vigóre, cu toate acestea se simțea începutul căderii sale, le commencement de la fin, începutul sfârșitului cum ȕică Francesii, și vechia legislațiune romană începuse ca să prindă gust în spiritele cultivate mai cu sémă ale națiunei italiene și franceze. Studiul dreptului roman, după vechile monumente romane, după compilațiunile mai cu sémă ale lui Justinian, a început să se desvolte mai mult. Și la finele secolului al XI-lea, înainte de 1072, aparŭ pentru prima óră în historia Italiŭ, douė universități, una celebra universitate din Bolonia și cea-l-altă universitatea din Ravenna, în care se profesa între altele știința dreptului.

În universitatea din Bologna, pe la finele secolului al XI-lea, sau mai probabil pe la începutul secolului al XII-lea, un oare-care Irnerius a profesat dreptul roman, și a parafrazat textele romane din compilațiunile lui Justinian.

Despre Irnerius, uni dic că ar fi fost German și că s'ar fi numit Werner; dar astă-ți e aprópe dovedit că era originar din Bologna și era natural să pórte un nume latin derivend din limba germană, căci Longobarđii erau Germani și în regatul lor intra și Bologna. La aparițiunea lui Irnerius Longobarđii erau stabiliți deja de cincǐ secole în Italia, și mulți Longobarđi conservară numele lor originarii, după cum acésta se póte dovedi din numele mai multor glosatori italieni. Irnerius s'a ocupat în scrierile sale, cu parafraza, și aceste parafraze pórta numirea de *glosse* de de la γλωσσα care însemnéză limbă. Cu limba sa el tălmăcea și cu condeiul scriia tălmăcirea textelor, și fiind-că avem mai multe texte tălmăcite ast-fel, avem mai multe *glosse*.

Acéste *glosse* erau sau *marginale*, sau *interliniare*: marginale, adică era tipărit textul până la un loc, și în fața textului era o mică tălmăcire *interliniară*. Câte odată tălmăcirea fiind simplă se coprindea între linii. Irnerius este începătorul, așa numitei școle a glossatorilor, adică a tălmăcitorilor. Tălmăcirile acéstea erau simple. Nu erau tractate *ex professo* cu principiul în cap, cu deducțiunea principiului în urmă, conform sistemului modern de a tracta științele și prin urmare și dreptul. Era ca să dică așa o traducere practică, o parafrazare practică, o esplicățiune practică mai a tutulor vorbelor și a ideilor coprinse în texte. Acést sistem a fost urmat de succesori lui Irnerius.

Irnerius este celebru prin cea-ce se numește *Authenticile sale*. În novelele, mai cu sémă alle lui Justinian, se găsește câte o prescurtare tipărită în colecțiunea acéstor novele. Acéste prescúrtări pórta nu-

mirea de ἀδθενταὶ sau anteutice (de la ἀδθεντης, domnŭ), adică interpretare care face autoritate. Cel d'ânteiŭ făcător de authentice este Irnerius. Posteriorii glosatori au făcut și ei authentice. Astăzi toate novelele lui Justinian, și novelele sau constituțiunile imperiale posterioare lui Justinian, din Imperiul de Orient, își are fie-care authentica sa, și obicinuit, când cineva nu vrea să'și dea osteneala ca să citească novela întregă, citește authentica care resumă în mod exact întregul original. După Irnerius putem cita ca glosatori pe Bulgarus, pe Martinus Gosia, pe Hugo, pe Placentius, pe Azo, profesorul lui Accursius, și în fine pe Accursius, ultimul și cel mai mare dintre glosatori. Accursius este născut în orașul Bourges în Franța. El a murit în anul 1263. Accursius a luat toate glozele tutulor predecesorilor săi și pe toate le-a contopit la un loc și a făcut o tălmăcire imensă și în cantitate și în valoare, care poartă numirea de *Marea glossă*. Mult timp în Franța, până chiar după Cujas, adică în timp de mai bine de trei secole, nu s'a consultat dreptul roman de cât în *Marea glossă* a lui Accursius. În cât ajunsese ca un dicton, ca o ȳicătore, în Franța, că ceia ce nu recunoște *Glossa cea Mare* a lui Accursius, nu recunoște nici Curțile sau Parlamentele din Franța. *Quod non agnoscit Glossa, non agnoscit Curia*. Acolo, adică în Glossă, se găsește totă știința și totă deslegarea legilor, dacă nu se găsește acolo, nu vrea să știe curțile din Franța.

După Universitatea din Bologna a fost fondată în secolul al XIII-lea o altă Universitate în Ferrara. În Italia mai putem cita, între altele, Universitatea din Neapoli, fondată tot în secolul XIII. În Franța cele d'ânteiŭ Universități sunt cele din Paris și din Montpellier, despre care vedem făcându-se mențiune încă din anul 1180, Universitatea din Tulusa, fondată în anul 1283, Universitatea din Bourges, fondată în anul 1464. În toate aceste Universități dreptul, la început,

a fost profesat sub forma Glosselor. Tocmai în secolul XVI-lea un celebru interpret al dreptului roman, cu numele de *Alciat*, al cărui nume latinizat e *Alciatus*, a abandonat sistemul acesta, pe care începuse să-l abandone și un predecesor al său cu numele de *Baro*, și a început explicațiunea dreptului roman într'un mod sistematic și până la un oare-care punct istoric, inaugurându o nouă școlă. Nu că școlă cea veche nu a fost celebră și nu a făcut multe servicii științei. În adevăr o mare parte din interpretările date de glosatori sunt foarte exacte, afară numai când ele se întemeiasă pe istorie, pe care nu o cunoșteau glosatorii. De almintrelea sunt foarte esacte. Și această școlă a glosatorilor a pregătit școlă historică și sistematică și dogmatică a lui Alciatus, pe care au immortalizat-o marele Cujas și marele Doneau. Cujas este cel mai mare interpret al dreptului roman, cel mai mare scriitor și profesor sub forma dogmatică și istorică. El a trăit în secolul al XVI, a profesat dreptul la Cahors mai întâiu, (el era Tulusanu de origină) după acesta în Bourges, după acesta la Paris și în urmă iar în Bourges. Scrierile sale sunt imensă de numeroase și de celebre. E de mirare cum un om a put să scrie atât de mult și atât de bine. Scrierile sale compun de cece volume în quarto, conținând fiecare circa o mie de folii. O mare parte din dreptul roman e interpretat de densus, până și constituțiunii de ale Papilor, numite *decretale*, și ele sunt analizate de densus, până și o parte din regimul feudal e analizat în tractatul său celebru *de feudis*. El a adoptat religiunea protestantă, propoveduită în Franța de Calvin. Tot religiunea protestantă a îmbrățișat-o și emulul lui Cujas, mai mic în capacitate de cât el, inferior mai cu seamă în claritate, dar foarte savant, unul din interpreții cei mai mari ai dreptului roman, Hugues Doneau, sau cu nume latinizat Hugo Donellus. Acesta era mult mai severu sectator al Reformei, atât

de important, în cât Carol al IX a trimes după densusul ca să'l omóre în Bourges, și de abia a scăpat ajutorat de școlari de ai lui de origină germană, în Geneva, de unde s'a dus în Heidelberg, și el e cel d'ântciū mai mare profesor în acéstă Universitate, pe care aū mortalizat'o în secolul acesta Zachariae și Wangerov. Écă aci un exemplu și o consequență desastrósă a prostiei capilor de Stat, care prin oppresiuni și prin măsurī stupide, ca aceia a revocării Edictului de la Nantes, a silitū ómeni invēțați în tóte ramurile să părăsescă țara lor și să facă fericirea altor țeri. Dacă Franța ar fi posedat pe ómenii celebrii în tóte materiile, până și în industrie și comerț, care aū fost siliți, ca să scape de persecuțiunile religióse, să fugă unii în Germania, alții în Suedia, alții în Rusia, ar fi fost cu un secol mai înaintată de cât este astă-đi, și cele-l'alte popóre cel puțin cu o jumătate de secol mai îndărătū.

Din acéstă Franță se tragū Doneau, Savigny, Thiebaut, marii jurisconsulți Germani, cu care se glorifică Germania, și care sunt de origină francesă. Acéstă școlă historică își a dat ródele sale, și astă-đi în tóte universitățile din lume se invăță și se scrie dreptul *à la Cujas* și *à la Doneau*. Gloriă Franței căci ea a fost creatricea acestui sistem savant, pe care l'aū desvoltat în mod atât de admirabil generațiile din timpurile moderne.

Iată destinele dreptului roman în Franța. În Spania a avut aceleași destine, dar mai puțin importante, pentru că Ispania a avut nenorocirea să aibă invasiuni mari, care aū împedicat'o, până la un óre-care punct, să progreseze.

Cum de esemplu a fost invasiunea Arabilor. Dar nu e mai puțin adevērat că și legile spaniole, numite *Los Fueros*, afară de o porțiune mică, care se compune din consuetudinī vechi, parte *Iberice* și parte *Germanice*, în mare parte sunt alcătuite din aluat roman.

În secolul al XVI-lea în Franța a început dreptul roman să se amestice cu dreptul german :

În partea septentrională a Franței, în sussu de râul Loire, în consuetudinele care s'aũ redigiat și care sunt rezumate într'o scriere importantă, intitulată „*Le grand Coutumier de France*“, în imensă mare parte domnește elementul german și în mică parte dreptul roman. Iar în miază-zi a Franței, adică în provinciile din josul râului Loire, dreptul roman este elementul preponderant în instituțiunile private ale locuitorilor acestor provincii.

Fie-care din provinciile Franței de la Nord își avea dreptul său consuetudinal special, în care se găsea și principii generale care erau comune tuturor provinciilor și care aũ fost strânse în ceia ce se numesce *le grand Coutumier de France*. Afară de aceste principii generale, fie-care provincie își avea consuetudinele speciale, ast-fel erau: la *Coutume de Normandie*, la *Coutume de l'Ile de France*, la *Coutume du Poitou*, la *Coutume de Saintonges*, la *Coutume du Hainaut*, etc. Tóto provinciile din mează-zi de râul Loire, se împărțeau în cinci legislațiuni speciale, pentru că aceste provincii de miază-zi țineau de cinci curți de apel așa numite parlamente. Unele țineau de parlamentul din Bordeaux, altele țineau de parlamentul din Tuluza, altele de parlamentul din Aix, altele din parlamentul din Pau, și altele de parlamentul din Grenobla.

Aluatul comun și cel mai important al legislațiunii acestor cinci parlamente era eminentemente roman. Dreptul francez din aceste cinci parlamente, împreună cu dreptul Francez din *grand coutumier de France* a provinciilor de la nord de râul Loire, și chiar câte-va particularități din dreptul consuetudinal special al deosebitelor provincii din Franța, aũ slujit ca elemente, legiuitorilor, care de la 1803 până la 1804 aũ elaborat condica Napoleon. Gloriã

însă dreptului roman, căci și în această compilațiune a triumfat. Mai puțin de cât în jurisprudența celor cinci parlamente de miază-zi, există în condica Napoleon drept roman, dar ceva mai mult de cât în *Le grand Coutumier de France*. Această compilațiune este compusă din mai multe legi, cea d'ântăiu promulgată la 8 Martie 1803, și cea din urmă promulgată la 15 Martie 1804.

Cât pentru Italia ea a rămasă cu consuetudinele locale, amestecate în imensă mare parte cu drept roman, și legislațiunea ei nu a fost unificată de cât mult timp după condica Napoleon, de abia în cei după urmă ani ai secolului al XIX. Astăzi avem o condică Italiană unică pentru întreaga Italie.

Ispania încă nu a ajuns să possede o condică unică de drept privată.

Să trecem acum repede în vedere și destinele dreptului roman în Orient.

În Orient, măcar că Justinian ordonase ca să nu îndrăznească nimeni să facă nici note, nici parafrăsări, nici prescurtări la nici una din compilațiunile sale, a fost atât de puțin ascultat, în cât chiar Teophilă a făcut parafrasa Instituțiunilor, și mulți din cei l'alți commissari au făcut și ei parafrazele celor l'alte compilațiuni. Așia Stephană a făcut parafrasea detaliată (ἐκ πλατος) a Pandectelor, Thallelaeă a Condiceii, iar Athanasiă și Theodosiă făcură fie-care câte o prescurtare (ἐπιτομή, σύντομος) a Novelelor. Paraphrasea lui Teophilă mai cu sémă este foarte importantă. Dacă nu am poseda în original Instituțiunile lui Gaius, Teophilă ar fi fost aprópe unica sorginte, în care amă fi putut studia historia dreptului romană. După moartea lui Justinian, în Imperiul de Orient, s'au făcut mai multe compilațiuni successive. Textele din aceste compilațiuni au slujit de bază la alte parafrăsări. Aceste parafrăsări pörtă numirea de seholii, de la σχολή (școlă), adică tălmăcirii ca

pentru școlă, dar erau bune și pentru judecători.

Impărații posteriori lui Justinian au făcut și ei constituțiuni prin care au modificat parte din legislația în vigoare în timpul lui Justinian. Ast-fel în cât, pe și ce merge, dreptul Justinian începe, încetul cu încetul, să se modifice, în cât era necesitate de nouă compilațiuni, atât pentru inserarea nouilor constituțiuni, cât și mai cu seamă pentru punerea în curent a legislațiunei cu practica țilei. Cea d'ântéiū compilațiune e făcută de Impăratul Leon Isauricul, originar din Isauria, provinciă din Asia Mică dintre Pisidia și Cilicia. Elū, prin anume comisari, făcu să se redactese unū *Compendium* (resumat), conținendū regulele de drept în vigoare în timpul său. Acest compendiū pörtă numele de *ἐκλογὴ τῶν νόμων ἐν συντόμῳ γενομένη* (alegere de legi făcută în prescurtare). Leon Isauricul a domnit între anii 717 și 741 de la Isus Christos. Acest compendiū însă, după mórtea lui Leon, nu prea fu aplicat în practică, din cauza modului arbitrar cu care procedase acest Impăratū întrū alegerea, prescurtarea textelor și paraphrasarea lor.

După Leon, Impăratul Vasile Macedoneanul făcu să se compue unū manual de legi pentru care se servi cu legislațiunea justinianeă, cu *Ἐκλογὴ* a lui Leon, și cu constituțiunile edictate de elū însuși. Acest manual, promulgat în anul 878, pörtă numirea de *Πρόχειρος νόμος* (lege la îndemână sau Manual de legi).

Pe la finele domniei sale, Vasile Macedoneanu făcu să se revedească acest Manual. Edițiunea reveduită pörtă numirea de *Ἐπαναγωγὴ τοῦ νόμου*.

Compilațiunea însă cea mai importantă, după cea justinianeă, e făcută între anii 886 și 911 după ordinul lui Leon filosoful, fiul lui Vasile Macedoneanul, în care compilațiune s'a contopit la un loc, textele jurisconsultilor din Pandectele lui Justinian, consti-

tuțiunile imperiale din *Condica* lui Justinian, novelele acestui Împărat, Instituțiunile sale și pe d'asupra *Manualul* lui Vasile Macedoneanu, și constituțiunile edictate de Leon până la promulgarea compilațiunii sale. Compilațiunea lui Leon poartă numele de Βασιλικός νόμος sau Βασιλικά νομήματα sau prin prescurtare numai Βασιλικά, *Vasilicalele*, cum dicem noi Românii, *les Basiliques*, cum dicu Francesii, ceia ce însemnă *Legiurile Împărătești*. Această compilațiune este împărțită în șei-deci de cărți (Βιβλία), fie-care carte în mai multe titluri (τίτλοι), fie-care titlu în mai multe capitole (κεφαλαία) și fie-care capitol în mai multe *paragraphe* (θέματα). În cât asupra fie-căria materii se indică regulele din Instituțiunile lui Justinian, din *Pandectele*, *Condica* și *Novelele* sale, în acord cu legislația din timpul lui Leon. *Vasilicalele* nu ne-au parvenit în întregul lor.

Aceste *Vasilicale* au domnit în tot Imperiul de Orient, nu numai până la căderea Constantinoplei, dar chiar astăzi în Grecia liberă au putere de lege. Asemenea chiar astăzi poporele creștine din Albania, din Macedonia, din părțile Epirului, care nu au fost anexate Greciei, sunt guvernate de *Vasilicale* și de *Manualul* lui Armenopolu. Chiar partea meridională a Rusiei și a Basarabiei rusească totă e guvernată de prescurtarea de legi a lui Constantin Armenopolu. Vedeți ce influență impositantă a avut această compilațiune. La mijlocul secolului al 14-lea, în anul 1345, un jurisconsult, numit Constantin Armenopolu, a resumat legislația bisantină, ast-fel după cum era cuprinsă în *Manualul* lui Vasile Macedoneanu, în *Vasilicale* și în constituțiunile imperiale, care au modificat legislațiunea între anii 911—1345. Acest jurisconsult a făcut un manual de legi numit Πρόχειρον νόμον. Aprópe sub această formă a domnit dreptul roman până la *Condica* Caragea în țara Românească și până la *Condica* Calimachi în Moldova. Chiar după Con-

dicele Calimachi și Caragea, care coprindea multe lacune, lacunele trebuiau împlinite prin această *Prescurtare de legi* a lui Constantin Armenopolu.

Înainte de timpurile moderne, compilațiunile cele mai vechi pe care le avem pentru țările noastre sunt: În Moldova compilațiunea numită a lui Vasile Lupu, edictată în secolul XVII-lea mai mai în acelaș timp în care în țara Românească Matheiū Basarabū, cu ajutorul Marelui Mitropolit Stefan, a edictat în Tergoviște cea ce se numește: *Pidalion* sau *Prescurtarea legii*, despre care am mai vorbit, care coprinde foarte puține dispozițiuni de drept civil, multe dispozițiuni de drept penal și mult mai multe de drept canonic. Și Condica lui Matheiū Basarabū și Condica lui Vasile Lupu sunt incomplete, mai cu sémă sub punctul de vedere al dreptului civil. În Moldova, la începutul acestui secol, Vodă Callimachi a făcut să se traducă Condica Austriacă cu mică modificări și pe care a promulgat-o sub numele de *Codicele Calimachi*, Condica mai complectă de cât Condica Caragea, dar care este scrisă într'o limbă puțin inteligibilă, grea, într'un gergū juridicū, care nu e nici limba populară a Moldovei, nici limba ei științifică, cu niște întorsături de frase care te face să sughiți. Din contră Condica Caragea, de și foarte incomplectă, de și are câte-va definițiuni puerile, dar e scrisă într'o limbă și într'unū styl românescū.

Cei de dincolo de Milcovū se fălescū cu Condica Calimachi, dar eū preferū ca să am o Condica ca a lui Caragea, de cât o Condica atât de obscură și încurcată, ca Condica Calimachi, cu tótă pretenția ei de savantismū.

În țara Românească, Principele Ipsilante, în prima sa domnie, în anul 1780, a făcut să se edicteze o Condica de legi, care iarăși e incomplectă, ceva însă mai complectă de cât a lui Vasile Lupu și a lui Matheiū Basarabū. Ea pörtă numele de *Pravilnicésca*

Condică. În urma acestei Condiçi, în anul 1817, Nestor și cu Christopolu au elaborat, după ordinul lui Caragea, o Condică foarte scurtă, foarte clară, care însă coprinde câte-va definițiuni puțin inexacte. Ea poartă numele de *Legiuirea Caragea*. Acastă Condică, de și imperfectă, a făcut mult serviciu. Interpretarea ei cât timp a fost în vigóre, și chiar astă-zi în procese se judecă după legislația Caragea, se face cu ajutorul legislației romane. În fine în 1864, *Nemuritorul Alexandru Ión I*, a făcut să se elaborese în Consiliul său de Stat, compus din ómienii cei mai mari, cum au fost Bosianu și Vasile Boerescu, o Condică de legi private care s'a numit *Codicele civilu*. Nu i s'a dat cel puțin numirea de *Codicele Alexandru I Cuza*. Rămâne ca posteritatea recunoscătoare să-i dea acest nume, pentru că mare merit a avut acest domn care într'o scurtă domnie a legiferatú mai în tóte materiale. Acastă Condică, care a intrat în vigóre la 1 Decembre 1865, pentru România întrégă, e imprumutată în imensă mare parte din Condicta Napoleon. Puține părți sunt schimbate, precum materia ipotecelor care e imprumutată din legislațiunea *Belgiană*: În locul ipotecilor tacite, oculate, legale și generale, s'au introdus ipotecile speciale și publice. Materia copiilor naturali și drepturile pe care le au copiii naturali față cu tatăl lor, când sunt recunoscuți, a dispărut din Condicta Napoleon, nu a trecut în Condicta civilă románescă. Copii naturali însă, față de muma, au aceleași drepturi ca și copiii legitimi, conform dreptului roman. Pe când din contră în Condicta Napoleon au față cu muma aceleași drepturi ca și față cu tatăl, adică drepturi mai mici de cât copiii legitimi. Dreptul femeii față cu bărbatul când móre, mai cu sémă fără copii și nu lasă de cât succesori în linie colaterală, este imprumutat din legislația romană, iar nu din Condicta Napoleon. Onóre inteligenții redactorilor Condiței române, special în acastă privință.

Această parte o datorim nemuritorului Constantin Bozianu, ellu a introdussu la noi această parte equitabilă din legislația romană, în ceia-ce privesce drepturile femeii. Onóre acestui mare om, care a introdus această dispozițiune, care a fost adoptată de Francesi d'abia acum câți-va ani, modificând în privința acésta Condica Napoleon mai în sensul dispozițiilor din Condica civilă română. Câte-va mici modificări mai sunt în materia prescripțiunei. Eacă modificările cele mai importante care se găsesc în condica civilă nouă și care sunt inovațiuni câte o dată luate din dreptul roman.
